

૧૨. આ ચાર લાગ બરાબર સાંગોપાંગ રીતે પ્ર
મુદાસર જેમ બને તેમ સંક્ષેપમાં લખાય તો જરૂર સક્ષિપ્ત
મદાચયોને જૈનધર્મ વિષે ખ્યાલ બાંધવાને અને તેનું રહસ્ય
વાને ઘણીજ સગવડ થાય. જૈનધર્મ અને તેના બંધારણ
મુદાસર અને પરસ્પર એક બીજા સાથેના સંબંધોનો ખ્યાલ
અસ્તવ્યસ્ત મુદાઓ ઉપરથી જેમ તેમ સાચા ખોટા અભિપ્રાયો
વાને ઠારખું ન મળે.

૧૩. આ મદાચય વિષે જોટલું લખાય તેટલું ઓછું છે
જેમ વિચાર કરવામાં આવે છે. તેમ તેમ તેની અગાધતા એટલી
લાગે છે કે જેવે મુખ્ય ર્ધ એ પરમ શ્રુતને-એ મહાદેવક
ભક્તિયા નમસ્કાર કર્યા સિવાય-શ્રદ્ધાભક્તિથી નમ્યા સિવાય
નથી તેમાં રહેલા અર્થમાંભાર્યોનો સાક્ષાત્કાર શી રીતે કરવો
મદાચય પ્રથમ ર્ધ પડે છે. જેવે ગમે તેટલા વિચારો
પડી પડ્યાઓની અગમ્યતા માટે શ્રદ્ધાથી નમતુંજ પડે છે. મને
ભારે છે કે અનેક કુદિમાન અભિનયોની ભુદ્ધિ સક્ષિપ્ત આ
મદાચય ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૫ એ વિષે તો સંકાજ લાગે છે.

૧૪. જોએના અનુભવથી આ પ્રશ્ન નિહજો છે, જે
જેના જીવનમાં તેના વધારાની અનુભવ કર્યો છે, અને જે
જેના જીવનમાં જેના જીવનમાં જેના જીવનમાં જેના જીવનમાં
જેના જીવનમાં જેના જીવનમાં જેના જીવનમાં જેના જીવનમાં

લીંઝ યોગ્ય.

કોઈ પણ જાતના સંકેત વગરનો નિર્ણય અત્યાર આગમ્ય હજારો વર્ષો પૂર્વે થયેલો હતો. અને તે એ કે, કોઈ એક વ્યક્તિનો, જાતિનો અથવા તો દેશનો ઉત્કર્ષ નહિ પણ સમસ્ત માનવજાતનો સરખો ઉત્કર્ષ દર્શાવનાર સર્વની ઉપર સમભાવ, અપવાદ વગર પ્રાણીમાત્રનું હિત કરવું અને 'આત્મૌષમ્યેન સર્વેષામ્' એ નિયમ ઉપર ખીજા-ઓને પોતાના જેવા ગણીને વર્તન કરવું. સ્વાતંત્ર્ય, બંધુત્વ અને સમાનતા (લીબર્ટી, ફ્રેડરનીટી અને ઇકવોલીટી) એ થોપણા ૧૯ માં સદીમાં યુરોપમાં થઈ પણ પરિણામ કંઈ આપ્યું નહિ.

આજના વિશ્વયુદ્ધમાંથી મનુષ્યજાતને માટે આઝાદીનાં સ્થાપી તત્ત્વો જોવાં થાય એમ આપણે આશા રાખીએ. નિસસ કાપ્રિટના અહિંસાત્મક શિક્ષણને તિક્ષ્ણજલિ આપતાં યુરોપની અને યુરોપની પાછળ ધસડાયેલી આખી માનવજાતની જે દુર્દશા થઈ છે, તેમાંથી હિન્દુસ્તાનની પ્રજા હંમેશને માટે બચે એવા હિન્દુસ્તાનના સંસ્કારો અને વિદ્યાકળા દર્શાવતું આ પુસ્તક ૧૫ વર્ષ ઉપર સંસ્થાએ છાપેલું હતું. તેને થોડા મુધારાવધારા સાથે આ સમયે પ્રજાની આસે અમે રજૂ કરીએ છીએ. અમને આશા છે કે વિચારવંત સ્ત્રી-પુરુષો, માનવજાતના બાવી ઉપર બંધી રીતે સંબંધ ધરાવના આ પ્રશ્નનો ગાઢ વિચાર કરશે.

મુંબઈ
તા. ૬-૮-૪૩

સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલયના દ્રશ્યો વતી
મનુ મુખેશ
પ્રમુખ

अध्यात्म-विद्या-प्रकाश-रश्मि १

(जैन तत्त्वज्ञान)

२

[अरण्यभोग]

ऊरेभिर्भन्ते !-सूत्र

अथवा

श्री द्वादशाङ्गोपनिषद्

(श्री महावीरप्रभु ज्वन रहस्य)

“ सकलद्वादशाङ्गोपनिषद्भूतसामायिकसूत्रवद्०-”

श्रीमद् यशोविजयल डिपाध्याय.

नवार्थ दीप्त १-१.

गोळक.

प्रभुदास नेचरदन्त पारेष.

લેખકની પ્રસ્તાવના

કેવા પ્રકારનું જીવન સારું કહી શકાય, તે વિશે દેશકાળ પ્રમાણે મતભેદ ચાલ્યા કરે છે. જે વખતે જે દેશમાં જેવી વિદ્યા આપવામાં આવે છે, તે વખતે તે દેશમાં તેવી કળા માણસના જીવનમાં આવે છે.

એશિયાની વિદ્યાકળા પહેલાં હતી તેવી હમણાં નથી અને યુરોપની વિદ્યાકળા પણ પહેલાં હતી તેવી હમણાં નથી. વળી યુરોપ, એશિયા અને ખીજા ખંડોમાં રહેના માણસોની કેળવણીમાં અને તેમના જીવનમાં હજુ ફેરફાર થવા કરે છે. કેઈ પણ દેશમાં મોટા ફેરફાર કેઈ તેજસ્વી, તપસ્વી કે જ્ઞાની માણસથી ચાલે છે. તે પોતાના તેજથી લોકોનાં મન વશ કરી તેમને નવા વિચાર આપી તેમનાં જીવન ફેરવે છે. આ સામાન્ય નિયમ હોવાથી હિંદમાં પણ મોટા ફેરફાર આવા જ માણસ કરી શક્યા છે અને કરી શકશે; તેથી ખીજાનું બહુ કરવા છતાં માણસે પોતે પહેલાં તેજસ્વી થવું જોઈએ.

હાલના વખતમાં માણસને સુધારવા માટે દરેક બાબતમાં માણસ ઉપર ધારા, ધોરણ, નિયમ વગેરે એટલા બધા વધી ગયા છે કે જાણે તેનાથી જ માણસની ઉન્નતિ થઈ શકવાની હોય! અમુક અંશે તેનાથી લાભ છે, પણ માણસનું માણસપણું તેટલામાં સમાઈ જતું નથી. માણસના રમ્ય કાવદાથી માણસનું આખું જીવન બાંધી દેવું જોઈએ નહિ અને બાંધી શકાતું નથી. રત્નેશુણી અને તમોશુણી માણસોને વશ રાખવા માટે કાવદાની જરૂર છે, પણ સત્ત્વશુણી પોતે પોતાનો સ્વભાવ (કાવદા વગર) વશ રાખી શકે છે.

મનુષ્યના જીવનમાં, જીવનનો હેતુ કયો વખતે કેવો રહે છે તે ઉપર કાવદાનો આધાર છે. ત્યારે આત્મજ્ઞાન મેળવવું એ જીવનનો હેતુ હોય છે, ત્યારે ગરીબાઈ અથવા અપરિશદ્ધ એ જીવનનો હેતુ હોય છે, ત્યારે અર્થપ્રાપ્તિ એ જીવનનો હેતુ મનાય છે, ત્યારે ગરીબ રહેવું એ નિર્માણ જીવન મનાય છે. સ્ત્રીપુરુષોનો સંબંધ પણ દેશકાળ પ્રમાણે ફરનો રહે છે. તેનાં અનેક દૃષ્ટાંત મળી શકે છે.

મંગળ.

મંદ્રલં ભગવાન્ શ્રીવીરઃ

એકત્રિસા સ્ત્રવેયા.

(૧)

ભગવત્પ્રિયમાં જ્યાંદે માગધ દેશ હતો સૌનો સરહાર,
આર્ય પ્રજાનું આર્યત્વ જ્યાં બેઠુંતું અશ્વપ્રિયજ ધાર,
પ્રજાઉવનના પત્ર મોઘાનો કોઈ ન તેજેવધ કરનાર,
મુંદર મમરે જન્મ ધરે જેઃ વીર નમું તે વાર દગર.

(૨)

પ્રાદેશ, મામાયુક ઉવનનો ગરકિય પણ પૂર્ણ વિકાસ,
દેશ વિદેશનું કેન્દ્ર ગાદી ગંગા-સાગર દોરા પામ,
વિજાન, કાલિકા મંદિરની પ્રગતિમાં મંદિરના નનાર,
ભાગ્ય સ્વાધ્યાયિક ન પાળે વીર નમું તે વાર દગર.

કામ્યુનિટી ભાગ્યવિદાને કામ્યવળના જ્યાંથી કામ્ય,
જુદાઈ પડે જે કામ્ય ભગવંતના જેથી થાય,
જુદા, ભાગ્ય કામ્ય પ્રમે ગાદી જનનને પણ કનાર,
ભાગ્ય કામ્યકામ્ય ભાગ્ય નમું તે વાર દગર.

ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય
ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય
ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય
ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય ભાગ્ય

આત્માનું જ્ઞાન, તેની શક્તિ, તેની વિશાળતા, તેનો આનંદ મળતાં નથી. કેમકે તે અનુભવ માટે મન અને શુદ્ધિનું કામ જંધ કરવું જોઈએ. ત્યારે આ પૃથ્વી ઉપર માનસિક શાંતિનો વખત દેવો ત્યારે દિવ્ય જ્ઞાન અને દિવ્ય પ્રેમના અનુભવવાળા મહાત્માઓ પ્રમાણમાં વધારે દેખાતા હતા. હાલના વખતમાં પણ જે જે સ્ત્રીપુરુષો એવા શાંત વાતાવરણમાં રહે છે અથવા અંદરની શાંતિ રાખી શકે છે, તેમને એવા અનુભવ માટે અનુકૂળતા મળે છે.

એટલું ખરું છે કે, દેશ અને કાળ પ્રમાણે જાણ નીતિ અને જાણધર્મ કરવા જોઈએ. જ્યાં દેશમાં કાલમ નીતિ સારી રહે એવા કાયદા રચવા હોય તો જુદે પ્રકારે વિચાર કરવો જોઈએ.

જે જે ક્રિયાથી આત્મજ્ઞાન થાય; આત્માની શક્તિ, વિશાળતા, આનંદ મળે; તે જ્યાં ગુણમય કહી શકાય. સમાજની જ્યાં નીતિનો ખાસ હેતુ માણસને પૂર્ણ કરવાનો હોવો જોઈએ; પણ આત્મજ્ઞાન માટે સમાજના કેટલાક ચાલુ નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરવું પડે છે તે વખતે સમાજ તે કામને શું કહેશે? જે વખતે જે દેશની સમાજે જે ધર્મ રાખ્યા હોય તેને તે વખતે બાંધવાં તે સમાજની દૃષ્ટિએ અનીતિ મનાય છે. તેથી સમાજે રચેલ ધર્મ સાચા છે કે નહિ, તેમના હેતુ શા છે, માણસના જીવનના જ્યાં પ્રકારના પુરુષાર્થ માટે તે ઉપયોગી છે કે નહિ, તે જાખત વિચાર કરવો જોઈએ. પણ જ્ઞાની માણસના વિચાર કેટલીક વાર સમાજ સહન કરી શકતી નથી. આથી માણસના જીવનમાં ઘણી ફરજ અને વિરોધ ફરજ એક વખતે આવી પડે છે; છતાં આપણે જેમ પોતાના આત્માનું કલ્યાણ ધ્યેયીએ છીએ, તેમ બીજાના આત્માનું પણ કલ્યાણ ધ્યેયી તે પ્રમાણે સમજાવ અને પ્રેમ રાખી વર્તવાથી ઘણી મુશ્કેલી ઓછી થાય છે. કેટલીક વાર બીજાનું બહુ કરવામાં પોતાને દુઃખ ભોગવવું પડે છે. જે વખતે દુઃખ ભોગવવામાં આનંદ આવવો જોઈએ. ઉત્તમ પુરુષના રસ્તા કાંટાવાળા હોય છે; તેથી જે સમાજના માણસો પોને દુઃખ ભોગવી બીજાને સુખી કરવા દબ્બે છે, તે સમાજ ઉત્તમ કહી શકાય. પણ સુખ કેને

તૈયારી.

શ્રી વર્ધમાનકુમાર પાંચુ દાળી ઉઠ્યા હતા, સ્વચ્છ જાગૃતી મહોંપર પાણી છાંટી નિદ્રાની અસર ઉડાડતા હતા. તુરત શય્યાપાલિકાએ હથેલી શીલુ જેવો રૂમાલ ધર્મે, તે લેઈ મહોં લૂંછ્યું. ચામર માહિણીએ ચામર હાથ લીધું. તામ્બુલ વાહિનીએ પાનનું બીડું હાથમાં મૂક્યું. કપૂરભિદ્રિત પાન વર્ધમાનકુમારે મહોંમાં મૂક્યું.

સદા શાંત અને ભવ્ય મુખમુદ્રાવાળા વર્ધમાનકુમાર આજે સ્લેજ વિચાર વ્યજ જણાતા હતા. પલંગ છોડી ભદ્રાસન પર કેનરીની માફક યોગના હતા.

સર્વ પવિત્ર હાલત હતો. નાં મેચના કાર્યમાં

માં ધનવાનને મળે છે. વળી ધનવાનના ધનની મદદથી ચાકરામાં કેટલાંક ન્યૂસપેપરો ધનવાનની લૂંટને પુરુષાર્થનું નામ આપે છે.

હિંદમાં એવા સુધારાની જરૂર છે, કે જેથી હિંદમાં જેને આદર્શ જીવન કહેવાય છે તે સિદ્ધ થઈ શકે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એ ચાર હિંદના જીવનના આદર્શ છે. દેશનું ધન દેશમાં રહે, એટલું જ નહિ પણ દેશનું ધન વધે એવા સુધારા કરવાથી અર્થ અને કામ એ બે પુરુષાર્થ સિદ્ધ થઈ શકે છે. આ વ્યાવહારિક લાભ છે અને વ્યાવહારિક સુખ માટે તેની જરૂર છે. તે ઉપરાંત બીજાં એક પારમાર્થિક લાભ પણ જરૂરનો હોવાથી કેળવણી એવા પ્રકારની જોડાઈ કે જેથી ધર્મ અને મોક્ષ એ બે પુરુષાર્થ સિદ્ધ થાય. આ કામ કંઈ ઈંગ્લેંડની વેપારી જીવિવાળી પાર્લામેન્ટના કમીશનના સભ્યો કરી શકે તેમ નથી. તેઓ પાર્લામેન્ટની સત્તાને આધીન છે અને પાર્લામેન્ટ અંગ્રેજ વેપારીઓની અને અંગ્રેજ સમૂહોની અસર નીચે રહે છે.

ધર્મ અને મોક્ષ જેવા ઉચ્ચ પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવા માટે અને લોકોને સારાં દૃષ્ટાંત દેખાડવા માટે રાજ્યના અગ્રણીઓમાં નીતિનું જોર આવવું જોઈએ. વેપારી રાજ્યને સ્થાને ધર્મનું રાજ્ય સ્થાપન થવું જોઈએ. કલેક્ટર એટલે પૈસા ઉઘરાવનારની જગ્યાએ નિસ્વાર્થી અગિ એટલે સત્યપ્રદા અથવા મહાત્મા જેવા અગ્રણી બેસવા જોઈએ.

વેપારી દૃષ્ટિવાળી યુરોપની પ્રજા અને આત્મચારી દૃષ્ટિવાળી હિંદની પ્રજાના સંબંધથી અહીંની વિદ્યાકળામાં ઘણી સેજમેજ થઈ ગઈ. આવી સેજમેજવાળી વિદ્યાકળામાં સામાન્ય માણસને સત્ત સૂઝતું નથી. તેના જીવનમાં કેટલીક વખત એક દરજ્જાની સામે બીજી દરજ્જા પારી પડે છે. જેમ પોતાના કુટુંબનું બરણપોષાય કરવું એ એક દરજ્જા છે. તેમ સમાજ અને દેશની સેવા કરવી એ પણ દરેક માણસની દરજ્જા છે અને પોતાના આત્માને ઝાળખવો એ પણ દરેક માણસની જરૂરી દરજ્જા છે. ઘણી વખત એક દરજ્જા બગલવાનાં બીજી તરફ મેદરકાર રહેવું પડે છે. આમાં ધર્મસંકટ જીદ, ચૈતન્ય, પ્રદ્ગાદ, મહિરાન, બરન, નચિકેતા, વિન્નીયજ, બર્તદરિ, મીરાંબાઈ, મદરિ બરવિંદ, મદાના માંથી વધે તેમજ સ્ત્રી-પુરુષોને નવાં દનાં.

અને પ્રેમ વધવાં જોઈએ. તે કામ તેજસ્વી પુરુષો જ કરી શકે છે.

ઉત્તમમાં ઉત્તમ રાજ્યનો હેતુ માણસને વિદ્યાકળા આપી તેનો સ્વભાવ સુધારવાનો હોવો જોઈએ. જે રાજ્યમાં પ્રજાને તાબે રાખવા ધણા કાયદા બાંધવા પડે, તેનો રાજ્ય રાજ્ય કરવાને લાયક નથી. ત્યાં આંખી પ્રજાને રાજનીતિના વિચાર નિત્ય કરવા પડે છે, ત્યાં ઉત્તમ વિચારને જગ્યા મળતી નથી, ત્યાં જ્ઞાન અને પ્રેમ ઉત્પન્ન થતાં નથી, ત્યાં વિદ્યાકળામાં મોટી ખામી છે એમ જણાઈ આવે છે.

‘સ્વરાજ્ય’ એટલે શું? એનો જરાબર વિચાર કર્યો વગર સરકારના બધા કામ ઉપર માત્ર ટીકા કરવાથી, અથવા તેની હારથી ખુશી થવાથી, અથવા કોઈના કહેવાથી સરકારની સામે થવાથી, અથવા અંગ્રેજો આ દેશમાંથી ચાલ્યા જાય તો સારું એવું ઇચ્છવાથી, અથવા ન્યૂસપેપરોમાં જનસમાજને ઉરકેરે તેવી ઉતાવળથી લખેલી વાતો-સાચી માનવાથી ‘સ્વરાજ્ય’ મળશે નહિ અને મળશે તો નબળાવી શકાશે નહિ. રાજ્ય બાંધવું સહેલું છે પણ રાજ્ય મેળવવું અને રાજ્ય ચલાવવું એ સહેલું કામ નથી.

ઈંગ્લેંડમાં જેમ વેપારી શુદ્ધિવાળા માણસોની સત્તા ત્યાંની પાર્લામેન્ટ ઉપરથી દૂર કરવા માટે ત્યાંના મજૂરોએ શુદ્ધિપૂર્વક દલીલોથી ત્યાંની પ્રજાને ખાતરી કરી આપી કે, વેપારી શુદ્ધિના માણસોએ પોતાના સ્વાર્થ માટે પ્રજાનું જીવન બગાડ્યું છે અને મજૂરોમાં તેના પ્રમાણમાં નિઃસ્વાર્થ શુદ્ધિ હોવાથી તેઓ જગતમાં સમભાવ લાવી શકશે. તેવી જ રીતે આ દેશમાં અંગ્રેજ રાજ્યથી થયેલ નુકસાન પ્રજા આગળ મૂકવું જોઈએ; એટલું જ નહિ પણ જુદી જુદી માતિઓ અને જુદા જુદા ધર્મોથી ઉત્પન્ન થયેલ ભેદો દૂર કરવા જોઈએ અને એટલું મનોભાગ જે માણસો બનાવી શકશે તથા નિઃસ્વાર્થપણે બધાના લાભનો વિચાર કરી શકશે, તે જ ખરું સ્વરાજ્ય સ્થાપી શકશે.

એક દેશી રાજ્યના દીવાનને એ એક વખત મૂક્યું કે, ‘અહીં પ્રજાની ઇચ્છાનુસાર રાજ્ય ચાલે એવી ધારાસભા ક્યારે દાખલ કરશે?’ એટલે તે કહે કે, ‘હજુ પ્રજામાં નિષ્પક્ષતાની અને નિઃસ્વાર્થી માણસો

“હા! આપની આજ્ઞા પ્રમાણેજ—” કહી, ચાર-છ ડગલાં પાછે પગે ચાલી, પ્રણામ કરી, કલહસંક પવન વેગે ચોરડા બહાર જઈ રાજમહેલના ણીળે ભાગ તરફ ચાલ્યો ગયો.

વળી શાંતિ પથરાઈ રહી, સૌ પ્રસંગની ગંભીરતા કળી ગયા હતા. માત્ર અનિમેષનયને શ્રીવર્ધમાનકુમારનું વ્યક્તિત્વ નિહાળી રહી, હવે “શું થાય છે?” તેની આતુરનયને રાહ ભેટા હતા. સૌની નજર ખુદ વર્ધમાનકુમાર પર જ હતી. તે વખતે વર્ધમાનકુમાર કંઈક બોલતા હતા કે કેવળ વિચાર કરતા હતા? તે કંઈ કહી શકાતું નથી, પરંતુ દરેકને નીચે પ્રમાણે ભાસ થયો—

“હા, માતા-પિતાના સ્વર્ગગમનને બહુ દિવસો વિત્યા નથી. એટલે વડિલ બંધુનો ચોક હજી ભેદાંભે તેવો શમ્યો ન ગણાય. તોપણ ભેડ છું-શું થાય છે?”

■ અહા! માતા-પિતાનું સ્વર્ગગમન!!! શું એઓનું વાતસલ્ય! પણ તે દિવસો તો વહી ગયા!! એ બહાલી માતા! તમારા સ્નેહપાશેજ મને જકડ્યો હતો. કેવો સ્નેહ! જાણે, અમૃતના સહસ્રમુદ્રનું મંથન કરીને, તેમાંથી ઉનારી કાઢેલ માખણથી વિલેપન કરેલો દાઘ અંગે અડતો હતો, ત્યારે મારા જેવાનું વજ્રસાર હૃદય પણ કાણ વાર આંચકો ખાઈ જતું હતું. માતૃશ્રી! માતૃશ્રી! મને યાદ છે—એ જ કન્ધર્વની રામબાળ અનરથી જ આપ મને

આ રીતે આર્થિક સમાનતા આવેલું છે; પણ મજૂરીના ધર્મ દાખલ કરવામાં માનસિક શાંતિ માટે જે વખત જોઈએ તે મળતો નથી, તેથી તે પ્રજા પાસે મોટો દેશ હોવા છતાં અસંતોષ રહે છે. રશિયાના તે સિદ્ધાંતોનું બધી રીતે અનુકરણ કરવામાં લાભ નથી.

જુદા જુદા સ્વભાવના માણસો જુદી જુદી રીતે ગરીબાર્થ દૂર કરે છે. તેનાં યોગ્યક દૃષ્ટાંત નીચે આપેલ છે.

૧-સ્વરાજ્ય મેળવી, ખોરાકના પદાર્થો પરદેશ જતા અટકાવવા અને તે સસ્તા થાય તેટલા પ્રમાણમાં અહીં ઉત્પન્ન કરવા. આ કામ રાજનીતિમાં કુશળ હોય તેવા માણસો કરી શકે છે.

૨-પરદેશથી જે વસ્તુઓ આવતી હોય તે અહીં બનાવવી. આમાં કેટલીક વસ્તુઓ થોડા માણસની મહેનતથી થઈ શકે છે અને કેટલીક માટે મોટી કંપનીઓ સ્થાપવી જોઈએ. વળી કેટલીક જાતના વેપાર માટે રાજ્યની મદદની જરૂર રહે છે અને કેટલીક જાતના વેપાર માત્ર ધુદ્ધિબળથી થઈ શકે છે. અહીં જે વસ્તુઓ અને તે બીજા દેશોના જેવી જ સારી થવી જોઈએ અને લોકોએ પણ સ્વદેશી વસ્તુઓ વાપરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ.

૩-પૈસાદાર લોકો દેશના હાલના સંજોગો ધ્યાનમાં લઈ સાદું ટેવથી રહે અને વધારાનો પૈસો નવા હુલર-ઉદ્યોગમાં વાપરે તે મધ્યમ વર્ગના માણસોની ગરીબાર્થ દૂર થાય તેમ છે. આ કામ નિઃસ્વાર્થી માણસ કરી શકે તેમ છે.

૪-ગામડાંઓમાં હજુ કેટલીક પડતર જમીન છે. તેમાંથી ખોરાકની અને જરૂરિયાતની વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થઈ શકે તેમ છે અને રેલિયમથી પોતાનાં કપડાંનું ખર્ચ બચાવી શકાય તેમ છે. જેઓ ગામડાંનું સાદું જીવન ગમતું હોય તેઓ આ કામ કરી શકે છે.

૫-કોઈ વિદ્વાન માણસ આત્મજ્ઞાન તરફ વધારે લક્ષ આપે અને પોતાની કામવાસના ઝોટી કરી સંયમથી અને ધ્યેયપૂર્વકથી તે કુટુંબ બહુ વધે નહિ અને ગરીબાર્થ બહુ નડે નહિ. ત્યારે દેશ ગરીબાર્થ હોય ત્યારે નવી ઉત્પન્ન થતી પ્રજા દુઃખી થાય છે.

પરણાવી શક્યા હતા " જોડા ! આટલું માની જા " જોડાજ માત્ર શબ્દો ઉચ્ચારી માતા ! મારી પીઠ પર તમે હાથ મૂક્યો હતો, તે વિસર્યો કેમ વિસરાય ? પરંતુ હા ! માતા ! તમારું સ્વર્ગગમન ! ઓ દેહ ! દેહ !! તારી કણભંજરતા હું ધરાધર પિછાણું છું. તેનું ઔપધ- "

એકાએક કલહસક પ્રવેશ કરી-ધુટાળીએ પડી જો હાથ ઉઘા કરી-

" જય જય ભર્તૃદારક ! " .

" કેમ ભાર્મ ? શ્રી હકીકત છે ? "

" જી, વડિલશ્રી મંત્રણા મંદિરમાં ગિરાજે છે. મિત્રો તથા શ્રેષ્ઠી સાંમતો પણ ત્યાંજ આવશે, એમ જણાય છે. પછી યથાશક્તિ આપની. "

*

અહો ! જુઓ ! સામેજ શ્રી નંદિવર્ધનદેવ સપરિવાર ગિરાજે છે ને. બાળુમાં છે, તે મંત્રિરાજ અને કેટલાક મિત્ર રાજકુમારો. હમુ બીજા પણ કેટલાક મિત્રો, સાંમતો, સરદારો, ગૃહસ્થો તેમજ મુખ્ય મુખ્ય રાજકર્મચારીઓ આવતા વળે છે. ચાલો, આપણે પણ સર્વ સામાન્ય આસન પર જ બેસી જઈએ

૯. ચાલો

તે સારું પુસ્તક વાંચે છે તે દરેક વખતે તેને નવું નવું સમગ્રય
તેની જ રીતે જગતને નવી દૃષ્ટિએ જોતાં જોનારના હૃદયમાંથી
અર્થ નીકળે છે. જોનારનું દૃષ્ટિબિન્દુ સમગ્રતા વગર જગતમાં
અર્થ નથી. એક ગામમાં બધા આંધળા અને બધા બહેરા
તો તે ગામ કેવું છે એ નક્કી કરી શકાય નહિ. માણસ જેવી
કરે છે તે ઉપરથી તેના સંસ્કારની ખગર પડે છે. જે અંદર
તે બહાર આવે છે. તેથી જોયા સંસ્કારી જીવન માટે તેવું જીવન
પ તેવી સમાજ જોઈએ. તે માટે સારાં માયાપ જોઈએ અને જે
માપ થવાનાં હોય તેના વિવાહથી માંડી ગર્ભાધાન સુધી અને જાત-
કાર સુધી પંચ બારીકાથી સંભાળ રાખવી જોઈએ. બી, જમીન
વરસાદ બધું બરાબર હોય તો અનાજ સારું થાય છે, તેવી જ
માણસના જન્મનું સમજવાનું છે.

તેથી જે માયાપ થવાનાં છે તેમનામાં સારા શરીરની જરૂરિયાત
સારા સંસ્કારની વધારે જરૂર છે. હાલનાં માયાપ બૂઝમાં
માપ થઈ ગય છે, સારી પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાના હેતુથી માયાપ
નથી. કૃષ્ણ તથા રામ જેવા એક માણસથી જન્મનું નેટહું
માણસ થાય છે તેટલું કથાણ અચાની માણસોની બહુમતીથી થતું
તેથી રાજ્યકર્તા તરીકે બહુમતીની પાસાંમેન્ટ કરતાં એક ગુણ-
વિદ્યાવાન, નિઃસ્વાર્થી રાજા હોય તો પ્રજાનું જીવન વધારે સારું
શકે છે. રાવણમાં હાલનાં રાજ્યો કરતાં વધારે શક્તિ હતી. છતાં
રામની શક્તિ પાસે હારી ગયો. તેથી આ પૃથ્વી ઉપર વધારે
જીવાણી જરૂર નથી પણ વધારે સદ્ગુણવાળી જરૂર છે. દુર્ગુણ
બરા સુધારા માટે મોહું વિષ છે. સદ્ગુણીના આત્મામાંથી નવી
કે નીકળે છે. તે સમજ ન શકાય તેવી અદ્ભુત ક્રિયા જીવનમાં
શકે છે. તેથી જેણે પોતાનો દેશ સુધારવો હોય તેણે પોતાને
સુધારવો જોઈએ. હાલ સુધારા માટે જે કમિટીઓ અને
ફરજો બરાય છે તેમાં વક્તા પોતાના સિવાય બીજા બધાને સુધાર-
નો પ્રયત્ન કરે છે અને તેથી એનાં બાળેણીની અસર બીજા કોઈ
થતી નથી. પણ માણસ ગમે તેવા કડંગા સંજોગોમાં પણ જીવન
આ સં. ૨

“માન્યવર સિંહાસનાધિષ્ઠિતભૂપાલોના સર્વે રાજપુત્રો! શ્રેષ્ઠીપુત્રો ! સામંતો અને ગૃહસ્થો ! આજની રાજસભા આસ્થાન મંડપમાં નહીં રાખતાં અહીંજ-દેવશ્રીના એકાન્તાવાસની નજીક જ મંત્રણામંદિરમાં રાખવામાં આવી છે. આપ સર્વ જાણો છો, કે-રાજપિતા, શ્રી સિદ્ધાર્થ દેવ, તથા રાજમાતા વેદેહીજી શ્રી ત્રિશક્તીદેવી : પ્રજ્ઞવાત્સલ્યની મૂર્તિમંત પ્રતિમાઓ જેવા એ. જેના નામોચ્ચારથીજ નહીં, પરંતુ સ્મરણમાત્રથીજ આપણા મસ્તક નમે છે, અને હૈયાં દ્રવે છે. તેઓના સ્વર્ગગમનને હજી તો બહુ દહાડા વીત્યા એ નથી. અને અદ્ય સમયથીજ મૂર્ધાભિષિક્ત, પૂર્ણકળાવાન્ ચંદ્રસમાન છતાં શોક-રાહુથી ઘેરાયેલા આ પિતૃભક્ત આપણા મહારાજ આયુષ્માન્ શ્રી નંદિવર્ધન દેવ.

હજી તેઓશ્રીનો શોકાવેશ પણ જળવત્તર છે. તેથી આપ સર્વેને મારી વિનંતિ છે કે-વિનોદો, પ્રાસંગિક વાર્તાકાપ વિગેરે તે આપ સર્વે એવાંજ પસંદ કરશો; કે જેથી કરી, મહારાજશ્રીનો શોકચ્છેદો કંઈક શાંત થાય.

મહારાજશ્રીની ઇચ્છાનો શ્રેષ્ઠમાત્ર ઈંગિત પરથી જાણીને, અત્રે પધારેલા ગાયક મંડળને પણ શોક દૂર કરે એવી કોઈ સુંદર વસ્તુનો આરંભ કરવાને વિનંતિ કરું છું. ”

મુખ્ય મંત્રિશ્રીની વિનંતિ પરથી સંગીતાચાર્યોએ

લાભ થાય છે. ધણું વાચન વાંચવા કરતાં સારા થોડા વાચનની વધારે આત્મિકતાની જરૂર છે. ધણું ભણવા કરતાં સાચું ભણવાની જરૂર છે. પ્રાચીન પુસ્તકો દ્વંકામાં સૂત્રરૂપે એટલા માટે લખેલાં છે કે જેથી વાંચનારા તેના પર વિચાર કરી શકે.

દેશી રાગઓમાં સદ્ગુણ લાવવા માટે તેમને ગુરુકુળ અથવા ઋષિકુળમાં ભણવવા જોઈએ.

ચીનમાં ધણું વર્ષો સુધી એમ જ માનવામાં આવતું કે રાગ સદ્ગુણી હોય અને તેનો વંશ સદ્ગુણી હોય ત્યાં સુધી જ તે રાગ તરીકે માની શકાય અને તેનામાં સદ્ગુણનો નાશ થાય એટલે તેના વંશનો અંત આવ્યો એમ માની તેને ગાદી પરથી ઉઠાડી મૂકવામાં આવતો હતો. આ દેશમાં પણ પ્રાચીન કાળમાં એવો રિવાજ હતો એવું જણાય છે. જગતનું મૂળ આધ્યાત્મિક તત્ત્વમાં રહેલું છે તેથી ન્યાં તે પ્રગટ થતું નથી ત્યાં થોડી ભૂલથી પણ મોટાં રાગત્યો પડી બોગે છે અને ન્યાં કોઈ થોડા પણ ઊંચા વિચાર આપી શકે છે અને પોતાના ચારિત્ર્યથી તે સિદ્ધ કરી બતાવે છે, ત્યાં પડતી દશામાં આવેલ દેશ પાછો સજ્જન થાય છે.

ન્યાં સંજોગો સરખા રહેતા હોય ત્યાં અરખાં ધારાધારણ કામ આપી શકે પણ એકદમ બદલાતા સંજોગોમાં, અંદરના આત્માના નાદથી કામ કરનાર માણસ સમાજને વધારે ઉપયોગી થઈ શકે છે. સદ્ગુણી દાકતર પોતાની હાજરીથી દર્દીનું અધુરું દરદ દૂર કરી શકે છે; તેમ એક ડાક્ટર, પવિત્ર અને આત્મજ્ઞાની માણસ, ખીજો વાચાળ હોય તેના દરનાં, સમાજ ઉપર વધારે સારી અસર કરી શકે છે. ડાક્ટરો માણસ ભાણુ વખતે પોતાની અંદરની ઊંચી દશાથી તેના સાંબળનારાઓમાં ઊંચી દશા જાગૃત કરી શકે છે. આત્મા આત્મા સાથે બોલી શકે છે. સુધારાની એ નવી અને સાચી રીત ધણાને ખબર નથી.

ડાક્ટરો માણસ જીવનનો ખરો દેવ અને સાચો દેવ હંમેશાં પોતાની દષ્ટિ આગળ રાખે છે અને તે સમાજ પાસે, સમાજ સમક્ષે તેવી રીતે તેને મૂકી શકે છે. સુધારાનો અર્થ એવો નથી કે મધા એક સાથે સુધરી જાય; પણ જીવનનો મુખ્ય દેવ ન બુદ્ધિ અને તે

છત્રોના સૂર મેળવવા માંગ્યા.

આ...જ રાજે	આ...જ રાજે
અહો-ઝ...તુરાજ વર્મન	વ...ને-વન
અહો-ઝ...તુરાજ વર્મન	વ...ને-વન
વન રાજ ખૂબ વિશ્વંત	મ...ધુર
વન રાજ ખૂબ વિશ્વંત	
માલની પુષ્પે મુંગત—રવ કરતા વિરાજે	
માલની પુષ્પે મુંગત—રવ કરતા વિરાજે	
સતાઓ કુમુમ દામ દર્મન આ...જ રાજે	
સતાઓ કુમુમ દામ દર્મન આ...જ રાજે	
અહો-ઝ...તુરાજ વર્મન આ...જ રાજે	
અહો-ઝ...તુરાજ વર્મન આ...જ રાજે	૧
વા...ધુ—મક્ક-	

વાચકનો વરે ઉત્તમન વા...ધુ મક્ક-
 વાચકનો વરે ઉત્તમન ટ...દુર્ગી
 કોયલની મધુ—૨ પંચમ રાગ ગાજે
 કોયલની મધુ—૨ પંચમ રાગ ગાજે
 કેમુડા કે કેમરી વિશ્વંત આ...જ રાજે
 કેમુડા કે કેમરી વિશ્વંત આ...જ રાજે ૨

અહો ઝગુરાજ વર્મન વ...ને વન વન રાજે ખૂબ વિ
 વર્મન મધુર માલની પુષ્પે મુંગત રવ કરતા વિરાજે
 સતાઓ કુમુમ દામ દર્મન આજ નેજે

લાભ થાય છે. ધણું વાચન વાંચવા કરતાં સારા થોડા વાચનની વધારે આદરણીય જરૂર છે. ધણું ભણવા કરતાં સાચું ભણવાની જરૂર છે. પ્રાચીન પુસ્તકો દુકામાં સૂત્રરૂપે એટલા માટે લખેલાં છે કે જેથી વાંચનારા તેના પર વિચાર કરી શકે.

દેશી રામઓમાં સદ્ગુણ લાવવા માટે તેમને ગુરુકુળ અથવા ઋષિકુળમાં ભણવવા જોઈએ.

ગ્રીનમાં ધણું વર્ષો સુધી એમ જ માનવામાં આવતું કે રામ સદ્ગુણી હોય અને તેનો વંશ સદ્ગુણી હોય ત્યાં સુધી જ તે રામ તરીકે માની શકાય અને તેનામાં સદ્ગુણનો નાશ થાય એટલે તેના વંશનો અંત આવ્યો. એમ માની તેને ગાદી પરથી ઉઠાડી મૂકવામાં આવતો હતો. આ દેશમાં પણ પ્રાચીન કાળમાં એવો રિવાજ હતો એવું જણાય છે. જગતનું મૂળ આધ્યાત્મિક તત્ત્વમાં રહેલું છે તેથી જ્યાં તે પ્રગટ થતું નથી ત્યાં થોડી જૂઠ્ઠી પણ મોટાં રાજ્યો પડી જોગે છે અને જ્યાં કોઈ થોડા પણ ઊંચા વિચાર આપી શકે છે અને પોતાના ચારિત્ર્યથી તે સિદ્ધ કરી બતાવે છે, ત્યાં પડતી દશામાં આવેલ દેશ પાછો સજ્જન થાય છે.

જ્યાં સંજોગો સરખા રહેતા હોય ત્યાં જરૂરમાં ધારાધોરણ કામ આવી શકે પણ એકદમ બદલાતા સંજોગોમાં, અંદરના આત્માના નાદથી કામ કરનાર માણસ સમાજને વધારે ઉપયોગી થઈ શકે છે. સદ્ગુણી દાકાર પોતાની હાજરીથી દીર્ઘાંતું અર્ધું દરદ દૂર કરી શકે છે; તેમ એક ડાહ્યો, પવિત્ર અને આત્મચાલી માણસ, ખીન્ને વાચાળ હોય તેના દરનાં, સમાજ ઉપર વધારે સારી અસર કરી શકે છે. ડાહ્યો માણસ ભાણુ વખતે પોતાની અંદરની ઊંચી દશાથી તેના સાંબળનારાઓમાં ઊંચી દશા જગૃત કરી શકે છે. આત્મા આત્મા સાથે બોલી શકે છે. મુધારાની એ નવી અને સાચી રીત ધણીને ખતર નથી.

ડાહ્યો માણસ જીવનનો ખરો દેવ અને સાચો દેવ હંમેશાં પોતાની દષ્ટિ આગળ રાખે છે અને તે સમાજ પાસે, સમાજ સમજે તેવી રીતે તેને મૂકી શકે છે. મુધારાનો અર્થ એવો નથી કે જ્યાં એક સાથે સુધરી જાય; પણ જીવનનો મુખ્ય દેવ ન બુદ્ધિ અને તે

તૈ યા રી

આ... જ રાજે આ.....આ.....આ.....આ.....

આ... જ રાજે આ.....આ.....આ.....આ.....

આ... જ રાજે આ.....આ.....આ.....આ.....આ.....

આ... જ રાજે આ.....આ.....આ.....આ.....આ.....

આ... જ રાજે આ.....આ.....આ.....આ.....આ.....

આ... જ રાજે આ.....આ.....આ.....આ.....આ.....

આ... જ રાજે આ.....આ.....આ.....આ.....આ.....

આ... જ રાજે આ.....આ.....આ.....આ.....આ.....

આ... જ રાજે આ.....આ.....આ.....આ.....આ.....

આ... જ રાજે આ.....આ.....આ.....આ.....

મહારાજાએ હાથની સંજ્ઞાથી સંગીત ગાયકોને નિવાર્યા.
ચોકાચોક આવાપ ને વાદ્યોના સૂર ગંધ પડ્યા.

નર્મ સચીવ-“મિત્ર ! શું આ સંગીત પણ આપને આનંદ
ન આપી શક્યું ? હજી આપ આમ શોકે! દિસ કેમ

જુદા પ્રકારનું જીવન ગાળે છે. તેથી જ જુદા જીવનવાળો દેશ હોય. તે દેશ ખીમ દેશના વિચાર સમજી શકતો નથી. સાચા વિચાર હોય, સાચી લાગણી હોય તો જ સાચું વર્તન રહી શકે છે. તે માટે ખોટા વિચાર અને ખોટી લાગણી બંધ કરવાં જોઈએ.

એક સારા સંસ્કારી માણસનું જીવન એવું હોય છે કે તેની હાતરીથી જ ખીમને સારી અસર થાય છે. હાલના કાળની એક મુશ્કેલી એ છે કે જેટલું સત્ય, વિચારથી સમજાય છે તેટલું ચારિત્રમાં લાવી શકાતું નથી. તેનાં બે કારણો છે. એક તો જૂની ટેવ એકદમ જતી નથી અને ખીમનું એ ટેવ અંગ્રેજી સંસ્કારથી પડેલી હોવાથી તેમાં સ્વચ્છંદતા બહુ આવી ગયેલ છે. અંગ્રેજી કેળવણી એ વેપારીઓની કેળવણી છે. વેપારીઓ સંઘર્ષ ઉપર બાર દર્ષી શકતા નથી. તે પોતાના મુખનો જ વિચાર કરે છે અને પોતાની જવાબદારી સમજી શકતા નથી.

સામાન્ય માણસનું જીવન ઘણું અપૂર્ણ રહે છે. તેથી જીવનમાં દુઃખ અને ક્લેશનો અનુભવ ઘણી વાર થાય છે. એક તરફ જગત જાણે આપણા વિરોધમાં હોય તેવું લાગે છે અને ખીજી તરફ પરમાત્મા જાણે કે કોઈ જગ્યાએ આપણાથી દૂર બેઠા હોય તેવું શર-આતમાં જણાય છે. એ બન્ને પ્રકારનો વિરોધ જ્ઞાન અને બક્તિથી ઓછો થાય છે અને અંતે નિર્મૂળ થાય છે.

પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં પણ માત્ર લોકોને મન આપવાનો અધિકાર મળવાથી લોકોમાં સદ્ગુણ આવી જતા નથી. સદ્ગુણી થવા માટે સત્ને જાણવું જોઈએ. તે જેણે જાણ્યું હોય તેની પાસેથી શીખી શકાય છે. જગતમાં સારા સંસ્કારવાળા માણસોની સંખ્યા હંમેશા ઓછી હોય છે. વળી તેમને માંદા મનવાળા માણસોના સંબંધમાં આવવું પડે છે. પ્રાચીન કાળમાં સારા સંસ્કારવાળાની એક જ્ઞાતિ બનાવી તેમને દક્ષકા સંસ્કારવાળા માણસોથી દૂર રાખવામાં આવતા હતા અને દક્ષકા સંસ્કારવાળાની પણ એક જ્ઞાતિ બનાવી તેમને દૂર રાખવામાં આવતા હતા. તેથી જીવનની મેળમેળ થતી નહોતી. થોડી વખતી હોય ત્યારે એવું બની શકે છે પણ વસ્તી વધે ત્યારે એ અવગચ્છા

માણસો સુખથી જીવવાનો પ્રયત્ન કરે છે પરંતુ સુખથી જીવી શકતા નથી અને સુખથી મરી શકતા નથી. જેઓ સંસારની બધી સગવડો કાયમ રાખીને આત્મજ્ઞાન લેવા ઇચ્છે છે તેઓ બાળકની માફક પોતાનાં રમકડાં છોડવા માગતાં નથી.

જૂના સંસ્કારોનો નાશ વર્તમાન જ્ઞાન દ્વારા સ્વતઃ થાય છે. તેથી ભગવત્ પ્રેમીઓના સંસર્ગમાં રહેવાની ઉત્કંઠા રાખી હલકા સંસ્કારવાળા લોકથી પૃથક રહેવું જોઈએ. હરધડીનું ચિંતન કેવળ એ નિત્ય સત્યસ્વરૂપ પરમાત્માને માટે જ હોવું જોઈએ. નિજ તથા અન્ય સર્વથી પૃથક સત્તાના જ્ઞાનનું વિસ્મરણ કરી પૂણ્યપ્રેમથી માત્ર પરમેશ્વરમાં પોતે લીન થઈ રહેવું તેને ભગવત્ દર્શન કહે છે. તે જ આયોના સંસ્કારનું મુખ્ય ક્ષણ છે. એની અસર બહારના જીવન ઉપર થશે. તેથી પોતાનાં મન, શુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયોનું માર્ગન કરવું જોઈએ. જે પરમાત્મા કેવળ આશ્રયસ્થી પ્રાપ્ત થાય છે, તેનાં જ્યાં સુધી મથાર્થ અધિકારરૂપે પોતાના વિચારથી નિર્ણય કરી ન લેવાય ત્યાં સુધી પૂર્વોપાર્જિત જ્ઞાનથી ચાત્રવું પડે છે; કારણ કે તે પણ વિચાર-સિદ્ધ છે. તેથી શુદ્ધિનો સફળયોગ કરીને પૂર્વોપર ખોટા વિચારોનો પરિત્યાગ કરીને, કેવળ નિત્ય વર્તમાનરૂપ પરમાત્માના અવસંબંધથી રહેવાનો નિઃશય તે જ વિશુદ્ધ પ્રેમ-પ્રકાશ છે. તે જ ખરું જીવન છે અને મરણનું મરણ છે.

સાધારણ લોકોના સંગથી ખોટી વાતો સાચી માની લેવાય છે, અજ્ઞાનથી કલ્પિત દર્શન આકર્ષવાળું અને ક્ષણિક હોય છે. જે વખતે આપણી અંદર હર્ષ, શોક, રાગ, દ્વેષ વગેરે ઉત્પન્ન થાય તે વખતનું દર્શનજ્ઞાન એ વાસ્તવમાં નિજ દર્શન થઈ શકતું નથી. જે દશામાં વ્યવહારનું બેદજ્ઞાન રહેતું નથી તે દશામાં પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર રહે છે. મથાર્થ જ્ઞાન પ્રમાણે ચાલવામાં પડેલાં પરિશ્રમ અને કાષ્ઠાઈ માત્રમ પડશે પણ અતે પરિશ્રમ સફળ થાય છે અને તેમાંથી આનંદની પારાનો પ્રવાહ નીકળી જીવન ધન્ય અને કૃતકૃત્ય થાય છે.

માણસના જીવનમાં નદામા વિચારોનો વધારો એ મોટામાં મોટો દોષ છે. આવી દશામાં જીવનનો લેગુ બળવાળી કુરસદ રહેતી

તે યા રી

ભાત અર્ધે ચંદ્ર માનું, પૂર્ણ ચંદ્ર મ્હોજ છે.
અંગ અંગ દીપતા પ્રકાશનો જ હોજ છે.

વર્ધમાનકુમારે સભામાં પ્રવેશ કર્યો અને કવિએ
વર્ણન આગળ ચલાવ્યું:—

૨

ધરતા પાપ ધરણી પર કેસરી યાદ કરાવે.
ધીર સક્ષિત આ ગમન પણ દ્વિરદપતિ મુખરાવે.
કરી પ્રવેશ નિસ્તેજ સભામાં નવચેતનતા લાવે.
મુંદરતા રે ! સાગ જગની આ ને કેમ ધરાવે ?

સૌ સહયો બાબુ મંલાળી સ્વસ્થ થઈ બેસવા લાગ્યા.

“ જય વિજય હો પૂજ્ય આર્યનો ”

“ અહો વત્સ વર્ધમાન ! ! આવ, ભદ્ર ! આવ. ”
એકદમ મહારાજાએ સિંહાસન પરથી જ લેટવા હાથ
લાંબા કર્યા. ત્યાં તો શ્રી વર્ધમાન ચરણ તરફ જ દબ્યા.
ને મહારાજ મસ્તક પર હાથ મુકી “ દીર્ઘાયુષી હો ” એમ
જોશિલા જોતના ઉભા કહી બે હાથે બેટી પરી બાનુમાં જ
બેમારવા લાગ્યા.

“ અનુમદ આપ વરિસનો ” એમ કહી સિંહાસન
પર બેસતાં બેસતાં આખી નગા પ- એકે પ્રસન્નતાદી
રૂપે વિસ્તારી.

ની જરૂર છે એમ માનવું. ધીરે ધીરે આત્મા ઉપર
 એટલે વિષ્ણુ એવાં યશો અને અંદરથી સાચી
 ક્રોધ; અથવા જે વિષ્ણુ દર ક્ષણે દેવ તેનું ચિત્ર મનમાં
 ર મનથી ચોક્કસ મારવી.

બધામાં છે પણ બધા બગવાનમાં રહેના નથી તેથી
 વળી જેઓનું મન બગવાનમાં ટકવું નથી તે આપણને
 વાતોમાં નાખીને આપણી અંદર ઉત્પન્ન થયેલ થોડા
 પણ બુદ્ધિવાની દે છે અને ફેનરાં ખાંડવા જેવી વાતો
 ના રાખવી તો હાથી રાખવી. હું જીવ છું, પાપી છું,
 રાખવી નહિ. પણ હું આત્મા છું, અન્તર-અમર છું
 રાખવી.

શરૂઆતમાં દૈત એટલે બેપણું રહે છે પણ બકિતની
 માં મસ્ત દશા રહે છે અને બેપણું મટી જાય છે. જે
 વાનની બકિતમાં મટી ગયા છે તેઓ જ ખરા દરદી હતા.
 પાર કરવા માટે જૂના જીવનનો નાશ થવો જોઈએ. જે
 આપી શકે તેવો છે તેનું કહેવું સાંભળવાની તૈયારી
 જે મન ક્ષણિક બાવમાં બદલે છે તેનું કહેવું સાંભળવું નહિ.
 ચિત્ત દારણની સિધ્ધ અવસ્થામાંથી ખસીને કાર્યમાં તદ્દ-
 ત થતાં દ્રષ્ટાને પોતાના સ્વભાવનું અજ્ઞાન થઈ જાય છે તેથી
 વિપરીત અવસ્થાએ દેખાય છે અને તેવું વિપરીતદર્શન એ
 જ્ઞાન-અવસ્થાની અપેક્ષાવાળું છે. તેથી પહેલાંના જ્ઞાનથી
 જ્ઞાનથી) માનેશી વસ્તુનું દરમ કરે છે. એવા સાપેક્ષ કાર્યદર્શનને
 નથી. કેઈ માણસનું મૃત્યુ થાય ત્યારે તેની સ્ત્રીને
 દુઃખ થાય છે પણ તેનું નાનું બાળક તે વખતે પણ હસતું
 માણસને બે સ્ત્રી હોય તેમાંથી જેના ઉપર તેને પ્રીતિ
 રી જાય તો તે માણસ કહે છે કે, 'બગવાને મારી સ્ત્રી
 મારી નાખી?' અને મરનારની શોક કહે છે કે, 'બગવાને બહુ
 ' સંસારનાં બધા સુખદુઃખ સાપેક્ષ છે. માટે અહંકારની
 જ્ઞાની માનવી નહિ. અજ્ઞાનદશા ઉપાધિ, વધારે છે. જ્ઞાન-

ગંધિરાજ વિરોધે મર્ગ નમામદોએ ૫૩ “ જય વિજય
શ્રી યુવરાજનો ” કદી શ્રી વર્ધમાનને જય વિજય ગાઠોળી
વખાળ્યા.

“ અનુમદ આપ મર્ગ આર્યોનો. ”

દોહડા.

પ્રથમ કવિ—અરે ગું આ—

અગ્નિની કમાને વળી, મરજ મોમ ગળાય ?
શારદા ને લક્ષ્મી કેરા દાન્ય પ્રવાદ મનાય ? ૧

બીજો કવિ—નહી, નહીં એ તો—

ગજસિદ્ધારથ કેરા જાણે જય પરનાપ જળાય ?
ત્રિશક્તા માના પ્રેમ ને વત્સલતા વખળાય ? ૨

“ પ્રિય વર્ધમાન ! શરીર સુખાકારી તો આનંદ-
પ્રમોદમાં વૃદ્ધિ કરે તેવી જ છે ને ? ” પીઠ પર હાથ
ફેરવતાં ફેરવતાં શ્રી નંદીવર્ધન દેવે આશિષ્ય સુખવાર્તા
વિષે પૂછ્યું.

“ શરીરસુખાકારી તો આપના હર્ષ-પ્રદર્શમાં સર્વથા
આનંદની વૃદ્ધિ કરે તેવી જ છે અર્થ ! ”

“ રાજકુમારોચિત વિવિધલોગવિલાસ સુખ તો
અન્યાયાધ પ્રવર્તે છે ને ? ”

“ તેમાં ચે આપ પત્ન્યની કૃપા તો પરમ કોટિએ

હાલનું શિક્ષણ એવા પ્રકારનું છે કે માણસને એમ લાગે છે કે આપણે ધનવાન થઈએ, સ્ત્રી-પુત્ર વગેરે મળે અને બીજા આપણને સારા માણસ તરીકે ઓળખે તો આપણે ભાગ્યશાળી થયા. પણ જ્યાં ચિંતા, બય, શોક, રોગ, રાગ, વિયોગ અને મૃત્યુ માથા ઉપર ભરે છે ત્યાં મુઠ્ઠી ભાગ્યશાળી થી રીતે રહી શકે ?

હાલના જુવાનો જૂના રિવાજો તોડવામાં મોટાઈ માને છે કારણ કે તે કામ સહેલું છે પણ નવું સારું જીવન કેમ ઘડવું એ સમજવામાં ખરી વિદ્યાની જરૂર છે. જુવાનોને પોતાના પ્રશ્નોના ખુલાસા જોઈએ છે પણ તે પ્રશ્નો સાચા છે કે નહિ તેની તપાસ થતી નથી. જૂનું બધું ખરાબ નથી અને નવું બધું સારું નથી, માટે સાચું સમજવાનાર મહાત્માની ખાસ જરૂર છે. ખરા સાધુઓ જિજ્ઞાસુઓનો આત્મભાવ જાગૃત કરે છે.

જેની પાસે સત્તા હોય, પૈસો હોય પણ તેનો સફુપયોગ કરતાં તેને ન આવડે તો તે તેના અનર્થનું કારણ બને છે. તેથી સત્તા અને પૈસા સાથે જવાબદારીનું બાન થવું જોઈએ. તે માટે નીતિ જોઈએ અને નીતિ ટકાવવા માટે આત્મજ્ઞાન જોઈએ. સુધારાનો અંત લાવે એવો સુધારો હોય તો તે માત્ર આત્મજ્ઞાન છે; પણ જ્યારે અહંકાર શેડે છે ત્યારે આત્મજ્ઞાન અને આત્માનું સુખ જતું રહે છે. હાલની ક્રેગવણીવાળા જડ વસ્તુ ઉપર પ્રેમ કરવામાં જીવતા માણસ ઉપર પ્રેમ કરવાનું બૂઝી ગયા છે. પશ્ચિમની વિદ્યાનો પાયો અને તેમની સમાજનો પાયો મજબૂત નથી. તેથી તેઓ બીકથી જીવે છે. તેઓ જો સુધારો કરે છે તે એક પ્રકારનું જંગલીપણું છે. જે અજ્ઞાન-ભાવે વિચાર કરવાની ટેવ પડી ગયે તો દેહનો અધ્યાસ વધી જાય છે અને જ્ઞાનદષ્ટિએ વિચાર કરવાની ટેવ પડી જાય તો અનંત શક્તિ અને અખંડ આનંદ અનુભવમાં આવે છે. કેટલાક અજ્ઞાની માણસો ખદારથી રાગ જેવા દેખાય છે પણ તે સ્ત્રી પાસે, સત્ય પામે અને ઘરની પાસે જઈને જેવા જતી જાય છે.

જે જે મદાપુરનોએ જગતમાં સારા ફેરફાર કર્યા છે તે બધા

પહોંચી ચૂકી છે. ”

■ કળા, વિજ્ઞાન, સાહિત્ય, ચિત્ર, સંગીત, વિગેરે સુશિક્ષિતવિદ્યધ્વજનોચિત પ્રવૃત્તિઓમાં પણ પ્રાપ્તપરમ-પ્રકર્ષ આયુષ્માનને આગળ વધવામાં અને તેનો રસાસ્વાદ લેવામાં હાલ વિશેષ કયા કયા સાધનોની અપેક્ષા રહે છે? ”

“ સાધનસંપત્તિની વિપુલતા પણ આપના વાત્સલ્ય-યુક્ત હૃદયની સાથે જ અગાધ છે. એટલે મનથી પણ તેની ગણતરી અગમ્ય છે. ”

“ તો-અન્ય કાર્યાન્વરણનો ત્યાગ કરી, ગ્રોહદાવાનગની અસહ્ય વેદના અનુભવતા આ દગ્ધહૃદયને સુધાવર્ષી મુખ-ચંદ્રની શીતગતાર્થી શાંત કરવાનો આયાસ, આજે કયા વિશિષ્ટ સુમહોજ્જ્વલ કાર્યને ઉદ્દેશીને આયુષ્માને સેચ્યો છે? ”

“ પ્રથમ તો-આપના મુખચંદ્રની ચંદ્રિકાના સદા યે અતૃપ્તપિપાસુ આ બે નયનચક્રોદીની, અને પરમ પૂજ્યોના ચરણારવિન્દ સ્પર્શમાં ટેવાઈ ગયેલા આ કુદ દેહની લાલમ્બાને વશ થઈ આપની સેવામાં લાજ-થયો છું. ”

“ હાં. પણ બીજું? ”

“ બીજું તો એ કે-એક અનુમતિ લેવા આવ્યો છું. ”

“ આયુષ્માનના દરેક કાર્યમાં અમારી અનુમતિ જ છે ને? ”

એ છે કે તેઓ તે ચાહતા નથી. પણ ચમત્કારો, સિદ્ધિઓ, પૈસો, સ્ત્રી, મોટાર્થ વગેરે ચાહે છે. અવિદ્યાનો મદિમા એટલો વિચિત્ર છે કે એક ક્ષણમાં અનંત કલ્પના કરી એસે છે અને વિદ્યાનો મદિમા એવો છે કે એક ક્ષણમાં તેનો નાશ થાય છે. એક ક્ષણમાં સ્વપ્નની માફક જાગૃતમાં પણ દીર્ઘ કાલનો ભ્રમ થાય છે. પણ જાનથી તેનો બાધ થાય છે, તે બાળન પાંચમા પ્રકરણમાં સમજાવવામાં આવેલ છે.

જેમ જે દિવસ માટે પરણાવું નથી તેમ આત્માનો ધર્મ એ જે દિવસનો ધર્મ નથી. માટે હંમેશાં સારા વિચારની ટેવ પાડવી જોઈએ. જે સારા વિચાર ટકી જાય છે તેની અસર આપણા જીવન ઉપર ઘણી થાય છે. પરમતમા સર્વવ્યાપક છે પણ જ્યાં ભક્તોનાં હૃદય તેને માટે તકસે છે ત્યાં તેનો અનુભવ પ્રત્યક્ષ રહે છે. સાધારણ માણસો ભગવાનને ચાહતા નથી પણ ભગવાનથી બીએ છે. જેઓ અંદર શાંતિ ભોગવી શકતા નથી તે લોકસેવાથી પણ થોડા વખતમાં કંટાળી જાય છે. અંદર શાંતિ હોય તો સેવા વખતે જ સેવાવું હજી મળે છે. સામાન્ય રીતે જે સેવા કરવાથી લોકો વખાણ કરે તેવી સેવા કરવાનું મન થાય છે. પણ જોને એમ લાગે છે કે સંસારમાં સાચું સુખ નથી તે સંસારનાં સુખ વધારવા માટે સેવા કરશે નહિ. જે લોકસેવામાં એક વાર અહંકાર આવશે તો બીજી વાર પણ તેવી દશા થશે. અર્થ અને કામનું સુખ જુદા પ્રકારનું છે અને એક અખંડ બ્રહ્મનું સુખ પણ જુદા પ્રકારનું છે. જેનું સુખ જોને જોઈતું હોય તેણે તે પ્રકારે જીવન કરવું પડશે. તે માટે કેવો પુરુષાર્થ કરવો તેની વિગત બીજા પ્રકરણમાં આપવામાં આવેલ છે.

એક વખત અમારે મોરબીથી વાંકાનેર મુસાફરી કરવાનો વખત આવ્યો હતો. તે વખતે થડ કલાસમાં અમારી બાજુમાં એક માણસ “આપોના સરકાર”ની બીજી આટલિ વાંચતો હતો. તે વાંચવામાં તેનું ચિત્ત એવું તકલીન થઈ ગયું હતું કે વાંકાનેર સ્ટેશન આવવાને દસ દસ મિનિટ બાકી હતી ત્યારે તેણે અમને કહ્યું કે, “તમે આ પુસ્તક ન વાંચ્યું હોય તો તમારે વાંચવા જેવું છે. મેં આ પુસ્તકની

“ એ આપનો મદાન અનુમદ. તોપણ ખામ પ્રસંગમાં પુનઃ કપાલ અનુમતિ લેવી જોઈએ, એ અનિવાર્ય કદ્ય છે. ”

“ એવી તે શી ખામ ખામ છે એ ? મું અપરિમેય-પરાક્રમી આયુષ્માન વિરુગીપુવીરની માફક વિજય યાત્રાએ નિકળવા ઈચ્છે છે ? યદ્યપિ મનસ્વી રાજકુમારને તો તે ઉચિત જ છે. પરંતુ હાલ વિજયયાત્રા માટે તો યથાયોગ્ય સમય નથી જ. તેનું ખીણું પણ એક દારણ એ છે કે-આજુબાજુના તમામ રાજ્યો-જેવાં કે:-વંશાગી, કંઠાશાંત્રી, દ્રાવસ્ત્રી, ચંપા, ઉત્તરચિની, મથુરા, રાજગૃહ વિગેરે-તેમાંના ઘણાગણ આપણા સગાં સંબંધીઓ અને ઇષ્ટમિત્રો છે. તેમ જ કેટલાક તો ભારે સમૃદ્ધ તથા સત્તામંપન્ન છે. એટલે પુરેપુરી તૈયારી વિના તેઓની સામે બાથ લીડવી હાલ તો ઉચિત નથી જ.

વળી જ્યાંથી આયુષ્માનના સમાચાર ઘણા જ મોડા મળે તેવા દૂરના પ્રદેશોમાં મોકલવાને અમારું શોકવિહ્વળ હૃદય હાલ શી રીતે હિમ્મત કરી શકે ?

તો પણ અમારા હિલમાં એક ઇચ્છા હમ્મેશ રહ્યા કરે છે જે-પ્રથમ તો પેનાશ્રીનું આ લગભગ સમૃદ્ધ રાજ્ય આયુષ્માને સંભાળવું, અને અંતર્ગત સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા કરી દેવી, પછીરે એકવર્તિલક્ષણલક્ષિત સર્વાગમુંદર આયુષ્માન જ્યાંરે અગિયેલા ભારતવર્ષમાં વિજયયાત્રા માટે ફરવા નીકળે, ત્યારે આયુષ્માનના પ્રતાપાગ્નિની આંચમાંથી

થી અહીંની સમાજમાં કેટલીક અવ્યવસ્થા ઉત્પન્ન થઈ છે, તેમાં સાંચો રસ્તો માણસ શોધી શકે તેટલા માટે ત્રીજા પ્રકરણમાં સમાજ-વ્યવસ્થા વિશે લખેલ છે. ચોથા પ્રકરણમાં સ્વરાજ્યનો વિચાર વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક દૃષ્ટિથી કરેલ છે. કારણ કે તે બાબતમાં ઘણા વિદ્વાનોની શુદ્ધિ પણ ગોટે ચડે છે. હિંદનો મુખ્ય પુરુષાર્થ 'મોક્ષ'પ્રાપ્તિનો હોવાથી પાંચમા પ્રકરણમાં તે વિશે થોડા વિચાર આપેલા છે. મોક્ષપ્રકરણમાં ધર્મ અને સાધનની એકતા કરી છે; એટલું જ નહિ પણ ઉત્ક્રાન્તિવાદ(ધર્વોલુચન)ની ભૂલો બતાવી, આત્મજ્ઞાનમાં સાપેક્ષવાદ(રીલેટિવિટી)ની નવી શોધનો ઉપયોગ સમજાવેલ છે.

આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ લગભગ ૧૪ વર્ષ પહેલાં પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. બીજી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થયા પછી અમે સંન્યાસ આશ્રમમાં પ્રવેશ કરેલ છે. અમારા જીવનમાં ચારે આશ્રમનો અનુભવ થવાથી એ બધા આશ્રમના લાભ જોવાનો પ્રસંગ મળેલ છે. તેથી જો કે “આર્યોના સંસ્કાર”ની બીજી આવૃત્તિમાં જણાવેલ મુખ્ય મુદ્દાની બાબતોમાં ખાસ ફેરફાર કરવાની જરૂર લાગી નથી છતાં કેટલીક બાબતો વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે કેટલુંક લખાણ વધારે દાખલ કરેલ છે અને છેલ્લું પ્રકરણ તથા પરિશિષ્ટ વધારે મૂકેલ છે.

જોને તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર રુચિ છે તેનું મન અને તેના હાથ નવરા રહી શકતા નથી. તેથી ગયાં ૧૪ વર્ષમાં પાંચ-જ નવાં પુસ્તકો પણ લખીને ગુજરાતી પ્રજા પાસે મૂકી શકાયાં છે.

બગવાનની કૃપા હશે તો હજુ પણ “હું કેણુ ?” ના પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ સાપેક્ષવાદના નવા સિદ્ધાંત સારિત પ્રસિદ્ધ કરી જાહેરમાં મૂકવાનો વિચાર છે.

ગોદાઉરપુર
જ્ઞાનસાધનઆશ્રમ
જ-મણિ, સં. ૧૯૮૮

સ્વામી માધવતીર્થ

પસાર થઈ, સુધાધવળ યશ-સાગરમાં સ્નાન કરતા જગતને
જોઈ હર્ષ વડે પરમપુલકિતદેહે અપૂર્વ રસાસ્વાદમય એકાન્ત
નિવૃત્તિ સુખ અમે અનુભવીએ તો કેવું સાઈ ! તેમ છતાં અવન્ધ્ય-
પ્રયત્નશીળ આયુષ્માનની કોઈ પણ પ્રકારની મનોવાગ્છના
પૂર્ણ થયેલી જ નોવા અમે ઈચ્છીએ છીએ. ઠહો વાઈ !
શી એ મનોવાગ્છના છે આયુષ્માનની ? ”

“ નહીં, નહીં, રાજ્યની ધુરાને વહન કરવાને આપ
જ સર્વથા સમર્થ અને યોગ્યજ છો. મારે માટે તો આપની
ચરણ સેવા જ વધારે યુગ્ય છે. વિજયયાત્રાની તો મારે
ઈચ્છા જ નથી. રાજ્યવ્યવસ્થા અને પ્રજાપાલનની યોગ્ય
રાજનીતિમાં તો આ દેશના તમામ રાજકુમારો આજકાલ
સિદ્ધહસ્ત જ છે. તેમાં વળી વિશેષ પ્રગતિ કરવા ઘણાખરા
ઉત્સાહભેર મથેલા જ છે. તેથી હું વિશેષ શી પ્રગતિ
કરવાનો હોતો ? ”

“ તમામ રાજ્યો-એટલે આખા દેશની રાજ્ય-
વ્યવસ્થા એકજ તંત્ર નીચે આવે, તેને શું આપ યુવરાજ
યોગ્ય અને ઈચ્છવાયોગ્ય નથી ગણતા ? ”

“ જો કે હું યોગ્ય ગણું છું. તોપણ વિવિધતા છતાં મને
તો આ દેશમાં એક જ તંત્ર જણાય છે-દાખલા તરીકે-આર્ય
પ્રજા એક અખંડ પ્રજા છે. તેની સંસ્કૃતિ પણ પૂર્વાપરથી
એક જ ચાલી આવે છે. વ્યવહારોની ગ્રાસીય ભાષા પણ

આયોના સંસ્કાર

અથવા હિંદની વિદ્યાકળા

૧ : વિદ્યાકળાની તુલના

હિંદની ઉત્પત્તિ શી રીતે થાય ? એ પ્રશ્ન ધણો ચર્ચાસ્પદ છે. તેના સંતોષકારક ઉત્તર માટે “ ઉત્પત્તિ ” એટલે શું એ વિષે ચોક્કસ નિર્ણય થવો જોઈએ.

આ પૃથ્વી ઉપર જે પ્રવૃત્તિમય જીવન આજે સારું મનાય છે, તે એક વખત સારું મનાતું નહોતું; અને એક વખત નિવૃત્તિમય જીવન સારું મનાતું હતું તે આજે સારું મનાતું નથી.

અને આજની દૃષ્ટિથી જે જીવન સારું મનાય તે પ્રમાણે સુધારા કરીએ તે ભવિષ્યના જીવનવિકાસમાં ઠંડાચ વિપ્રરૂપ થાય. તેથી જીવન સુધારવામાં ઠેવી વિદ્યા, ઠેવી દગા ઉપ-યોગી થાય તે માટે સૂક્ષ્મ વિચારની જરૂર છે.

એક જ છે. સંસ્કૃતિનું ધ્યેય નિવૃત્તિ છે. તે અર્થ આર્યોને સમ્મત છે. દરેક પ્રદેશોમાં પ્રજાએ પોતામાંથી જ રાજા નીમેલ છે. અર્થાત્ આર્ય પ્રજાનું શાસન કરનાર અનાર્થ કે વિદેશી કોઈ વ્યક્તિ જ નથી. કોઈ કોઈ ક્ષેત્રે પ્રજાના અમે-સરો મળીને એકાદ મુખ્ય પુરુષની સલાહથી જે શાસન ચલાવે છે. જ્યાં રાજા તરીકે ખાસ એક વ્યક્તિના હાથમાં તંત્ર છે, તેનું ધ્યેય પણ પ્રજાને રીઝવવાનું અને પૂર્વજોની કીર્તિને અવિચળ કરવાનું, ને તે ખાતર જ જીવવાનું છે.

પ્રજાના હિતચિંતકો જ નહીં, પણ પ્રજાના હિતને માટે મથીમરનારા મહાજનોની ઇચ્છા વિરુદ્ધ રાજા કે રાજાને મદદ કરનાર અધિકારી વર્ગથી જર્મ શકાતું જ નથી. પ્રજામાં ધાર્મિકતા, પવિત્રતા કેમ વધે ? તેની જ પેરવીમાં નાનાથી મોટા સૌ કર્મચારિઓ લાગેલા છે. દરેકની પ્રવૃત્તિનું પરિણામ એક જ શુભ મહાપરિણામ તરફ વળી રહ્યું છે, તે ફરીથી કહેવાની જરૂર નથીજ.

દેશની સંપત્તિની ન્યાયસંપન્ન ઉત્પત્તિ અને વહેંચણી પણ પ્રજાકીય પવિત્રતાની પોષક કેમ બને તેને માટે જ અર્થચિંતકો સદા જાગૃત રહેતા જણાય છે. સજ્જનપુરુષોનું યથાર્થ પાલન થાય છે. જેમ જેમ દેશની સંપત્તિ વધતી જાય તેમ તેમ પ્રજા વિલાસ, ને મોજશોખમાં દોરાઈ ન જાય. પ્રજામાં વાસનાવૃદ્ધિનાં તત્વો દાખલ થાય, ને પ્રજા પતિન થઈ કદી નાશ ન પામે, તેને માટે

દશામાં છે અને એ વાત જે લોકો સ્વતંત્ર વિચાર કરી શકતા નથી તે તરત માની લે છે. પણ પડતી કેને કહેવી, ચડતી કેને કહેવી, જુદા જુદા ટીકાકારો કેવી કેવી દૃષ્ટિથી વાત કરે છે, તેમાં કેટલી સાચી છે, કેટલી ખોટી છે, તે માટે સ્વતંત્ર વિચાર કરવો જોઈએ અને સાચું પ્રમાણ લઈને વિચાર કરવો જોઈએ.

મુંડક ઉપનિષદમાં એક એવી કથા છે કે, દેવોમાં પહેલાં પ્રજ્ઞા ઉત્પન્ન થયા. તેમણે સર્વ વિદ્યામાં ઉત્તમ એવી પ્રજ્ઞા-વિદ્યા પોતાના મોટા પુત્ર અથર્વને સંભળાવી. અથર્વે અંગિરને આપી. અંગિરે ભારદ્વાજને અને ભારદ્વાજે અંગિરસને આપી. અંગિરસ ઋષિ પાસે શૈનક મુનિ ગયા અને તેમને શિષ્યવૃત્તિથી પૂછ્યું કે, ‘હે ભગવન્! શું જાણવાથી આ સર્વ જાણ્યું એમ લાગે?’ અંગિરસે જવાબ આપ્યો કે, ‘જો વિદ્યા જાણવા લાયક છે; એક પરા અને બીજી અપરા. ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અથર્વવેદ, શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરુક્ત, છંદ, જ્યોતિષ વગેરેનો ‘અપરા’ વિદ્યામાં સમાવેશ થાય છે અને બીજી ‘પરા’ વિદ્યા કે જેથી અક્ષરનું જ્ઞાન થાય છે. અક્ષર તે જ કે જે આંખોથી જોઈ શકાતું નથી, હાથથી પકડી શકાતું નથી, જેને ગોત્ર નથી, જેને આપણા જેવી આંખો નથી, જ્ઞાન નથી, હાથ નથી, પગ નથી; છતાં જે નિત્ય છે, વિશાળ છે, સર્વમાં વ્યાપક છે, સૂક્ષ્મ છે, અમર છે. તેમાંથી પ્રાણીમાત્ર ઉત્પન્ન થયા છે એમ ધીર પુરુષો સમજે છે. જેમ દીડા પોતાની લાજ ઉત્પન્ન કરે છે અને ચીંટાળી લે છે, જેમ પૃથ્વીમાં ઔષધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, જેમ પુરુષમાં વાજ, નખ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ તે અક્ષરથી

દરેક સંયમી વર્ગ જેવાં કે—પ્રાદેશી, શ્રમણી, ઋષિઓ અને તપસ્વીઓઃ સંયમમાં વધુ ને વધુ દૃઢ બની પ્રજાની સામે હુમ્મેશ સંયમનો આદર્શ રાખ્યે જ જાય છે. એટલે એકંદર રીતે જોતાં સૌ આર્યો એક જ વાતની સિદ્ધિમાં લાગતા આવ્યા છે, અને આજે પણ તેમાં બરાબર દૃઢ ચિત્તે સૌ લાગી રહેલા છે.

તોપણ, એટલું તો ખરું છે કે—હજારો વર્ષથી પ્રયત્ન કરતી આ મહાપ્રજામાં એક જાતનો જાણે થાક લાગ્યો હોય તેવી સ્કેજ મંદતા આવી છે, આ વાત સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી નિહાળનારને જ જણાય તેમ છે. આ મંદતા ધીમે ધીમે લાંબે ઠાળે આ પ્રજાને લેદી નાંખશે કે શું ? એમ મને લાગ્યા કરે છે. જ્યારે કેઈ પણ પ્રજામાં જાગૃતિ ઠમી થતી જાય છે, ત્યારે ધીમે ધીમે કદમ્બ પ્રવેશ કરે એ અનિવાર્ય છે. કેણું જાણે કેવાં યે ઉલટમુલટ વિતકો વિતશે તેની તો આજથી શી કલ્પના જ કરી શકાય ? તોપણ વચ્ચે વચ્ચે એવા પુરુષો પાક્યા જ કરશે કે જેઓ કંઈક ટેકો મૂકીને સંસ્કૃતિને ધરી રાખશે. હજી એવું અનેક પ્રકારનું જોજમ્ આ પ્રજામાં હું જોઉં છું. મંત્રીશ્વરજી ! સામ્રાજ્ય હોય, અરાજ્ય હોય, કે નાના નાના રાજ્યો હોય, પણ આળાદી અને મુખનો આધાર માનવ પ્રજાના મનોરાજ્ય ઉપર જ છે. પ્રજાનું મનોરાજ્ય લેટવું પવિત્ર અને હદાત્ત તેટલું જ વ્યક્તિગત અને સમાજગત મુખ, મુધારો

હાસ લગ્યા અને તેની આપેલ દૃષ્ટિએ હવે હિંદના ઉદ્ધારનો પ્રશ્ન વિચારાવા લાગ્યો છે.

અંગ્રેજી વિદ્યામાં જેટલું તત્ત્વ મનબુદ્ધિને સમજાય, આંખથી દેખાય, કાનથી સંભળાય, નાકથી સૂંઘાય, ચામડીથી સ્પર્શ થાય, જેનો સ્વાદ જીભથી જાણી શકાય, તેટલું જ સાચું મનાય છે. એક વસ્તુના જ્ઞાનથી સર્વ વસ્તુનું જ્ઞાન થાય એ તેના વ્યવહારમાં કદ્યનામાત્ર છે. યુરોપની વિદ્યાકળાના સંસ્કાર આપણામાં એટલા બધા ઢાખલ થઈ ગયા છે કે આપણે યુરોપિયનના જેવી વિદ્યા અને કળા ઢાખલ કરીએ તો જ જગતમાં સંસ્કારી દેશ તરીકે ઓળખાઈ શકીએ, એમ ઘણાને લાગે છે.

પશ્ચિમની વિદ્યાકળાની દૃષ્ટિએ આપણે હજી જંગલી દેશમાં છીએ અને તેના જેવા નહિ થઈએ ત્યાં સુધી જંગલી જ રહેવાના એમ મનાય છે. તેથી ત્યાંની અને આપણી વિદ્યાકળાની તુલના કરવી જોઈએ. યુરોપને વ્યાવહારિક સત્ય જોઈએ છીએ. જે સત્ય, જે ધર્મ વ્યવહારમાં કામ લાગે, જેનાથી ધન વધે, વેપાર વધે, શરીર સારું રહે, ચોખ્ખાં ઘર રખાય, ઉત્તમ કપડાં પહેરાય, વહાલો લઈ પરદેશ જવાય, ત્યાં નવા સંઘ બંધાય ને નવા દેશો જિતાય તેવો ધર્મ યુરોપને જોઈએ છીએ. આ ધર્મની દૃષ્ટિએ હિંદુસ્થાન હાલ પાછળ કડી થકાય; કારણ કે હિંદને કોઈ દેશ જીતવાની ઇચ્છા થઈ નથી. વગી યુરોપની દૃષ્ટિએ હિંદના જગવાં વચ્ચારી સાધુઓ વિચિત્ર રૂપે જોવામાં આવે છે; તેઓ એમ માને છે કે, શરીરે ભસ્મ ચોળી, આંખો દિવસ ગાંઝે પી, જંગાજીને કાઠે પત્ર ઉપર પત્ર ચઢાવી બેઠા રહેવાથી દેશને ચો કાયદો છે ! જેની વિદ્યાએ પોતાને પરાધીન

ક રે મિ ભ ને !-મૂ ૩

કે વિકાસ ખરા ગણવા. એટલે મને અત્યારે સામાન્ય મેળવવા મથવાની અગત્યતા તો જણાતી જ નથી. અથવા તે કામને માટે, અનેક આર્યકુમારો પ્રયત્ન સેવી રહ્યા છે. તેમાંથી કોઈ પણ વખતે કદાચ એ પ્રયત્ન સિદ્ધ થઈ જાય. મારો કે-સામાન્યની જરૂરિયાત હોય, તોપણ મારી તે તરફ વૃત્તિ જ નથી-ઉદાસિનતા જ છે. મારા ચિત્તનું વલણ એ તરફ તો ખિલકુલ નથી જ, એ આપ ખચિત માનશે. પ્રજાની માનસિક ઉન્નતતામાં એક પ્રકાશ આણવાની જેટલી અગત્યતા છે, તેટલી અગત્યતા બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિની મને જણાતી જ નથી.

વળી, મંત્રીશ્વરજી ? આ આર્ય પ્રજા : કે જેના સાધનો સાંગોપાંગ મજબૂત અને વિસ્તૃત છે, તેણે કદી કોઈના સ્વાતંત્ર્ય પર અયોગ્ય હુમલો કર્યો હોય એવું જાણ્યામાં નથી. વ્યક્તિગત તેવો કોઈ અયોગ્ય પ્રયત્ન થયો હોય છતાં તેને સમસ્ત પ્રજાનો ન ગણી શકાય, એ મારો ઉપરના કથનનો આશય છે.

છતાં જ્યારે જ્યારે પોતાની ઉપર થયેલું જણાય છે, ત્યારે ત્યારે તેને પાછા વાળવા; અને દાપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો છે; અને તે સાધનોથી. સામ, દામ, દંડ યોગ પણ આં-

વિધાકળાની તુલના

જ્યાં કોલેજેમાંથી પાસ થઈ આવેલા વિદ્યાર્થીઓ કહે છે કે, 'મને નોકરી આપો અથવા મોત આપો,' જ્યાં સાસુ વહુ ઉપર જીલ્લમ જીલ્લમ હોય અને તે જ વહુ સાસુ થયા પછી તેવો જ જીલ્લમ આહુ રાખતી હોય, જ્યાં વિધવાઓ અનેક પ્રકારે દુરાચાર કરી આપઘાત કરે છે અને બાળહત્યા કરે છે, જ્યાં વિધવાઓ ફરીથી પરણી ન શકે અને તેના તરફ સૌ તિરસ્કારથી જુએ, જ્યાં અનેક સ્ત્રીઓ પકડામાં જીવન ગાળે છે અને હુનિયાતું સૌંદર્ય પણ જોઈ શકતી નથી, જ્યાં દંત્યાઓ જન્મે ત્યારથી અપશુકન મનાય અને તે પૂરી ઢેળવણી પામે નહિ, જ્યાં પ્રાણલો મોટાં શાસ્ત્રોના મોટા અર્થ કરી લોકોને છેતરે, જ્યાં શત્રોથી એક ફૂલે પાણી પણ ન બરાય, તેને અકાચ નહિ, જ્યાં ઢેળવાયેલા માણસો ગરીબ માણસની દરકાર કરતા નથી, જ્યાં અનેક લાપાઓ, નાત-જાતના અનેક લોક, જ્યાં મોટી વસ્તી અજ્ઞાન ખેડૂતવર્ગની, જ્યાં પશુઓની પૂરી સંભાળ લેવાતી નથી; જ્યાં હિંદુમુસલમાન સંપત્તિ રહી શકે નહિ, જ્યાં શહેરોની ગલીઓ ગંદી અને ગામડાનાં માટીનાં ઘરો ભાગ્યે જ સ્વચ્છ દેખાય, જ્યાં આવી ગંદી રહેણીકરણથી અનેક રોગ ફેલાય, જે દેશ પૃથ્વીની મોટી મનુષ્યજાતિથી ભરેલો છે, તે આવી દશામાં રહે તો આખી પૃથ્વીનાં માણસોને મોટા ભયરૂપ છે. તે દેશ બીજાને પણ બગાડ્યો અને ન મુકરે તો જલદી મરે તે વધારે સારું છે.' હિંદની સંસ્કૃતિ ઉપર આવા અનેક આક્ષેપો બીજા દેશના લોકો મૂકે છે.

અંગ્રેજ દેગવણીથી તેવાર થયેલ જીવાનોને આ પ્રશ્નો-

કર્યો છે. પાડોશીને સુધારી લેવા તે પણ સ્વરક્ષાજ છે. કદી તેનું પડાવી લેવા પ્રયત્ન કર્યોજ નથી. તેઓનું પણ કંઠ્યાણુજ ધણું છે.

હું ખાત્રોપૂર્વક કહું છું કે આ મહા પ્રજાની બરાબરી કરી શકે એવી એક પણ પ્રજા આ ભૂપૃથ પર અત્યારે વિદ્યમાન નથી. તેની આ અગાધ અને મહાશક્તિના પ્રવાહનો દુરુપયોગ થઇ જગતની બીજી પ્રજાને કચરવામાં નથી બેસતો, તેનું માત્ર એકજ કારણ છે; અને તે એ કે— સાથેજ આધ્યાત્મિક આદર્શ આ પ્રજાના જીવનમાં વણાયેલો છે. અર્થાત્ પ્રજાને ઉપયોગી જીવન-વ્યવહારોની સમસ્ત વ્યવસ્થામાં રાકાઇ ગયેલી શક્તિ ઉપરાંત વધી પડતા સામર્થ્યના પ્રવાહનો દુરુપયોગ ન થતાં આ પવિત્ર અધ્યાત્મ માર્ગે એ પ્રવાહ વહે છે. જો એકજ એ માત્રા દુરંદેશીપણાથી પૂર્વના મહાપુરુષોએ ન ગોઠવી હોતે તો આર્યોના આર્યત્વની કશી કિંમત નહોતી; તેમાંજ આર્યત્વ સમાયેલું છે એમ માફ માનવું છે; અને જ્યાંસુધી આર્યોમાં યથાસ્થાને શુદ્ધ સ્વરૂપે આધ્યાત્મિક બળની વીર્યવતી માત્રા ચમકતી રહેશે, ત્યાંસુધી તે જગત્પૂજ્ય પ્રજા સદાને માટે વિજયવતી જ છે, એમ દરેક મહાપુરુષોનું માનવું છે. આ માત્રાની જો સ્થાનબ્રહ્મા, વિકૃત સ્વરૂપ કે નાશ થાય ત્યારેજ આ આર્ય પ્રજાની પણ સાથેજ સ્થાનબ્રહ્મા, વિકૃત સ્વરૂપ કે નાશ માની લેવો. બારનના આર્ય ચક્રવર્તિ બૂપનિનું

જ્યારે આત્મજ્ઞાન તરફ વધારે લક્ષ રહે છે ત્યારે બહારના જીવનનો વિકાસ મંદ રહે છે; અને જ્યારે બહારના જીવનમાં રસ રહે છે ત્યારે આત્મજ્ઞાન મંદ રહે છે. આવી રચનામાં વિદ્યા અને કળા બન્ને સારાં રાખવાં જોઈએ કે અંદરનું અને બહારનું જીવન બન્ને બરાબર રાખવાં અને બે પુરુષાર્થથી તૈયાર થયેલ યુરોપની પ્રજાના હુમલાની સામે થવું એ કામ સહેલું નથી.

હાલના વખતમાં જે દેશ પૈસાદાર હોય તે સુધરેલો મનાય છે. પૈસો બીજા દેશોને લૂંટીને લેજો ક્યો હોય તો પણ બધા ગુણ સોનામાં સમાઈ જાય છે. પૈસો મેળવવો તે એક પુરુષાર્થ છે, પણ તેટલામાં જ મનુષ્યજીવન સમાપ્ત કરવું હોય તો બીજા પ્રકારનું જંગલીપણું ઉત્પન્ન થયા વગર રહેશે નહિ. એવી રીતે કેળવાયેલ પ્રજા અધર્મથી પૈસો પેદા કરે છે, આખી પૃથ્વીને બચરૂપ યાય છે અને માણસના ઉત્તમ સ્વભાવને વિકાસ પામવાને વખત આપતી નથી.

યુરોપના હૃદયને પૂછો. તેણે જે પુરુષાર્થ ક્યો છે તેનાથી તેને સંતોષ થયેલ છે? અથવા તેના પુરુષાર્થમાં કંઈ ખામી છે? અથવા તેને કોઈ નવો પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર લાગે છે? તેના મજ્જાદાનાં જીવન જીવો, શ્રીજીવોનાં જીવન જીવો, કારભારીજીવોનાં કારસ્તાન જીવો. ત્યાં રાજ્ય-તાંત્ર પણ એવું બનાવ્યું કે ઓસ્ટ્રિયાના કુંવરનું સર્વિયામાં ખૂન થાય તેમાં ઇંગ્લેન્ડ, જર્મની અને બધા દેશો બચકર લડાઈ બંદોર કરે, અને તેમાં કરોડો માણસો જીવ જાય. હાલ પણ ૨૫ વર્ષને અંતરે રૂઝા ડાન્ડીક બંદર લેવાના નાના

ક દે મિ ભ ને !

ચક્રવર્તિપાત્ર પણુ છેવટે એમાંજ પતિ
પોતપોતાના અધિકાર ઉપર રહેવા .
એક સૂત્રજ્ઞા ઉત્પન્ન કરીને તે, આ
સેવા કરે છે, ને સાથે સાથે આંતર
પ્રજ્ઞાની શક્તિ બચાવી દઈને આધ્યાત્મિક
સંજ્ઞા કરી દે છે. આ રીતે છેવટે ચક્રવર્તિ
મહારાજ-ધર્મરાજનોજ એક શક્તિ "

આર્ય સંસ્કૃતિની એક ખુબી એ :
અને કામ એ ત્રિવર્ગની અને તેના અંગ.
ધર્મની જાણી રચના કરી છે કે-તમામ મ.
હોય છે; અને તેથીજ વ્યવહારનાં
પણુ ધર્મજ ગણાય છે. અર્થ અને ડ.
પણુ ત્યારેજ ગણાય છે કે, ધાર્મિક
જીવન સુવ્યવસ્થિત હોય તે. ધાર્મિક જીવન
વ્યવસ્થિત હોય કે અર્થ અને કામ હું :
સામાન્ય પ્રજાજીવનની અપેક્ષાએ, ત્રણની હું
ઉન્નતિ, બાકીની અવનતિ. તેથી ધર્મ રાજ્ય
મન મુખ્ય વસ્તુ છે; અને તેની વ્યવસ્થામાં
વ્યવસ્થાઓનો સમાવેશ છે. તેથી ધર્મ રાજ્ય
સુવ્યવસ્થિત રહે તે માટેજ પ્રયત્ન કરવો એ પ્રાપ્ત
વધોગ્ય તત્વોનો પ્રકાશ કરવો, અને તેમાં તે
લાવવી એજ સર્વ કર્મવ્યોનો સારાંશ છે. "

પણ વર્તમાનકાળમાં તો વિદ્યાકાન્તમાં એટલી ભેળસેળ થઈ ગઈ છે કે સાચું જીવન કેને કહેવું તે સમજવું જ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે.

કયું જીવન સાચું, કઈ વિદ્યા સારી; એ સમજવા પહેલાં માણસનો સ્વભાવ સમજવાની પહેલી જરૂર છે. માણસના સ્વભાવમાં કુદરતી વાસના રહેલી હોય છે; તેની વૃત્તિ માટે સ્ત્રી, પુત્ર વગેરેની જરૂર છે અને તે માટે 'કામ' નામનો પુરુષાર્થ સાધવાની કુદરતી વૃત્તિ હોય છે; એટલે પથ્થર જેવું આળસુ જીવન ગાળવા કરતાં કુટુંબનું સુખ ભોગવી અંત્યજી જીવન કરવું એ વધારે સારું છે. બીજું તે જીવન સુખકારક થાય તેટલા માટે અર્થ એટલે ધનપ્રાપ્તિની પણ માણસને જરૂર રહે છે; તેથી તે પુરુષાર્થ પણ જરૂરનો છે. તેથી આંખ, કાન, જીભ, નાક વગેરે ઇન્દ્રિયોને સંતોષ આપી શકાય છે. પણ શરીર અને ઇન્દ્રિયો કરતાં માણસને માટે એક મોટું સુખકારક સાધન મન છે અને તેના સંતોષ માટે 'ધર્મ' નામનો ત્રીજો પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર છે. બીજા પ્રત્યે પોતાની દરજ્જા જાળવવી, ચિત્તશુદ્ધિ કરવી, બીજાનું કલ્યાણ કરવું વગેરે સારા ભાવથી મનને સંતોષ થાય છે. તે સુખ, કામ અને અર્થથી વધારે સારું છે, એમ ધાર્મિક મનુષ્યને લાગે છે. તેથી ધર્મથી અર્થ અને કામ સિદ્ધ થાય એવી વિદ્યા આ દેશમાં આગળના વખતમાં આપવામાં આવી હતી.

આ ત્રણ પુરુષાર્થનાં ફળ-શરીર, પ્રાણ અને મનને સુખ આપે છે પણ તે સુખ કાયમ રહેતું નથી; તેથી તે ઉપરાંત કોઈ સારો પુરુષાર્થ હોવો એકંદરે મનુષ્યની અંદર

તે યા રી

આ વાત સાંભળી રાજગૃહના રાજકુમાર શ્રેણી ઉત્તરજનીના રાજકુમાર પ્રદ્યોતની સામે નજર કરી. બન્ને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થયા હતા !! શ્રેણીકે પૂછ્યું—

“ શું આપ પ્રસન્નમુખકુમારશ્રી ! ચક્રવર્તિ થવાનું બિલકુલ ઇચ્છા જ નથી રાખતા ? તો પછી આપ આપનું જીવનમાં શો પુરુષાર્થ કરીને અનેક શુભ કાર્યસૂચક લક્ષણો શુભો અને સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરવા ધારે છે ? અથવા શું એ શુભો એમ ને એમ વ્યર્થ ગુમાવવા ધાર્યા છે ? જો આપ મહાન સમ્રાટ બનવા ન ચાહતા હો, તો કેઈ કળા, વિજ્ઞાન, સાહિત્ય વિગેરેમાં કંઈ ને કંઈ અપૂર્વ પ્રગતિ કરો. અને પૂર્વ પુરુષોએ સ્થાપેલી આ વ્યવહાર મર્યાદાઓમાં અને તેનાં કેઈ પણ અંગપ્રત્યંગમાં પ્રગતિ કરી નવું તેજ-નવો પ્રકાશ-નવો વિકાસ લાવો. આપને કંઈ પણ દુર્ઘટ હોય એમ અમને તો લાગતું જ નથી. ”

“ પ્રિય મિત્ર શ્રેણીક ! કળા અને વિજ્ઞાનના સર્વ અંગો પ્રબળનોની જરૂરીઆત અને યોગ્ય રુચિ પ્રમાણે અત્યારે ખીટી રહ્યાં છે. અનેક મહાનુભાવોએ પોતાના જીવન-સર્વસ્વનો પ્રવાહ તે તે દિશામાં વહેવડાવી દીધો છે. હું ચોક્કસ ખાતરીપૂર્વક કહું છું કે—અત્યારનો આ શાંત છતાં જુસ્સાદાર ઉત્સાહનો પ્રવાહ નજીકનાજ લવિષ્યમાં અનેક મહાન મહાન કળાકોવિદો, શાસ્ત્રપ્રણેતાઓ, પુરંધર ધર્મો-

નાં શરીરની સંભાળ રાખવી; સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવી; મને હરવાફરવાની યોગ્ય છૂટ આપવી; મા અને સ્ત્રીને તરફ સમભાવ રાખવો; બાળવિધવાઓને પરણાવવી અથવા વિધવાઓ તરફ તિરસ્કારની નજર ન રાખવી; શુદ્ધ તરફ દયાભાવ રાખવો અને તેમને પણ તેમનું જીવન સુધારવા વિદ્યા આપવી; એ ખાસ જરૂરનું છે. નબળા શરીરવાળા અને અજ્ઞાની માણસો વિચાર કરી શકતા નથી. સ્ત્રીઓને પડકારમાં રહેવું પડે છે તેનું ખરું કારણ પુરુષોની ખોટી દૃષ્ટિ છે. સ્ત્રીઓએ વધારે હિંમત રાખવી જોઈએ અને પુરુષોએ તેમના તરફ માનની દૃષ્ટિથી જોવું જોઈએ. સ્ત્રી જગતની શક્તિનો અંશ છે અને તેને પડકારમાં રહેવું પડે તો જીવનમાં ખરી શક્તિ આવશે નહિ. જીવનમાં કળા લાવવી જોઈએ. પુરુષો પણ સ્ત્રીઓના શરીરમાં ઉત્પન્ન થતા હોવાથી, સ્ત્રીઓના જીવનમાં સૌંદર્યની જરૂર છે. તેથી જ સ્ત્રીઓને સારાં કપડાં, ધરેણું, દેખાવ વગેરે પુરુષો કરતાં વધારે ગમે છે. જ્યાં સ્વચ્છતા, સુધકતા અને નિર્ભયતા હોય છે, ત્યાં પ્રભુ વસે છે. આ બાબતો જરૂરી છે. પણ તે છતાં યુરોપની પેઠે માત્ર બહારનું જીવન સુધારવામાં જ મનુષ્યજીવન પૂરું કરવામાં આવે, તો અંતર્જાનને વિકાસ પામવાની જગ્યા રહેતી નથી, તેને માટે પૂરતો વખત પણ રહેતો નથી. મન નિરંતર બહારની વસ્તુઓના વિચારમાં લગ્યા કરે, આત્મા જેવી દોઈ વસ્તુ હોય જ નહિ એમ માની માણસ બેઠકાર રહે, તો તે પણ બીજી જાતનો સુધરેલ પશુ જ બને. કળા જરૂરની છે તેમ વિદ્યા પણ જરૂરની છે; એટલું જ નહિ પણ જો એમ માનીએ કે, શરીર કરતાં આત્મા વધારે ઉપયોગી છે, તો કળા કરતાં

પદેશકો, મદાન મદાન મુન્સફીઓ અને રાજધિરાજોએ
ઉપાત કરી દેશે

ધન પા-પની વિપુલ સંપત્તિ, મુંદર આદિય, દીવ
આયુષ્ય, મુદ્દ જાંધાના પત્રુ અને માનવો, મુશ્કંઠિન
સમાજો-મંડળો, મુશ્કંઠિન રાજ્યો, દીર્ઘદષ્ટિવાળા હુન્નિ
પુંગવો, અને નત્યાન્વેષી આચાર્યો : આ વિપુલ સામગ્રીના
જેરમી, અવકાશ અને સાધનોની જિનડખણ અતુલ્યતાને
હીપે છુદ્ધિ વૈભવી અનેક નર-નારીઓ ધીમે ધીમે પણ
પૂર્ણ મક્કમનામી એવા તો આગળ ધપી રહ્યા છે કે-
આજની આ તૈયારી સેંકડો નહીં, પરંતુ હજારો વર્ષ મુખી
આય' સંસ્કૃતિનો, અને પ્રજાના વ્યક્તિત્વનો દીપક નિઃસંશય
દીપતો રાખશેજ. તો પછી મિત્ર ! તમારો શું એવોજ
અભિપ્રાય છે કે-મારે પણ એજ વિષયોમાં ગતાતુલ્યનિકતા
જ કર્યો જવી ? ”

“ વાહ ! વાહ !! ધન્ય કુમાર ! ધન્ય !! ” આ
ઉદ્ગાર એકાએક સભાજનોના મુખમાંથી સરી પડ્યો.

“ પ્રિય વર્ધમાન ! કઈ અગમ્ય સાધનાના મનોરથો
તમારા ચિત્તને આટલું દર્પણ જેવું અવદાત બનાવી રહ્યા
છે ? બહુ વિચારને અતે પણ તે લેશમાત્ર અમે કાઢી
શક્યા નથી. તમારી વિશદાક્ષરી મધુર વાણી દ્વારા સ્પર્શીકરણ
જાણુ તોનાવશું મન તરૂંપી રહ્યું છે. ” મહારાજ નંદિવર્ધને
આશ્ચર્યથી પ્રશ્ન કર્યો.

કરવાની રીત બહુ સારી છે. પણ ચોખ્ખાઈના વિષયમાં બધી રીતે યુરોપની નકલ કરવામાં ફાયદો નથી. જે ગરમ પાટલૂનો યુરોપિયનો પહેરે છે તે ઘણા દિવસ સુધી ધોવાતાં નથી. હિંદુઓનાં ધોતિયાં રોજ ધોવાય છે. યુરોપિયનના જમવામાં વપરાતા કાંટા-ચમચા દરેક માણસના મોઢામાં ભાય છે. વળી જમ્યા પછી તેઓ મોડું પણ ધોતા નથી અને હમેશાં નાહવાની રીત પણ તેઓ આ દેશના માણસો પાસેથી શીખ્યા હોય તેમ લાગે છે. કુદરતી હાજતે જતાં પાણીને બહલે કાગળનો ઉપયોગ અહીંની દૃષ્ટિએ સુધક લાગતો નથી અને મકદાને બાળવા કરતાં દાટવામાં પણ તેમની રીત સારી લાગતી નથી. નાકમાંથી ખરાબ પદાર્થ નીકળે તે રૂમાલમાં લઈ તે રૂમાલ તેઓ ખિસ્સામાં મૂકે છે અને અહીંના કેટલાક માણસોએ પણ તે રીત સ્વીકારી છે. વગર વિચારે તેઓના સંસ્કાર સ્વીકારવાથી જીવન કઠંડું થશે અને અહીંની સારી રૂઢિઓ નષ્ટ થશે.

બ્યારે વેપારી સંસ્કારનું જોર હોય છે ત્યારે કુરસદનો વખત પણ વધારે પૈસો મેળવવામાં વપરાય છે, સારાં પુસ્તકોનું વાચન કે આત્મવિચાર સૂઝતો નથી. કુરસદને વખતે શું કરવું તે ઘણા માણસોને સૂઝતું નથી; તેથી વર્તમાનપત્રો હાથમાં લઈ તેમાંથી ઉપયોગી અને બિન-ઉપયોગી બાબતો ઉપર મનને દોડાવે છે. પોતાની ટૂંકી જિંદગીમાં થોડા પુરુષાર્થ કરવાનો છે તેનો સાચો વિચાર સૂઝતો નથી અને જિંદગીના અંતે પણ તે જ દયા રહે છે.

મનમાં અચાંતિ ચાકુ હોય છે. પોતાની પાસે હોય તે

તે યા રી

શ્રી વર્ધમાનકુમારે ક્ષણ વાર મૌન ધર્યું. ચક્રુઓ બંધ કરી પ્રણિધાનભરી એક દ્રષ્ટિ અંતરમાં ફેંકી. ચક્રુઓ ઉઘાડી, આશ્ચર્યચકિત સ્તંભિત જેવા ઉત્સુક સભાજનો તરફ એક દૃષ્ટિ ફેંકી, અને ખીજી, વડિલ બ્રાતાની ઉદ્વિગ્ન મુખમુદ્રા તરફ પણ વિનય નમ્ર, દૃઢતાસૂચક, દયામય, પ્રસન્નતાભરી અને ગંભીર દૃષ્ટિ ફેંકી. ફરી મૌન ધારણ કર્યું, અને પછી ધીમે ધીમે નીચેના અક્ષરો મુખમાંથી સેરવ્યા.

“ આર્ય ! માતા-પિતાના સ્વર્ગગમન સાથેજ મારા નિશ્ચયનો અવધિ આવી પહોંચ્યો છે. ”

“ શી બાબતનો નિશ્ચય ? બહાલા ! ”

“ સર્વસ્વના પરિત્યાગનો— ”

એકાએક દેવશ્રી નંદીવર્ધનની આંખમાંથી અશ્રુ-પ્રવાહ ચાડ્યો. એકાએક મૂર્છિત જેવા થઈ ગયા.

“ શાંત થાઓ ! મહારાજ ! શાંત થાઓ. ” શ્રી વર્ધમાનકુમારે સ્વહસ્તેજ ઉત્તરીય પલ્લવથી વાયુ વીંળ્યો.

થોડી વારે ચેનના વળી એટલે એકાએક કુમારશ્રીને મહારાજ ભેટી પડ્યા. મન્નક પર હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં માત્ર મહાકળે નીચેના—

“ કુમાર ! શો આ દાઝ્યા ઉપર હામ !! ” એ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા કે સભાજનોની પણ આંખમાં ઝાકળનાં ત્રિંદુઓ ફૂટ્યાં.

જીવન ધર્મથી ઘડાયેલ, બધાં માણસો ધીરને માટે જ જીવે, ધર્મ અને મોક્ષ માટે બહારનું જીવન ત્યાગ કરવાને તૈયાર, અર્થ અને કામ માટે બેદરકાર, લગવો રંગ; સાફ જીવન, અને અંદર જ્યોતિર્મય આત્માનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરી, સિદ્ધ ભાગવત, યોગી અને સુકૃત થવામાં જ માન લેવાય. આ જીવન યુરોપને વિલક્ષણ લાગ્યું, સમજાયું નહિ; પણ પોતાના સ્વાર્થ માટે અનુકૂળ લાગ્યું.

મનુષ્યજીવનનું સાફત્વ સમજવામાં હિંદે ખિલકુલ બૂલ કરી નથી. આત્માનો અનુભવ મુશ્કેલ છે. કરોડો જન્મની મહેનત પછી મળે છે, પણ છતાં જરૂરનો છે. તે બાબત સમજવી, તે પ્રમાણે જીવન ગોઠવવું, તે પ્રમાણે સમાજની વ્યવસ્થા કરવી એ હિંદની વિદ્યાકળાનો મહિમા છે. તે વ્યવસ્થાનો ઇતિહાસ રામાયણ અને મહાભારતમાંથી મળી આવે છે.

છતાં એવી વ્યવસ્થામાં કોઈ કોઈ ખામી જણાય એ સ્વાભાવિક છે. આત્મપ્રાપ્તિમાં એક જ ભાવની વ્યવસ્થા પૂરતી નથી. બધા કાળમાં તે વ્યવસ્થા સારી રહે તે પણ બનવું મુશ્કેલ છે. એવો એકે દેશ નથી કે જેની વિદ્યાકળા ખામી વગરની હોય, કે જે બધા કાળમાં ખામી વગરની રહી શકે અને આત્મપ્રાપ્તિમાં સહાયબૂત થાય. હિંદમાં તે માટે ધર્મો વિચાર થયેલો અને આખરે સમાજ દીક રાખવા માટે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ગ અને વ્યક્તિના સંસ્કાર માટે ક્ષત્રવ્યર્થ, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ એ ચાર આશ્રમ; અને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થ નક્કી થયા.

પદેશકો, મહાન મહાન મુસદ્દીઓ અને રાજધિરાજો ઉત્પન્ન કરી દેશે.

ધન ધાન્યની વિપુલ સંપત્તિ, સુંદર આરોગ્ય, દીર્ઘ આયુષ્ય, સુદૃઢ બાંધાના પશુ અને માનવો, મુસંગઠિત સમાજો-મંડળો, મુખ્યવસ્થિત રાજ્યો, દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા મુનિ-પુંગવો, અને તત્વાન્વેષી આચાર્યો : આ વિપુલ સામગ્રીના ભેરથી, અવકાશ અને સાધનોની ઘિનડખલ અનુકુળતાને લીધે બુદ્ધિ વૈભવી અનેક નર-નારીઓ ધીમે ધીમે પણ પૂર્ણ મક્કમતાથી એવા તો આગળ ધપી રહ્યા છે કે—આજની આ તૈયારી સેંકડો નહીં, પરંતુ હજારો વર્ષ સુધી આર્ય સંસ્કૃતિનો, અને પ્રજાના વ્યક્તિત્વનો દીપક નિઃસંશય દીપતો રાખશેજ. તો પછી મિત્ર ! તમારો શું એવોજ અભિપ્રાય છે કે—મારે પણ એજ વિષયોમાં ગતાનુગતિકતા જ કર્યે જવી ? ”

“ વાહ ! વાહ !! ધન્ય કુમાર ! ધન્ય !! ” આ ઉદ્ગાર એકાએક સભાજનોના મુખમાંથી સરી પડ્યો.

“ પ્રિય વર્ધમાન ! કઈ અગમ્ય સાધનાના મનોરથો તમારા ચિત્તને આટલું દર્પણ જેવું અવદાત બનાવી રહ્યા છે ? બહુ વિચારને અતે પણ તે લેશમાત્ર અમે કળી શક્યા નથી. તમારી વિશદાક્ષરી મધુર વાણી દ્વારા સ્પષ્ટીકરણ બાલુવા ઉનાવળું મન તરબી રહ્યું છે. ” મહારાજ નંદિવર્ધને આશ્ચર્યથી પ્રશ્ન કર્યો.

મનુષ્યના સ્વભાવ પ્રમાણે તેના જુદા જુદા માર્ગ થયા છે. તેમાં એક માણસ ધીબળને હરકત કરે તો તે માણસ પોતાનો જીવ આપવા તૈયાર થાય છે. ધીબળને પણ પોતાના ધર્મની તેટલી જરૂર છે, એમ સમજીને ધીબળને હરકત કરવી ન જોઈએ, એટલી સમજણ પણ ન રહી એ યુરોપની વિદ્યાકળાનું પરિણામ છે. યુરોપની વિદ્યામાં ધર્મ પ્રત્યે માન નથી અને એ વિદ્યા શીખેલા લોકો એ માન ભૂલી ગયા છે. મંદિરો કે મસ્જિદો મોક્ષ આપે તેમ નથી, પણ મોક્ષ તરફ લઈ જવાનાં સાધન છે. તે દષ્ટિએ બંને સરખાં ઉપયોગી છે.

ધર્મનું ઝનૂન હોય, અભિમાન હોય તેથી વિદ્યાકળાની ખામી જણાતી નથી. ઊલટું તેથી તેનું મહત્ત્વ સિદ્ધ થાય છે. યુરોપમાં જેમ વેપારની અભિવૃદ્ધિમાં જે માણસ અભિમાન લે તે વિદ્વાન ગણાય છે, તેમ હિંદમાં ધર્મમાં અભિમાન લેનાર વિદ્વાન મનાય છે અને જે હિંદની વિદ્યાકળા હિંદમાં અપાતી હોત તો હિંદુ એમ માનત કે, મસ્જિદમાં મુસલમાન જે બંદગી કરે છે તે મારા પ્રભુની સ્તુતિ કરે છે અને તેથી તેને અડચણ ન આવે તેમ મારે વર્તવું જોઈએ. મુસલમાન એમ માનત કે, મંદિરમાં જે પંડાનાદ થાય છે તે ખુદાને પોદારવાની બાંજ છે. ગાય ખુદાની દામપેનુ છે અને તેથી ગાય પગે લાગવાને યોગ્ય છે. વગી ગાય તરફથી દૂધ, દહીં, છાશ, ઘી અને જગતનું માટે છાણ મળે છે એ દાંડી જોડો લાભ નથી. આવી વ્યતના રાષ્ટ્રીય ચિંતણની જરૂર છે.

હિંદનો ધર્મ તે જ ઈશ્વરને માને છે, કે જેને હાજ નથી,

તુલના.

“ અહો ! પરિવારકો અને પરિવારિકાઓ ! સાવધાન
 બુઓ, ચોપડીયાં સંભળાય છે. મંત્રણા મંદિરની સ્ત્રી
 વિમુક્તન થઈ જણાય છે. કુમારશ્રી હુમણાં પધાર્યા
 સમજે સાંધ્ય દૃત્યોચિત્ત નર્વ નેવા સામગ્રીની તૈયારીમાં
 લાગી બસે. ” વૃદ્ધ કંચુડીએ આતા કરમાવી. તાલીમ-
 ગદ્દ પરિવારકગણ પોતપોતાને કામે લાગી ગયો.

• • • • •
 = પધાર્યો કુમારશ્રી ! આ સર્વ સામગ્રીની સજ્જ

અને જીવનનો હેતુ જીલ્લાવા લાગ્યો. આપણે ક્યાં છીએ અને ક્યાં જવાનું છે તે યુરોપનાં ચક્ષુમાંથી જોવામાં આવે છે અને તેથી આપણને તેના જેવા થવાનું મન થાય છે. શિવાજી કરતાં કોમ્બેલ સારો લાગે છે. શંકરાચાર્ય કરતાં દયુધર ઉત્તમ જણાય છે. સીતા અને દ્રૌપદી કરતાં કલ્પીઆપેદ્રામાં શુભ વધારે લાગે છે.

યુરોપની નજરે રામ અને સીતાનું જીવન નકામું લાગે છે. રામે કોઈ જાતનો વેપાર કર્યો નહિ; સાંવડી માને ખુશ કરવા અને પિતાનું વચન પાળવા ભરતખંડનું રાજ્ય છોડી દીધું; પણ હિંદની દૃષ્ટિએ તે ઇન્ધરનો અવતાર હતા. તે દૃષ્ટિએ સ્વચ્છંદી જીવન કરતાં સંયમી જીવન સારું ગણાય છે. તે હજી યુરોપને સીખવાનું છે. રામચંદ્રજી વનવાસ ગયા ત્યારપછી ત્યારે ભરત પોતાના મામાને ત્યાંથી પાછા આવ્યા અને રામચંદ્રજીને અરણ્યમાં મળવા ગયા, ત્યારે ભરતજીએ રામચંદ્રજીને કહ્યું કે, ‘મારે ધર્મ, અર્થ, કામ કે મોક્ષ કોઈ જોઈતું નથી. હું તો જન્મેજન્મ શ્રીરામચંદ્રજીમાં પ્રીતિ રહે તે જ માગું છું.’ ઉંચકે શ્રીરામચંદ્રજીની આજ્ઞા મળ્યા પછી ભરતજીએ રાજ્ય ક્યું. જે વિદ્યાથી ધર્મને ખાતર હિંદનું રાજ્ય છોડનાર મહાપુરુષો ઉત્પન્ન થયા અને અર્થને ખાતર પોતાનાથી ઓછી બુદ્ધિવાળા મતદારોના મત માનતા બિખારી જેવી સ્થિતિના પારાસલાના સલાસદો જે વિદ્યાથી ઉત્પન્ન થયા, તેની તુલના સહજે કરી શકાય તેમ છે.

યુરોપની દ્રષ્ટિથી તેવાર થયેલાં ચિત્રો અને પૂતળાં જુઓ અને હિંદની દ્રષ્ટિથી થયેલું મૂર્તિઓ જુઓ. યુરોપનાં

આપણા રાજમહેલની ચિત્રશાળા. ” આગળ આગળ ચાલતા કલહંસકે નિવેદન કર્યું.

“ જય જય ભદ્ર ! ચિરંનંદ ! ” પરિચારકોએ જય-ઘોષ કર્યો.

શ્રી વર્ધમાનકુમારે ઈષ્ટ હાસ્યથી સર્વની સંભવના કરી પ્રસન્નતા બતાવી.

“ પ્રકુલ્લક ! અત્તીમ ગામ્ભીર્યના સાગર અને સમ-યોચિત સર્વ વ્યવહારમાં કુશળ કુમારશ્રીની મનોહરા કળવી મહા મુશ્કેલ છે; પરંતુ કહે કે ન કહે—આજે હુમ્મેશ કરતાં કંઈક પરિવર્તન અવશ્ય જણાય છે. મધ્યાહ્ન સમયે પણ એવાંજ કંઈક ચિહ્નો જણાયા હતા. ખરું કે નહીં ? ” પ્રિયંવદકે પ્રકુલ્લકના કાનમાં ધીમે ધીમે આટલા અક્ષર કહ્યા ન કહ્યા, તે પહેલાં તો શ્રી વર્ધમાનકુમાર બદ્રાસન પર બિરાજી ચૂકયા હતા.

* * * * *

ત્યાર પછી સર્વ સાંધ્ય કૃત્યોથી નિયમ પ્રમાણે પર-વારી, સર્વ પરિજનોને એકઠા કરવાની કલહંસકને આજ્ઞા કરી.

કલહંસકે સંજ્ઞા કરી, કે એકાએક ત્રી પોતપોતાના કાનકાજ ઊઘી કરી એકઠા થઈ ગયા ! !

“ મું છે ? મું હોય ? આજે વળી આ મું ? મું

હતી, તો આટલી પરાધીનતા શા માટે? એ વાત સાચી છે કે, યુરોપના જેવું ઉદ્યોગી જીવન, કારખાનાના ધુમાડા, પાક્ષમિન્ડના સ્વાથી* ઠરાવ વગેરે હિંદમાં થયેલ નથી, પણ તે દૃષ્ટિએ હિંદને જોવાનું નથી. યુરોપમાં અર્થ અને કામ એ બે પુરુષાર્થ મનાતા હોવાથી મૂડીવાળા અને મજૂરી-વાળાની બે જ્ઞાતિ બંધાયેલ છે. હિંદમાં અર્થ, કામ, ધર્મ અને મોક્ષ, એ ચાર પુરુષાર્થ મનાતા હોવાથી વ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એમ ચાર જ્ઞાતિ બંધાયેલ છે. અર્થ અને કામ કરતાં ધર્મ અને મોક્ષ ઉત્તમ હોય, તો હિંદની વિદ્યાકળા યુરોપ કરતાં ઉત્તમ માની શકાય. મનુષ્યની અંદર રાજસિક અને તામસિક વૃત્તિ સારી ગણાય તો યુરોપને સંસ્કારી દેશ કહેવો જોઈએ અને સાત્વિક અને ધાર્મિક વૃત્તિ સારી ગણાય તો હિંદને સંસ્કારી દેશ ગણવો જોઈએ. જે દેશની વિદ્યાકળા મનુષ્યના સારા સ્વભાવને ખીલવે, તે દેશ ઉત્તમ કહેવાય.

હિંદી રાજ્યતંત્રમાં ઋષિને ખાસ જગ્યા હતી. તેની સલાહને માન અપાતું. ધર્મ, નીતિ અને રાજ્યના કાયદા તેની સલાહથી બંધાતા. હવે તે કામ યુરોપની પદ્ધતિ પ્રમાણે લેનિસ્વેટિવ ટાઉન્સિલ કરે છે. તેઓ યુરોપના જેવું રાજ્ય-તંત્ર માગે છે અને યુરોપની માફક અર્થ અને કામ એ બે પુરુષાર્થ સિદ્ધ થાય એવા કાયદા બાંધે છે. દેશનાઓમાં ઋષિની જગ્યાએ 'કલેક્ટર', એટલે 'પેસા', એમ કારનાર' હાથ લેયેલ છે.

મહાત્મા સાહેબ જીવન માગે છે કે જે જીવન ધર્મ અને

કે મિ ભં તે !-સૂત્ર

થશે ? કોણ જાણે શું થશે ? ચાલોને, જોઈએ તો ખરા, શું થાય છે ? જે થવાનું હશે તે થશે. શું વળી થઈ જશે ? ” આમ પરસ્પર છાના છાના ગણગણતા, એક બીજાના એમાં સામું જોતા જોતા છેવટે ‘શ્રી વર્ધમાન-કુમાર શું કહેવાના છે ?’ તે સાંભળવાને ઉત્સુક ચિત્તે શાંત-પણે વિનય નમ્ર ઝેરે સૌ ઉભા રહ્યા.

“ કલહસંક વિગેરે સર્વ પરિજન ગણ ! પરિજન શબ્દ મારી દૃષ્ટિમાં વ્યવહાર માત્ર જ છે. મેં કદી કોઈને વસ્તુતઃ પરિજન માન્યા જ નથી. સર્વ સર્વોમાં સદા જાગતી સમનતાબુદ્ધિ એમ શી રીતે માનવા જ હે ? તોપણ આજ સુધીનો આપણો જાણ વ્યવહાર સેવ્ય-સેવક તરીકેનો રહેતો આવ્યો છે. તેમાંથી પણ આજથી તમને સર્વને મુક્ત કરું છું. એટલે કે—ન હું સેવ્ય, ન તમે સેવકો— ” ત્યાં તો એકાએક—

“ નયનામૃત કુમારશ્રી ! અમે પણ નથી જાણ્યું કે—સેવ્ય તથા સેવક એટલે શું ? કલકલની ઠંડીમાં અગ્નિની માફક આપના સહવાસની હૃદમાં રહી માત્ર આત્માને કૃતાર્થ કરીએ છીએ. ચંદ્રની ચંદ્રિકા જોઈ કુમુદની માફક પ્રકાશ રહીએ છીએ. આપની અમૃતમય પ્રસન્ન દૃષ્ટિથી સદા છંટકાતા અમે અન્ય સર્વ ભાંચાને જૂટી, કેવળ આપમાં જ તન્મય બની રહીએ છીએ.

આપનીજ અમે નદા નનાથના, નજાંધુના, સુસુખાબાવ

છે તે અને 'વિષ્ણુસહસ્રનામ'માં વિષ્ણુનાં જે નામો આપવામાં આવેલ છે તે લગભગ સમાન છે. આવી હકીકત લોકો પાસે મૂકી લોકોમાં સમભાવ લાવવો જોઈએ.

સમાજસેવા કરવી એ પહેલી ફરજ છે, એમ માની અંધકારમાં ભમતા સમાજને વધારે વિષયો આપી સમાજને વધારે અંધારામાં નાખવો જોઈએ નહિ. અંધારામાં ભમતા સમાજને વધારે 'અજવાળા'ની જરૂર છે, જ્ઞાનની જરૂર છે, માત્ર શરીરસેવાની જરૂર નથી. પ્રકાશ હશે તો સૌ પોતાને જોઈતું હશે તે ચોંધી લેશે.

અંગ્રેજ સરકારે હથ રૂપિયાની નોટની પાછળ છાપ્યું હતું કે 'હેવન્સ લાઈટ, અવર ગાઇડ' એટલે આત્માનો પ્રકાશ અમને માર્ગ બતાવશે. એ વાક્ય પણ હથ રૂપિયાની નવી નોટમાંથી કાઢી નાખ્યું છે.

પ્રાચીનકાળમાં એશિયાના મહાત્માઓએ જગતને સ્વર્ગનો પ્રકાશ આપ્યો હતો અને તેથી યુરોપની દૃષ્ટિ એશિયા તરફ વળી છે. તેથી જ દ્વાય ઇંગ્લેન્ડ અને હિંદનો સંબંધ કુદરતે દરી આપેલ છે; કારણ કે એશિયાનું એશિયા હિંદ છે.

યુરોપની વિદ્યાકળામાંથી પણ ઘણું શીખવાનું છે; પણ વગર વિચારે તે સ્વીકારવાથી તેના સારા ભાગ સાથે તેના ખરાબ ભાગ પણ આવી જાય છે અને અહીંના જીવનને વધારે જગાટે છે. રમેશુજીની જુદી યાચ ત્યારે તમેશુજી મુખરે છે, પણ સત્વજીજી દબાર્ધ જાય છે અને તે દબાર્ધ જવાથી આત્મજ્ઞાન મંદ થાય છે.

અનુભવિએ છીએ ! પરંતુ, નાથ ! શો અપરાધ ? શેણે આમ એકાએક પરિત્યાગ ? ” સર્વેની વતી કલહંસકે આમ વિનવ્યું, ને જવાબની આશાએ અંજલિ બેડી કુમારશ્રીના મુખ-અંદ્ર સામે ચકોરની માફક દૃષ્ટિ સમર્પીને ઉભો રહ્યો.

“ નહિં, નહિં, કલહંસક ! તમારો જ માત્ર પરિત્યાગ કરવાનો છે, એમ ન સમજજો, પણ સર્વસ્વનો પરિત્યાગ મને હજી છે.

અથવા, પ્રેમની ક્ષેત્ર મર્યાદાનો વિસ્તારજ માત્ર કરવા હિંમત્તું, એમ કહું તોપણ ચાલે. આજે કુટુંબ કળીલો અને પરિજનોમાં જ જે પ્રેમ મર્યાદિત થઈ રહ્યો છે, તેને સમસ્ત પ્રાણિ વર્ગ સાથે બંધુભાવ અનુભવવા ને નિરવધિ-વિશ્વ-વ્યાપિ બનાવવા હિંમત્તું હું.

પરંતુ, કલહંસક ! આ અમારા મનોરથો હિંમત્તુ વડિલ બંધુશ્રીના અનુરોધથી માત્ર મનોરથો જ છે. તોપણ આવતી કાલથીજ વનમાં પ્રસ્થિતને યોગ્ય શુવનનો અનુભવ લેવાને એકાંત સેવવાની શરૂઆત કરવાનો અમે ત્યાંમુખી દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે, કે જ્યાંમુખી અમારા મનોરથોને અતિપ્રતિબંધકપણે વડિલ બંધુશ્રીની મનોવૃત્તિનું વલણ ન રહે. ”

“ શું અમારી સ્થાનિની યશોમતી દેવીનો, અને પ્રિય-પુત્રી પ્રિયદર્શના મુદ્દાનો પરિત્યાગ કુમારશ્રીને મુશકય છે ? ”

“ અમારો પ્રયત્ન તે પરિત્યાગને પણ તદ્દન મુશકય

જાનવાનું નથી; પણ માણસનું જીવન તેનાથી વધારે સંયમી, સરળ, ઉત્તમ લાવના આપે તેવું થાય તેમ છે કે નહિ તેનો વેચાર કરીને કરવા જાઈએ.

જાપાને યુરોપની નકલ કરી છે અને કેટલીક કળામાં તે તે યુરોપથી પણ આગળ વધી ગયું છે, પણ તેથી ત્યાં આત્મ-વિદ્યા કેટલી મંદ થઈ ગઈ છે તે પણ સમજવું જોઈએ. બહારનું જીવન કળાવાન કરવું અને તે જ સાથે અંદરનો વિકાસ બિલકુલ અટકે નહિ એ કામ સહેલું નથી. જે વખતે જે જગ્યાએ વૃત્તિ અને ગ્રાણ બહાર જાય છે, તે વખતે તે જગ્યાએ તે અંદર જઈ શકતા નથી અને જ્યારે અંદર જાય છે ત્યારે બહાર જઈ શકતા નથી. જાતે જાખત ધ્યાનમાં રાખીને હિંદની વિદ્યાકળા પ્રમાણે સમાજજીવનમાં થઈ હતી અને યોગીક ખામી છતાં તેનાથી જીવન ઠીક ચાલતું હતું. પણ છેલ્લાં સો વર્ષથી થયેલ સાયન્સની નવી શોધોથી પશ્ચિમના લોકોને મળેલ નવી શક્તિથી થયેલ હુમલા સામે હિંદની કળા ટકી શકી નહિ; કારણ કે હિંદની કળાનો હેતુ વિદ્યાનો વિકાસ કરવાનો હતો, લડાયક સ્વભાવ ઉત્પન્ન કરવાનો નહોતો. હિંદમાં 'અહિંસા' એ પરમ ધર્મ મનાય છે. અહિંસક વૃત્તિથી સાર્વિક શુભ વધે છે, તેનાથી જ્ઞાન વધે છે. જેઓને આત્મજ્ઞાનની જિજ્ઞાસા છે, તે તે સમજે છે કે, જે વસ્તુ આ પૃથ્વી ઉપર ક્યાંઈ મળે તેમ નથી, તે હિંદમાં મળે તેમ છે. તે હિંદની અધ્યાત્મવિદ્યા છે, તે હિંદનું ધન છે. તે દિવસે હિંદ હજી પણ અસ્પરી રેસ છે, મુપરેસ છે અને બીજાને મુધારી શકે તેમ છે.

કે રે મિ ભં તે !-સૂત્ર

કરી મૂકે તેવો જ છે. મંદારિકે ! તું તેઓને આ અમારી પ્રવૃત્તિ સંભાળપૂર્વક વિવેકથી નિવેદન કરી શકે છે. ”

“ સ્વામિન્ ! શો આ ઉત્પાત ? ” કહી મંદારિકા ચાલી ગઈ.

“ આ ઉત્પાત નથી મંદારિકે ! પરંતુ અમારા જીવનની એ તો સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે. ”

“ એ સ્વાભાવિક સ્થિતિ માણવાને કુમારશ્રી ! અમારૂં જે મન તસ્મે છે; નહીં કે પ્રાણાંતે પણ આપનો સહચાર હોડવાને. ”

“ કલહંસકે ! બાપુ ! અતિ વિકટ માર્ગ છે એ અતિ સમર્થ પુરુષોનાં જે હૃદયો, એ કંપાવી નાંખે છે.

આ મહેલવામ્ની રાજકુટુંબીજનોનો સહચાર એજ હજી તમારે યોગ્ય કર્તવ્ય છે, ને હરમેશની માફક હજી પણ તેજ બચાવ્યે જાઓ. ”

“ આપનું એકાન્ત નિવાસસ્થાન પણ આ જ મહેલ રહેશે કે ? ” આશ્ચર્ય પાત્રી કલહંસકે પૂછ્યું.

“ નહીં, નહીં. આને એકાન્ત સ્થાન કેમ કહી શકાય ? અમારો એકાન્ત વાસ તો રાજમદના અંત પ્રાંત ભાગના વિરલ જન પ્રચારવાળા કોઈ મકાનનાંજ નક્કી કરી લેવામાં આવશે. જ્યાં કોઈ પરિજનની પણ અપેક્ષા નહિ રહે. ”

હોડવાજ પડશે. આ વાત પશ્ચિમના મહાત્મા જેકબ હમી, એડવર્ડ કાર્પેન્ટર, વોલ્ટ વીટમેન વગેરે પણ સારી રીતે સમજી શક્યા છે. છતાં આવા મુશ્કેલ પ્રશ્નોના ઉકેલમાં હોડા થવાનો સંભવ રહે છે. પ્રાચીનકાળમાં ઋષિમુનિઓ ભૂલો સુધારી રસ્તો બતાવતા. સંસારી લોકો પોતાની ટેવો ધીરે ધીરે સુધારી શકે અને સમજી શકે તેવી વિદ્યા તેમને મળે તે માટે પુરાણો રચાયાં છે. અધિકાર પ્રમાણે આત્મવિકાસને માટે જગ્યા કરેલી છે. આત્મવિકાસ તરફ મુખ્ય દષ્ટિ રાખવી એ જરૂરનું છે કે નહિ તે સુધારકોએ વિચારવાનું છે.

એક વખત હિંદના નાયબ વજીરે પાર્લામેન્ટમાં જણાવ્યું હતું કે, 'હિંદના લોકો આ જીવન ક્ષણિક માની તે સુધારવા તરફ બેઠરકાર રહે છે. સરકારની સત્તા તેમના રીતરિવાજ ઉપર ચાલતી નથી. યુરોપના રીતરિવાજ ઉપર યુરોપની સત્તા ચાલે છે તેથી તે પ્રજાનું જીવન સરકાર સુધારી શકે છે. પણ હિંદમાં તેવું નથી.'

યુરોપની સરકારે ત્યાંની પ્રજાનું જીવન કેવું બનાવ્યું છે તે હવે અનુસર્યું રહ્યું નથી. ત્યાંની પ્રજા હવે કોઈ નવો માર્ગ શોધે છે તે વિષે શંકા નથી. ધર્મ એ ઢોંગ છે, આત્મા જેવી કોઈ વસ્તુ નથી, મોક્ષનો વિચાર નકામો છે-એ દહેવું સહેલું છે, પણ માણસ પોતે છે તેટલોજ રહી ચક્રોતો નથી. યુરોપની વિદ્યાકળાથી મનુષ્યત્વ પૂરતું ખીલતું નથી. માણસનું માણસપણું ખૂટ અને ટોપીની વચ્ચે સમાઈ જતું નથી.

હિંદમાં મહાત્માઓ જ હતા એમ નથી. હિંદમાં સારા કવિઓ, વેપારીઓ, રાજ્યકર્તાઓ, યોદ્ધાઓ, વીરો વગેરે થયા

“ તો પછી અમારે અહીં રહી શું કરવું ? ”

“ તમારે રાજકુટુંબ અને રાજમાન્ય આસજનો જે ઇચ્છે તે કરવું. અમારી તો માત્ર દરથીજ સંભાવના કરવી.”

“ છતાં આપની કંઇક તો અમારે સેવા કરવી જ ભેઇશે. માત્ર તેનો પ્રકાર જણાવવાની આપ કૃપા કરશે. ”

“ અમારો જીવન કમજ ભુતી જાતનો હશે. જેમાં સહાયક વર્ગની કશી અગત્ય જ નહીં રહેવાની. સ્વયમેવ સ્વામી અને સ્વયમેવ સેવક, અર્થાત્ પ્રવૃત્તિઓનોજ સંકોચ રહેવાનો. આવશ્યક પ્રવૃત્તિ પણ સ્વયં જ કરી લેવાની. કૌશલ્ય આહાર અને પ્રાશુક જહાદિનો યોગ્ય યોગ જાતે જ મેળવી લેવાનો રહેશે. વખતનો ઘણો ભાગ મૌન અને ધ્યાનાવસ્થામાંજ વીતશે, એટલે વિનોદાદિકને અવકાશ પણ ક્યાં રહ્યો ? કોણ કોનો પરિજન ? પરિજન ભુદ્ધિજ વિશ્વય પામ્યા પછી પરિજનની શી જરૂર ? કલહસંક ! ”

“ સ્વામિન્ ! શું સાંભળીએ છીએ; અને આ બધું શું થઇ રહ્યું છે ? તેમાંનું કશું અમે કળી શકતાજ નથી. શું કરીએ ? ક્યાં જઇએ ? કોને કહીએ ? સર્વથા નિરૂપાય જની હતાય થઇ જઇએ છીએ.

આપની આજ્ઞા અમૃત સિન્ધવ તુલ્ય જણાય છે. ત્યારે આપના સહવાસનો ત્યાગ બીજું મૃત્યુ લાગે છે. નાથ ! અમે અનાથો કોને ધરણે જઇશું ? આપના મનોરથો સાં-

વિદ્યાકળાની તુલના

લોકોના મનમાં અશાંતિ રહ્યા કરે છે. તેથી જ લડાઈના સાધન માટે અપૂરત ધન વાપરવું પડે છે. જેમ અર્થપ્રાપ્તિ અને કામતૃપ્તિ એ પુરુષાર્થ છે, તેમ ધર્મવૃત્તિ અને મોક્ષસિદ્ધિ એ પણ પુરુષાર્થ છે. મનુષ્ય પોતાના આત્માનો અનુભવ ન કરે, ત્યાં સુધી મનુષ્યજીવન નકામું જ સમજવાતું છે. પણ જધા મનુષ્યના સ્વભાવ સરખા હોતા નથી, જધાને અનુકૂળ સંજોગો મળતા નથી; તેથી મળેલ સંજોગો સુધારવામાં જ વિદ્યાકળાની મહત્તા છે. જહારનું જીવન સુધરે ને અંદરનું પણ સુધરે એમ રહેવું મુશ્કેલ છે, છતાં એવા પ્રકારનું જીવન જે મનુષ્ય ગાળી શકે તે જ ખરો પુરુષાર્થ કહી શકાય. મુશ્કેલીના પ્રસંગોમાંથી નવા રસ્તા કાઢી શકે તે જ ખરી વિદ્યાનું કળ છે. તે વખતે જ જીવનમાં કળા દેખાય છે. કળા એટલે જીવનમાં નવીનતા લાવવી, આત્માનો વિકાસ કરવો અને આટલું કામ જે વિદ્યાથી થાય તે જ સારી કહી શકાય. પશ્ચિમમાંથી તે માટે મળે તે લેવું, હિંદમાંથી જે સારું હોય તે મહણ કરવું અને જાતેની અસરથી વિદ્યાવાન અને કળાવાન યર્ષ પોતાનું જીવન બીજાને દર્શાવેલ થાય તેમ રહેવું જોઈએ. તેમાં જ હિંદની ઉત્તિ સમાયેલ છે.

ખરી કળા લોકોના આત્મા લગત કરી આપે છે અને ખરો લોકો કળામાં પોતાનું સ્વરૂપ જોઈ શકે છે. કળા ગમે તેવી સારી હોય તોપણ લોકો વિના કળાની કાંઈ કિંમત નથી. પુરુષ વગર પ્રકૃતિની કાંઈ કિંમત નથી. પણ સંસારના મુજમાં પુરુષ લોકો મચીને લોચ જની લાય છે અને કામ અને કોપ તેના લોકો બને છે.

કે રે મિ ભં તે !-શૂ ધ

લગી અમારાં મુખ નિર્વાક થઈ ગયાં છે, પરંતુ માનસિક રહુરણાટ હબરો પોકારો ઉઠાવી રહ્યો છે !

આપના ઉદ્ધારક ચરણોને વળગી પડીએ ? કે એ ચરણો-માં જાગડની માફક આગોટી પડીએ ? કે આપના મુખ-ચંદ્રની જ્યોત્સ્નાનું ચકોરની માફક સામે જેમીને પાનજ કર્યા કરીએ ? શું કરીએ ? કશું મુજતું નથી. આટલી હદ મુખી અમૃત પીરમી હવે એકાએક— ”

“ કલહંસક ! જેઠ પામવાની કશી જરૂર નથી. જગત્માં સંયોગ-વિયોગ અનિવાર્ય છે. આવા પ્રસંગોમાં મનોવૃત્તિનું સમતોલપાતું જ કાયદાકારક છે. તેથી તેને જ આશ્રય લેવાની મારી સલાહ છે; અને સર્વ પરિજન વર્ગને ઉવટે એટલું જ કહેવાનું છે કે—

ગમે તેવા ઉલટમુલટ જીવનના પ્રસંગોમાં મનોવૃત્તિનું સમતોલપાતું ન તજવું અમે પણ કદી કોઈના પ્રત્યે સ્વામિત્વના અભિમાનથી, પ્રમાદથી કે બીજા કોઈ પણ કારણથી મનનું સમતોલપાતું ખાઈ એકા હોઈએ; અને કદી કોઈના મન કેથી સ્વસ્થ આકાશનાં કહુવવાની કાળી વાદળી છાઈ હોય, તેને વચ્ચારી વિખેરી નાખેલા. ”

“ એકા ! અગ્નિન ! નુર્ય નાથી અધકારનો વરસાદ કેવો ? ચંદ્રનાંથી. અ નાનાની કે-વળિ કેન થાય ? ”

તેથી કેવા પ્રકારની કળાથી કેવા પ્રકારની ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે, તે તરફ ખાસ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. જે વસ્તુ સારી હોય તે ગમે છે એવો નિયમ નથી, પણ જે ગમે છે તે સારી લાગે છે. તેથી આપણને જે વસ્તુ ગમે તે નિત્ય રહે તેવી હોય, તો જ ખરું સુખ મળે છે અને ટકે છે.

ખરે ભોક્તા કળામાં પોતાના આત્માને જોઈ શકે છે અને ખોટો ભોક્તા કળા પાસે પશુ જેવો બની જાય છે. જ્યારે આપણે આત્મા બહારની વસ્તુઓમાં, બીજાનાં શરીરોમાં રહેલો દેખાય ત્યારે ખરું સુખ અને સૌંદર્ય મળે છે. બાળકને માની અંદર, મિત્રને મિત્રની અંદર, વેપારીને ગ્રાહકની અંદર, સ્ત્રીને પુરુષની અંદર અને પુરુષને સ્ત્રીની અંદર કાંઈક અંશે એકતાનો અનુભવ થાય છે; જાણે કે જે શરીરમાં એક આત્મા હોય તેવું જણાય છે અને તેથી ઘણા માણસોને કુટુંબનું સુખ બહુ ગમે છે, પણ ત્યાં માત્ર પ્રેમની શરૂઆત છે અને પ્રેમની ભુલવણી છે.

ખરી કળાનાં મુખ્ય ત્રણ લક્ષણ છે: એકસૂરતા, અખંડ-પણું અને સુખ. તેથી ભોક્તામાં પણ એ ત્રણ હોવાં જોઈએ. જ્યારે ભોક્તામાં અખંડપણું વગેરે ન હોય ત્યારે તે બહારના જગતને પોતાનું કરી શકતો નથી. તેથી જે જીવન આપણું લાગતું નથી તે વારંવાર આપણા વિરોધમાં રહે છે. જ્યારે બધા આપણા આત્મારૂપ લાગે અને આપણે તે પ્રમાણે વર્તીએ, ત્યારે જ આપણા વિરોધમાં કંઈ રહેતું નથી. તે જ ખરી કળા છે અને તે પ્રાપ્ત કરવા માટે ખરી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. બધા સાથે એકતા કરવાની વિદ્યા યુદ્ધ અને

(સવૈયા-એકત્રીસા)

દિવસે ઉલટ્યા જન સાગરને નિદ્રા દેવી ચાંન કરે;
ચંદ્રિકાની ભભકમંદુ આ વિશ્વ-નિવાસ એકાંત બને;
માત્ર મુધાકર મગને ચડિયો, સ્વતંત્રપણે જ વિહાર કરે;
ચંદ્રકલાણું અંબર ઘરતી નિસા વધૂ પછૂ સાથ કરે.

“ અહો ! શું શયન વેળા થવા આવી ? ચાલો. સૌ
પોતપોતાના કામમાંથી પરવારીને સુઈ જાઓ. ” કહ્યું સકે
આસા કરી.

“ અરે ! આજે ઉઘવાની તો વાતજ કેવી ? ” એમ બોલતા
બોલતા, સૌ પોતપોતાનું કામ કરીને ચાલ્યા જવા લાગ્યા.
શબ્દાપાલિકાઓએ શયનીય સ્થાનની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા
કરીને ‘ અહો ! કેવી યથોમતી થે પધાર્યા ’ એમ બોલતી
બોલતી પોતપોતાને સ્થાને ચાલી ગઈ.

“ કેમ પ્રકુલક ! આજ સાંજનું મારું અનુમાન
જરાજર હતું કે નહીં ? ”

“ જરાજર હતું બાઈ ! ” પ્રકુલકે જવાબ આપ્યો,
અને બન્ને વાતો કરતા કરતા ખીમે ખીમે ચાલતા થયા.

“ જય ! જય ! આર્યપુત્ર ! ” બોલતા દેવીએ
વિલાસભવનમાં પગ મૂક્યો.

માટે જગતમાં ધાર્મિક પુરુષો વધવા જોઈએ અને તે વધે તેટલા માટે અધાર્મિકનો નાશ પણ થવો જોઈએ. જ્યારે ચોર વધે છે, ત્યારે ધનવાન શાંતિથી રહી શકતા નથી. જ્યારે અજ્ઞાની વધે છે, ત્યારે જ્ઞાની માણસો શાંતિથી રહી શકતા નથી.

અવિદ્યમાં જે પ્રજ્ઞમાં નીતિ, સાધુતા અને સત્ય હશે તેને બીજી પ્રજ્ઞ માન આપશે, માત્ર પૈસાવાળાને માન મળશે નહિ. ધનમાં શક્તિ છે પણ વિદ્યામાં તેથી વધુ શક્તિ છે.

વિદ્યા એ એવી આકર્ષક વસ્તુ છે કે તે હાડકાંને જીવતાં કરે છે, પણ વિદ્યાનું તત્ત્વ બરાબર ન સમજાય તો જીવતાંને હાડકાં જેવા કરે છે. સાચી વિદ્યા એ એકતા કરનાર તત્ત્વ છે. જ્યારે જીવને જોડી વિદ્યા મળે છે, ત્યારે તે અસત્ની ઉપાસના કરે છે. તે સુખ મૃગજળના જેવું છે.

જ્યારે જ્યારે કોઈ નવું સુખ, નવી શક્તિ, નવું સૌન્દર્ય આપણા અનુભવમાં આવે છે, ત્યારે વિદ્યાના એક અંગનો સ્પર્શ થાય છે, પણ જ્યાં સુધી આત્મવિદ્યાથી ઈશ્વરે માણસમાં મૂકેલ પ્રેમ આખા જગત સાથે એકતા નહિ કરે, ત્યાં સુધી જીવનને પૂરો સંતોષ થયે નહિ. અવિદ્યાનો મદિમા જોટલો વિચિત્ર છે કે એક ક્ષણમાં અજ્ઞાની માણસ અનંત સદિની કલ્પના કરી બેસે છે અને વિદ્યાનો મદિમા જોટલો મોટો છે કે એક ક્ષણમાં બધાને એકરૂપ બનાવી દે છે. જેમ માણસ ઈંદ્રિયા દ્વારા સમાર્પી શકતો નથી, તેમ બ્રહ્માજ્ઞાની માણસના શરીરમાં સમાર્પી શકતા નથી.

એક દૃષ્ટ વરસના કુવારા અંગ્રેજને કોઈએ પૂછ્યું કે, “તમે હજી કેમ વરવધા નથી?” જોટલે તેણે જવાબ આપ્યો

કે રે મિ ભં તે !—મૂ ૩

“ દેવીને સ્વાગત. ” કહી શ્રી વર્ધમાનકુમારે હાથ લંબાવ્યો. એટલે બાળુએ સામે પડેલા ભદ્રાસન પર દેવીએ આસન લીધું.

હસ્ત સંજ્ઞાથી આજ્ઞા થતાં અવદાનિકા પણ લગભગ રાણીની સામે જ ભોંય પર ગેડી.

ક્ષણવારે શાંત મૌન વિસ્તરી રહ્યું.

ચોડી વારે અવદાનિકા બોલી—

“ સ્વામિન્ ! દેવી અત્યન્ત અસ્વસ્થ દશામાં છે. અંતઃપુરમાં ગચ્છાતી આપના સર્વસ્વ ત્યાગની વાત સાંભળી, દારી જતા હૈયાને ‘ મહારાજ નંદીવર્ધન દેવતા અનુરોધથી આપે વિલંબ કર્યો છે. ’ એટલા આધાસન માત્રથી જ પારી રાખ્યું છે. ”

“ હા અવદાનિકા, અમારા સર્વસ્વ પરિત્યાગ અને પ્રમથ્થા સ્વીકારને હમ્મુ વિલંબ છે. છતાં ત્યાગી યોગ્ય શુભ નળી સરૂઆત તો અમે આવતી કાલથી જ કરવાના છીએ. આ સમાચાર પણ મંદારિકા દ્વારા દેવીને પહોંચ્યાજ હશે. ”

“ આર્યપુત્ર ! કમલિનીવને શ્રી આ વ-જ-પ્ર-હા-ર-ની ચે-દા-આ— ? ” બોલતા બોલતા દેવીને અસ્વસ્થતા જણાવા લાગી.

અવદાનિકાએ ક્રોધા મુદ્રે વચ્ચેવચ્ચથી પવન નાંખ્યો.

તે માટે આપણે ભૂતકાળમાં કેવા હતા, હાલ કેવા છીએ અને ભવિષ્યમાં કેવા થવાનું છે, તે ખરાબર સમજવું જોઈએ. ભૂતકાળના ઋષિઓ તરફથી મળેલ આત્મવિદ્યામાં શ્રદ્ધા જોઈએ, પણ સમાજની રૂઢિઓથી ઠરોઠો લોકોને અસ્પર્શ્ય માની તેમના જીવન તરફ બેઠરકાર રહેવાની ભૂતકાળની ભૂલ ફરીથી કરવી જોઈએ નહિ. અસ્પર્શ્ય લોકોને અસ્પર્શ્ય માનવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે, સારા સંસ્કારવાળી જ્ઞાતિઓ ખરાબ સંગમાં આવે નહિ. પણ હાલના કાળમાં વર્ણશ્રમ ધર્મની પદ્ધતિ તૂટી ગઈ છે. સારા સંસ્કારવાળી જ્ઞાતિઓમાંથી ઘણા દુરાચારી નીકળે છે અને અસ્પર્શ્ય ગણાતી જ્ઞાતિઓમાં ઘણા સદાચારી નીકળે છે. તેથી હાલના કાળમાં એટલું ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે કે જેમણે સારા સંસ્કારનું પાલન કરી આત્મજ્ઞાન મેળવવું હોય તેમણે કામી કે ક્રોધી કે વિપયી માણસોનો સંગ કરવો ન જોઈએ. વર્તમાનકાળમાં યુરોપના સાયન્સથી થયેલ જે શોધો આત્મજ્ઞાન તરફ વાળે તે સ્વીકારવી; પણ વર્તમાનકાળમાં આવે તરફ ફેલાતી વેપારી બુદ્ધિ સમાજના જીવનમાં દાખલ થાય નહિ તેની સંભાળ રાખવી જોઈએ. વળી અહીંના સારા સંસ્કારની અર્સર ખીબા દેશે ઉપર પાકવી હોય તો ખીબા દેશે પણ કેવા હતા, હાલ કેવા છે અને કેવા થવા પ્રયત્ન કરે છે તે પણ સમજવું જોઈએ.

માણસની ફરજ છે કે પોતાના કુટુંબના ભરણપોષણ માટે ધન ટમાવું. તેમાં ઘણા તો નીતિ કે અનીતિનો વિચાર કરતા નથી. જેમને નીતિ, ધર્મ અને આત્માનું મુખ જોઈએ છે, તેઓને જલ્દી કોઠાટીમાંથી પસાર થવું પડે છે. અને બ્યારે

“ હર્ષસ્થાને શો આ દેવીનો ખેદાવેશ ? શું આ ઉચિત ? દેવિ ! ઉત્કૃષ્ટ આર્યત્વવતી આર્ય જાગાને ? જગત્માં આર્યત્વના વિશ્વવ્યાપી વિજય માટે થતા ઉત્તમ પ્રયત્નોમાં વિજયી અને પ્રજ્ઞ આર્યો સાથે પ્રાણને તૃણ સમાન પણ ન ગણતી આર્યરમણીઓની તેજસ્વિતાને દેવિ ! તમે યાદ કરો. ” શ્રીવર્ધમાનકુમારે ગંભીર અને ઉત્સાહપ્રેરક તેજસ્વી વાણી દ્વારા સ્વસ્થચિત્તે દેવીના ખેદાવેશની હવા ઉડાડવા માંડી.

“ આર્યપુત્ર ! આપની સાથે રહીને તો હું કંઈ પણ કરવાને તૈયાર જ છું. શી આજ્ઞા છે આપની ? ”

“ આ આજ્ઞા માગવામાં દેવીનો મુખ્ય શો આશય ? તે પ્રશ્ન રહે છે.

કોઈ પણ સાહસ ખેડવું, એ આશય મુખ્ય છે કે, ગમે તે જોખમ ખેડીને અમારો સહવાસ ન હોડવો, એ ? પ્રથમ પક્ષ જો મુખ્ય હોય, તો પ્રતિબંધ ન કરતાં તેમાં ઉત્તેજન આપવા જ અમારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

જો બીજો પક્ષ મુખ્ય હોય, તો અમે સલાહ આપીએ છીએ કે એ સાહસ દેવીએ હાડ ન ખેડવું. જે માર્ગ અમારે જવાનું છે, તે અતિવિકટ અને મહાસાત્વિક પુરુષોને પણ દુઃસાધ્ય છે તે માર્ગમાં અમારી ત્રાણે આવડાં લાંબા વખત

નડે છે. બ્રહ્મચર્ય પાળવાની ઇચ્છાવાળાએ સંગમાં બહુ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. બને ત્યાં સુધી તેણે સ્ત્રીઓનો સંગ અને સ્ત્રીઓના સંગીનો સંગ કરવો ન જોઈએ. જેમ પાપખાનામાં રહીને ફૂલની સુગંધી ન મળે, તેમ માયાના સુખમાં રહીને આત્માનો આનંદ મળી શકે નહિ. પૈસા ઓછા થવાથી જે દુઃખ થાય છે, તે કરતાં વધારે દુઃખ આત્માને ભૂલવાથી થવું જોઈએ. અંતઃકરણની શુદ્ધિ માટે પહેલાં વ્યવહાર શુદ્ધ કરવો જોઈએ. વ્યવહારમાં જે સંયમ અને નીતિ રાખી શકે છે, તેમને આત્મસાક્ષાત્કાર માટે યોગ્ય બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. સંસારના સુખમાં જે વૃત્તિ જાય છે, તે વૃત્તિ આત્મા તરફ વળી શકતી નથી. સમાજસેવા કરતાં કરતાં પણ ઘણીવાર અનાત્મભાવ વધી જાય છે અને હોકાના વખાણની અસરથી તે ભૂલની તરત ખબર પડતી નથી. હાલના કેટલાક માણસો તો જાણે આ પૃથ્વીમાં નવા માણી થઈને આવ્યા હોય તેવું લાગે છે. તેઓને જીવનના લક્ષ્યની ખબર પડતી નથી. એક પણ ખોટી ઇચ્છા મનને નિર્બળ કરી નાખે છે. જે માણસ પોતાના મનનો નિમ્રદ કરવાને સમર્થ છે, તે જો ખીજને એ કામ શીખવી શકે તો તેનો ઉપયોગ જેવોતેવો નથી. પ્રાચીન કાળમાં નીતિ અને ધર્મનું ચિહ્ન આપવાવાળા અને તે પ્રમાણે રહેવાવાળા સમાજમાં ઘણા હતા તેથી હાલની માફક કોર્ટની, વકીલોની અને પોલીસોની જરૂર પડતી નહોતી. માણસના જીવનનું કેટલુંક આયુષ્ય રાત્રે નિદ્રામાં, કેટલુંક નાની ઉંમરે બાલકીયમાં, કુમાર અવસ્થાએ અભ્યાસમાં, જુવાનીમાં વિવિધ ભોગમાં, વૃદ્ધાવસ્થામાં રોજગી, ચિંતાગી, રોકરાના અને તેના રોકરાના વિવાદ કરવામાં, નાના નાના બાગકોની કાલી કાલી

કે જે મિ ભાં તે !-રૂ. ૩

ટકી રહેવું ભારે મુશ્કેલ છે. એટલું જ નહીં, પણ ઉલટ પક્ષે વિચાર કરતા, અમારા માર્ગમાં વિઘ્નભૂત થઈ પડવાનો વિશેષ સંભવ રહે છે. ”

“ આપના સહવાસથી પ્રથમપક્ષની અમારી તૈયારી શુદ્ધ થશે; અને આપને, આપના પ્રયત્નોમાં આગળ વધવામાં વ્યવહાર અનુકુળતાઓ કરી આપવી, એ પણ અમારું મુખ્ય કામ રહેશે. ”

“ પ્રથમપક્ષનો દેવીનો તૈયારીની ભાવનાને અમે પ્રથમીએ ઈએ, પરંતુ હાલ તેને મુક્તવી રાખવી, એમ અમારી સલાહ છે. યોગ્ય અવસર આવશે, એક દાણનો પત્તુ વિલંબ કર્યા વિના દેવીએ એ માર્ગનું અવલંબન જરૂર કરવું. આજે યોગ્ય અવસર નથી. પહેલા અમે માર્ગ તૈયાર કરીએ, પછી દેવીએ તે માર્ગ ચાલવું. ”

“ અમે પણ મામે મામે જ અમારો માર્ગ તૈયાર કરવાની શરૂઆત કરીએ તો શું ખોટું ? આર્યપુત્ર ! ”

“ કશું ખોટું નથી. પરંતુ દેવિ ! આ માર્ગ વ્યક્તિગત તૈયારીનો છે. તેના કોઈ કોઈને મદાય ન કરી શકે. વ્યક્તિની મંદતી ૫૫ તૈયારી અને ઉચ્ચ દ્વિતીય પ્રયત્ન, તેટલા પુરતું જ ને આવડવા પડી શકે છે. તમુક ભયોં દોષ, છતાં જેવડું પાત્ર તેમજ જ પાત્ર બની શકાય, એ સીધી વાત છે. ”

તેમજે અને અને મદાય ન કરી શકીએ, તમે

પણું ટકી શકશે. નહિ તો અનાય પણું-અનાડીપણું દાખલ થશે, ધર્મની ગ્લાનિ થશે ને તે દૂર કરવા કંઠીને આવવું પડશે.

કંઠીને માટે શક્તિવાન ઘોડાની જરૂર પડશે. હાલ હવાઈ વિમાન જેવી યાંત્રિક શોધોની શક્તિ 'હોર્સ પાવર' થી મળાય છે. અમેરિકામાં એક એવી ટ્રેનની શોધ થઈ છે કે તેમાં બેસીને ટ્રેનને કહીએ કે 'ચાલ' એટલે ચાલવા માંડે છે અને કહીએ કે 'ભ્રમી રહે' એટલે ભ્રમી રહે છે. ને વીજળીની શક્તિથી ચાલે છે; પણ કંઠીની શક્તિ-ત્રણ હજાર વર્ષ પહેલાં ઇજિપ્તમાં મોઝીએ આત્મજગથી ઇજિપ્તનું લશ્કર સ્થિર કર્યું હતું તેમ-આત્મજગથી જીવતાં લશ્કરોની ગતિ કુદિત કરશે. જ્યારે કંઠીનું આત્મજગ કામ કરશે ત્યારે લશ્કર ઉપર કાંટ ચડશે. આયોના સંસ્કારમાં કંઠીનું ગુપ્ત આત્મજગ રહેલું છે. તે જાગૃત કરવાથી હિંદની વિદ્યાકળાનો મહિમા પ્રગટ થશે. તે જગને વેદના વખતમાં 'અશ્વ' કહેતા હતા. તે ઘોડા ઉપર બેસીને કંઠી આવશે. વ્યક્તિમાં-સમષ્ટિમાં જ્યારે એવું દુઃખ આવે છે કે તે જગવાન વિના કોઈ દૂર કરી શકે નહિ ત્યારે અવતાર થાય છે. હિરણ્યગર્ભ, હિરણ્યકશિપુ, રાવણ, દુર્વાસા, કંમ્ભ કે શિશુપાલ જેવી વ્યક્તિઓ ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે મુખ્યત્વે જીવન એટલું બગડે છે કે અવતાર મિથ્યા તે મુખરી શકું નથી. આવા અવતારની શક્યતા વસુદેવ અને દેવદાસ જેવાં દરેક સંસ્કારી શ્રીપુરુષોના આત્મામાં હતી, છે અને રહેશે. તે શક્યતા પ્રગટ થાય ત્યારે આયોના સંસ્કારનું તેજ માનવજાતિને મળી શકે અને ત્યારે જ ખરો પુરુષાર્થ મિદ્ધ રૂપો કરી શકાય.

અમને સહાય ન કરો. એમ તટસ્થતા જાળવવામાં આવે, છતાં જે બન્નેની સમાન યોગ્યતા ન હોય, તો આગળ જતાં અંતર વધતું જ જાય; અને છેવટે સાથ તો છોડવો જ પડે દેવિ ! ”

“ અમે સ્તીબ્ધ કશું નજ કરી શકીએ. અમારામાં કશી યોગ્યતા જ નથી. એવો શું આપનો અભિપ્રાય છે ? ”

“ નહીં નહીં દેવિ, સર્વ પ્રાણીઓમાં અનંત શક્તિનો ભંડાર ભર્યો છે, તેથી સર્વમાં સર્વ જાતની યોગ્યતા હોય છે; પરંતુ તેની ખીલવટ ક્રમે થઈ શકે છે. તમારી ખીલવટ ઘણું અંશે ચોક્કસ થઈ છે; પરંતુ એ વિકટ માર્ગમાં અત્યારે પ્રવેશ કરવા જોટલી ખીલવટ ન જણી શકાય. જ્યારે તદ્યોગ્ય ખીલવટ થશે, ત્યારે એક દાણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના, અને અમારા સહવાસની પરવા કર્યા વિના જ દેવિ આ માર્ગ વેગબંધ તમે આગળ વધશો જ વધશો. એ પણ દાણ જરૂર આવશે. ”

“ ત્યાંસુધી નાની મોટી વ્યવહાર અનુકુળતાઓ કરી આપી, આપનો માર્ગ વધારે સ્વચ્છ બનાવી અમારી યોગ્યતા ઠેગવવાનું સહાય હંમડીએ પીએ. ”

“ દેવિ ! એવી અનુકુળતાઓની એ માર્ગમાં કશી કિંમત નથી, એટલું જ નહીં, પણ તેનો ત્યાગ એ જ એ માર્ગની સાધનાનું સ્વચ્છિદ્ર સાધન છે. ”

માની બેસે છે. આ માયા છે; તેથી જ દેખાતું જગત પૂર્ણ લાગતું નથી. દરેક ક્રિયા અદ્વય, અપૂર્ણ હોય છે; છતાં તે દરેકની અંદર અંતર્યામી તેનો સ્વભાવ ચલાવતા હોય છે. તે અંતર્યામીનો સ્વભાવ જે વખતે અનુભવમાં ન આવે તે વખતે કોઈ ક્રિયામાં પૂર્ણ સુખ મળતું નથી. તેથી તેમાં રહેલું અગમ્ય તત્ત્વ શોધવાની જરૂર પડે છે. તે શોધમાં દરેક ક્રિયામાં કામ કરતાં નવાં તત્ત્વો મળે છે અને ખબર પડે છે કે, જેમ આપણે સંલેગોને અધીન છીએ, તેમ સંલેગો પણ આપણા ઉપર આધાર રાખે છે. નવાં તત્ત્વો શોધવાં, સંલેગો ફેરવવા, પોતાની નવી શક્તિઓ ખીલવવી, તેમાં સાહસ અને ભ્રમ રહેલું જ છે. તે ભ્રમ જોડ્યા વગર જીવનો જીવભાવ પૂરો ખીલતો નથી. જીવને જીવભાવ મૂકવો ગમતો નથી; તેથી નવો ભાવ પ્રાપ્ત કરતાં દુઃખ થાય છે, આપું જગત પ્રભુની ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલતું હોવાથી જીવની ઈચ્છાને વારંવાર આધાત પહોંચે છે. આવા સંલેગોમાં જીવનો અદ્વય સ્વભાવ વારંવાર હારી જાય છે. પણ હારની દરકાર ક્યાં વગર પોતાનો સ્વભાવ દુઃખ ખમીને પણ તે જીવ સુધારે તો દરેક સંલેગ જીવવાની શક્તિ પણ જીવમાં રહેલ અંતર્યામી તેનામાં પ્રગટ કરે છે. તે વખતે ખબર પડે છે કે, જ્યાં સુધી જીવભાવ પ્રભુની ઈચ્છાને તાગે ન રહે ત્યાં સુધી તે સુખી થઈ શકતો નથી. પ્રભુ તેનો અંતરાત્મા છે. તેના તરફ બેદરકારી રાખવાથી સુખ મળે નહિ. માત્ર જીવરૂપે ચેતલે અદ્વય સ્વભાવે જીવવાથી જીવનો ઈર્ષ ઉપયોગ નથી.

જીવભાવ હોવામાં અને પ્રભુભાવ પ્રગટ થતાં દેવામાં

ક રે મિ ભં તે !-સૂત્ર

અમારા માર્ગમાં અનુકૂળતા જ કરવા જો દેવી ઇચ્છતા હોય, તો હાલ અમારા સહવાસની જ વાત છોડી દેવી. એટલો સંયમ કેળવવાથી ચે અમારા માર્ગમાં દેવીકૃત-અનુકૂળતા જરૂર થાય છે.

આર્ય પ્રજ્ઞની મહાન્ મહાન્સાધનાઓમાં આર્ય રમણી-ઓનો અસાધારણ ફાળો છે, એ ક્યાં દેવીથી અન્તર્યુ છે ?

એક આર્ય રમણી તરીકે તમને હું કહું છું, કે દેવિ ! વિચાર કરો. જગતકલ્યાણીની આ આર્ય પ્રજ્ઞની મહાન્ સાધનાઓમાં આગળ વધવા, વ્યક્તિગત ફાળામાંથી આજે એક પણ આર્ય પુંગવ અને આર્ય જાગ્રા પાછી પાની કરે નેમ છે ? જો નથી, તો આ મુખ્ય ધ્યેયની તુલનામાં કૌટુંબિક પ્રેમ કે જીવનની વ્યાવહારિક જરૂરીયાતોનો શો હિસાબ છે ?

પ્રસિદ્ધ આર્યકુલોત્પન્ને દેવિ ! તમારું ધ્યેય એ નથી, એમ કોણ કદી શકે નેમ છે ?

એ ધ્યેયને જીવનસર્વસ્વ ગણનાર આર્ય રમણીઓમાંના એક ' એ ' દેવિ ! આપો પ્રશ્ન પ્રાપ્ત થાય, એ હપ્તોનો વિષય છે કે ખેદનો ? આપા પ્રશ્નને વધાવી લેવો જોઈએ કે જતા કરવા જોઈએ ? અમારી સાધના એવી જ કોઈ બધી સાધના હોય. તો આ પ્રશ્નને હમને રહેરે વધાવી લેવાનું. અને તે જાગર ખીચ પજ જે જે સુજોનો આવી પડે તેને નનકારી લેવાનું. દેવિ ! તમારી જ સ્વાયંચિદ્ધિ

દરેક માણસને સ્વાર્થ પસંદ છે. પણ સ્વાર્થ શામાં છે, તેનો ઘણા વિચાર કરતા નથી. જીવના અસ્પર્શાનથી જે સ્વાર્થ મનાય છે, તે ખીલ માણસના સ્વાર્થની આડે આવે છે. કેટલીકવાર ખીલનું ખૂરું કરવાથી પોતાનો સ્વાર્થ સધાય છે, પણ ત્યારે જીવમાં ધાર્મિક બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, પ્રજુતા તરફ તેનું મન વળે છે, ત્યારે તે ખીલના સ્વાર્થને ખગાડ્યા વગર પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરી શકે છે. તેથી એકંદરે સમાજજીવન ઉત્તમ થાય છે અને વિદ્યાકળાના ખરા નમૂના પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટિએ પડે છે.

પણ મને જેવી લાગણી થાય છે તેવી ખીલને કેમ થતી નથી? અને ખીલને થાય છે તેવી મને કેમ થતી નથી? તેનું ખરું કારણ પોતાની માની લીધેલી ભાવના છે. આપણી પોતાની લાગણીનું આપણે ઉત્પન્ન કરેલ બંધન જ ખીલની લાગણી બાજુવામાં આડું આવે છે. આપણે પોતાનો માનેલો સ્વાર્થ, પોતે માનેલું તે જ સાચું, ખીલનું ખોડું, આથી વૃત્તિથી ખીલ માણસોથી આપણે આપણને દૂર કરીએ છીએ. એટલું તો ફૂતરા પણ સમજી શકે છે કે, પોતાના ઘણી ઉપર કોઈ દુમલો કરે ત્યારે પોતે ધણીના દુઃખનને-દુમલો દરનારને કરડે છે. તે વળતે તે પોતાના મુખદુઃખનો વિચાર કરતો નથી. પોતાની લાગણીમાં એટલે પોતાના શરીરના મુખમાં જ મન રાખીએ તો અમલાવ થઈ શકતો નથી. આવી લાગણી એટલે ભાવ પ્રગટ કરે છે, મનની પાછળ રહેલ આત્માની અનંત શક્તિએ દાની રે છે, તેની પોતાની પ્રજુતા પ્રગટ થતી નથી. ખીલને મદદ થાય

છે-તમારી જ સાધના છે. નહીં કે અમારી અનુકુળતા ખાતર એ કદ સહન છે. ” શ્રી વર્ધમાનકુમારે આખાદ-સકળ અને વાસ્તવિક આ છેવટની દલિલ, એવી તો સચોટતાથી આગળ કરી, કે દેવીના અંતરમાં પ્રકાશ પડ્યો. ખેદાવેશનો અંધકાર એકાએક નાસવા લાગ્યો. મ્હોં પર પ્રસન્નતાનો અરુણોદય પ્રકાશવા લાગ્યો.

“ સર્વશક્તિસંપન્ન ! આર્યપુત્ર ! આપની સામે વાણીના વિલાસમાં અમારા શા ભાર ? પરંતુ ત્યાગ શબ્દ-માત્રના થવલુ સહુથી જ બહુબળી ઉઠેલી રામરાણીમાંનું એક પણ રામ હજી રહુરહ્યાદનો આવેગ ઓછો કરવા તૈયાર જ નથી. ”

“ દેવિ ! આ કેવળ વાણીવિલાસ નથી. વાણીના વિલાસ માત્રથી હું તમને આંત્ર નાંખવા નથી માગતો, વાસ્તવિક વિચાર કરવાને તમારે મારે માર્ગ ખુલ્લો કરે હું.

પરંતુ દેવિ ! હું બાંધું છું, એ તમારો સ્નેહાવેગ છે; પ્રેમપરવશતા છે. પરંતુ કર્તવ્યપાલન ખાતર સ્નેહનો ભોગ આપવાને પ્રસંગે જરા યે પાછી પાની ન કરવી, એ પ્રત્યેક માનવનો નહીં, પણ પ્રત્યેક પ્રાણીનો વાસ્તવિક ધર્મ છે. આ ધર્મ ન બળવી બાળનારના હૃવનમાં શો સારાંશ હોઈ શકે ?

દેવિ ! સર્વસ્વ પરિત્યાગને મારે આ સહેજ અમારી સર્વથા તૈયારી હોવા છતાંયે વડિલ બંધુશ્રીના આગ્રહથી કંઈક

તે વખતે લેદહદિ મંદ પડે છે અને અંતે નાશ થાય છે. કાર્યસિદ્ધિ અમુક રીતે જ થવી જોઈએ એવો નિયમ નથી. એક મકાન બાંધવામાં અનેક માણસો અનેક રીતે ઉપયોગી થાય છે; તેથી અમુક પ્રકારનું જ એટલે તેમના સ્વભાવ પ્રમાણે મકાન થવું જોઈએ એવો નિયમ નથી. મકાનનો કોઈ પણ ભાગ કોઈ પણ માણસના સ્વભાવ સાથે સરખાવી શકાય નહિ; તેવી જ રીતે જગતની વિવિધ ક્રિયાઓમાં અનેક માણસ અનેક રીતે કામ કરી શકે છે અને એકબીજાના કામની એકબીજા ઉપર અસર થાય છે.

પણ આપણે બીજા માણસ સાથે એક ન હોઈએ તો આપણે આપણી સાથે પણ શા માટે એક થઈને રહેવું જોઈએ ? આપણો ભૂતકાળનો સ્વભાવ આપણા વર્તમાનકાળના સ્વભાવ ઠરતાં ઘણો જુદો અને દૂર હોય તેમ લાગી શકે અને આપણા વર્તમાનકાળનો સ્વભાવ બીજા માણસના વર્તમાનકાળના સ્વભાવ સાથે વધારે અનુકૂળ અને નજીક પણ લાગી શકે. આ દિશાએ જોતાં જેમ આપણું આગવું અને પાછવું જીવન આપણું કરીએ છીએ, તેમ બીજાનું જીવન પણ આપણું રહેવું જોઈએ અથવા બંનેને આપણાથી ભિન્ન માનવા જોઈએ. પણ ભિન્નતા શબ્દિક સ્વભાવનું પરિણામ છે. એકતા સમસ્ત અને નિત્ય સ્વભાવનું પરિણામ છે. આત્મભાવે જુદા થઈ શકતા નથી. આ અનુભવ ન થવાનું કારણ આપણે આપણો સ્વભાવ પૂરો જાણતા નથી એ જ છે.

આપણા અજ્ઞાનનું કારણ શું ? આપણી દૃષ્ટિ શા માટે બંધાય છે ? આ પ્રશ્નનો જવાબ પરિમિત મનને સંતોષ

વિલંગ કર્યો છે. ત્યાંસુધી હું પણ મારી પ્રત્યેક ક્ષણનો ઉપયોગ એકાન્તાવાસમાં કરી મારી ભવિષ્યની સાધનાની પૂર્વે સાધનામાં લાગવાનો છું. આ મહેલ અને સર્વ વૈભવ સામગ્રીનો તો ત્યાગ થયે જ, છતાં રાજકુળનો ત્યાગ હાલ તુરત તો નહીં જ કરવામાં આવે, એટલે હવેથી તમારો કદપ એ રહેશે કે-અમારી સંભાવના દૂરથી જ કરવી, નહીં કે નિકટ સંસર્ગથી. કર્તવ્યમાં વધતી જતા અમારા ઉત્સાહ બળથી જ શરીરની આરોગ્ય વાર્તા અનુમાનથી બાળી લેવી, નહીં કે પરિજન મોકલીને અમારા આહારાદિકને માટે બ્યવસાયાત્મિકા છુદ્ધિનો પત્ર દેવીએ ત્યાગ જ કરવે. કારણ કે-કદપ્ય એવાં તે, અમે અમારી-બાહ્ય દૃષ્ટિથી અનિયમિત છતાં નિયમિત-જરૂરયાત પ્રસંગે બાતેજ મેળવી લેઈશું ”

“ સ્વામિન ! આપની શરણાગતવત્સલ્યતા કેમ મળાશે ? ”

“ નહીં નહીં દેવિ ! હમુ તમારો આ સ્નેહાવેશ છે. હૃદયના ઉંડાણમાં વિવેક પ્રદીપ પ્રદીપ કરેલ તત્ત્વ અને પરિભ્રામનો વિચાર કરેલ ”

“ આપના અનુબંધથી આયુષ્ય ! મુશકય છે એ અમારું. ”

“ અરહાનિકે ! દેવીની સંભાવના કર. અમે ઉપરની અમારી પગ જવા કશ્ચિત્તેજી છોડીએ ”

કવિ સાથે સંબંધ હોય છે, પણ કોઈકે જ કવિને બરાબર સમજી શકે છે. જે તે સમજી શકે છે તે કવિના હૃદયમાં રહેલી નવીનતા પણ પ્રગટ કરી શકે છે અને કવિનો મહિમા વધારે છે. નવીનતાને માટે હિંમેશાં દરેકમાં જગ્યા રહે છે. જેમ શૃંગારમાં સ્થાયી ભાવ શૃંગારને વધારે છે, વિદ્યામાં સર્વોત્તમભાવ વિદ્યાનો વિકાસ કરે છે, તેમ કળામાં નવીનતા કળાનો મહિમા વધારે છે.

જેમ જેમ જીવને પોતાના આખા સ્વભાવની ખબર પડે છે, તેમ તેમ તે દરેક સંલોગમાં નવીનતા જોઈ શકે છે અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે નવીનતા લાવી શકે છે. દરેક સંલોગમાં નવાં દિલ્લિખંડ હોય છે. પોતાને મળેલી વિદ્યાથી અને પોતાની જીવનકળાથી દરેક જીવ દરેક સંલોગને નવું રૂપ આપી શકે છે. આ દિલ્લિખે જોતાં જગતમાં નવીનતા લાવવા માટે જીવ ઉત્પન્ન થવા જ જોઈએ.

પણ માત્ર વિચારથી નવીનતા આવતી નથી. વિચારથી આચાર ઉત્પન્ન થાય છે; પણ વિચાર ઉપર મનોબળ જોઈએ, જોઈતું જ નહિ પણ મનોબળથી ઉપરના ક્ષેત્રમાં રહેલ આત્માની અનંત શક્તિઓને કામ કરવા પોતામાં જગ્યા આપવી જોઈએ. અમુક સંલોગો જિજ્ઞાસા થાય, તેમાં ઘણી મુશ્કેલીઓ દેખાય; છતાં બધી મુશ્કેલીઓમાંથી રસ્તો કાઢી વ્યવસ્થિત કામ કરવાની શક્તિ આવવી જોઈએ. તેને માત્ર બહારના દેખાવ ઉપર આધાર રાખવો જોઈએ નહિ. જગત જોકે છે, જોકે જ શક્તિથી ચાલે છે. ઉત્તમ જીવના પુરુષાર્થદ્વારા તેની જોડા નમે છે. જે માણસ તે નવીનતા જોઈ શકે છે તે ખરે

“ પધારિયે, સ્વામિન ! આ રસ્તે. ”

* * * * *

“ અહા ! આ ક્ષત્રિયકુંડઆમ, પેલું ભારતવર્ષ, આ જ્યોતિષચક્ર અને પેલું સમસ્ત જગત્,—જે સદા ગતિશીળ છે !

આ રાત્રિ ! જેમાં પ્રાણીઓ નિદ્રાધીન છે !

આ વિધુ ! ચંદ્રમા ! ઔષધિપતિ ! સર્વત્ર સુધા વર્ષાવી રહ્યો છે !

પરંતુ, અરે ! હા ! આ કાળ સર્વનો કોળીયો કરી રહ્યો છે ! !

અહા ! સર્વ અશરણુ છે !

અરે આ ચીસો કોની ? શું મને કોઈ બોલાવે છે ? !

હા. અશરણુ જગત્ શરણુ માટે બોલાવે છે.

બસ, તૈયાર જ છું.

અરે ! આ ધમ્મમાટ કોનો ?

વિસ્તૃત રાજ્યસંપત્તિનો.

શા માટે ?

રાજ્ય કરવા લલચાવે છે.

બસ, નહીં જોઈએ.

પણ આ કરુણાકંઠનો ચો અર્થ ?

કવિ સાથે સંબંધ હોય છે, પણ કોઈકે જ કવિને બરાબર સમજી શકે છે. જે તે સમજી શકે છે તે કવિના હૃદયમાં રહેલી નવીનતા પણ પ્રગટ કરી શકે છે અને કવિનો મહિમા વધારે છે. નવીનતાને માટે હંમેશાં હરેકમાં જગ્યા રહે છે. જેમ શૃંગારમાં સ્થાયી ભાવ શૃંગારને વધારે છે, વિદ્યામાં સર્વોત્તમભાવ વિદ્યાનો વિકાસ કરે છે, તેમ કળામાં નવીનતા કળાનો મહિમા વધારે છે.

જેમ જેમ જીવને પોતાના આખા સ્વભાવની ખબર પડે છે, તેમ તેમ તે હરેક સંલેગમાં નવીનતા જોઈ શકે છે અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે નવીનતા લાવી શકે છે. હરેક સંલેગમાં નવાં દૃષ્ટિબિંદુ હોય છે. પોતાને મળેલી વિદ્યાથી અને પોતાની જીવનકળાથી હરેક જીવ હરેક સંલેગને નવું રૂપ આપી શકે છે. આ દૃષ્ટિએ જોતાં જગતમાં નવીનતા લાવવા માટે જીવ ઉત્પન્ન થવા જ જોઈએ.

પણ માત્ર વિચારથી નવીનતા આવતી નથી. વિચારથી આચાર ઉત્પન્ન થાય છે; પણ વિચાર ઉપર મનોબળ જોઈએ, જોટલું જ નહિ પણ મનોબળથી ઉપરના ક્ષેત્રમાં રહેલ આત્માની અનંત શક્તિઓને કામ કરવા પોતામાં જગ્યા આપવી જોઈએ. અમુક સંલેગો જિભા થાય, તેમાં ઘણી મુશ્કેલીઓ દેખાય; છતાં બધી મુશ્કેલીઓમાંથી રસ્તો દાઢી બ્યવસ્થિત કામ કરવાની શક્તિ આવવી જોઈએ. તેને માત્ર બહારના દેખાવ ઉપર આધાર રાખવો જોઈએ નહિ. જગત એક છે, એક જ શક્તિથી ચાલે છે. ઉત્તમ જીવના પુરુષાર્થદ્વારા તેની એકતા નમે છે. જે માણસ તે નવીનતા જોઈ શકે તે ખરો

ક રે મિ ભં તે !-સૂ ત્ર

એ તો કુટુંબીજનોના વિલાપો છે.

શા માટે ?

તમારો વિયોગ અમઘ થાય છે, તેથી.

એ સ્થિતિ અનિવાર્ય છે.

આટલો ચોરબકોર શો ?

મોહરાજના ઐન્યની તમારા પર મુદ્દાઈ છે.

ડીક છે, ભેષ્ લેવાશે.

હું કોણ ?

શુદ્ધ, છુદ્ધ, નિરંજન, પરમાત્મા, જગત્પ્રકાશ, જ્યોતિ-
સ્વરૂપ ! અનન્ત બળ-વીર્યશાળી, અમૃત, અલેષ, ઐન્ય-
સ્વરૂપ હું.

ત્યારે આ મું ? શરીર !

તેને શો સંબંધ ?

તેનો અંતિમ-ત્યાગ, એજ મારી સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે.

તે શી રીતે સાધ્ય થાય ? પરમત્યાગથી.

પરંતુ હા ! વડીલ બધુનો અનુરોધ આટે આવે છે ! !

ખજ સજ્જને અનુરોધ શો ?

હોઝસ્થિતિનું ચે પાતન તો થવું જોઈએ ને ? અસ્તુ

મું કનું ?

આત્મભાવ રહેલો હોય છે. જે જીવમાં આત્માની વિશાળતા આવી હોય તે તે રસ્તો તરત જોઈ શકે છે. દરેક સંજોગમાં આત્મા છે. તે સંજોગ આત્મભાવ શોધે છે અને તેથી મહાન્ત્માઓની અસરને તરત તાળે થાય છે. પણ મહાત્માનું મન પ્રભુ જેટલું વિશાળ રહેવું જોઈએ, કારણ કે તે સંજોગોને પણ તેના દ્વારા પ્રભુરૂપ બનવું છે. તેવો ભાવ ન હોય તો સંજોગ તાળે થશે નહિ. જડ જગત જીવદ્વારા ચેતન થાય છે; એ સિદ્ધાંત સમજી જીવની વિશાળતામાં જગત પહેલાં સમાવી દેવું જોઈએ. દરેક મહાન બનાવ જીવોથી બન્યો છે અને દરેક જીવમાં પૂર્ણ શક્તિ ગુપ્તપણે કામ કરે છે, પણ જે જીવ તે શક્તિ પ્રગટ કરી શકે છે, તે જગતમાં મહાન ફેરફાર કરી શકે છે અને મુશ્કેલીમાં નવા રસ્તા કાઢી શકે છે.

દરેક સંજોગમાં માણસની ચોતાની માન્યતા રહેલી હોય છે, તે માન્યતા કાઢી લઈએ તો સંજોગોમાં ઘલું નવું જોવામાં આવે છે. તેના દેખાવ ઉપરાંત તેમાં ઘલું નવું જીવન રહેલું હોય છે; તે સમજી શકાય તો સંજોગો ફેરવવાની શક્તિ આવે છે. સંજોગને વશ કરવામાં કાળની અને માણસની શક્તિની જરૂર છે. જે સંજોગ કોઈ વખતે વશ ન થાય તે ઉપર વધારે વખત ધ્યાન આપવાથી વશ થાય છે. તેમજ માણસની સામાન્ય શક્તિથી જે સંજોગોનું માપ થાય છે, તે જ વિશેષ શક્તિથી વધારે આરા કરી શકાય છે. કેટલાક માણસ વેપારમાં અને નોકરીમાં બીજા માણસની નિષ્ફળતા જોઈ નિરાશ થાય છે, પણ જ્યાં કેટલાક માણસ નિષ્ફળ થયા હોય ત્યાં બધા માણસ નિષ્ફળ થાય તેવો સંભવ નથી. કેટ-

જસ, ઝે જ ! આ સમયક્ષણથી માંડીને ત્યાગીયોગ્ય અવસ્થામાંજ રહેવું. પેલા અંતપ્રાંત શાંત અને એકાંત નિર્જન નિવાસ સ્થળમાં નિવાસ કરવો. મૌનસ્થ, ધ્યાનસ્થ અને સ્થાનસ્થ રહેવું. સર્વ પરિચયના પ્રસંગોનો પરિત્યાગ કરવો. વડિલ બંધુની સન્મતિના પ્રસંગની રાહ જોવી. તક મળ્યે કાચે સાધવા બહાર પડી જવું. જસ, ઝે જ નિશ્ચ—”

“ કુમારશ્રી ! પ્રાતઃકાળ સમય નજીક આવી રહ્યો છે. નિદ્રા વેળા વીતી રહી છે. ક્ષણવાર આપ પર્યંકે પધાય્યો ? ઉન્નિદ્રતાથી બ્યાકુળ દેવી પણ નિદ્રાસુખ અનુભવવા શયનીય તરફ જાય. ”

“ અવદાતિકે ! શું દેવી હજી પણ પર્યાકુળ સ્થિતિમાં છે ? અમારા કાર્યક્રમ સાથે હવે દેવીના કાર્યક્રમનો શો મેળ જોડવાનો છે ? જા. કહે—” દેવી ! નિદ્રાધીન થાઓ. હું પણ ક્ષણવાર નિદ્રા અનુભવું છું. ”

“ તેજ પ્રમાણે નિવેદન કરું છું, સ્વામિન્ ! ! જય જય ! કુમાર ! ”

* * * * *

થોડીવાર પછી મંગળપાઠકોએ પ્રાતઃમાંગલિક ગાયું—
ભેરવી.

જનો ૨!—

નિદ્રા લાગે ખોસો દાર.

પુરુષાર્થ જન્મે છે. પણ માત્ર અર્થ અને કામ એ બે પુરુષાર્થથી પરિમિતપણું મટતું નથી. ધર્મમાં પણ જીવભાવ રહે છે. માત્ર મોક્ષમાં જ જીવભાવ મટે છે. ધર્મની કેટલીક રૂઢિઓ, અર્થ અને કામ માણસના બનાવટી વ્યવહારથી નભે છે. તે માત્ર દૂંકા સમયના ઢેખાવ છે, તેથી ખરે આત્મભાવ ભગતો નથી. ઊલટું તે પુરુષાર્થમાં આત્માની અનંત શક્તિઓને દૂંકા ક્ષેત્રમાં કામ કરવું પડતું હોવાથી દુઃખ થાય છે. તેની ઇચ્છા પ્રભુની ઇચ્છાને આડી આવે છે. પ્રભુની ઇચ્છા તરત સમજાતી નથી અને અસાંતિ અને વિશેષ આશ્વા કરે છે. જગતને સુધારવાની ઇચ્છા થાય છે અને તે ઇચ્છાની સામે આપણી દૂંકી ઇચ્છા સંબંધ બાંધે છે. જગત આપણી ખાંધ ઉપર બેઠું નથી. આપણી જવાબદારી રહે છે, પણ તે પહેલાં ‘આપણે કોણ?’ તે નક્કી કરવું જોઈએ. કોઈ પણ પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવા માટે આપણે પૂરો સ્વભાવ ભેવો જોઈએ. આપણામાં રહેલ પ્રભુ તરફ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. તેની પ્રભુતા આપણા કામમાં પ્રગટ થવી જોઈએ. વિદ્યા, કળા અને સૌન્દર્યના રસથી આપણે સ્વભાવ મોટો થાય છે અને આપણને મોટા કરે છે. આ કળાની આશાથી જ મનુષ્યનું દૂંકું જીવન નબી થકે છે. માણસના માનેલા ધર્મ અને કામકાજ સાચા મનાતા હોત તો જીવન કલેશમય થાત અને પુરુષાર્થને જગ્યા ન રહેત. જીવ પ્રભુનો અંશ છે, તેથી જીવના દૃદયમાં પ્રભુની પ્રભુતાના ધનદાસ વાગતા રહે છે. પોતાના અદાકારી દક્ષ સિદ્ધ થવા માટે પોતાની દૃષ્ટિ ન સુધારવાથી અસંતોષ થાય છે.

ક રે મિ ભા તે !-સૂ ત્ર

- ભગો રે—
અરુણનો ઉદય થયો
બુવનમાં,
ભાનુ ઉદયને કાળ.
ભગો રે— ૧
- પૂર્વે ચળકાટ થયો
મગનમાં,
ધુટે પ્રકાશની ધાર.
ભગો રે— ૨
- પદ્મ વિકસે કુમુદ
સીમાયાથે,
નાભી ધુટે અંધકાર.
ભગો રે— ૩
- પખી કસરવ કરે
વન વિશે,
જુગ કરે છે ઝકાડ
ભગો રે— ૪
- ભગો રે ! ભગો નેનું
જગત
જેવું જગત, રાજદાસ
ભગો રે— ૫

એ કેવા પ્રકારની રાજનીતિ અને કુશળતા કહી શકાય ? અને હાલ ક્રૂર ડાન્ડીક બંદરના નિમિત્તે બધા દેશો લડાઈમાં ઝિત-રેલ છે, તે તેમની અંદર કેટલા રાગદ્વેષ હતા તે બતાવી આપે છે.

જે દેશમાં ધર્મ અને મોક્ષ પુરુષાર્થરૂપે મનાય છે, તેમાં આવા પ્રસંગ બનતા નથી; કારણ કે ત્યાં શિક્ષણ જ એવા પ્રકારનું હોય છે કે કોઈની જમીન અન્યાયથી લેવાય નહિ. ત્યાં પ્રભુ તરફ દષ્ટિ રહે છે, નીતિનું ભરે રહે છે; કારણ કે મોક્ષ એટલે પોતાની માનેલી હદમાંથી છૂટવું અને તેથી કોઈ પોતાના ખાસ હકનો વિચાર કરતા નથી, ત્યાં ઉત્તમ પુરુષ પોતાના સુખનો વિચાર કરતા નથી. તે પોતા ઉપર મોટી જવાબદારી લે છે, દુઃખ ખર્ચે છે, ધર્મથી અર્થ અને કામ સિદ્ધ કરે છે; તેનું ફળ તે તેનો આત્મવિકાસ છે, તે જ તેનો પુરુષાર્થ છે. જે સુખ ધીમ્ન માણસ માગે છે, તે સુખ આત્માથી માણસ માગતો નથી. તે એમ જ માને છે કે, જેટલો પોતે ભોગ આપે તેટલો તેનો વિકાસ વધારે થાય છે. પૈસો ગુજ પ્રમાણે મળતો નથી. ધણી વખત પૈસાદાર માણસ કરતાં ગુણવાન માણસ જગતનું વધારે ભયું કરી શકે છે; ગુણવાન ગુણવિકાસમાં જ લાભ દેખે છે, તે જગતના કાયદાથી બંધાતો નથી; છતાં દુઃખ ખમવામાં, આત્મ-ભોગ આપવામાં વધે છે. જગતમાં અનંત શક્તિઓ કામ કરી રહી છે, તેને માણસના દૂષ મનથી બંધેલ કાયદામાં બંધી શકાય નહિ. માણસ જગતમાં જે જુએ છે તે કરતાં જગતમાં ઘણું વધારે તરવો રહેલું હોય છે અને તે વધારે સમજવા માટે નવું જીવન ઘડવું જોઈએ, જ્ઞાના રત્ન ધોવાનું

૩

પ્રતિજ્ઞા અને પ્રસ્થાન.

ભાઈ ! હવે જરા ઉતાવળા ચાલો.

કેમ ? વખત થવા આવ્યો છે કે શું ?

હા, હા બુઝોને, સૂર્ય ડેટલો ચલ્યો છે ? મોડા પહોંચીશું તો જીવાની મજા નહીં રહે.

હાં હાં, ચાલો, ત્યારે જરૂરી ચાલીયે.

બુઝો ! પેલું દેખાય તે દાનિયકુડ નગર. હવે ધણું દૂર નથી હો !

• • • • •

પુરુષાર્થ

ગતિ આપવા માટે તે જરૂરનાં હોવાથી જગતમાંથી તદ્દન નિર્મૂળ થતાં નથી. આપણા જીવનના સંજોગો, જે અપૂર્ણતા અને પૂર્ણતા વચ્ચેની ખેંચતાણ છે અને પૂર્ણતા મેળવવી જરૂરની હોવાથી ખેંચતાણનું દુઃખ અને વિરહ લોગવવાં પડે છે.

હવે પૂરી થવામાં સુખ મળે છે, પણ તે વખતે કેવા પ્રકારની ઇચ્છા રહેલ છે અને કેવા પ્રકારનું સુખ હોય છે તે સમજવું જોઈએ. ઇચ્છા ફરતી જાય છે તેની સાથે સુખનો પ્રકાર પણ ફરતો જાય છે. લગવદ્ભાવ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા જુદા પ્રકારની હોય છે અને તે પૂરી થતાં તેનું સુખ પણ જુદા પ્રકારનું હોય છે. મોક્ષ એટલે છૂટવાની ઇચ્છા, જે ચોથો પુરુષાર્થ છે; અને જે પુરુષાર્થનું ફળ પણ ખીલત્રણ પુરુષાર્થના ફળ કરતાં જુદા પ્રકારનું હોય છે. મોક્ષમાં સર્વ જીવનની એકસૂરતા અથવા સર્વોત્ત્તમભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. જે સુખથી સર્વોત્ત્તમભાવ પ્રાપ્ત ન થાય તે ખરું સુખ નથી. દુઃખથી તે ભાવ આવતો હોય તો તે દુઃખમાં લાલ છે. આ દૃષ્ટિએ જોતાં માણસ જેને સારું નરમું દહે છે, તે સર્વથા સત્ય નથી. ઇચ્છા, ટેવ, વિચાર, હેતુ વગેરેથી જીવન બંધાય છે અને વિકાસ પામે છે; તેથી સુખદુઃખની અને સારા-નરસાની લાગણીઓ મપાય છે. પણ આવી ટેવ સૌની સરખી હોતી નથી; માણસની દૃષ્ટિએ સારું નરમું નહીં થઈ શકે તે સારું એટલું જ દહીં શકાય. તેને જે કંઈ આડું આવે તે ખરાબ સમજવું. માણસ જેને સારું માને છે તેટલા સારાથી તેને સંતોષ થયે નહિ, કારણ કે તેનાથી તેની અપૂર્ણતા

ક રે મિ ભં તે !-સૂત્ર

આપણે દરવાજો તો આવીજ પહોંચ્યા. વાહ ! દિશાઓ તો બાણે ખુશ ખુશ થઈ આપણી સામે મોંઠાં મલકાવી રહી છે ! આ પ્રાતઃકાળનો દિવ્યપરિમલવાદી પવન ઝાટોને ધીમે ધીમે ગલગલ્લીયાં કરી આનંદમાં નચાવે છે. સૂર્યમંડળને પણ બાણે આજનો કિવસ અહીંજ ગાળવાનું મન થતું હોય તેમ ધીમે ધીમે ચંક્રમણ કરી રહ્યું છે ! ! વાહ ! શી કુદરતની પ્રચક્તતા ! ! ! શી નિસર્ગ-મુદરતા ! ! !

અહા ! લોકોની અપ્રજ્ઞતા તો જુઓ ! અપાટાળાંધ જાય છે, ને આવે છે. બાણે કેટલી બધી તૈયારીઓમાં મુંઢાર્થ ગયા હોય તેમ જણાય છે ! ચંદ્રને તો ચણગારીને જુદું જ બનાવી દીધું છે ! કે બાણે આ પ્રથમનું ક્ષત્રિયકુલ જ ન હોય. દેશ દેશાંતરના રાજા મહારાજાઓ, ને પુમારોના રાજાઓથી ચંદ્રે ચીકાર બરાઈ ગયું હાલે છે.

ભાઈ ! આપણે આ દરવાજો થોડીવાર વિચારો લેઈએ.

ભલે, લેઈએ એ કે બેઠેલા હડી દૂરને ગામટીથી ઉઠાવતા ઉઠાવતા આખા ઈ.સ. છતાં કેટલો પંથ કાપ્યો, તે જણાયું જ નથી. તોપણ એના

જ.ત.સ. સંત.સ. મુરીયાં ચાલ્યાં અને હાંનાદ. "જય જય" રૂપ સંત.સ. હા કે ?

છે. એવું કોઈ અસત્ય નથી કે જે ફરી શકે નહિ અને ફરવાથી સત્ય થઈ શકે નહિ. સત્ય જોડી જગ્યાએ દેખાય તે જ અસત્ય કહેવાય છે. ખૂની માણસની ખૂન કરવાની વૃત્તિ ખરાબ કહી શકાય, પણ તેની હિંમત વખાણી શકાય. તે જ હિંમત યોગ્ય માર્ગે વળી હોય, તો તે ઘણું સારું કામ કરી શકે. પૂર્ણ દૃષ્ટિમાં સારો લાગ તરત દેખાય છે.

પણ સુધરેલું જગત કેને કહેવું? તે પહેલાં સ્પષ્ટ સમજવું જોઈએ. અર્થ અને ધામની દૃષ્ટિએ જે સારું લાગે તે ધર્મ અને મોક્ષની દૃષ્ટિએ સારું ન પણ લાગે. જો માણસનો સ્વભાવ નિયત હોય તો સારું શું તે નક્કી કરી શકાય; પણ સ્વભાવને અનંત દિશામાં વિકાસ પામવાની જગ્યા હોવાથી નવા પુરુષાર્થમાં નવા જીવનના નવા સંજોગો નવી રીતે સારા મનાય છે.

માણસના સ્વભાવનો વિકાસ થઈ શકતો હોવાથી તેનામાં ધર્મભાવના જાગવી જોઈએ. સામાન્ય માણસ પોતે માનેલ કાયદાથી જીવે છે. તેને પોતાનું જીવન સુધારવા તે કાયદા તોડવા પડે છે; તેથી નવા કાયદાની જરૂર પડે છે. તે કાયદા ધર્મ અને મોક્ષ નામના જે પુરુષાર્થ માટે જે રસ્તા પુરૂં લા હોય છે ત્યાંથી મળે છે. પણ તે પહેલાં પોતાની અપૂર્ણતા ધ્યાનમાં આવવી જોઈએ. પોતાના માનેલ કાયદાની અને પોતાના ગુણની કાંઈ હિંમત નથી, એમ સમજવું જોઈએ. ત્યારે જ નવા પુરુષાર્થને જગ્યા મળે છે. આપણે જે વસ્તુઓને જોડી હિંમત આપીએ છીએ, તેનાથી આપણી મુશ્કેલી બધી થાય છે. તે હિંમત ફેરવી શકાય તો સંસ્કૃતિ ફેરવી

હા, હા, કેમ નહીં ? એ વાતો રાજગઢની પાસે જ
હોય તેમ જણાય છે.

પણ હવે અવાજ ધીમે ધીમે વધારે સ્પષ્ટ થતો જાય છે.

હા. ઓ ! ઈંદ્રધ્વજ આવ્યો ! !

હાં, આવ્યો ? ક્યાં ?

એ દેખાય.

હા, હા. ચાલો ઉભા થઈ જાઓ. હમણાં જ બધા અહીં
પહોંચશે.

* * *

આહાહા ! શો સાર શણગાર્યો છે ?

અરે ! ભાઈ ! જરા આગળ વધવા દો. જોવાનું તો
હવે બાકી છે. સાંભળો—

“ જય જય નંદા, જય જય ભદ્રા.

જય જય નંદા, જય જય ભદ્રા. ”

જુઓ, આ મોટી જળરજસ પાણી આવે એ
ની શોભા ? તેની વચ્ચે બિરાજ્યા છે, તેજ “ શ્રી
ધર્માનુભાર. ”

વાહ, ધન્ય ધન્ય રાજકુમાર ! ધન્ય છે ! !

ચાલો હવે આપણે અહીંથી જ સૌની સાથે સતી નરુએ
હા એ ઠીક છે.

વિશાળ હોય છે.

પ્રભુતા અથવા પૂર્ણતા નિત્ય છે અને નિત્ય હોવાથી વર્તમાનકાળમાં દરેક ક્ષણમાં પણ રહેલી હોય છે. આપણે જેને કાળ કહીએ છીએ, તે માણસનો કાળ છે. આપણે જેને દિવસ અને રાત કહીએ છીએ, તે માણસના અનુભવ છે; પણ મનુષ્યસ્વભાવનો વિકાસ યતાં દુઃખ અને કાળનો સ્વભાવ પણ તે માણસ પ્રત્યે ફરી જાય છે. તેને વર્તમાનકાળમાં દરેક ક્ષણમાં પ્રભુતાનો, પૂર્ણતાનો અનુભવ થાય છે. સ્વરૂપદષ્ટિએ જગતની સ્થિતિમાં જગતની ઉત્પત્તિ દેખાય છે. ભવિષ્યનો વિચાર કરવા કરતાં પૂર્ણતાનો વિચાર કરવાથી ભવિષ્ય પણ વર્તમાનમાં દેખાય છે. આપણે શું જોઈએ છીએ, તે નક્કી કરવું જોઈએ અને જો આત્મા જ જોઈતો હોય તો તે નિત્ય હાજર છે. તેની સાથે તેનાં જ્ઞાન, શક્તિ, આનંદ નિત્ય રહેલાં હોય છે. જ્યારે આત્મા સિવાય બીજું કંઈ જોઈએ ત્યારે તે બીજા કંઈને આપણા સ્વભાવ પ્રમાણે આપણી દ્રષ્ટિત કિંમત આપીએ છીએ; તે દ્રષ્ટિત કિંમત સાચી કિંમત સાથે ટકતી નથી. તેથી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલાક માણસને દ્રષ્ટિત જીવનનું મુખ ગમે છે. પણ તે મુખને વિષ ઘણાં નહે છે; કારણ કે તે સાચું નથી. નાનું જીવન મોટાની સાથે અથડાય છે અને મરે છે. આપણે વધારે મોટા જીવનની સાથે વધારે સારા જીવનની જરૂર છે અને તે જીવન મળતાં, હાલનું માનેકું જીવન સારા તરીકે રહી શકે નહિ. ભગવાને જગતને રચીને છોડી દીધું નથી. તે દરેક ક્રિયામાં દરેક ફળે હાજર છે. તે સંબંધનો અનુભવ થાય તે જ વખતે અર્થ જીવનનો મોક્ષ થાય છે, તેનામાં

ક રે મિ ભાં તે !-સૂત્ર

*

*

*

રાજકુટુંબની રમણીઓ, સાંલળો તો, કેવા અર્થગં-
ભીર ગીતો ગાય છે !!

એઓની આંખે આંસુ ને મ્હોંએ ગીત છે ! !—

૧ જાણ ! તમ વિજય મુની છે નમરી.
મુનાં દેવાં છે નંદીવર્ધન રા...જ.
મુનાં રે ! છે મંદિર ને માળીયાં.
મુનાં યશોદાનાં દિન રા...ત.....જાણ તમ૦

૨ જાણ ! તમે વડમાળી ! ને સૌમાળી !
દાખે તરવે પેદેસે પા...જ.
છોટી રે ! જાતાં દેવાં કેમ આજે ?
મ્હેવાના પળા છે હજુ મ્હા...જ..... જાણ તમે૦

૩ જાણ ! મજા તમામ અમર શ્યામમાં
અનર નપે છે દો ! રા...જ.
નાના... બા નરિ મમિયા ?
રે, શાંત વિનુવન મિગ્યા જ... જાણ રાજ૦

૪ જાણ મેરકે જાણે ને મેરકે મેરકી.
નમના છે નામા ને નેના ન,
નાજવદ્દી ને દેવદેવીની રાજ
કેવડાંની યુગ જનવજ અ. ૪ જાણ મેરક૦

જે ચેતનાથી યુક્ત રહેવાથી હંમેશનું રહેવું જાની શકે છે તેનો સંબંધ અવશ્ય રહેવો જોઈએ અને એવો સંબંધ યાચ એટલે આપણે નથી રહેવું એવું કહી જનતું નથી એવો નિશ્ચય જેનો થઈ જાય તેના આચરણમાં જરૂર ફેર પડી જાય છે. તેમાં સદા રહેવાની ચેતના સદા જાગૃત રહે છે અને એ નિશ્ચયથી ચાલવું એ તેનો મુખ્ય ધર્મ છે. તેમાં અસંભાવના અને વિપરીત ભાવનાને અવકાશ નથી અથવા અવકાશ આપવો ન જોઈએ.

ખધાનું રહેવું તે પરમાત્માની અંતર્ગત છે, તેથી જે સર્વત્ર રહેલા છે તેનો પરિચય જરાજર લઈ શકાય અને દર્શ શકાય, ત્યારે જ એમ કહી શકાય કે તે પરમાત્મા જ રહેલા છે. પણ જ્યાં એ વાત બૂઝી જવામાં આવે છે, ત્યાં આશ્રિત પ્રગટ રહે છે અને આશ્રય આપનાર અપ્રગટ થઈ જાય છે. એ ખોટી દશા છે, કારણ કે કોઈ નિરાધાર રહી શક્તા નથી, માટે આધારનો પરિચય હોવો એ જ વિશેષ જીવન છે, એ જ ખરો પુરુષાર્થ છે.

વ્યાસ રહેવું એ અધિષ્ઠાન અથવા આધારનો ધર્મ છે, તેને પ્રાપ્ત રાખવા એ આપણો ધર્મ છે. જેની જરૂરિયાત સમજવામાં આવી હોય, જેનો નિત્યસંબંધ જાની રહેલ છે, તેનું સનન ભાન રહેતું હોય તો તેનો પરિચય આપણા દામથી મગવો જોઈએ. એવો ભાવ રાખી શકાય ત્યારે તે અવિનાશી પરમાત્માને આપણી સામે પ્રગટ થવું પડે છે, પણ જ્યાં તેનું વિરમણ રહે, ત્યાં માત્ર દક્ષિણ દરવાજાની અજ્ઞાનમય દશા રેખાય છે અને પરમાત્માનું

પ્રતિજ્ઞા અને પ્રસ્થાન.

- ૫ જાયા ! તમે રમનાંતા રંગ મહેલમાં.
શોભતાંતા પડિતોની સમા...જ.
ધડકતાં હૈયાં રે ! શત્રુઓના.
નામ તમારા દશ દિશ વિખ્યા...ત.....જાયા તમે૦
- ૬ જાયા ! બબ્બે વરસથી તપ તો આદર્શો.
તમે દીધાં છે રે ! વરસી દા...ન.
માત પિતા સ્વર્ગે સિધાવિયાં,
હવે લ્યો છો મંચમ ભા...ર.....જાયા બબ્બે૦
- ૭ જાયા ! છુપા નહાસે સાગી શુવડા,
પથુ તમ અમ આ સદા...ર;
ચાખાથી તેમાં અમને ધટે ? કે-
એતે તમ દિલના છે ચથુગા...ર !.....જાયા છુપા૦
- ૮ જાયા ! મનોરથ છે જગ કલ્યાણનાં,
તો કરો જગતનું કલ્યા...થુ.
જુગ જુગ શ્રવે રે ! રાજની !
એ છે અમ દિલમાંની આ...ચ.....જાયા મનોરથ૦
- “વાહ ! શ્રી વર્ધમાનકુમારનું મહત્વ ! કુટુંબીજનોના
પ્રેમ, ને સમર્પણ ! આપણાં ચે હૈયાં દ્રવી (પાંચગી)
લય છે ! ! ”
- “શ્રી વર્ધમાનકુમારની મહત્તા એકજ વાક્યમાં કહું ?”
- “અરે ! તમે શું કહેશો ? હું ચે સમનું હું કે—આ
જમાનામાં માનવીની સંસારી સંપૂર્ણતામાં એનો ભેટો

કરવાના છે, પોતાનો આત્મભાવ પ્રગટ કરવાનો છે, તે ભાવ દ્વારા આશ્રયદાતાનો પરિચય આપવાનો છે, એ ધારણા પહેલાં પાકી કરી લેવી જોઈએ.

મૃગજળ ધીરેધીરે સુકાતું નથી. તે મિથ્યા છે એવા જ્ઞાનથી જ તે અદ્વિતીય થાય છે. તેમ જીવું પરમાત્મમય છે, એવા જ્ઞાનથી જ જીવ-જગત અદ્વિતીય થાય છે અને માત્ર પરમાત્મા જ રહે છે.

શરીર છે ત્યાં સુધી કાંઈક કામ તો કરવું પડે છે. પરમાત્મા સિવાય બીજા નથી છતાં બીજા છે એમ માનવામાં ભય ઉત્પન્ન થાય છે. દ્વિતીયાદૈ મયં મયતિ । તેથી સંશય અને વિપરીત ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે અને કામ પૂરું થયા પછી પશ્ચાત્તાપ થાય છે. તો પરમાત્મામાં વિશ્વાસ ક્યાં છે? પોતાને કોઈથી હલકો માનવાથી ભાવ પ્રગટ થયે નહિ, અથવા કોઈની પ્રશંસાથી ખુશી થવાથી કે તેની યોગી વારની સ્તુતિનો આનંદ સંપાદન કરવાથી પોતાનો ખરો ભાવ પ્રગટ થઈ શક્યો નહિ. કોઈની સ્તુતિ કે નિન્દામાં પોતાનો સમય ગાળવાથી પણ ખરો ભાવ પ્રગટ થયો નહિ. જો ભાવ પ્રગટ કરવો છે તો હમણાંના વ્યવહારમાં, આજીવ્ય વ્યવહારમાં શા માટે ન થઈ શકે?

કેટલાક વડીલો એવા પ્રશ્ન કરે છે કે અમારે ખોટું જોશ્યા વગર ચાલવું નથી. મહાત્મા ગ્રાંપીજી બેરિસ્ટર થઈને આવ્યા પછી જો કેસમાં ખોટું જોવાનું પડે, તે કેસ હાથમાં લેતા નહિ; તેથી જો કે તે સાધારણ વડીલ તરીકે કામ કરી

ક રે મિ ભાં તે !-સુ ત્ર

નથી. રૂપ, શુભ, જ્ઞાન, ઉચ્ચ જીવન, અપૂર્વ વ્યક્તિત્વ વિગેરે કોઈ પણ ભાગ્યતનો વિચાર કરી શ્યો. ખરેખર, ભારતભૂમિ અમૂલ્યરત્ના છે.

“ભમ, ભમ, હું પણ એજ કહેવાનો હતો. છતાં આશ્ચર્ય તો એ થાય છે કે-આટલી પૂર્ણતા છતાં થી વર્ધમાન-કુમારે જગતમાં તેનો ઉપયોગ કેમ નહીં કર્યો હોય ? રાજમહેલોમાં ને સાદા પ્રમુખોમાં જ માત્ર આમ ને આમ જીવન કેમ શુભરૂપે હોય ? ”

“બાઈ ! તમારી સમજ બૂઝભરેલી છે. મોટાનાં મનો-રાજ્ય ને મહાત્માકાંક્ષા પણ મોટાં હોય; તેઓની મંજીરતા આપણાથી કેમ મપાય ?

દરેક દુન્યવી માણસ પોતાની યજ્ઞિ વહેવડાયે છે, તેણે સાંસારિક પ્રમુખોમાં ન વહેવડાવતાં, તેઓથીએ તેનો સંમદ જ કરી રાખ્યો છે. જમનના આગુ પ્રવાહમાં જમીને વડી જનારા પડ્યા હોય છે. ખરેખર તેમાંથી આવા વિરલ પ્રકૃતિએ તો બહીષ્ જનું એકાએક, અને નાચવ કરી પોતાની યજ્ઞિ જમનને કોઈ બળ મારે દોરવામાં જ વાપરવી એકાએક ”

“એ વાત ખરી પણ તેનાંનું એ દમ તો એમણે ૧૪ ને ૧૫ નાં ”

“ના. જાણે જ હવે તેઓએના ખરેખર કાવેંની ૨૩

કરવાના છે, પોતાનો આત્મભાવ પ્રગટ કરવાનો છે, તે ભાવ દ્વારા આશ્રયદાતાનો પરિચય આપવાનો છે, એ ધારણા પહેલાં પાકી કરી લેવી જોઈએ.

મૃગજળ ધીરેધીરે સુકાતું નથી. તે મિથ્યા છે એવા જ્ઞાનથી જ તે અદસ્ય થાય છે. તેમ બધું પરમાત્મમય છે, એવા જ્ઞાનથી જ જીવ-જગત અદસ્ય થાય છે અને માત્ર પરમાત્મા જ રહે છે.

શરીર છે ત્યાં સુધી કાંઈક કામ તો કરવું પડે છે. પરમાત્મા સિવાય બીજા નથી છતાં બીજા છે એમ માનવામાં ભય ઉત્પન્ન થાય છે. દ્વિતીયાદૈ મયં મચતિ । તેથી સંશય અને વિપરીત ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે અને કામ પૂરું થયા પછી પશ્ચાત્તાપ થાય છે. તો પરમાત્મામાં વિશ્વાસ ક્યાં છે? પોતાને કોઈથી હલકો માનવાથી ભાવ પ્રગટ થશે નહિ, અથવા કોઈની પ્રશંસાથી ખુશી થવાથી કે તેની યોડી વારની સ્તુતિનો આનંદ સંપાદન કરવાથી પોતાને ખરો ભાવ પ્રગટ થઈ શકશે નહિ. કોઈની સ્તુતિ કે નિન્દામ પોતાનો સમય ગાળવાથી પણ ખરો ભાવ પ્રગટ થશે નહિ એ ભાવ પ્રગટ કરવો છે તો હમણાંના વ્યવહારમાં, આ વ્યવહારમાં શા માટે ન ચર્ચ શકે?

કેટલાક વડીલો એવા પ્રશ્ન કરે છે કે અમારે જો બોલ્યા વગર ચાલતું નથી. મહાત્મા ગાંધીજી બેરિસ્ટર થઈ આવ્યા પછી જે દેશમાં જોડું જોડતું પડે, તે દેશ હાથ

પ્રતિજ્ઞા અને પ્રસ્થાન

આત થાય છે. એટલે ચોખ્ખું ઘરતીમાં દિગંત વ્યાપી
ચોતાની વિજય પતાકાઓ કેવી રીતે રાચે છે, તે હવે જ
જોવાનું છે. બીજી પણ કંઈ કંઈ શક્તિઓ ધરાવે છે, તેનો
પરિચય પણ દુનિયાને હજી હવે જ મળશે ! ! ”

*

*

*

“અહાહા ! ભારે મોટો વરઘોડો ! મધ્યાહ્ન તો ક્યારના
યે વીતી ગયા. શીયાળો છે. (માગસર વદી ૧૦ [કારતક
વદી ૧૦ હાલની]) એટલે તાપ બહુ ન લાગ્યો, ને સાંજ
પણ હમણાં જ પડશે.

હવે આપણે બધા જ્ઞાતખંડ નામના વનખંડ પાસે
તો આવી પહોંચ્યા છીએ. જુઓને-ઓ પેટું દેખાય.

વરઘોડાની આગળની કશાઓ હવે વેરાતી લાય છે,
ને વનમાં ચારે તરફ યોગ્ય યોગ્ય સ્થળે વાહનો વિગેરેની
દૃઢ લામતી લાય છે. ચાલો, આપણે જરા આગળ
પહોંચી જઈએ, ટેક થી વર્ધમાનકુમારની પાસે જ. હં,
વધી આગળ. ”

*

*

*

“હાથ ભાઈ, જરા વિચારો લેવા દો, બહુ બીડ;
મુસ્કોડીએ આવી પહોંચ્યા ! ઉભા રહો, હવે શું થાય છે,
તે જોઈએ. ”

અને તેમાં ગૂંચવાયેલું રહે છે, ત્યાં સુધી તેને આત્માની અનંત શક્તિનો પરિચય મળી શકતો નથી. કોઈવાર સત્સંગમાં સાંભળેલા સારા વિચારો પણ જો મનેમાં ટકે નહિ તો વિચાર પ્રમાણે આચાર પાળવાની શક્તિ આવતી નથી. તેથી પહેલાં આપણે આપણું સાચું સ્વરૂપ બરાબર સમજી ઠીક કરી લેવું જોઈએ. તે સ્વરૂપ નિજ સ્વભાવે પ્રકટરૂપ છે અને સર્વત્ર છે.

જો સર્વત્ર પરમાત્મા છે તો બીજા કોણ અને ક્યાંથી આવશે? એટલું જ્ઞાન પાકું થાય તો ઘણો પુરુષાર્થ થઈ શકે છે. આપણું કામ જે જગ્યાએ થાય તેની સાથે તેનો સંબંધ છે તો શંકા શાની? ચિંતા શાની? માટે આનંદ-માં રહેવું, જોને જ સાચું મત કહે છે.

તેને આધારે રહેવામાં શી આપત્તિ છે? રહે છે તે માત્ર, જે પ્રમાણિત કરવું એ આપણો ધર્મ છે. બીજા કોઈ વિચારથી બધ કે ઇચ્છા ચિત્તમાં પેસી ન શકે એ જ સંત-જીવનનું આશ્રય છે.

ભગવાન સર્વત્ર છે, એ વિશ્વાસમાં જ બીજી સત્તાનો અત્યંત અભાવ તરત થઈ જાય છે.

ગોઠેથી જોતવું કે દુઃ ભગવાનમાં માનું છું છતાં પોતાના જ્ઞાનમાં બીજી સત્તાનો અથવા બીજાના અસ્તિત્વનો વિચાર રહી જાય, તો સર્વત્ર એક ભગવાન હોવા છતાં તેનાથી બિજા બીજું કંઈ માનવાથી સાચા ભગવાન માન્યતામાં નથી, તો મનથી જો તે ભગવાનનું સ્વરૂપ માનવાથી

કે રે મિ ભં તે !-મૂં ન

“અહાહા ! શ્રી મેદની !! સહસ્ર કિરણો વચ્ચે-વાદ-
ળાંએ અનાવૃત-સૂર્યમંડળ જેવા, વસાવંદાર રહિત શ્રી
વર્ધમાનકુમાર આ મેદનીમાં કેવા ચોસે છે ! ! !

લુઓ, લુઓ, પંચસુષ્ટિ લોચ પદ્મ સ્વહસ્તે ન કરી
નાંખ્યો ! અહાહા ! ! અરે એ તે હસે છે કે ચોકમાં છે ?
ઉત્સાહમાં છે કે ચિંતામાં ? કાંઈ જણાય છે ? કેવી અપૂર્વ
ગંભીરતા ? ! એણે શું ધાર્યું હશે ? આ મહા પુરૂષ જગ-
તમાં કેવો ભાગ ભજવશે ? ખરેખર કંઈ કશી શકાતું ન
હયી. ”

“ અરે ! પણ તમે શા વિચારમાં પડ્યા છો ? ”

“ કેમ શું છે ? હું તો આ મહાપુરૂષની અગાધતાનું
માપ કાઢવા મથું છું. ”

“ અરે શું. ‘ શું છે ? ’ તેઓ કાંઈ આવવાની નૈયારી
કરના હોય એવો ભાસ થાય છે. નાંખ્યો, અરાખર ખાનથી
કાંભળે. લુઓ, આખી મેદની તો શાંત થઈ ગઈ. એ મહા
ગંભીર પુરૂષનો એકેએક શબ્દ નિઃસ્વય ભારે અર્થસૂચક
હોયો એકેએક ભારે ખરખર સ્તબ્ધો ! ! ”

“ હા, ખરખર અથ ઉડી અનાવૃત સંકેત ઉપે
સિંહ હાથ એવી નાંખ્યો, નાંખ્યો, નેઆથી કંઈ આવે છે. ”

પૃથક-બુદ્ધિ—અજ્ઞા રહેવું કોઈથી બનતું નથી, એ જ્ઞાન બરાબર દેહ કયો પછી આચરણથી તે ભાવ પ્રમાણિત કરવો પડશે. જે પ્રાપ્ત નથી, તેની સેવા શી રીતે થઈ શકે ?

રહેવું છે, જીવવું છે, તો જે નિત્ય જીવન છે તેનો સંબંધ લેવો પડશે. જેનું રહેવું સર્વત્ર સર્વદા છે, તેની સત્તા સર્વત્ર હોવાથી સ્વીકાર્યો વગર છૂટકો નથી. ક્રિયા-શીલ અવસ્થામાં એ ભાવ ચાલુ રાખવો એ જ પુરુષાર્થ છે. તેને પરસ્પરના વ્યવહારમાં પ્રગટ રાખવા એ નિત્ય-પ્રાપ્તની પ્રાપ્તિનો વ્યવહાર છે. જે કર્મથી બીજું કોઈ મળે નહિ, (કારણ કે બીજું કોઈ છે નહિ) તે કર્મ જ કર્મ છે અને એવાં કર્મ કરવાં એ જ આશ્રિતનું અને ભક્તનું જીવન છે.

જે ભગવાન નિત્ય પ્રાપ્ત છે, તેને કેવી રીતે બૂલી શકાય ? તેનો સંબંધ કાયમ રાખી શક્તિનો ઉપયોગ કરવાનો છે. આપણે જ્ઞાનવાન મનુષ્ય હીએ, તેથી આપણું કર્તવ્ય એ જ હોવું જોઈએ કે સર્વત્ર કેવળ એક પરમ-તત્ત્વ જ આપણને મળી શકે. એવો બોધ રહે અને વ્યવહારમાં એ બોધથી તેનો નિત્ય સંબંધ રાખી આપણી જગ્યાએ પરમાત્મા હોય તો કેવું જ્ઞાન રાખે અને કેવો વ્યવહાર કરે એ બાબતે એવી ભાવનાથી રહેવાય, તો જ ભગવાનનું રહેવું અને તેની અંદર ભક્તનું રહેવું સિદ્ધ થઈ શકશે. તે વખતે તે કાર્યની અવસ્થામાં ભગવાનની સાથે ભક્તનું રહેવું એવામાં આવશે. જ્યાં એવું જ્ઞાનરૂપ કર્મ એવામાં આવતું નથી, ત્યાં તે ભગવાનનું સમરૂપે રહેવું તિરોહિત થઈ જાય છે—દેહી જાય છે.

करेमि भंते ! सूत्र

अथवा

भगवान महावीरनी महाप्रतिज्ञा.

“ नमो सिद्धाणं ”

“(१) ‘करेमि सामाइयं.’ } (३) ‘जावज्जीवाए
(२) ‘सावज्जजोगं पच्चस्वामि— } पञ्जुवासामि’

—तिविहं तिविहेणं—

—^३मणेणं, ^२वायाए, ^३कायेणं;

^१
न करेमि,

^२
न कारवेमि,

^३
करंतं पि अन्नं न समणुज्जाणेमि.];

(४)—तस्स—

—पट्टिप्पामि,

—निंदामि,

—गरिहानि. ’

(५) ‘अप्पाणं वोसिरानि. ’ ”

કોઈ પૂછે કે, મરણ પછી કેવું જીવન રહે છે ? પણ આ પ્રશ્ન અપૂર્ણ દૃષ્ટિથી પુછાય છે. માણસનો કાળ તે ખરો કાળ નથી. માણસ જેને જન્મ અને મરણ કહે છે, તે ખરાં જન્મ અને મરણ નથી. અપૂર્ણ દૃષ્ટિથી એવાં ઘણાં ખોટાં દૃશ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. કાળ અનંત છે, તેમાં આપણે માની-એ છીએ તેવી યોજના નથી. હોય તો યોજના પૂરી થાય એટલે કાળનો અંત આવે. કાળનો અંત નથી, જીવનનો અંત નથી; તેથી જીવનની શરૂઆત અને પ્રલય રોજ થયા કરે છે. રોજ અનંત પૃથ્વીઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને પ્રલય પામે છે. આદિ અને અંતનો વિચાર આપણા હાથિક ભાવના સંસ્કારથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે સંસ્કાર સાચા નથી. કાળ અને દેશ સાપેક્ષ છે. તેનો આધાર દ્રષ્ટાની દૃષ્ટિ અને સ્થિતિ ઉપર છે. આ બાબત હમણાં સાયન્સની રીતિએ જર્મન પ્રોફેસર આઈન્સ્ટીને પણ આશ્ચર્યકારક રીતે ગણિતથી સાબિત કરી આપી છે. કાળ માત્ર દેખાવ છે, પર્ચાય છે, વર્તમાન દૃષ્ટિએ અનુભવમાં આવે છે; પણ વર્તમાન દૃષ્ટિ જ સાચી ન હોવાથી નવી દૃષ્ટિમાં નવી લાગણી હોવાથી કાળનું સ્વરૂપ પણ ફરી બાય છે. મુખમાં વખત જલદી જાય છે અને દુઃખમાં તેટલો જ વખત જતાં બહુ વાર લાગે છે. આત્મ-વિકાસમાં મુખ વિશેષ હોવાથી લાખો વર્ષ જતાં રહે, તો પણ ખબર પડે નહિ. કાળનો આધાર આપણી લાગણી ઉપર છે અને આપણી લાગણી નિયત નથી—એટલે કે નિત્ય એવી ને એવી રહેતી નથી.

આત્મા હજીપરિણામી નથી. જેમ મનનો અનુભવ

ક રે મિ ભં તે !-સૂ ત્ર

“ પણ ચાંભળો—”

“ મહારાજા નંદિવધેન દેવ ! કાકાશ્રી મુદયેન પ્રભૂતિ
વરિલ રાજકુટુંબી વર્ગે ! પૂજ્ય કુટુમ્બ માતાઓ ! દેવી
યશોમતી ! રાજકુલિતા પ્રિયદર્શિના ! મંત્રીશ્વરજી ! શત્રિય-
કુલવાસી માન્ય નગરજનો ! અને નગર-નારીઓ !

અમારો જીવન પ્રવાહ આજથી હવે આ મહા પ્ર-
તિજ્ઞાને લીધે જુદીજ દિશામાં વહી ચુક્યો છે, છતાં સ્થા-
નાન્તર માટે પ્રયાણ કરતાં પહેલાં, કંઈપને અનુસરી આપ
સર્વ સજ્જનોની, અમારા આ કાર્યમાં તન્મય થવાને,
અનુમતિ હેઠળીએ છીએ ”

પ્રેમાત્મ ખાજી આખી મેદનીએ—

“ જય જય નંદા ! જય જય ભદ્રા !

જય જય નંદા ! જય જય ભદ્રા !

જય જય નંદા ! જય જય ભદ્રા !

ચિરં નંદ ! ચિરં જય ! ” એવો ગગનતોડી પ્રગોષ કર્યો

કુટુમ્બો આરોવાહ આપવા આવડા આવી—

“ પુત્ર ! તમે નંદા જય પામે !

પુત્ર ! તમે ભદ્રા વિજય પામે !

પુત્ર ! તમે નંદા કંજન પામે !

૧ માંથી ૩ બાદ કરી બેવાથી ૩ દેખાય છે. તે બાદ કરવાની દૃષ્ટિ છોડી દઈએ, તો કાંઈ પણ ક્રિયા ક્યાં વગર પૂર્ણતા મળે છે. ક્રિયાવાળો ભવિષ્યનો વિચાર કરે છે, જ્ઞાનવાળો આત્માનો એટલે પૂર્ણતાનો વિચાર કરે છે. ભવિષ્યનો વિચાર કરવો તે વર્તમાન કાળની અપૂર્ણતા સૂચવે છે અને વર્તમાન કાળની અપૂર્ણતા અરૂપ દૃષ્ટિનું પરિણામ છે. સત્ય દૃષ્ટિએ પૂર્ણતા વર્તમાન કાળમાં રહેલી છે. તેનો કાળથી પરિચય નથી. આપણા જ્ઞાનમાં થોડો થોડો વિકાસ થતો હોવાથી આપણે એવી માન્યતા ઉપર આવી શકીએ છીએ કે, હવે પછી આત્મા પ્રાપ્ત થશે અને તેનું જ્ઞાન થશે; પણ આત્મા જરૂર પડેલાં પ્રાપ્ત હોય છે. તે ખોવાઈ જતો નથી, તેને છોડી શકતો નથી, તે મેળવી શકતો નથી; તેથી સત્ય સમજણ માટે પૂર્ણ દૃષ્ટિની જરૂર છે. સમસ્ત જીવન એકસાથે જોવાની ટેવ જોઈએ. તે ટેવથી નવો પુરુષાર્થ ઉત્પન્ન થશે. ભવિષ્યમાં જગત તો એવું ને એવું જ રહેશે, પણ સમસ્ત જગત એક સાથે જોઈ શકાય, એવી નવી દૃષ્ટિ જ્ઞાનથી મળશે. તે જ્ઞાન ભૂતકાળમાં પણ અધિકારી માણસોને મળ્યું હતું, અને હવે પણ મળે છે. માત્ર નવા સંજોગોમાં નવા રસ્તા દેખાશે.

કેટલાક રાજદારી નેતાઓ કહે છે કે, બીજા દેશો આગળ વધી જાય છે અને આપણે પાછળ રહીએ છીએ; પણ બીજા દેશો કઈ બાબતમાં આગળ વધે છે અને આપણે કઈ બાબતમાં પાછળ છીએ તે સમજીને જોઈએ. વિવિધ મુખની દૃષ્ટિએ જોઈએ, તો બીજા દેશો આગળ વધેલા લાગશે,

પ્રતિજ્ઞા અને પ્રસ્થાન

પુત્ર ! તમે સર્વદા કલ્યાણ કરો !

પુત્ર ! તમારા માર્ગો સદા શિવ હો ! મંગલમય હો !
કલ્યાણમય હો ! આનંદમય હો ! ”

આખી મેદનીએ ભક્તિમય અંતઃકરણમાંથી આશી-
ર્વાદનો અસ્ખલિત પ્રવાહ ઊઠ્યો.

“ આયુષ્માન્ ! વર્ધમા—પૂજ્ય સ્વામિન્ !.....
ચિરં નં.....” એ શબ્દો ઉચ્ચર્યા ન ઉચ્ચર્યા ત્યાં તો
મહારાજાશ્રી નંદિવર્ધન દેવ મૂર્છા પામ્યા, અને હાથ છુટા
મૂકી દૃષ્ટિ નાસિકા પર સ્થાપી શ્રી વર્ધમાન સ્વામિએ
પ્રયાણની શરૂઆત કરી.

“ અરે ! ઝો ! બંધુ ! વર્ધમાન ! તારા મુધાસ્રાવી
અંગરૂપશ્ચ અને વચનામૃત હવે શું દુર્બલ થયા ? બંધુ ! શો
આ ક્ષતે દ્વાર નિરૂપ ? ઝો સ્વામિન્ ! કરુણાસાગર !
મારો પલ્લ ત્યાગ ?.....” ઇત્યાદિ વાક્ય પરંપરાથી, દૂર
દૂર વહી જતા પ્રવાહી બધુની પાછળ પહોંચી ચકે ત્યાંમુધી
દૃષ્ટિ લંબાવી લંબાવી, મહારાજ નંદિવર્ધન દેવ અધ્રુ દ્વારા
બાળે કરજુરસ વર્ષાની આખી મેદનીને નવરાવી રહ્યા.

• • • • •

“ અહા ! કેવી નિર્દયતા ! ”

“ અરે ! અચાપ દયાના સાગર પર નિર્દયનાનો

વિશાળ છે. સમસ્ત જગતના ચાર ભાગ કરીએ તો માંથી એક ભાગને માણસ પોતાની દૃષ્ટિથી જોઈ શકે છે. મ કહી શકાય અને તેટલું પણ તે એકસાથે જોઈ શકતો નથી, તેથી પૂર્ણજ્ઞાન માટે પુરુષાર્થની જરૂર છે.

પુરુષાર્થ એટલે પુરુષને અર્થે જીવવું. પુરુષ એટલે અર્થ-અદૃશ્ય એવા ચરાચર પુરમાં (શરીરમાં) નિત્ય શયન કરીને કંઈ છે તે. તેના અનુભવ માટે માણસનો અપૂર્ણ સ્વભાવ ઊડવો, નો યજ્ઞ કરવો, તે યજ્ઞમાં પશુના જેવી વૃત્તિઓ હોમવી એટલે દેવી સ્વભાવ પ્રાપ્ત થશે. તે સ્વભાવ પણ ઊડવો એટલે મૂળ પુરુષનો એટલે પુરુષોત્તમનો સ્વભાવ મળશે. એવોએ વિરાટ પુરુષને એટલે દૃશ્યજગતને પશુ માની તેને આત્મયજ્ઞમાં હોમ્યું હતું અને તે યજ્ઞના ફળરૂપે તેમણે જે યજ્ઞ કરવા કરી, તે પ્રમાણે નવા જીવનવાણું જગત બન્યું હતું તેમ પુરુષસૂક્ત ઉપરથી જણાય છે. ઉપર કહ્યું તેમ આત્મા અજ્ઞથી જવાબ આપતો નથી, પણ જે વસ્તુની અથવા જ્ઞાનની જરૂર હોય તે આપીને જવાબ આપે છે. આ સ્વભાવ સમજી શકાય તો મોટામાં મોટો પુરુષાર્થ થઈ શકે, જાણવાનું જાણી શકાય, મેળવવાનું મેળવી શકાય. આત્મભાવથી જીવ, જગત અને ઈશ્વર એકરૂપ લાગશે. જેને તે અનુભવ ન હોય, તેને ત્યાં એક વસ્તુ છે, ત્યાં બે દેખાય છે અને ખોટા દેખાવમાંથી અનેક કંઠંગા પ્રત્યેક ઉત્પન્ન થાય છે.

આત્મદૃષ્ટિએ એમ લાગે છે કે, દૃશ્ય જગતમાં કંઈ મુશ્કેલી દરવાનો નથી. ઉપર કહ્યું તેમ દૃશ્ય જગત એ પૂર્ણ જગત નથી, અને સામાન્ય માણસ જેને મુશ્કેલી કહે છે તે

ક રે મિ ભં તે !-મૂ વ

આરોપ ન હોય. પણ જુઓ, એ બાય, દર્શન કરી લે
હમણાં જ ઘોડા વખતમાં અદ્દશ્ય થયો. ”

“ હે ! કયાં જશે ? ”

“ લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનો નિર્ભૂત કરવા ”

“ મું તેને માટે આમ આ રાજકુમારને રખડવું પડશે ? ”

“ એ બધા વિચાર પછી જુઓ, અદ્દશ્ય થાય છે
દેશાં દર્શન કરી લે. ”

“ જમો, સમજાવો ભગવંતો સિરિમદાવીરવદ્ધમાળ-
ત્રિજસ્ય જમો જમો ”

“ મું આપણે તેમની પાછળ તેમના જેવા થઈ
જઈ શકીએ ? ”

“ અરે ! આપણું એવું બાળ્ય કયાંથી ? ”

પ્રભુ ધી મહાવીર સ્વામિની સ્તુતિ.

(ગદ્ય ગદ્ય રસ)

નૈ.ક.

સિ.પ. ૧૦૫૨ ૨૫૫ ૨૫૫ ૨૫૫

૨૫૫ ૨૫૫ ૨૫૫ ૨૫૫ ૨૫૫

૨૫૫ ૨૫૫ ૨૫૫ ૨૫૫ ૨૫૫

૨૫૫ ૨૫૫ ૨૫૫ ૨૫૫ ૨૫૫

મહાત્માના હાથમાં મૂકવી જોઈએ.

જેવી માન્યતા હશે, તેવું આચરણ થશે, એ નિયમ દરેક માન્યતામાં કોઈક સિદ્ધાંત રહેલો હોય છે અને તેમાં તત્ત્વનો સમાવેશ થાય છે. તત્ત્વ કહ્યું એટલે પરમ ય શાશ્વત સત્યને લેવું પડશે. તેના આધારે આચરણ એ જ શિષ્ટાચાર છે.

આધાર સિવાય કોઈ કામ થતું નથી એ વાત સ્પષ્ટ નો આધાર પ્રગટ રહેવો જોઈએ. એ નિશ્ચય કરવો એ જ રૂઝી કામ છે. એ નિશ્ચય થયા પછી નિઃસાવને કરવામાં સહજ ચલ થશે.

નિશ્ચય પ્રમાણે વર્તવું એ આપણો ધર્મ છે. કોઈ પણ પાંતરમાં અથવા અવસ્થામાં કે ગુણમાં આપણે માત્ર મરૂપી પરમાત્માને પ્રાપ્ત રાખીને રહીએ તો વ્યવહારમાં ખીન કોણ આવી શકે ? તેનાથી વ્યવહાર કરવો, એ જ ધર્મ છે. છતાં એ વાત ભૂલવી ન જોઈએ કે ભગવાન છે, પણ બધું સુખ એ ભગવાનનું સુખ નથી. જો સર્વ પ્રેમરૂપ છે, પણ સર્વ પ્રકારનો પ્રેમ એ ભગવાન-રૂપ નથી. તેનો વધારે ખુલાસો પાંચમા પ્રકરણમાં થશે છે.

પ્રતિજ્ઞા અને પ્રસ્થાન

જાલ ઘેર ધરે બાહુ નમ્ર પણે
શુભ દેવ કુકૂલ, ધરે જ ખમે.
સ્વકરે જટ લોચ કરે જ સિરે,
પણ કાંઈ નહીં હર્યે અરે. ૨
સહુ સાંત થયા, મુણુ ને વત લે.
કરે યોજ કરી સહુ સિદ્ધ નમે.

[પ્રતિજ્ઞા]

“ મુજ આત્મ વિકાસ કરીશ સદા,
હર એક પળે ધરિ તત્પરતા. ૩
મુજ સામ્ય વિશે વદિ કાંઈ નરે,—
મન વાચ સરીઠ તણી જરિયે—
પ્રતી; જટ દૂર કરીશ વળી—
ખસ ! જવ સેડોસેડ પલ નરી. ” ૪

શિખરિણી.

[પ્રવાણ]

મદાણેરે સ્વામી ! પ્રભુ ! જમન ઉદ્ધારક ! વિષ્ણુ !
કરી યી નૈવારી નૃણુસમ તજ નાય ! સપગ્ન !
ઉભા છે આચારે સજ્જ નયને પાન કરતાં,
સ્વામીની દષ્ટિ અમ ઉપર ફેંકે તદ્દત્ત. ૧
એ ' આ ' એ ચાલ્યા, પવન સમ નિર્મલન લદ,
નજે, તૈજે, સ્વજે, સ્વ, પર પર વિશે સમ મતી;
પદાસની ખાનદા સિખરપર ને જંગલ મદી,
હરે હે સેકાણી આગિરિ યી પીરજ ધરી. ૨

પ્રાણ થાય છે. અશ્વમેધ એટલે પ્રાણમાં રહેલી વાસનાઓનો યજ્ઞ કરી, વાસનાની આહુતિ જ્ઞાનવેદીમાં આપવી પડે છે. પ્રાણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ નામની ચાર જાતો પણ શુભકર્મ પ્રમાણે રચવામાં આવી હતી; એટલું જ નહિ પણ પુરુષસૂક્ત વાંચતાં જણાશે કે, પ્રાણ એ ભગવાનનું મુખ છે, ક્ષત્રિય બાહુ છે, વૈશ્ય ઉદર છે અને શૂદ્ર પગ છે. એટલે જેવી જેવી અંતરાત્માની વૃત્તિઓ, જેવા જેવા માણસના શુભ, તે પ્રમાણે તે માણસ (માનસિક દૃષ્ટિએ) અંતરાત્માનું મુખ, હાથ, પેટ અથવા પગ છે, એમ આ દેશમાં મનાતું. પરમાત્માનું આપું સ્વરૂપ રૂપક વિના સમજવું મુશ્કેલ છે. જેનામાં જ્ઞાન હોય તે પ્રાણ, શક્તિ હોય તે ક્ષત્રિય, પોષણનાં સાધન ઉત્પન્ન કરનારા તે વૈશ્ય અને સેવા કરનાર તે શૂદ્ર માનવામાં આવતા. પરમાત્મા જ જ્ઞાતારૂપ, રક્ષણ કરનાર, ઉત્પન્ન કરનાર અને નાશ કરનાર થાય છે. નાશ પામેલ ખી પાણું જાડરૂપ થઈ ખીરૂપ થાય છે. એક વખતે જે પરિણામ ખી કહેવાય છે તે જ ખી ખીજે વખતે અંકુર કહેવાય છે, અને ત્રીજે વખતે તેજ ખી જાડ કહેવાય છે. એક જ વસ્તુનાં નામ અને રૂપ માણસની દૃષ્ટિએ ફરતાં દેખાય છે. ભગવાનની આ જુદીજુદી શક્તિઓ જુદાજુદા પ્રકારે કામ કરતી અનુભવવામાં આવે તેટલા માટે ઘણા પ્રકારનાં રૂપક (એટલે 'સિમ્બોલ') થી આ બાબત સમજાવવામાં આવતી હતી. પણ વખત જતાં આ રૂપક રૂઢિબદ્ધ થઈ ગયાં. રૂઢિઓથી મૂળ વાત જુદાઈ ગઈ અને સમાજની ઉત્થતિને બદલે અવનતિ થઈ. જે બધારણ આત્માના અનુભવ સમજવા માટે દેશમાં આવ્યું હતું, તે મુખ્ય હેતુ જુદાઈ જવામાં મદદ-

ક રે મિ ભં તે !-મૂ વ

પાકે રચના પ્રમાણે સૂચનો સમ્બંધાર્થ.

“ સિદ્ધોને નમસ્કાર. ”

- “૧. ‘હું સામાયિક કહે’ છું” [આ સનુષી
પ્રતિજ્ઞાને મારા આત્મ વિશ્વાસમાં
પ્રમતિ હું છું.] [આ જોને પ્રતિજ્ઞાઓ]
[સ્વનામક-વિધાનાત્મક પ્રતિજ્ઞા] ૩. ‘જાવ છવ
મુધી [અવન પર્વત,
તેમજાંત કહે પખ]
પાણી છું.’
[અર્થ
[નિષેધાત્મક-સ્વામાત્મક પ્રતિજ્ઞા]
[સાવધરોગનો ત્યાગ નીચે પ્રમાણે—]
—વજ્ર રીતે, વજ્ર પ્રકારે—
[મન, વચન, કાયાથી;
[ન.વ.સં.] ન કહે.
“ ન કહેતું,
“ કહેનારે શ્રીકૃષ્ણે સમ્મત પદ ન થાકે.]
[પર્વ જગત ન.વ.સં.સં. મુદિના પ્રમાણ—]
[ને ! ન.વ.સં.સં.]
—પી-પાણી કહે [અનિશ્ચયી મુદિ હું] છું
—ને નિશ્ચય [અનિશ્ચયી મુદિ હું] છું
—ને-ન.વ.સં. [અનિશ્ચયી મુદિ હું] છું
ને ને ને પ્રતિજ્ઞાને ન.વ.સં.સં. —
૨. ‘જાવ આ-જાવે’ [અનિશ્ચયી મુદિ હું] ન.વ.સં.સં. ને
કહે પર્વે ન.વ.સં.સં. ને ને ને ને ને ને ને ને ને ને
કહે પર્વે ન.વ.સં.સં. ને ને ને ને ને ને ને ને ને ને

પ્રકારનો સમાજ ઉત્પન્ન થાય છે.

વ્યક્તિની આવી સ્વતંત્રતાનો જન્મ યુરોપમાં થયો છે. હિંદમાં હજી તેની થોડી અસર થઈ છે. આવા સ્વતંત્ર માણસમાં નવી શક્તિ, નવું તેજ હોય છે. હિંદમાં પણ રૂઢિનું બંધન વધી ન ગયું હોત, તો આવી સ્વતંત્રતા માણસને સારો રસ્તો બતાવી શકત. યુરોપમાં આ સ્વતંત્રતાએ માત્ર માણસના સામાન્ય જીવનના ઉપયોગ ઉપર ધ્યાન રાખ્યું છે. ત્યાં માણસના આત્માના વિકાસને જગ્યા નથી. યુરોપમાં પાઠરીઓનું માન આથી ઓછું થયું છે. સ્વતંત્ર જુદી ભગવાનના અસ્તિત્વમાં અને તેના શબ્દોમાં પણ શંકા કરવા લાગે છે. પોતાના મનને જે વાત સમજાય તે જ સાચું એમ લાગે છે અને તેને પરિણામે અનીતિ માટે જગ્યા મળે છે.

ત્યાં આત્મવિદ્યા ઘણા ઠાળથી ખીલેલી હતી, તેવા આ દેશમાં એવા સ્વતંત્ર માણસ જન્મ્યા હોત તો અહીં ઘણા ઋષિમુનિઓ અને મહાત્માઓ ઉત્પન્ન થાત; પણ યુરોપમાં ભૌતિક વિદ્યાનું જોર હોવાથી આવા સ્વતંત્ર માણસો સ્થૂલ પદાર્થોમાં પોતાનું મુખ યોધવા લાગ્યા.

જો કોઈ આંધળો માણસ ઊંડા કૂવા તરફ જતો હોય અને આપણે તેને બચાવીએ નહિ, તો આપણે દોષને પાત્ર થઈએ. હાલના ઠાળમાં પશ્ચિમના લોકો આંધળા થઈને એવા કૂવા તરફ ચાલ્યા આવે છે, તેમને બચાવવાની જરૂર છે; પણ તેમને તરત ઉપદેશ લાગે તેવું નથી. તમોગુણી માણસને સંધારવા માટે બગવાને ભયાનક સાધન રાખેલ છે. રૂઢિ-ગુણોને માટે રાત્રી સાધન છે અને સત્વગુણોને માટે વધાર્થ

૪

ભાવાર્થ અથવા મનોદશા.

૧.

“ સિદ્ધોને નમસ્કાર. ”

“ સિદ્ધ થવું-પૂર્ણ થવું: એજ મારું અંતિમ ધ્યેય છે-અંતિમ કર્તવ્ય છે. એજ મારો પરમ આદર્શ છે.

હવે હું અસિદ્ધ છું-અપૂર્ણ છું, તેથી જ તેઓ સિદ્ધ છે-પૂર્ણ છે, તેઓનું સ્મરણ કરું છું-ધ્યાન કરું છું. તથા, સ્તુતિપૂર્ણ ભાવાથી કર્યોજન અને મસ્તકનમન દ્વારા તેઓ તરફ મારા તરફની નમ્રતા દર્શાવું છું.

ધ્યાન રાખવું જોઈએ. હિંદના વાઈસરૉય લૉર્ડ લિન્લિથગૉ દ્વારની ઓલાદ મુધારવા માટે ખેડૂતોને સારા બજાડ લેટ આપે છે, પણ માણસનું બી બગડી જાય છે, તેની સંભાળ લેવાતી નથી અને તેથી પશુ જેવી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે એવી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેને વશ રાખવા માટે ઘણા કાયદાની અને ઘણા અંકુશની જરૂર પડે છે અને છતાં તેને વશ રાખી શકાતી નથી. તેથી હિંદુધર્મમાં ગર્ભ રહે તે પહેલાંથી માળાપે કેવી રહેણીકરણી રાખવી તે પર ખાસ ધ્યાન રાખવાનું કહેવું છે.

હાલની સમાજની ખામીઓનું એક કારણ ગરીબાઈ છે, પણ વધારે કારણ ખોટી કેળવણી છે. પૈસાના મુખની અને સંસારના મુખની સમાજને જરૂર છે; પણ જો તેના ઉપર ધર્મનો અને નીતિનો અંકુશ ન રહે, તો તે મુખથી માણસ પશુ જેવો બની જાય છે. હાલ જેને સ્વતંત્રતા કહે છે તે એક પ્રકારની સ્વચંદતા છે.

હાલની સંપ્રજ્ઞિ એવી છે કે તેમાં માણસ પોતા સિવાય બીજા બધાને મુધારવા માગે છે. ક્રિશ્ચિયન ધર્મવાળા પુનર્જન્મ માનતા નથી, તેથી હાલનો સ્વભાવ બગડે તો ઘણા જન્મ બગડશે એવું તેઓ માનતા નથી. વળી ત્યાં કાલિંનના ઉત્કાન્તિવાદવાળા મતનું બહુ જોર વધ્યું છે. તે મત પ્રમાણે જેનામા શક્તિ હોય તે જ સારો મનાય છે. પશુની જેમ બીજાને મારીને પોતાને રહેવાની જગ્યા કાઢવી, એ મત ત્યાં બહુ ફેલાયો છે. અજ્ઞાની માણસોને જેવું શિક્ષણ નાની ઉંમરથી મળે છે, તેવું સાચું માની લે છે. તેથી સારા અને

કે મિ ભં તે !-શૂ ન

ત્યાં દુનિયાદારીની પૂર્ણતા પૂરી થાય છે, ત્યાંથી જ આજે મારું કર્તવ્ય શરૂ થાય છે. કાળજી કે-હું પૂર્ણ થવા પ્રયત્નું છું-સિદ્ધ થવા પ્રયત્નું છું. તેથી હું પૂર્ણ-સિદ્ધ થાઉં ત્યાંમુખી તેઓને મારા આદર્શ તરીકે ગણું છું. એટલે હવેથી તેઓના પ્રભુધાનમય જાતી રહું છું. ”

૨.

૧. “ હું સામાયિક કદું છું. ”

“ અનંત ભવોની પરંપરા પસાર કરી, અને મારી દૃષ્ટિ સમક્ષ થવા પછી પણ કેટલાક ભવો મેં પસાર કર્યાં, તેને પરિણામે આજ મુખીમાં મારામાં સ્વાભાવિક આત્મવિકાસ એટલો થયો છે, તે તો કાયમ જ રહેશે-તેમાંથી એમનારા નિર્દોષ થાય, એ તો આશ્ચર્ય. પણ તેમાં પ્રતિફલે વધારો થતો રહે, ને આત્મવિકાસનું એકેએક પગથિયું પ્રતિફલે મહત્તમપલે ચડતો જ જાય. તેથી દીને, અન્નિમ આપે જે નિદાન-પૂર્ણતા તે પૂર્ણ-સિદ્ધ ન થાય ત્યાંમુખી આત્મવિકાસના તમામ પગથિયા પેન-પૂર્વક જ નડવાની શરૂઆત કરવાને હું આજપણ જ પ્રવિણ રહું છું. ”

કાળ કે-જનના ઉદ્ધારના ચક્રના ઉત્થાનના અનેક કારણ છે. અને તે તે કારણ (પદ્ધતિ) નડવાના જ. અનેક પણ અનેક છે. અર્થાત-જે જેના પ્રવર્તનમાં પ્રજા નિઃ પિણ-રૂપે નડેને અર્થિન વિગત મુલેનાં વિગતની

અને તેનાથી ચોતાને નફો મળે તે માટે તે ચીજો દરિયામાં ફેંકી દે છે. અથવા એક ભાગના વેપારીઓ સંગ્રહ કરી ભાવ વધારી ખીજા ભાગની પ્રજાને દુઃખી કરે છે. તે પશુના જેવો સ્વભાવ છે. મૂડીવાદે ઘણાને લોભી બનાવી દીધા છે. વકીલ લોભી હોય ત્યારે કેસ લાંબો ચાલે, હાક્ટર લોભી હોય ત્યારે દરદી તરત સાજો ન થાય, ગુરુ લોભી થાય ત્યારે શિષ્યને સાચું જ્ઞાન ન મળે અને રાજા લોભી થાય ત્યારે પ્રજાના હિતનો વિચાર કરતો નથી. પૈસા એ પરમેશ્વર એમ જ્યાં માનવામાં આવે છે ત્યાં સમાજનું જીવન બહુ હલકું રહે છે; થોડા ધનવાન થાય છે અને ઘણાં ગરીબ થાય છે. પાંચ ફકીર એક મોટા ધાબળા નીચે મુખથી સૂઈ રહેશે, પણ બે સ્વાર્થી રાજાઓને આખી પૃથ્વી પૂરી થતી નથી.

જેમ પશ્ચિમના લોકોએ વેપારને કારણે લોભ વધારી પ્રજાનું જીવન બગાડી નાખ્યું છે, તેમ આપણા દેશમાં ધર્મનું તત્ત્વ બરાબર ન સમજવાથી અનેક જાતની ખોટી રૂઢિઓ અને દ્યેય વગરના સાંપ્રદાયિક ઝગડા ઉત્પન્ન થયેલા છે. અંત્યજોને ન અડવાનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે જેઓને ઉત્તમ જીવન ગાળવાની ઇચ્છા હોય, તેમણે કામી અને કોપીનો સંગ ન કરવો. તેને બદલે એક આખી મોટી નાત તરફ બેઠેલાં રાખવાથી તે અંત્યજોમાંથી ઘણા ક્રિસ્તિયન અને મુસલમાન થઈ ગયા છે અને તેથી તેમની વસ્તી આ દેશમાં વધી ગઈ છે.

સમાજજીવનની બરાબર વ્યવસ્થા કરવા માટે આત્મની વહેંચણી બરાબર કરવી એટલે કે જેથી મેંઘવારી થાય નહિ

ગ્રીડીના અનેક પગથિયાં છે. અને તે દરેક પગથિયા પર ચડવાને સાધનો પણ ચડતા ઉતરતા ક્રમના અનેક છે. 'તેમાંનું આ સામાયિક અંતિમ અને સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન છે. સર્વ સાધનોનું શિરોમણિ સાધન છે. અને દુનિયાદારીના કર્તવ્યો અહીં પુરા થઈ, આત્મવિકાસનું કર્તવ્ય અહીંથી શરૂ થાય છે. મારે હું તે સામાયિક એટલે આત્મવિકાસના પગથિયા ચડવાની શરૂઆત કરવાને પ્રતિજ્ઞા કરું છું.'

ખીલત સામાન્ય કર્તવ્યો-નીતિ રીતિની ઉત્તમતાનો આધાર પણ આ સાધન ઉપર જ છે. કારણ કે-જેટલી આત્મશક્તિ-જેટલો આત્મવિકાસ તેના પ્રમાણમાં જ ખીલત સાધનો ફગ આપી શકે છે.

તેથી અન્ય સર્વ કર્તવ્યો, બાવનાઓ, વિચારણાઓ, અને સાધનોને બાળુ પર રાખીને સામાયિક કરવું [પ્રતિ-શણના આત્મશુદ્ધિના વધારામાં તત્પરતાપૂર્વક લાગી જવું] એજ વધારે ઉચિત છે, એજ પ્રસંગ પ્રાપ્ત છે. અને આત્મ-વિકાસમાં ઉપયોગની ખીજી યોગ્ય સામગ્રીને પણ સામાયિક જ ખેંચી લાવશે.

આ શબ્દો મારીને હવે પછીના મારા જીવનનું આ જ મુખ્યમાં મુખ્ય કર્તવ્ય છે, અને રહેશે.

મારે જ જગતમાંની અન્ય સર્વ પ્રતિજ્ઞાઓ કરતાં આ પ્રતિજ્ઞા મહાકર્તવ્ય છે, મહાપ્રેક્ષ છે, સર્વોત્કૃષ્ટ છે,

જવાબદારીની ખબર પડતી નથી અને સંયમ રહેતો નથી. એવી પ્રજાને સ્વરાજ મળવાથી પણ લાભ નથી. ઇંગ્લેંડમાં સ્વરાજ છે, પણ સાથે અજ્ઞાન અને સ્વાર્થ ઘણો હોવાથી તે પ્રજા શાન્તિથી સ્વરાજનું ફળ લોગવી શકતી નથી અને લોગવી શકશે નહિ. ખીજા ઘણા દેશો કે જ્યાં સ્વરાજ છે, ત્યાંની પ્રજા પણ શાન્તિથી સ્વરાજ લોગવી શકતી નથી. ત્યાં દરેકને રાજા યવાનું ગમે છે અને તેના પરિણામમાં લડાઈઓ જોવી પડે છે. જો બહુમતીથી રાજ્ય ચલાવવું હોય, તો પ્રજાના પ્રતિનિધિ સારા મળવા માટે પ્રજામાંથી અજ્ઞાન અને સ્વાર્થ દૂર કરવાં જોઈએ. સ્વાર્થી અને અહંકારી પ્રતિનિધિઓથી સારી રાજ્યવ્યવસ્થા કે સમાજવ્યવસ્થા ઉત્પન્ન થઈ શકતી નથી. માણસના જીવનના હેતુ આવા પ્રતિનિધિઓએ બરાબર સમજવા જોઈએ.

કંઈ પણ આદર્શ વગર સ્વતંત્રતા આવે તો તે માણસનું જીવન બગાડી નાખે છે. તેથી સમાજની ઉત્પત્તિ માટે જો આદર્શ રાખવાની ખાસ જરૂર છે. વર્તમાન કાળમાં સાયન્સની ચોધથી મજતા ફાયદાથી માણસનું બહારનું જીવન મુધારવામાં આદર્શ સિદ્ધ થાય છે, એમ યુરોપમાં મનાયું; અને તેને માટે સમાજનું જતું થાય તો જ વ્યક્તિનું જતું થશે, એમ માની વ્યક્તિની કેટલીક સ્વતંત્રતા ત્યાં જોઈ કરવામાં આવી છે.

આવી સાયન્સની મદદથી પરિમિત લોકોનું જીવન બંધાયું છે અને તેમાં નવા પ્રકારની એટિટેટ એટલે રૂઢિઓ જન્મ પામી. દોઢાં ૧૧૦ થયાં પરિમિતમાં ૫૦ નવા માનસ.

કે મિ ભં તે !-સૂત્ર

અવોત્તમ વિકાસમાર્ગ છે. એમ અમણને હું તેને સ્વીકારું છું. ”

[આ રચનાત્મક-વિધાનાત્મક-પ્રતિજ્ઞા]

૨. “સાવધ યોગને પ્રત્યાખ્યું છું-દ્વર ધકકેલું છું-તમું છું.”

“ હું એ સામાયિક જેવા પરમ કર્તવ્યમાં આજીવન રોકાયેલો હોવાથી બીજી કોઈ પણ બાબત તરફ ધ્યાન આપવા હચેછેતા જ નથી.

અજવિચાર અને અનેક પ્રકારની ઘટનાઓથી બચવા આ જગતના કોઈ પણ બનાવની અસર મારા પર થવા જ નહીં દઉં, કોઈ પણ જાતની અત્રરમાં દોરવાઈ નહીં જાઉં.

માના સામાયિક રૂપ કર્તવ્યમાં વિધાનક એવી [સાવધ યોગની] કોઈ પણ નાનામાં નાની પ્રવૃત્તિને હું દ્વરમાં બંધાવવા માગું છું. હું તેનાથી દ્વર રોકવા માગું છું. (પશ્ચાત્કાલિન)

અનન્યવિચારના નાનંબ પ્રવાહ કરનાં મને જે જે વિચારક કેલિંગેલો વેકનારી હોય, તેનું નિરોધકું મૂળ તો મને જમન. અને કાલની મેટા કેલિંગ-ક્રિયા જ છે તેનું જ નાનું નાનું પેલું કે જે નાનકડું-નાનકડું-નાનકડું-નાનકડું વિચારક છે

વેકનારી નાનકડું પ્રવાહ કે જે મને મળે છે

વ્યવસ્થા માણસના આત્માના વિકાસને મદદ કરે એવી હોવી જોઈએ. માણસની અંદર જે જે શક્તિ, જ્ઞાન, પ્રેમ વગેરે રહેલાં છે, તેનો પૂરો વિકાસ થવો જોઈએ. આ કામ માત્ર બુદ્ધિથી થઈ શકે તેમ નથી. આત્માના ક્ષેત્રમાં એટલાં મૂઠ અને આશ્ચર્યકારક તત્ત્વો રહેલાં છે કે તેને બુદ્ધિ પહોંચી શકતી નથી; તેથી બુદ્ધિને મૂકી, બુદ્ધિ ઉપર રહેલા આત્માને શરણ રહી, તેની અસર લેવામાં જીવનનો વિકાસ વધારે સારો થાય છે. તે અસર વધારે ને વધારે આવતી જાય તો જીવન નવા પ્રકારનું અને વધારે સુંદર થતું જાય; અને તે માણસ સમાજનાં બીજાં માણસોને દર્શાવે છે.

સગપણ વખતે યુવક પોતે પોતાની ભાવી સ્ત્રી સ્વતંત્ર રીતે પસંદ કરે, તેના કરતાં તેવી બાબતમાં માળાપની સંમતિ મુખ્ય રહે તો વધારે લાભ છે; દારણ કે માળાપની બુદ્ધિ ઓછાં કરતાં વધારે સારી હોય છે. પણ કેવળ માળાપ ઉપર એ વાત ઓઠવી અને ઓછાંની સંમતિ બિલકુલ ન લેવાય તે પણ સારું નથી. હાલની કેળવણીથી તૈયાર થયેલ બુદ્ધિવાન યુવકો પોતાની જિંદગીમાં બાળીદાર થનાર સ્ત્રીની પસંદગી તદ્દન માળાપ ઉપર ઓટી શક્ય નહિ. તેથી માળાપની તેમજ યુવકની પસંદગી સાથે થવી જોઈએ. તેવી જ રીતે કન્યાનાં માળાપે પણ કન્યાનો મત જાણી લેવો જોઈએ. હજી સ્વયંવર કરવા જેવો વખત આવેલો નથી. તે માટે કેળવણી જુદા પ્રકારની હોવી જોઈએ. રૂપની પસંદગી કરવી સહેલી છે, પણ ગુણની પસંદગી કરવી સહેલી નથી. ગુણવાનના ગુણની પરીક્ષા કરનારમાં તેણે હોવા જોઈએ. હવાઈ

મારા સાધ્યની આટે ન આવે, સાધ્યના માર્ગમાંથી મને ચ્યુત ન કરે, આટે રસ્તે દોરી ન બંધ, તેની પુરેપુરી સાવચેતી રાખીશ. હું બંતે તેની પ્રવૃત્તિમાં જિલકુલ ભાગ નહીં લઉં.

અને તે એટલે સુધી કે-ખીજા કાંઈને પણ મન, વચન, અને કાયાની પ્રવૃત્તિમાં સ્ત્રીધી કે આડકતરી રીતે પ્રેરીશ તો નહીંજ, પરંતુ કોઈ સ્વયંપ્રવૃત્ત થયેલ હશે, તોપણ તેમાં તેને માનસિક સમ્મતિ પણ આપીશ નહીં. અર્થાત્ તે તરફ સંપૂર્ણ ઉદાસીનતા જ રાખી, તે તરફ જરા પણ લક્ષ્ય નહીં જ આપું.

મારા સાધ્યમાં આગળ વધતાં વચ્ચે આવનારાં સર્વ વિદ્યોના મૂળભૂત-ખીજભૂત આ વિદ્યોને આવી રીતે સર્વથા દૂરજ રાખીશ, રોકીશ, અટકાવીશ, દૂર ધકેલીશ, ને મારા સાધ્યમાં આગળને આગળ વધે જઈશ. ’

[આ નિષેધાત્મક-ત્યાગાત્મક-પ્રત્યાખ્યાનાત્મક પ્રતિજ્ઞા થઈ.]

એટલું જ નહીં પણ—

૩. = ઉપરની જન્ને પ્રતિજ્ઞાઓ, બધાંજ સુધી-મરણ પર્વન્ત પાગવા માટે સ્વીકારું છું, માટે બધાંજ સુધી પાગીશ ”

= આ જન્ને પ્રતિજ્ઞાઓ એકજ પ્યેયની સિદ્ધિ માટેની

કરતાં હાલના વખતમાં વધારે પ્રમાણમાં હોવાથી કેટલાક હોય દૂર થઈ શકતા નથી અને ગુણ આવી શકતા નથી, તેનું એક કારણ પરદેશી રાજ્યનું વેપારી દષ્ટિવાળું રાજ્ય-બંધારણ છે. પણ હિંમતવાળા માણસ એકસંપથી કામ કરે તો રાજ્યનું બંધારણ ફરી શકે છે. કેટલાંક દેશી રાજ્યોમાં જીલ્લમ ચાલે છે, તેનું ખાસ કારણ હિંમતવાળા માણસોની ખામી છે. આગળના વખતમાં પ્રજા દુઃખી હોય એટલે રિસાઈને બીજા રાજ્યમાં ચાલી જતી. અથવા રાજા બોલાવે ત્યારે રાજદરબારમાં બંધ નહિ, હડતાળ પાડે, અપવાસ કરે અને છેવટે રાજા બોલાવે ત્યારે તેને રૂબરૂ નીકરતાથી ઠપકો આપે. આ પ્રમાણે કરવાથી તે ગામના રાજાની બુદ્ધિ ઠેકાણે આવતી અને પ્રજા કહે તે પ્રમાણે રાજ્ય ચાલતું. ગામમાં ગ્રામપંચાયત અથવા મહાજનનું જોર રાજા ઉપર ચાલતું અને તેથી રાજ્યની ખોટી આવક લોકકલ્યાણાર્થે ખર્ચાતી. હજુ પણ તે ઉપાય કામ આવી શકે એવો વખત છે. મહાત્મા ગાંધીજીનો અસહકાર એ આ દેશની પુરાતન પ્રજાકલ્પનો નમૂનો છે.

હાલની વેપારી દષ્ટિવાળી સમાજમાં વિધવાવિવાહનો પ્રશ્ન પણ મુશ્કેલ થઈ પડેલો છે. જેમ વિધવાવિવાહની છૂટ આપવાથી સ્ત્રીનો પ્રેમ પુરુષ ઉપર અખંડ રહી શકતો નથી, તેમ વિધવાવિવાહ બંધ કરવાથી ઘણાં કુટુંબ ધાચ છે અને સ્ત્રીહત્યા અને બાળદંત્યાનું પ્રમાણ વધતું જાય છે. વેપારી સમાજમાં વેપારી મુખની આશા રહે છે. આવા કાળમાં સ્ત્રીઓ સંવદન રાખી શકતી નથી. પુરુષો પણ સંવદન રાખી

હુદી હુદી બાહુઓ છે. તેથી મારા એ ધ્યેયમાં હમ્મેયને હમ્મેય એક પણ સત્ત્વ ગુમાવ્યા વિના આગળ ને આગળ વધીય. પ્રયાણની ધારા કહો પણ તુટવા નહીં દઉં.

નાની કે મોટી, અંદરની કે બહારની, હરેકેહરેક મુરકે-લીઓને વટાવીય, તેથી હારીય નહીં, મગપૂર્વક મથન કરી તેઓથી બચીય, ને અસ્થાવિન રીતે આગળ ને આગળ વાળીય. હનાય નહીં યાઉં, કંટાળીય નહીં, ઇરાદાપૂર્વક તેને છોડી પણ નહીં દઉં. કારણ કે આ બન્ને પ્રતિભાઓ મારા હવ શરે છે. પહેલેથી જ પુરેપુરો વિચાર કરીને જ સ્વીકારેલ છે. મન્યાંન કષ્ટે પણ તેનો નિર્વાહ કરીય. અને તેના નિર્વાહ ખાતર આવી પડતી શરૂ મુરકેલીઓને ઇરાદા-પૂર્વક માથે ઘેટાંરી લેઈય. પણ આપ્ય સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન નહીં છોડું તે નહીંજ છોડું.” [અથ હવં પશ્ચાત્ત્યામિ] ‘ઉપરની બન્ને પ્રતિભાઓમાં અવધિ મૂલ્યવાન છે.]

જ. “ તેમણે બંને દુર ચાલ્યા, તેમને ખાતર કુનાર મ પીયા, અંદાજી નહીં. પણ ચપાનેના ચપાને ખાતર કુનાર છે, એમ મ પીયા ”

કાલે કે.કે. અભિયાન મનને પ જે ગુણવંતી વાતવા ઉપર નિર્ભર છે. દુર નાવળેના હ. પૂર્વક મનને કુનાર ઉપર, પણ કે.કે.એને કુપરજીવ અ. ગળે અર્જીવ તરફ પડે. જનરજ અ. જનરજે નિ. પૂર્વે હ જે અ. પે. રજે જનરજ

ફરીથી પરણવાની ઇચ્છા થતી નહિ. પુરુષોને પણ સંયમના ફાયદાનું જ્ઞાન હોવાથી તે પણ વારંવાર પરણતા નહિ. જે માણસોને આધ્યાત્મિક જીવન ગાળવાનું છે, તેમને માટે વારંવાર પરણવામાં લાભ નથી. જે માણસને જન્મ-મરણના ફેરામાંથી છૂટવું હોય તેણે બીજાને જન્મ આપવો જોઈએ નહિ. સમાજનો સ્વભાવ ફેરવવાનું કામ સામાન્ય જુદિના માણસથી થતું નથી. તે કામ મહાત્માઓ કરી શકે છે. સમાજને પણ આત્મા અને જ્ઞાનની કિંમત પૈસા કરતાં વધારે લાગવી જોઈએ. જે સમાજમાં જ્ઞાન કરતાં ધનની કિંમત વધારે લાગે છે, તેમાં જ્ઞાની પુરુષોને પણ એકાંતમાં બેસી રહેવું પડે છે અને કોઈ વખત સમાજને થોડુંક નમીને ચાલવું પડે છે.

જુદાજુદા દેશમાં જુદેજુદે વખતે જુદાજુદા પુરુષાર્થનું સમાજમાં જોર રહે છે. તે જોર તોડી નવો પુરુષાર્થ લાવવો હોય, તો અદ્ભુત શક્તિવાળો માણસ ઉત્પન્ન થવો જોઈએ. તે પોતાની શક્તિથી અને તપથી સમાજ પાસે પોતાનું કામ માન્ય રખાવે છે. જે વખતે જેવા પ્રકારના ફેરફારની જરૂર હોય છે, તે વખતે તેવો પુરુષ જન્મે છે. સમાજનો વેપારી સ્વભાવ ફેરવવા માટે વેપારના પાયા-રૂપ મંદિરોમાં અને અરુપ સ્થ લોકોમાં નવી ભૂમિતિ લાવી શકે તેવો પુરુષ આવે છે. તેવો પુરુષ બીજો કાળે આવે તો તેનો મન માન્ય થાય નહિ. જ્યારે દેશમાં ગરીબાઈ ન હોય અને સમાજમાં વેપારી સ્વભાવ ન હોય, ત્યારે આવા મહાત્માનું કંઈક કોઈ માને નહિ. જ્યારે જીવનનો

અસર કરી દે, અને તેવી અસર જ્યારે જ્યારે માલુમ પડશે કે તુરત સાવચેતીપૂર્વક તેને (સાવધયોગને) ખંખેરી નાંખીશ, તેથી દૂર ખસીશ, તેની ખરાબ અસર સાફ કરી નાંખીશ, અને વધારે ભગરિત બનીશ.

સાવધયોગની યર્ષ ગયેલી સ્હેજસાજ અસરથી પ્રતિક્રમીશ, પાછો ફરીશ, વધારે સાવચેત બનીશ, અતિચાર પ્રસંગે શુદ્ધ યર્ષશ, ને સાધ્યમાં આગળ ને આગળ ધપીશ.

અર્થાત્—આત્મવિકાસમાં અનાવશ્ય શરીરની કે વચનની સત્ કે અસત્ કોઇ પણ જાતની પ્રવૃત્તિ યર્ષ જાય, તથા કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, રોગ, શોક, ભય, પ્રેમ, માન, અપમાન, લાલચ, રાગ, દ્વેષઃ વિગેરે આત્મવિકાસની વિરોધિની માનસિક લાગણીઓ તરફ સંયમ રાખવા છતાં કદાચ દોરવાઇ જવાય, સ્હેજસાજ પણ દોરવાઇ જવાય, કે તુરત વિશેષ ને વિશેષ સાવચેત બની તેની શુદ્ધિ કરી નાંખીશ, તેથી પ્રતિક્રમીશ. [તસ્મૃ પડિક્કમામિ]

કદાચ સ્હેજસાજ સાવધયોગની અસર યર્ષ જાય, અર્થાત્ અતિક્રમ યર્ષ જાય, તો તેને નિંદી નાંખીશ. અને કદાચ તેથી પણ વધારે અસર યર્ષ જવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત યર્ષ જાય એવું લાગશે, અર્થાત્ વ્યતિક્રમ યર્ષ ગયેલો લાગશે, તો તેને ગદીશ, વધારે નિંદીશ. અને મારા કર્તવ્યમાં આગળ વધીશ. " [નિંદામિ, ગદીદામિ]

સમાનતા આવશે; પણ તેથી બુદ્ધિની કિંમત ઘટશે, અજ્ઞાનતા વધશે, ધર્મની જ્ઞાનિ થશે અને તે દૂર કરવા અવતારની જરૂર રહેશે.

સમાજની ઉત્પત્તિ ઘણા માણસનું માત્ર આર્થિક રીતે બહુ કરવાથી થશે નહિ, પણ યોગ્ય બુદ્ધિવાળા માણસોને ઉત્તેજન આપવાથી થશે. તેઓ જ લોકોને યોગ્ય માર્ગે વાળી શકશે. ખરા સ્વરાજ્યમાં વિદ્વાનોને રાજ્ય તરફથી સારું ઉત્તેજન મળે છે.

ખંધાને સમાન હક્ક આપવા અને ખંધાને સમાન દૃષ્ટિથી જોવા વિષે મજૂરીના રાજ્યમાં ઘણું કહેવામાં આવશે. પણ આત્મજ્ઞાન વગર ખરી સમતા આવતી નથી. સમદૃષ્ટિ મેળવવી એ સહેલું કામ નથી. આત્મજ્ઞાન માટે જે માણસ લાયક હોય, તેમને ખાસ સગવડ આપવી જોઈએ. તેમના ઉપર ચરીરથી કામ કરવાની ફરજ નાખવી જોઈએ નહિ. સમાજના ભાગ જ્ઞાન પ્રમાણે કરવા જોઈએ, મજૂરી પ્રમાણે કરવા ન જોઈએ. જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બન્ને માટે સમાન ધર્મ ચાલશે નહિ. તેથી શુભ પ્રમાણે જ્ઞાતિની રચના થવી જોઈએ. તે ઉપરાંત બધાંની ફેગવણી પણ શુભ પ્રમાણે આપવી જોઈએ. જે બાજકોની બુદ્ધિ તેજસ્વી હોય, તેમને માટે તેમને યોગ્ય કામ આપવું જોઈએ.

દાવની ફેગવણીમાં એક મોટી ખાતરી છે કે, બાજકોના અભ્યાસક્રમમાં અવિચલ વધારો થયો છે. સામાન્ય ફેગવણી સાથે બૌદ્ધિક ફેગવણી પણ દાખલ થયેલી છે, તેથી સ્વદંત્ર વિચાર માટે અને શાસ્ત્રના પુસ્તકો વિષય પાઠને

૫. " તે ખાતર બહિરાત્માનો ત્યાગ કરું છું. "

■ હું હિમ્મતપૂર્વક કહું છું કે, તે પ્રતિજ્ઞાના પાલન ખાતર મારા જહિરાતમાનો (શરીરના મમતનો) સર્વથા ત્યાગ કરું. અથવા મારા સાથેની સિદ્ધિમાં સમર્પી થઉં છું. મારું તેની સાથે કરી લેવા દેવા નથી.

ઐગમ્યપચ્ચાસ પ્રકારમાંથી કેાઇ પણ પ્રકારે થઇ જતી
 સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ સાવધ પ્રવૃત્તિના પ્રતિક્રમણ, નિન્દા અને
 મર્દા કર્યા છતાં, સામાયિકની વિશેષ પ્રગતિ માટે, વિશેષ
 વિશુદ્ધિ માટે અને સાવધ પ્રવૃત્તિના ણીજનૂન પૂર્વના કર્મોના
 નાશ માટે આજથી જ સદા ધ્યાનમાં લીન રહું છું,
 તે એટલે સુધી કે-શરીરની કેાઇ સૂક્ષ્મ વિશુદ્ધિ પણ તેમાં
 આટે આવી શકે જ નહીં જેથી કે-અમરિયતિક શિયાવનો
 ઉત્ત કે નીચે ભાગનો પાસ, ખાંચી, છીક, આકાર, બગાડ,
 ચકરી, વગન, શરીરનું કે અંગનું ફરકનું વિગેરે. અને
 કદાચ આટે આવી જશે, તો તેથી ધ્યાનના ભાગ મળે
 ફરીફરીને ધ્યાનના લીન થઇયા જ્યારે મારી શબ્દશબ્દ કિ
 નથી છે, છતાં એનું એક કાંઈ ફરીફરીને કરવું પડે, તે
 નિર્મળતા છે, અને તેથી અર્થના રોકાવટ થાય છે એમ
 જાણીને જાણીજાય જવ, વગન અને ફરકને એટલી નથી
 હા તુલ્ય કાળકાલે કાળકાલે ગતિના અવગત રહે છે કે
 જાણીને તેથી વિશુદ્ધિ અગત્ય ન થાય તેથી રીતે કદા
 કાંઈ થકું ને તેમ ધ્યાનના એક થકું નું, અને તે નહાય

આવી કેળવણીને મોન્ટિસોરીની પદ્ધતિ કહે છે. ડૉ. મોન્ટિસોરીએ શોધી કાઢ્યું છે કે, બાળકને કામ ગમે છે અને તેને ગમતું કામ આપી તે દ્વારા તેની શક્તિ ખીલવવાથી તે બાળક સંયમી અને જ્ઞાની થાય છે. બાળકમાં હઠ, રીસ, ખૂમ મારવાની ટેવ, લાલસા, બેદરકારી, અસત્ય બાવણુ, અપમાન કરવાની ટેવ વગેરે દેખાય છે, તેનું કારણ તેમને ઘેર અને નિશાળે ખોટી કેળવણી મળે છે તેમાં રહેલું છે. મોન્ટિસોરીની પદ્ધતિ પ્રમાણે શિક્ષણ પામેલું બાળક શાંત, ધીર, ઉદ્યોગી, વિનયી અને બીજા પ્રત્યે માન ધરાવનાર થાય છે. તે બાળક બીકથી ગભરાતું નથી કે બક્સિસથી લલચાતું નથી અને સ્વાવલંબી થાય છે. આ દેશમાં પણ આગળ એવી પદ્ધતિ હતી. એ બાળક મદાલસાના હાલરડા ઉપરથી અને શ્રુતિદ્વારા વંશપરંપરાથી મળેલા જ્ઞાન ઉપરથી જણાય છે.

આવો એક પ્રયોગ એક કુટુંબમાં થયો હતો. બાળક ગર્ભમાં હતું ત્યારથી તેના પિતાએ બાળકની માતાને જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનો ઉપદેશ આપવા માંડ્યો હતો અને બાળક જન્મ્યા પછી પણ દરરોજ ઘરમાં તેનાં માબાપ તેવી વાતે કરતાં. પુત્ર બોલવા શીખ્યો ત્યારે પણ તેની સાથે તેવી જ વાત થતી અને ઘેર સાધુસંત આવતા ત્યારે તેમની પાસેથી પણ તે તેવી વાતો સાંભળતો. આઠ વર્ષની ઉંમરે જ્યારે તેને ખોરી નીકળ્યાં અને તેમાંથી ન્યુમોનિયાનો તાવ ઉત્પત્ત થયો અને તેના પરિણામે તેના દેહનો અંતકાળ આવ્યો ત્યારે તેનાં માબાપે તેને પૂછ્યું કે, “તારે કાંઈ કહેવું છે ?” તે વખતે તેણે જવાબ આપ્યો કે “જસ, હવે જસ, જવન બધું એવું છે, બાંધવાનું છે તે બાંધી લો, જુઓ કંચે....., કંચી

અહિરાત્મ ભાવનો ત્યાગ કરે છું.

તેનું (અહિરાત્માનું-ચરીરનું) ગમે તે થાય-તે કુવામાં પડે, તેમાં શૂળો ભોંકાય, તેના પર આગ લાલુકલી હોય, તે ત્રિહુના મ્હોંમાં જઈ પડે, કે તે સેવકથી સેવાતું હોય, તોપણ તેની પરવાં કરીશ નહીં, પણ કેવળ મારા સાધ્યને જ વળગી રહીશ.

ભૂખ પણ ઈરાદાપૂર્વક જ સહન કરીશ. તરસ પણ ઈરાદાપૂર્વક જ સહન કરીશ. અરે ! કોઈ પણ ક્રિયા-જેવી કે-જાગરણ, જામણ, મૌન, ધ્યાન, ઉભા રહેવું, ચાલવું, બેસવું વિગેરે વિગેરે તથા ચરીરની અનિવાર્ય જરૂરીયાતોના દોકાણ કે પ્રવૃત્તિ : એ સર્વ વિચારપૂર્વક જ-સહેતુક જ કરીશ.

એટલું જ નહીં પણ, તેઓને મારી સાધ્ય સિદ્ધિના અંગમૂલ બનાવી દઈશ-તેઓની પ્રવૃત્તિનો પ્રવાહ પણ સામાયિક તરફ જ વાળી દેઈશ. દાખલા તરીકે—

જ્યાં મુખી મારા સાધ્યની સિદ્ધિમાં રખડના થવી માત્રમ નહીં પડે, ત્યાં મુખી કોઈ એક સ્થાને ધ્યાનમાં (સામાયિકમાં) લીન થઈને બેઠેલો કે ઉભો રહેલો હું ભૂખ, તરસ કે નિદ્રાની બિચકુડ પરવા જ નહીં કરું.

અને જે દાણે અને એમ જણાશે કે ‘હવે આ ભૂખ, તરસ, નિદ્રા, આ સ્થાન કે બીજા કોઈ પણ સંબોગો અને કંઈક રખડના કરે છે, સાધ્ય સિદ્ધિમાં કંઈક આડે આવે

છે કે, “જો આપણું બાળક આપણા કરતાં વધારે બુદ્ધિવાળું થાય એમ આપણી ઇચ્છા હોય, તો તેમની બુદ્ધિને આપણી બુદ્ધિમાં કેદ ન કરવી; કારણ-માળાપની બુદ્ધિની માત્ર આજ્ઞા કર થવા શીખેલી બુદ્ધિ સ્વતંત્ર રીતે જીવવાનો અભ્યાસ પામતી નથી. બાળકની બુદ્ધિને પગે માળાપે ઘડેલી બેડીઓ નાખવી નહિ; પણ જો બુદ્ધિ જાતે ચાલે, પડે અને જીઠે અને શક્તિ હોય તો ઢોઠે તેમાં માળાપે વિશ્વ ન નાખવું. જો બુદ્ધિ પોતાની કળાથી નૃત્ય કરે તો કરવા દેવું; તેને વિદ્યા એ અર્થ છે, વિચાર એ વ્યાયામ (કસરત) છે, સ્વતંત્રતા એ એના પ્રાણને પોષણ આપનાર પવન છે, ઉત્સાહ એ એની કીડાબૂમિ છે, સંસારનું અવલોકન એ એને જીવન આપનાર પાણી છે. માતાપિતાનો ધર્મ એ છે કે, જો પાણી નિર્મળ રાખવું, જો પવન નિર્મળ અને અપ્રતિબદ્ધ રાખવો, જો કીડા-બૂમિમાં અધમ સંગતિ થવા દેવી નહિ અને જો વ્યાયામ-માં ન્યૂનતા કે અતિશયતા થાય નહિ અને વ્યાયામને અંતે કરવા માંડેલા લોદીથી ભરેલી નસોમાં અયોગ્ય પદાર્થને સ્થાને પોષક અન્ન લાવ. માતાપિતા બહોના અંકુશની સમાપ્તિ આટલામાં થાય છે. બાલ્યાવસ્થામાં આટલા અંકુશ-માં રહી બાળકની બુદ્ધિ મરજી પડે તેવું નૃત્ય કરે તે કરવા દેવું. જો અવસ્થા લેમ લેમ પૂરી થતી જાય, તેમ તેમ જો બુદ્ધિના અન્ન સાથે બાળકના ભવિષ્ય પ્રમાણે યોગ્ય ભાગ્ય જરૂર અને તેની કીડાબૂમિમાં મુખદુઃખોથી ભરેલાં સંસાર-નાં ચિત્ર મૂક્યાં, દુષ્ટ પવન નિવારનાર તેમ પવનને મુગધ-વાદક કરનારા ૨ સજ્જેના જવનના સર્વ ભાગમાં મૂક્યા એટલી સરળ રાખવી.”

છે. તે જ, તે વખતે રખડના પુત્રતા જ તેને દૂર કરીય. તેને દૂર કરતી વખતે પણ તે સ્ત્રીધી કે આડકતરી રીતે સાધ્ય સિદ્ધિમાં આટે આવી ન લાય-સાવધયોગ સે-વાઈ ન લાય-તેની પુરેપુરી કાળજી રાખીય-અને સાધ્ય સિદ્ધિમાં મદદમાર થાય તેવી રીતે ને તેટલા પુત્રતાજ સેવેલા, તેનો પ્રવાહ આ નરક વળી દેવાને સુદીય નહીં. અર્થાત્—આદાર, વિદાર, નિદાર કે નિદ્રામાં પણ મારા સાધ્યનો અખંડ પ્રવાહ ચાડતો જ રહેશે માટે મારા બહિરાત્માના અન્યથા ઉપયોગનો ત્યાગજ કરું જું. ”

[અખાળું વેદિસામિ]

“ આ પ્રતિજ્ઞાઓ હું કોઈના કહેવાથી, કીર્તિશોભથી કે સ્વર્ભના મુખેની કંઠાથી, સ્પર્ધા કે પરાજિતવળીકાંસથી નથી લેતો, પરંતુ-સ્વયંજીવ થઈને-તેને સ્વયમમાં સ્વયમ પ્રેરણા ઉપાય જનકને-હું આ પ્રતિજ્ઞાઓ કરું જું. ”

“ વળી મારી આ પ્રતિજ્ઞાના ઉચ્ચારમાં નવ કિયા પદોનો ઉપયોગ કર્યો છે. અને તે દરેક કિયાપદોનો જાન્યન કાળ, પડેલા પુત્રા એક વચનનાં પ્રયોગ કર્યો છે. જેઓ—

કરંચિ, રવશ્ચાચિ, ન કરંચિ, ન કરશ્ચિ,
ન મરજુચાચિ, નદિશ્ચાચિ, નિન્દાચિ, મરિશ્ચિ,
રંજિતશ્ચિ.

તેમ હું એક વચન કરું કે—

વિધ્નો આવવાનો સંભવ છે, પણ સમાજની ઉત્તતિ માટે તે સિવાય બીજો રસ્તો નથી. એવા સાધનમાં જો અહંકાર વધી જાય તો આદર્શ પૂરો થતો નથી અને સમાજની પ્રગતિ પણ બંધ પડે છે. સત્યાગ્રહ માત્ર બહારનું જીવન સુધારવામાં જ કામ આવે તો તેનો પૂરો ઉપયોગ થશે નહિ. અંદરનું જીવન સુધારવામાં પણ તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. દરેક માણસે પોતાના દોષ દૂર કરવા જોઈએ, અહંકાર એ ઈશ્વર નથી, તેથી સ્વદેશાભિમાનમાં જ ઈશ્વરપણું આવી જતું નથી.

પોતાનું જીવન સુધારવાની ઇચ્છા, આત્માનું જ્ઞાન હોવાની ઇચ્છા એ ખરાબ ઇચ્છા નથી; પણ બીજાને નુકસાન કરી જીવવાની ઇચ્છા એ સારી ઇચ્છા નથી. સ્વદેશાભિમાનનો જન્મ પશ્ચિમમાં થયો છે. અહીં તેની જરૂર લાગી ત્યારે અહીં જન્મ થયો; પણ તેમાં સાચા સત્યાગ્રહીની માફક સંયમ હોય તો જ સ્વદેશાભિમાન ચોલે. સંયમથી જ આત્મા ખરાબર જાગૃત થાય છે. જેમ વ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનો નાશ કરવાનો સમાજને હક્ક નથી, તેમજ સમાજનું જીવન પોતાના શૃંગિક સ્વાર્થ માટે તોડવાનો વ્યક્તિને હક્ક નથી. ત્યારે ત્યારે સમાજ વ્યક્તિના વિશ્વાસની આડે આવે છે, ત્યારે તેનું બંધારણ તૂટી જાય છે; તેમજ જીવ પણ ત્યારે સ્વાર્થ અને અભિમાની થાય છે, ત્યારે તે પશુ જેવો બની જાય છે અને સમાજને બગાડે છે. ખરા જીવનમાં સર્વોત્તમાવ આવવો જોઈએ. સર્વોત્તમાવમાં અહંકાર દૂરી જવો જોઈએ.

વ્યક્તિના હક્ક અને સમાજના હક્ક વચ્ચે સમતા રહેવી જોઈએ, જોરણું જ નહિ પણ સ્વદેશના હક્ક અને

મારે કોઈની મદદની જરૂર નથી, હું એકલો જ-બલે જ-કેવળ સ્વાધર્મીપણે જ મારી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરીશ, અને તેનો પાર પામીશ, તેના પરિણામ સુધી પહોંચીશ.

તેમ જ, આજથી માંડીને કોઈ પણ દિવસે- અરે ! કોઈ પણ ક્ષણે-મને પૂછવામાં આવે કે—

“ તમે શું કરો છો ? ”

ત્યારે પણ હું જવાબ આપી શકું કે—

“ અત્યારે પણ સંભવ પ્રમાણે ઉપરની નયેય ક્રિયાઓમાં લાગેલો છું. ”

ઘોડીવાર પછી પણ મને પૂછવામાં આવે કે—

“ તમે શું કરો છો ? ”

ત્યારે પણ એજ જવાબ હોય.

પરંતુ જો હું કોઈ પણ ક્ષણે પ્રમત્ત બનેલો હોઉં, તો મારાથી તે પ્રસંગે વર્તમાનકાળમાં જવાબ નજ આપી શકાય કારણ કે-તે વખતે મારી તે ક્રિયાઓ ચાલુ નથી. તે વખતે તો મારે નીચે પ્રમાણે જ જવાબ આપવો જોઈએ.

“ હું એ નયેય ક્રિયાઓમાં લાગેલો હતો. અથવા હવે લાલુ છું, અર્થાત્ લાગીશ. ” એવો જવાબ આપવો પડે.

પરંતુ વર્તમાનકાળનો પ્રયોગ કરીને હું એ પણ સૂચવવા ઈચ્છું છું કે-નૂતનકાળ કે ભવિષ્યકાળને લગતા જવાબનો સંભવ જ રહેવા લીધા વિના, જે વખતે મને પૂછવામાં આવે તે-વર્તમાન-કાળે પણ મારી પ્રવૃત્તિ ચાલતી જ

મદદની પણ જરૂર છે. દરેક યુગમાં ભગવાનની કેાઈ કેાઈ ખાસ શક્તિનો આવિર્ભાવ થાય છે અને તેટલા માટે દરેક જીવમાં સ્વતંત્રતા રહેવી જોઈએ અને તે સ્વતંત્રતાને કામ કરવા સાચી દિશા બતાવી શકે તેવું સમાજનું બંધારણ જોઈએ. સમાજ અથવા ધર્મ મનુષ્યોને એમ કહી ન શકે કે, આત્મા આ રહ્યો, તમે સાંભળી લો. તમે આ પ્રમાણે ચાલ્યો એટલે એક વર્ષમાં આત્મલાભ મળશે. આવો ચોક્કસ લાભ સમાજથી થતો નથી. સમાજ માણસના ખરા માર્ગને દેકો આપી શકે છે. બાકીનો પ્રયત્ન માણસના પોતાના ઉપર આધાર રાખે છે. માણસના વિકાસથી સમાજનો વિકાસ થાય છે, તેથી માણસે પોતે પોતાની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. સમાજનું બંધારણ અને કાયદા એવા ન જોઈએ કે માણસને હંમેશાં બંધનમાં જ રાખે. માણસ વેપારી, લડવૈયો, ધર્મશુર, વિદ્યાવાન, કળાવાન, ખેડૂત, ધાર્મિક કે રાજનીતિમાં કુશળ થાય એટલામાં જ તેનું માણસપણું સુમાઈ જતું નથી. માણસ કાંઈ અંગ્રેજ કે ફ્રેંચ, બાપાનીસ કે હિંદુ કે મુસલમાન નથી. આ બધાં નામ તેના જન્મથી અને કર્મથી પડેલાં છે; પણ તેનો આત્મા આ બધા લાવથી પર રહે છે. સામાન્ય માણસ પોતાની જાતિના અને દેશના નિયમથી બંધાય છે, પણ તે નિયમથી અતીત થવું જોઈએ. નવા ઊંચા આદર્શ ધરી સમાજને વધારે સારી બનાવવી જોઈએ.

સમાજસેવા અને દેશજ્ઞાન એ આત્મલાભ મેળવવાનાં સાધન છે. તેને ધ્યેય તરીકે સ્વીકારી શકાય નહિ; કારણ કે

ક ર મિ ભાં તે !-મૂ ત્ર

હોય, અર્થાત્ આજીવી માંડીને કોઈ પણ એવો શબ્દ નહીં
હોય કે જેમાં હું પ્રમત્ત હોઉં. એવી રીતે આ પ્રતિજ્ઞા
પાળવાની ભારી તૈયારી છે. એમ બાર મૂકીને હું સૂચવું છું.

અર્થાત્ મને જ્યારે પૂછવામાં આવે ત્યારે તે વખતે
પણ હું વર્તમાનકાળના પ્રયોગ સહિત જ જવાબ આપી
શકું કે—

“ હું સામાયિક છું છું, સર્વ સાવધયોગનો ત્યાગ
છું છું, વિગેરે, વિગેરે ”

“ તથા—

૧ આત્મવિકાસ કરવો,

૨ સાવધયોગને દૂર કરવા

૩ કદાચ, સાવધયોગમાં પ્રવૃત્તિ થઈ જાય તો તેની મુદ્દિ
કરી નાંખવી, અને

૪ યાજ્ઞ ઇતિ મુખી આ પ્રતિજ્ઞાના પાળવા શરીર વિગે-
રેની પરવા ન કરવી [તથા, પ્યાન વિગેરેનો આમાં સમા-
વેશ થાય છે.]

એટલે રાજકુલ એવા ખાસ હરે પડીના ઇચ્છના
આ બધા જાણ નાજરવા કરાંબો જ પ્રતિજ્ઞ યાજ્ઞપાત્રીએ
રાજના નચો થાય છે. રાજ્ય કે—

ન કરેમિ, વિગેરે યા જિજ્ઞાસા યોજ પ્રતિજ્ઞા
વિસ્તાર કોં તે

નિદમિ, અનિદમિ, એ જિજ્ઞાસા યોજનમિ
અથવા અનિદમિ અનિદમિ એ રીતે થય જિજ્ઞાસા નાં

હતી તેવી ફરીથી થશે નહિ, એ એક લાભ છે; પણ તે સાથે સાયન્સની શોધથી એક ધનવાન માણસ અનેકને ગરીબ કરી શકે છે. ચંત્રોની મદદથી તે પુષ્કળ ધન એકઠું કરી સ્વાર્થ માટે વાપરી સમાજને હલકી સ્થિતિમાં મૂકી શકે છે. ધનવાન માણસ આજની સમાજનો ધર્મગુરુ છે; તેવા સમાજમાં ચિત્તની વૃત્તિઓ બહારના ક્ષણિક જીવનમાં જ રોકાઈ રહે છે. તેને આત્મા તરફ વાળવાનો વખત રહેતો નથી.

માણસ તરીકે જ જન્મ લેવો એટલે માત્ર ખાવું, પીવું, પહેરવું, પરણવું, કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવું અને પછી મરી જવું એટલામાં જ કર્તાવ્ય સમાપ્ત થતું નથી. પોતાના સંજોગોને વશ થવામાં જીવન વ્યતીત કરવાનું નથી. સંજોગો જીતવા જોઈએ, એને ફેરવવા જોઈએ.

સાયન્સથી જે જ્ઞાન મળે, બુદ્ધિથી જે જ્ઞાન મળે, તે કરતાં વધારે તેજ અને જ્ઞાન આપી શકે તેવો આત્મા માણસની અંદર છે. તે શરીરને, પ્રાણને અને મનને નવું ચેતન આપી શકે તેમ છે. માણસનો આજો સ્વભાવ બહુ મૂંઝવણભરેલો છે. કોઈ વખતે શરીરનો સ્વભાવ તેના ઉપર અમલ કરે છે, કોઈ વખતે પ્રાણમાં રહેલી વાસના તેા કોઈ વખતે મનના તરંગો તેના ઉપર હુકમ કરે છે. ન્યુસપેપરમાંથી જ્ઞાન લેવું ગમે છે, વાર્તાનાં પુસ્તકો વાંચી મનને મંતોપ અપાય છે, નાટક-સિનેમાથી પણ કેટલીક વૃત્તિઓને જોર મળે છે, છતાં આજની સમાજ ઘણે ભાગે વેપારીની સમાજ છે. આગલા વખતની સમાજમાં એક પ્રકારનું દિગ્ગજ જંગલી-પણું આવું હતું. હાલની સમાજમાં બીજા પ્રકારનું એટલે

ભૂત કરવાથી ચાર આવશ્યકે કર્તવ્યો તરી આવે છે. ”

સામાયિક નિષ્ઠ પુરુષ:

[રાગ—આશાવરી—ગૌડી]

અવધૂ નિરપેક્ષ નિરલા કોષ,	
દેખ્યા જમ સહુ ભેષ.	અવધૂ૦
સમરમલાવ બધા ચિત્ત જાકે,	
ચાપ ઉઘાપ ન હોઈ,	
અવિનાશીકે પરકી બાતાં	
જાનેજે નર સોઈ.	અવધૂ૦
રાવ-રંકમેં ભેદ ન જાને,	
કનક-ઉપલ સમ લેખે;	
નારી નામનકો નહીં પરિચય,	
તે ચિત્ત મંદિર દેખે.	અવધૂ૦
નિન્દા-સ્તુતિ અવધૂ સુધીને	
હાઈ-ગ્રોકે નવિ આજે;	
તે જમમેં જોમેશ્વર પુરા,	
નિલ ચડતે ગુણદાખે.	અવધૂ૦
મન્દ્ર સમાન ઔમ્યતા જાકી,	
સાવર સમ મંબીરા,	
અપ્રમત્ત બારંડપેરે નિલ,	
સુરંગિર સમ મુલિ પીરા.	અવધૂ૦
પંકજ નામ ધરાવ. પંક શું	
રંદન કમલ વિમ ન્યાગ.	
ચિદાનંદ એસા જન ઉત્તમ,	
સો સદિગ્ધા પારા.	અવધૂ૦

સામાન્ય માણસની પેઠે સામાન્ય નિયમથી રહેવું તેમાં મહત્તા નથી. તે કેદખાનું છે. આ કેદમાંથી છૂટવું નેહંએ. જ્ઞાન અને કર્મનો વિરોધ ઘણા કાળ સુધી ચાલ્યા કરે છે. જ્ઞાન અલેદદદિ માગે છે, કર્મ લેદદદિથી ઉત્પન્ન થાય છે. બંનેની એકસૂરતા કરવી બહુ મુશ્કેલ છે. તે આત્માના અનુભવ વિના થઈ શકતી નથી. કર્મ ઉપર બહુ બાર દેવાથી જ્ઞાન મંદ થાય છે અને સમાજમાં જંગલીપણું ફાખલ થાય છે. નીતિનાં બંધન પણ અમુક હદ સુધી જ કાયદાકર્તા છે. જ્યારે આત્મા જાગૃત થાય છે, ત્યારે તેને માટે નવા પ્રકારનાં કર્મ અને નવા પ્રકારની નીતિ રહે છે. તે બધું આત્માએ જોવાની ઇચ્છા રાખે છે અને તે પ્રમાણે તેનું જીવન ચલાવવા ઇચ્છે છે. નીતિથી મન શુદ્ધ થાય છે, પણ શુદ્ધ મન જેટલું જ માણસનું જીવન નથી. બુદ્ધિ પોતાનો સંતોષ માગે છે, તેને જ્ઞાન નેહંએ હીએ અને એ જ્ઞાન જ્યારે જાગૃત થાય છે, ત્યારે આત્મા તરફ દોરે છે. આત્માની સ્વતંત્રતા આગળ નીતિના વિચાર ફરી જાય છે-એટલે કે તે માણસ નવી નીતિ દેખી શકે છે. બુદ્ધિ જે વાત સાચી માને છે, તે જ વાત આત્માને સાચી લાગતી નથી બુદ્ધિમાં નવું જ્ઞાન આવે છે, છતાં તેને દેશ, કાળ અને કર્મનું બંધન રહે છે. સામાન્ય જીવન માટે બુદ્ધિ બહુ ઉપયોગી છે, પણ આત્માના ક્ષેત્રમાં તેની ગતિ કુદિન થાય છે; છતાં બુદ્ધિમાં નવી દૃષ્ટિ આવી શકે, વસ્તુના પર્યાયને બદલે વસ્તુને દ્રવ્યરૂપે જોઈ શકે, તો જીવન સુધારવામાં ને બહુ ઉપયોગી થાય છે. થોડો વખત થયાં બુદ્ધિની હદ ત્રમજ-

અનુભવની ઐશ્વર્ય પર.

“ તે કાંઈ, તે સમયે, સંભવ [યિચિર] અનુભવ
માનવના નિહિતાની વડે દશમ [મુજવાનને દિવાને-કાલક
૧૬ ૧૦, ની સમયે, મહાકવિતાના સમયે, પૂર્વવ નિહિતાની
આ અનુભવે જ્યારે તે રાજકુમારે કાલક ખંડે જનમાંદે પિ
દાસ ૧૦૦, આનંદે તે સંજન દશમ સંજા તે સંજા આનંદે
નિહિત આનંદે દિવાને તેમ જ્યારે તે સંજા કરે છે.”

“ એ સંજન પહેલ, મહા નિહિત સંજન દશમ.”

“ — જ્યારે ? જ્યારે તે મહાકવિતા પિદાસ
દિવાને આનંદે તેમ જ્યારે તે સંજા કરે છે.”

નથી. તે કહે છે કે, સમસમુચ્ચય તો થઈ શકતો જ નથી. બહુ આગ્રહ રાખીએ તો કમસમુચ્ચય માની શકાય. એટલે પહેલાં ચિત્તશુદ્ધિ માટે કર્મ અને ચિત્તશુદ્ધિ થયાં પછી જ્ઞાન. આ મતને અનુકૂળ કેટલાક શ્લોકો શ્રીમદ્ ભગવદ્-ગીતામાંથી પણ મળી આવે છે. આજના માણસને સમ-સમુચ્ચય જોઈએ છીએ-એટલે કે મનુષ્યજીવન ઇશ્વરા-વગર જ્ઞાન અને કર્મ સાથે રહી શકે એવું જોઈએ છીએ. પૂર્ણ આત્મજ્ઞાનથી ઉત્તમ કર્મ કરી શકે તેવાં દૃષ્ટાંત લેવા યોગ્ય માણસની જરૂર આજની સમાજને લાગે છે. આદર્શ તરીકે આ સિદ્ધાંત સાચો છે, પણ કર્મ તરફ અને જીવન તરફ બહુ આગ્રહ રાખવાથી જ્ઞાન પૂરું ખીલતું નથી અને જ્ઞાન વગરનું જીવન યશુવૃત્તિવાળું રહે છે. જ્ઞાનને રૂઢિમાં દાખલ કરવાથી તેનાં તત્ત્વ અને રસ જતાં રહે છે. તેનું કારણ બુદ્ધિની ઉપર આત્માનું વિશાળ ક્ષેત્ર છે. તે રૂઢિના બંધનમાં આવી શકતું નથી; એટલું જ નહિ પણ દરેક માણસમાં કાંઈકે કશું સ્વતંત્રતા રહેલી હોય છે અને કેટલીક વખત તે સમાજનું બંધન સ્વીકારી શકતી નથી, તેથી સમાજની સ્થિતિ એકધરખી લાંબો વખત ટકી શકતી નથી. દરેક માણસમાં પ્રભુ છે અને જ્યાં સુધી તે પ્રભુનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ ન થાય ત્યાં સુધી તેને સંતોષ થતો નથી. તે પ્રભુતા કુદરતના કાનૂન માનની નથી, તેનાથી સ્વતંત્ર થવા માગે છે. તેથી માત્ર બુદ્ધિના દલકા સ્વભાવને જવાબ દેવાથી વેપારી બુદ્ધિવાળી સ્વાર્થી સમાજ ઉપત્ત યાચ છે. તેનાથી માત્ર અર્થ અને કામ એ બે પુરવાર્ય સિદ્ધ થાય છે. તેથી કોઈ પણ

જાની કડકડતી એ ટાઢ ! અને રાજકુમારનું કોમળ એ શરીર ! ! ■

“ છતાં, મને તો એક જ વાતનું આશ્ચર્ય થયા કરે છે કે—તેમણે પોતાનો જીવન વ્યવહાર શી રીતે ચલાવ્યો હશે ?

સામાન્યમાં સામાન્ય પશુ-પક્ષિ જેવા પ્રાણીને પણ રાજ નિયમિત ખોરાકની આચ્છામાં આચ્છી જરૂરીયાત રહે છે જ. ઉપરાંત, નિદ્રા કે આરામ લેવા, ટાઢ, તાપ અને વરસાદથી બચવા, તથા ખહારના હુમલાઓથી બચવા કોઈ પણ જાતના આશ્રયભૂત નિવાસ સ્થાન વિના ચાલી શકતું જ નથી.

ત્યારે આ તો માનવ છે, સૂરંકારી પ્રજાજન છે, એટલું જ નહીં, પણ ઉત્તમ રાજકુલોત્પન્ન મેધાવી રાજપુત્ર છે.

તેની વિશાળ જરૂરીયાતો, તે જરૂરીયાતોને પહોંચી વળવાને પુરતી વિપુલ સાધન સામગ્રી અને મુખ સંગવટો, તથા તેનો દીર્ઘકાળ ગુપ્તી કરેલો ઉપભોગ.

આ બધું ત્યાગીને જ્યારે એ ચાલી નીકળ્યા, ત્યારે તેમાંનું તેની પાસે શું હતું ? ”

“ ખરેખર, તેમાંનું તેની પાસે તે વખતે કંઈ યે નહોતું ! ”

“ શું તેઓએ પશુ-પક્ષિ અને વન મૃનલાઓની

થવા માટે કોઈને પોતાનો ધર્મ છોડવાની જરૂર નથી. પણ વયો જતાં તે સોસાયટીમાં પણ ધારાધોરણથી નવી જાતની રૂઢિઓ જન્મ પામી. તે રૂઢિઓ કૃષ્ણમૂર્તિએ તોડી અને વખત જતાં કૃષ્ણમૂર્તિની સંસ્થાના નવા ધારા દાખલ થયા તે પણ તૂટી ગયા છે. ન્યારે ધર્મની રૂઢિઓ માણસને આત્મા તરફ વાળવાને બદલે બહિર્મુખ કરે છે, ત્યારે ધર્મની સંસ્થાથી જે ફળ આવવું જોઈએ તે આવતું નથી. ધર્મનું ખરું કર્તવ્ય માણસને અંતર્મુખ કરવાનું છે. આ બાબત ધ્યાનમાં રાખીને હિંમતવાન માણસોએ માત્ર જ્ઞાની અને ખરા સાધુઓને ધર્મગુરુ તરીકે માનવા જોઈએ. ઘણા કાળથી ચાલતી આવતી ખોટી રૂઢિઓ જે આત્મવિકાસમાં વિઘ્ન કરતી હોય તેનો નાશ કરવો જોઈએ. વૈષ્ણવોમાં પણ છૂ-છા-પણું એટલું વધી ગયું છે કે ભરવાડ-ગોપીઓ જેટલી બહારથી અશુદ્ધ હતી પણ અંદરથી પ્રેમાળ હતી, તેટલી શુદ્ધિને પણ આજના વૈષ્ણવો શુદ્ધિ તરીકે માની શકતા નથી.

બુદ્ધિને પોતાનું કહેવું જ સાચું લાગે છે, પણ ન્યારે બીજા માણસ સાથે મતભેદ પડે છે ત્યારે ઘણા માણસ જે અભિપ્રાય આપે તે સાચો હોય એમ માને છે. પણ ધર્મી બુદ્ધિનું કાર્ય પણ અપૂર્ણ જ છે. તે પોતાની ભેદદષ્ટિ ઊંડી શકતી નથી. તેથી જ આજકાલ ક્રાઉન્સિલના મેમ્બરો સમાજ સુધારવા જે મત આપે છે, તે કરતાં આમળના ઋષિમુનિઓ વધારે સારો મત આપી શકતા; કારણ કે આ મેમ્બરો બુદ્ધિવાદ ઊંડી શકતા નથી. ઋષિઓ મન્ય જોઈ શકતા, મુનિઓ મૌનથી વાણીના તેજનો સંપ્રદ કરી શકતા. આવા પુરોહિતોને સમાજ સુધારવામાં સહાઈ આપના.

મારુંકે જીવન વ્યવહાર ચલાવવાનો વિચાર રાખ્યો હતો ?

અજ્ઞાન અને તાત્કાલીન સુખ-દુઃખની ઝામણીમાં દો-
રાઈ જનારા એ વચને પણ નિવાસસ્થાન, ખાનપાનનો અંશ
કે તેના પર મમત્વભુક્તિ તો હોય જ છે.

તોપછી એક અંદકારી રાજપુત્રને કઈ ચિજ વિના
આટી શકે ? કામકાજ માટે ભોક્ષર-આકર ભેજીએ, મુલા
માટે અપન-પત્રાંજ વિગેરે ભેજીએ. અરે ! કંઈક એકાક
મને તેનું પાયરવાનુ તો ભેજીએ જ. આનંદ વિભાવની પણ
કોઈક દિવસે કમિયા તો થાય જ. આત્મા અને કંઈકોઈ
અન્યા પત્રનાં ઉપનદ જેવા કોઈ પણ નાપન વિના આટી
જ કેમ શકે ? વર્ષોનુ જેવા પ્રત્યક્ષમાં તો છત્ર પિંચા નમે
જ શી રીતે ? અરે ! જનપાને કે પાણી પીવા માટે એકાક
જે પત્ર કે પાનનુ જેવી કેટલીક પદ્ધતિ જરૂરીયાતની
શીએ વિના તો શકે જ કેમ ?

નાથે દિખ્ય-નેજકે કે નહતના જ કોઈ નંદે નહીં !!
કેવડે એકાકી ? ! અરે ! કેવડે પીરજ ? કેવડે ગાનખ્ય ? !
કેવડે સ્વચ્છપદ્ધતિ ? ! ! !

" એ નરેશ્વરે નાથકુલનુ જીવન પડે જ નહતો
પૂર જ જ-કે કે "

નાથકુલ નાથકુલને નાથકુલ વિના કેમ શકે ? ર.દ.૧
જા બેકે કાંકે પડે ? ર.દ.૨૫૫ કાંકે વિના પણ કેમ

બંધ થવું જોઈએ, અંતરાત્મા ખુલ્લો થવો જોઈએ અને તેમાં પરમાત્માની ગાદી સ્થાપવી જોઈએ. તેનો સ્પર્શ થશે, ત્યારે ખરું સૌંદર્ય અનુભવમાં આવશે. સત્યની શોધમાં આગ્રહ જોઈએ. પ્રહ્લાદની માફક પોતામાં પ્રભુને પ્રગટ કરવા જોઈએ.

જ્યાં જીવનનો મુખ્ય હેતુ આત્મસાક્ષાત્કાર કરવાનો છે. આ બાબત ઉપર બધા ઋષિમુનિઓ અને વિદ્વાનો એકમત છે. આ હેતુ ધર્મથી પાર પડે છે તેથી ધર્મની દૃષ્ટિએ સમાજની રચના થવી જોઈએ. દૃષ્ટાંત તરીકે વાણિયા અથવા બ્રાહ્મણની જુદીજુદી જ્ઞાતિઓ ભાંગીને જૈન વાણિયાઓએ જૈનમાં વ્યવહાર કરવો જોઈએ અને વૈષ્ણવોએ વૈષ્ણવમાં વ્યવહાર કરવો જોઈએ.

પેટાજ્ઞાતિઓ તોડી તેમની રચના ધર્મ પ્રમાણે કરવા માટે કોઈ એમ માને છે કે, જ્ઞાતિનાં મહાજનોએ આ કામ કરવું જોઈએ. પણ જ્ઞાતિનું મહાજન જ્ઞાતિના માણસોનું બનેલ હોય છે; તેથી જ્યાં મુધી જ્ઞાતિના માણસોની અંદર કોઈ જ્ઞાની, તેજસ્વી પુરુષ ભ્રષ્ટ ન થાય, ત્યાં મુધી આ મુધારો થઈ શકે નહિ. આવા મુધારા માટે જ્ઞાની, નીકર અને સાહસિક પુરુષની જરૂર છે. તે જ્ઞાતિને નવો રસ્તો બતાવે છે અથવા પોતાની જ્ઞાતિ તે પ્રમાણે ચાલે નહિ તો પણ તેનામાં પોતાના વિચાર પ્રમાણે વર્તવા જેટલી હિંમત હોય છે. જ્ઞાતિનું બધારણ એટલું લાગવા છતાં જે માણસ જ્ઞાતિના માણસોથી બીજો છે, તે જ્ઞાતિમાં મુધારો કરી ચૂકે નથી. એક જ્ઞાતિમાં જ્યાં માણસ બધાથી બીજો તો તે જ્ઞાતિમાં કોઈ કોઈને મુધારી શકે નહિ.

ચાલે ? રોગ થાય તો ઔષધ અને પરિચર્યા વિગેરેની કે-
ટલી જરૂર પડે છે ? એ સ્થિતિમાં એમની શી દશા થતી
હશે ? ”

“ આપણે જરૂરીયાતોના કીડા રહ્યા એટલે એમ
લાગ્યા કરે. પરંતુ એ મનુષ્ય સ્વાભાવિક જીવન જીવે તો
સ્નાનાદિકની જરૂર ન પડે. ”

“ એ શી રીતે ? ”

■ સર્વાંગ સંપૂર્ણ શરીરની રચનાવંત પુરુષનું આરો-
ગ્ય અતિ મુંઢર હોય છે. લોહીની ગતિ પણ બરાબર હોય
છે. એકંદર શરીરની તમામ જીવનક્રિયા સુવ્યવસ્થિત જ
હોય છે. જીવનક્રિયાનો એક સ્વભાવ એ છે કે-પોતાની
આડે આવતી કોઈ પણ વસ્તુને તે ધકકેલી કાઢી નાંખે છે.
પ્રજાગ જીવનક્રિયાવંતની શરીર પરની ચામડીમાં થતી જી-
વનક્રિયા જ શરીર પરના મેઘને ધકકેલી કાઢે છે. મેઘનો
સંગ્રહ જ થઈ ન શકે.

આહાર વિગેરેનો પરિપાક યથાર્થ થવાને લીધે તેમાંના
તેજસ્વી અને મુગંધી અણુઓ ત્યાંમુધી પરિભ્રમ પામી
શકે છે, કે જેમી કરીને શરીરમાં કાંતિ અને મુમંધ જણાય.

સર્વાંગ મુંઢર પુરુષની આંત્રગુદ્ધિ એ જ હાંતની કાં-
તિનું મુખ્ય કારણ છે. આંત્રમાં મેઘ બસાય તો જ હાંત
ઉપર મેઘ ચાટે અને હાલજી કરવું પડે. વળી આવા આ-

ના વિકાસમાં વિઠ કરે છે. ધર્મના ખોટા ઝનૂનમાં ઘણા સારા માણસોના જીવ ગયા છે. બ્યારે રૂઢિ અને આચારનું ભેર રહે છે, ત્યારે એ વાત ભૂલી જવાય છે કે, ધર્મનું મૂળ પ્રેમ છે. ધર્મ એ પ્રભુને મેળવવાનો રસ્તો છે. બીજા ધર્મના માણસ પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન થવો જોઈએ. ધાર્મિક સમાજમાં માણસને સ્વતંત્રતા રહેવી જોઈએ. તેને ધર્મ શીખવવો જોઈએ; પણ તેના ઉપર બંધન નાખવાં જોઈએ નહિ. સહન-શક્તિ ધર્મના અંગ તરીકે શીખવવી જોઈએ.

જર્મની જેવા જે દેશોમાં લડવૈયાને માન મળે છે, તેમાં બધાને લડવૈયા થવાનું મન થાય છે. અમેરિકા જેવા જે દેશમાં ધનવાન પૂજ્ય છે તેમાં બધાને ધનવાન થવાનું મન થાય છે. આપણા દેશમાં હવે સત્યાગ્રહીને માન મળે છે. તેથી ઘણાને સત્યાગ્રહી અથવા કોંગ્રેસવાળા થવું ગમે છે. પણ સત્ય જાણ્યા વગરનો સત્યાગ્રહ એ આગ્રહનું રૂપ લે છે. દરેક દેશમાં જ્ઞાતી, નિઃસ્વાધી અને ડાહ્યા માણસો પૂજ્ય તો જ ત્યાં લોકોને તેના જેવા થવાનું મન થાય. એવા માણસો સમાજમાં સાચો પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે છે. હાલ જે દંતિદાસો જુદા જુદા દેશની નિશાળોમાં શીખવવામાં આવે છે, તે લોક અને દેશ વધારે ઉ અને તેનાથી જીવન બગડી જાય છે. મહાત્મા ગાંધીજી પ્રેમથી દુશ્મનને વશ કરવાનું કહે છે. એ સિદ્ધાંત અમુક સંજોગોમાં જ ચાલી શકે તેવો છે. બધા સંજોગોમાં પ્રેમથી શમ થવું નથી. સત્યગુણી સમાજ પ્રેમનો ધર્મ તરત સમજી જાય છે, પણ રજોગુણી અને નરોગુણીને સમજવરા બધાનક સાધનની જરૂર પડે છે. જેમના ખેતરમાં માંસાહાર છે, તેઓ

ની દૃષ્ટિ રહે છે. યુરોપની અને હિંદની વિદ્યાકળાની સેળ-
લેળથી સમાજના ધર્મમાં સેળલેળ થઈ છે અને થોડી મુશ્કેલી
ફર થવાને બદલે ઘણી મુશ્કેલીઓ જિલી થવા પામી છે.
આવી સેળલેળમાં મુખ્ય બાબત બુદ્ધિ ગઈ છે. આત્મ-
વિકાસ માટે કોઈ દૃઢ માણસ સમાજને છોડી બેસે છે.
આવું બને ત્યારે સમાજની ખામી સમજવી. ખરી સમાજમાં
આવા માણસનો પણ સમાવેશ થવો જોઈએ. એટલું જ નહિ,
પણ આવા માણસો માટે આશ્રમો બાંધી તેમને નભાવવા
જોઈએ. તેઓ સમાજના પાયારૂપ છે.

ધર્મનો અર્થ શાસ્ત્રોમાં નીચે પ્રમાણે આપેલો છે:

યતઃ અભ્યુદયઃ નિઃશ્રેયસ સિદ્ધિઃ સ ધર્મઃ ।

એટલે જે જીવનથી આ લોકમાં સુખ મળે એટલું જ
નહિ પણ શરીર છૂટ્યા પછી મોક્ષ મળે એવું જ્ઞાન જેનાથી
થાય તેને ધર્મ કહે છે. કારવિનના અને નીટચેના શક્તિવાદથી
યુરોપમાં એવું શિશુજી ચાલે છે કે જેની શક્તિ હોય તે
ખીજાનું લૂંટી લે અને જેની શક્તિ હોય તે રાખે. આવા
સિદ્ધાંત પ્રમાણે રચાયેલ સમાજમાં માણસ માણસ મટી
પશુ જેવો થાય છે. ત્યાં સ્વાર્થ વધે છે, ત્યાં નિઃસ્વાર્થતા
ઉત્પત્ત થતી નથી. સ્વાર્થી વેપારીઓનાં સ્વાર્થને લીધે જ
વારંવાર લૈકાર્થ આવ્યા કરે છે. હિંદુધર્મમાં સમાજમુધારા
માટે વર્ણધર્મ જોડાવેલો છે અને તેના પણ નિયમ રાખેલા
છે; અને વ્યક્તિને મુધારવા માટે આધમધર્મ જોડાવેલ છે
અને તેના પણ નિયમ રાખેલા છે.

ધર્મ ઉપર રચાયેલ સમાજ એમ માને છે કે, માણસ-

ખરાબર સમજ્યા ન હોઈએ ત્યાંસુધી શ્રી વર્ધમાનકુમારનું આ વર્તન કદાચ વિચિત્ર લાગે ખરું. ”

“ શ્રી વર્ધમાનકુમારનો આ પ્રયત્ન ખરેખર, કોઈ પણ જાતના ઉદ્દેશથી શરૂ કરવામાં આવેલો છે ? આ પ્રયત્ન વ્યવસ્થિત યુક્તિસંગત છે. ? કે મનમાં એક જાતનો તરંગ ઉઠ્યો, એટલે તરંગી માણસની માફક મનમાં જેમ તરંગો ઉઠ્યા, તેમ વર્તન કરવા માંડ્યું હશે ? શો ઉદ્દેશ હશે ? શું ધ્યેય હશે ? ”

“ તેઓશ્રીનો આ પ્રયત્ન યુક્તિસંગત છે, ઉદ્દેશાનુસારી છે ને વ્યવસ્થિત છે. ”

“ તે શી રીતે ? ”

“ સંક્ષેપમાં સાંભળો ત્યારે—

માનવ જીવન કેટલું વિવિધ છે, તેની જરૂરીયાતો પણ કેટલી વિશાળ છે, એ આપણે સમજી શકીએ છીએ. માનવ જીવનને જરૂરની તમામ જાળતોનો શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ પર આચાર્યોએ વિચાર કર્યો છે. તે દરેકના વિષયવાર અને વિભાગવાર જુદાં જુદાં શાસ્ત્રો રચેલાં છે. ને તે તે વિષયોનાં નિયમો નક્કી કર્યા છે. જેને આધારે સર્વ માનવોની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ પ્રવર્તવી હોય છે. અથવા પ્રવૃત્તિઓ ઉપરની નિયમો તારતી કાઢ્યા હોય છે. આવા અનેક તરેહના શાસ્ત્રો આચાર્યોએ રચેલાં છે. જેવા કે:—

ઉપાય લેનારમાં કેટલાકને પક્ષઘાત થાય છે. સ્ત્રીપુરુષ બંને-
માંથી એકનું મૃત્યુ વહેંચું થાય ત્યારે પાછળ રહેનાર જીવ
કૃત્રિમ ઉપાયથી મળતી સગવડનો દુરુપયોગ કરી શકે છે.
પોતાનું કુટુંબ જોઈએ તે કરતાં વધે નહિ તે માટે હિંદની
વિધાકળામાં 'બ્રહ્મચર્ય'નું શિશુજી દરજિયાત માનેલું છે.
આળોકોને નાની ઉંમરથી એવા વાતાવરણમાં રાખવામાં
આવવાં જોઈએ કે તે મોટી ઉંમર સુધી વિધવાની વાતો
સાંભળે નહિ અને પરણ્યા પહેલાં સંયમના કાયદા તેની
સમજણમાં આવેલા હોય. પરણ્યા પહેલાં વિધવાની વાતો
સાંભળવી નહિ; પરણ્યા પછી સંયમથી, નિયમથી રહેવું.
ઈન્દ્રિયોને અધટિત છૂટ ન આપવી એ કામ મુશ્કેલ છે.
જન્મ સાથે ઉત્પન્ન થયેલી વાસનાને પોતાનો વિષય મળ્યા
પછી અંકુશમાં રાખવી એ કામ મહાત્માઓને પણ અઘરું
લાગે છે. છતાં ડાહ્યો માણસ સમજે છે કે, જિંદગી એ એક
પ્રકારનું યુદ્ધ છે. તે યુદ્ધમાં જેટલી વખત પોતાનું મન
જીતીએ તેટલી વાર જીતવાની શક્તિ વધે છે અને જેટલી
વાર હારીએ તેટલી વાર હારવાથી અશક્તિ વધે છે. જ્યારે
વિધવાના વિચાર મનમાં હોય ત્યારે તેને ફેરવવા-જીતવા
મુશ્કેલ પડે છે. જ્યારે તે પ્રાણમાં આવે છે ત્યારે તે જીતવા
મુશ્કેલ પડે છે; અને જ્યારે તે શરીરમાં વે છે, ત્યારે
જીતવા વધારે મુશ્કેલ થાય છે. તેથી :
રાખવું જોઈએ વિચારનું ક્ષેત્ર આત્માની
આત્માની યુદ્ધ શકે છે.

જીતી શકે છે અને

કે રે મિ ભાં તે !-ગૂ વ

આન પાન વિગેરે અવનવ્યર્થાને લગતા શાસ્ત્રો, નીતિ
નિયમેને લગતું શાસ્ત્ર, દેહ અને શરીર ધર્મને લગતું
શાસ્ત્ર, રાજ્યનીતિ, વ્યાપાર, કૃષિ વિગેરે અવનવ્યવહારને
લગતાં શાસ્ત્રો, અંગીત વિગેરે કથાઓધક શાસ્ત્રો, ધર્મશાસ્ત્ર
વિગેરે વિગેરે. ”

“ એ અધું બરાબર છે. પરંતુ આ ઉપરથી આપ મને
કહેવા છોડો છો, તે સમજાયું નથી. ”

“ હું જે કહેવા છું છું તે હવે જ બરાબર સમજાશે.
સાંભળો—

આપણી પાણીપરી બાહ્ય પ્રગુત્તિઓમાં આપણું શરીર
બાહ્ય હોય આપણું બાણીયે છીએ. પરંતુ એ બધી પ્રગુત્તિ-
ઓમાં શરીર કયા કયા નિયમે બાહ્ય છે ? એ નિયમો
કાનથી આવ્યાં છે ” કાયાશાસ્ત્ર ” રહેયું.

હવે એ પ્રગુત્તિઓની પાછળ એકત્રી શરીર જ કાન
કે છે એનું નથી. બીજા કોઈ પણ વસ્તુની તેની પાછળ
નથી એનું એ કોઈક અનુભવેનું જન્માયું. ‘કાયાશાસ્ત્ર’ના
નિયમો જેને આપણે જાણી તેનું જે એક વસ્તુ શરીરની
વસ્તુની પાછળ કાન કાન બાહ્ય પડ્યું. તેનું નામ
‘કાયાશાસ્ત્ર’ રહેયું.

હવે બધું કાન કે જેને ‘કાયાશાસ્ત્ર’ કહે
જેને ‘કાયાશાસ્ત્ર’ કહે તેનું નામ ‘કાયાશાસ્ત્ર’

બધેા રોકાઈ જશે કે નવી જાતની પરતંત્રતા તેમના ઉપર આવી પડશે. વળી જે સ્ત્રી જાતે કમાવાનું શીખશે તેને પોતાને હાથે રસોઈ કરવી ગમશે નહિ અને પ્રજા ઉત્પન્ન કરવી પણ ગમશે નહિ. કારણ કે થોડો પૈસો આવ્યા પછી પૈસો વધારવાનું મન થશે અને તેમાં જોટલો બધો વખત રોકાઈ જશે કે સ્ત્રીઓનું સ્વાભાવિક કામ જે કુદરતે તેમને માટે યોજેલું છે તે કામ કરવાનું ગમશે નહિ. યુરોપ અને અમેરિકામાં રોજ સ્ત્રીપુરુષોના અસ્વાભાવિક સંબંધના બનાવો ત્યાંની અઢાલતોમાં જાય છે. તેમના દષ્ટાંતથી બીજી સ્ત્રીઓનાં જીવન પણ બગડે છે. ત્યાંનાં માણસો અહીંની સ્ત્રીઓનું પતિવ્રતાપણું હવે વખાણે છે.

ત્યારે જીવનનો હેતુ આધ્યાત્મિક હોય ત્યારે સાડું જીવન ગાળવું જોઈએ અને કામની વહેંચણી બરાબર થવી જોઈએ. પુરુષોએ સ્ત્રીઓને કમાવાની ચિંતામાંથી મુક્ત રાખવી જોઈએ અને સ્ત્રીઓએ પુરુષોને ઘરની ચિંતામાંથી મુક્ત રાખવા જોઈએ. સ્ત્રીઓના શરીરમાં જ કુદરતે એવા જિંથાનીઆ ભાગ મૂકેલ છે કે તેમની દરજ્જે અને પુરુષોની દરજ્જે સમાન રહી શકે તેમ નથી. પુરુષો નાનાં બચ્ચાંને ધવરાવી મોટાં કરી શકે તેમ નથી. આમ છતાં સ્ત્રીઓને તદ્દન શુભામ માની, તેમને પણ તરીકે રાખવામાં પણ સમાજનું જીવન ઘણું બગડે છે. હવે જલ્દાંગીરીનો વખત નથી. તેમને પડદામાંથી ટાડવી પડશે અને પડદો ઊઠવાથી અપવાદ તરીકે યોગ્યક અનિષ્ટ પરિણામ આવે એમ લાગતું હોય તોપણ યોગ્યને માટે બપીને પડદાની જેડમાં રાખવી

પડયું.

માનસશાસ્ત્રના નિયમો ઠરાવતી વખતે મનની પાછળ બીજું બળ છે. માનસ પ્રવૃત્તિ ઉપર પૂર્વાપરના સંસ્કારોનું અમૂક અસર હોય છે. એટલે એ પૂર્વાપરના સંસ્કારોનું શાસ્ત્ર રચાયું. તેનું નામ 'લાઘ્યશાસ્ત્ર' કહી કે 'કર્મશાસ્ત્ર' કહી.

કર્મની અસરની પાછળ ચેતનતત્ત્વનો હાથ આપ્યો. ચેતનને માલૂમ પડ્યો. અને એ ચેતન તત્ત્વની પાછળ તેને અખંડપણે ધરી રાખનાર કોઈ પશુ દિયર તત્ત્વનો હાથ છે. એવા નિર્ણય પર એ તત્ત્વચિંતકો આવ્યા. એટલે 'ચેતન્યશાસ્ત્ર' તો રચ્યું. પરંતુ, તેમને આત્માનું નિરૂપણ કરનાર 'આત્મશાસ્ત્ર' પણ રચ્યું પડ્યું.

આ અને વચ્ચે વચ્ચે બીજાં જે જે તત્ત્વો જણાયા તે દરેકના શાસ્ત્રો આચાર્યોએ રચ્યા છે. એ શાસ્ત્રો રચવામાં પણ પણા પણા સૂક્ષ્મદર્શી આચાર્યોનો અનુભવ કામે લાગ્યો છે. એટલું જ નહીં પણ આજ સુધીમાં દરેક શાસ્ત્રોને લગત પણા પણા શાસ્ત્રીય નિયમો ગ્રોધાઈ ચૂક્યા છે.

બાળકની શક્તિ ને દિશ્ચિનનું વર્તન કરનાર 'બાળશાસ્ત્ર' કહેવાય, પરંતુ બાળકની શક્તિઓ કયા કયા વિધાન પામે? તે જનજાણનાર અને તેનો કમ નહીં કરનાર 'શિશુશાસ્ત્ર' કહેવાય.

બધો રોકાઈ જશે કે નવી જાતની પરતંત્રતા તેમના ઉપર આવી પડશે. વળી જે સ્ત્રી જાતે કમાવાનું શીખશે તેને પોતાને હાથે રસોઈ કરવી ગમશે નહિ અને પ્રજા ઉત્પન્ન કરવી પણ ગમશે નહિ. કારણ કે થોડો પૈસો આવ્યા પછી પૈસો વધારવાનું મન થશે અને તેમાં જોડલો બધો વખત રોકાઈ જશે કે સ્ત્રીઓનું સ્વાભાવિક કામ જે કુદરતે તેમને માટે થોજેલું છે તે કામ કરવાનું ગમશે નહિ. યુરોપ અને અમેરિકામાં રોજ સ્ત્રીપુરુષોના અસ્વાભાવિક સંબંધના બનાવો ત્યાંની અઢાલતોમાં જાય છે. તેમના દષ્ટાંતથી બીજી સ્ત્રીઓનાં જીવન પણ બગડે છે. ત્યાંનાં માણસો અહીંની સ્ત્રીઓનું પતિવ્રતાપણું હવે વખાણે છે.

જ્યારે જીવનનો હેતુ આધ્યાત્મિક હોય ત્યારે સાદું જીવન ગાળવું જોઈએ અને કામની વહેંચણી જરાજર થવી જોઈએ. પુરુષોએ સ્ત્રીઓને કમાવાની ચિંતામાંથી મુક્ત રાખવી જોઈએ અને સ્ત્રીઓએ પુરુષોને ઘરની ચિંતામાંથી મુક્ત રાખવા જોઈએ. સ્ત્રીઓના શરીરમાં જે કુદરતે એવા જિંથાનીયા ભાગ મૂકેલ છે કે તેમની દરજે અને પુરુષોની દરજે સમાન રહી શકે તેમ નથી. પુરુષો નાનાં જન્મ્યાંને ધવરાવી મોટાં કરી શકે તેમ નથી. આમ છતાં સ્ત્રીઓને તદ્દન શુદ્ધામ માની, તેમને પણ તરીકે રાખવામાં પણ સમાજનું જીવન ધાતું બગડે છે. હવે જ્ઞાંગીરીનો વખત નથી તેમને પદ્મમાંથી કાઢવી પડશે અને પડેો છોડવાથી અપરાધ તરીકે ઘોષાંક અનિષ્ટ પરિણામ આવે એમ લાગતું હોય તોપણ ચોટીને માટે બધીને પદ્મની જંતમાં રાખવી

ક રે મિ ભાં તે !-સુ ત્ર

તેવી જ રીતે પ્રત્યેક પ્રાણીનો આત્મા કઈ પરિસ્થિતિમાં છે ? તેમાંથી આગળ આગળ વિકાસ કયા ક્રમે થાય ? પ્રાથમિક સ્થિતિથી માંડીને વિકાસની છેવટની સ્થિતિ સુધીમાં વિકાસના કેટલા ચરમાંથી પસાર થવું પડે ? વિકાસના પ્રત્યેક પગથિયા પર અડતાં કઈ જાતના માર્ગો સ્વીકારવા એકએ ? વિશેષ અનેક પ્રશ્નોના નિકાસ હાવનાર અને અવ્યવસ્થિત નિયમો નક્કી કરનાર શાસ્ત્ર તે 'અધ્યાત્મશાસ્ત્ર' કહેવાય છે.

પ્રાણી જીવનમાં ઉપયોગી એવા ચર્ચા શાસ્ત્રોનું શિક્ષામંત્ર આ અધ્યાત્મશાસ્ત્ર છે. અને ચર્ચા જીવનમાં શિક્ષામંત્રી જીવન આ આધ્યાત્મિક જીવન છે.

આત્મા અને આધ્યાત્મિક જીવન સામે જન્મતા અને જનતા બીજા કયા કયા તરંગો નાંજાંધે ધરાયે છે ? કયા કયા તરંગોને નાંજાંધે આત્માને ઉપયોગી છે ? એ તરંગોને જનતા શાસ્ત્રો પરુ આચાર્યોએ રચ્યાં છે.

તેથી જુદા જાતના રીતીને એ નાંજાંધે કયા કયા નિયમોને અનુસરે છે ? વિશેષ પ્રશ્નોના જવાબ રૂપે પૃથક્કરણ કરીને અવ્યવસ્થિત શાસ્ત્ર અવ્યવસ્થિત આગળ છે જેનું નામ 'કૌટલ્યન.૪ શાસ્ત્ર' અથવા 'તત્ત્વજ્ઞાન' કહેવાય છે.

એ કે એકેક શાસ્ત્રોના નાજાંધે આત્માને અને અનુસરે અને નાજાંધે અને નિયમોને નેક

સંલેગોથી બંધાઈ જતો નથી અને વખત આવે છે ત્યારે ગરીબ માણસોમાંથી પણ મહાપુરુષો નીકળે છે. માણસમાં કેટલી શક્તિ રહેલી છે તે મહાપુરુષોના જીવનમાંથી મળી શકે છે. મહાપુરુષો જ સમાજના માણસોના સામાન્ય સ્વભાવને સાચો રસ્તો બતાવી શકે છે; તેથી કેાઈ પણ રીતે તેમનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. ભૂતકાળમાં થઈ ગયેલ મહાત્માઓ પણ મનુષ્યજીવન સુધારવા માટે સૂચનાઓ આપી ગયા છે; પણ હાલના કાળમાં બિનઉપયોગી વસ્તુઓ તરફ એટલું લક્ષ રહે છે કે આ સૂચનાઓ સાંભળવાની કુરસદ નથી; પણ એક દિવસ પડેો ઊઘડશે. માણસના જેલા ઢોપો માણસે દૂર કરવા જોઈએ.

માણસના મરણવખતે શૈવાદૂતવાના ખરાબ ચાલ એટલા મધા વધી ગયા છે કે મરણ જેવા ગંભીર પ્રસંગની અસર ખાસપાસનાં માણસો ઉપર થતી નથી અને ઘણી વખત રમ-પાનમાં પણ વેપારની વાતો ચાલે છે અથવા જે માણસની બ્રી મરી ગઈ હોય તેની સગાઈની વાતો ચાલે છે. બીજાનું મરણ જોઈ જેવો વૈરાગ્ય આવે છે તેવો બીજો વખતે આવતો નથી. આવી દશા અંદર હોય ત્યારે મન અને વાણી શાંત રાખવાં જોઈએ કે જેથી વૈરાગ્ય ટકે અને સત્ય જીવન ગાળવાની દૃઢતા પ્રાપ્ત થાય. આત્માનો જે આનંદ શાંત મનથી મળી શકે છે તે જોતાં, મનને વિશ્લેષનાં સાધન આપવાં જોઈએ નહિ. માણસને ચડવું હોય તો ચડવાની છટ મળે છે અને પડવું હોય તો પડવાની છટ મળે છે.

સંસાર દુઃખમય નથી, પણ માણસને હલકા સ્વભાવની

અ તુ ભ વ ની એ ર છુ પ ર

લઈ શકાય તેમ છે. છતાં દરેકે તે તે શાસ્ત્રની આવશ્યકતા સ્વીકારી જ છે. અને આ રીતે આ આર્ય પ્રજાનું વાડંમય વિશાળ છે. સીધી કે અડકતરી રીતે જે જે વસ્તુના વિવેચનની જરૂર પડે, તેનું વિવેચન કર્યા વિના ચાલે જ કેમ ? જુદા જુદા સાધક પાત્રોને લક્ષ્યમાં રાખીને શાસ્ત્ર રચતાં પ્રથમથી માંડીને છેવટ સુધીના નિયમો નક્કી કરવા પડે છે. આથી વાડંમય-શાસ્ત્રસંગ્રહ વિશાળ થાય એ સ્વાભાવિક છે. છતાં નિરૂપયોગી બાબતોનો “ કાગડાના દાન્તની પરીક્ષા કરવાના પ્રયત્ન ” ની જેમ ત્યાગ કરવામાં આવ્યો છે.

જ્ઞાત પુત્ર શ્રી વર્ધમાનકુમાર આ શાસ્ત્રોમાં નિષ્ણાત છે. અધ્યાત્મ શાસ્ત્રમાં પુરા પ્રવિણ છે. એટલું જ નહીં પણ પોતાનો આત્મા કઈ ભૂમિકા પર છે ? આ મૂઠ સ્વરૂપ પણ તેઓશ્રીને બરાબર અવગત છે. તેથી જ બધાં તેઓએ પ્રતિજ્ઞા સ્વીકારી ત્યારે પણ તેઓ “ આત્મસ ” હતા, અને આજે પણ તેઓ આત્મસ છે.

જે જે સમયે, તેઓનો આત્મા, જે જે પરિસ્થિતિમાં હોય છે, તેમાંથી આગળ વિકાસ કરવા માટે તેઓ મદદ લાવે છે, પ્રયત્નવંત છે. અને બધાં આ પ્રયત્નને પરિણામે તેઓ વિકાસની ટોચ પહોંચે, ત્યારે તેઓ સાધન ત્રવંસ થશે અને પોતાના આત્માને હમેશાં માટે અનંત આનંદમાં મરકાવશે.

મળી શકે તેમ છે. પણ આ શોષ હજી પૂરી થઈ નથી. વળી અમેરિકામાં એક એવી શોષ થઈ છે કે જે શહેરમાં વીજળીનું કારખાનું હોય તેમાંથી વીજળીની શક્તિ-તાર અથવા બીજા મોંઘા સાધનની જરૂરવગર-માત્ર હવાદ્વારા ગામડાંમાં મોકલી શકાયે અને તે શક્તિથી ગામડાના માણસો ખેતી કરી શકાયે, ચરખા ચલાવી શકાયે અને મનના વિકાસનાં બીજાં જે સાધન શહેરમાં છે તેને ત્યાં દાખલ કરી શકાયે. વરસાદ પણ જોઈએ ત્યારે લાવી શકાયે એમ ત્યાંના માણસો કહે છે. આવા દેરફાર એક દૃષ્ટિથી સારા છે, પણ તેમાં મોહ અને માયાનું જોર લાગે છે અને મન તથા દંદ્રિયોના આવી રીતે સંતોષ લેવા જતાં કદાચ આત્માને જોવો પડે. તેથી નવા મુદ્ધારા કરવામાં બહુ સાવધ રહેવાનું છે.

રેડિયોમાં એક વખત એક સારા મહાત્માનું સ્ત્રાવું ભજન સાંભળવામાં આવ્યું હતું અને તે પછી તરત જ મુંગારરસનું સંગીત સાંભળવામાં આવ્યું હતું. આ બંને રસ એક જ વખતે મળવાથી કેટલીક વાર મનુષ્યને મત્ત થઈ શકે છે.

સામાન્ય માણસને દંદ્રિયોના રસ જમે છે અને તે તૃપ્ત કરી આપે એવી સમાજ તેને ગમે છે. માણસને પાત્રું મહેતું છે, પણ ચંદ્રું મુસકેલ છે; તેથી જે વાત પણા માણસ સાચી માને તે સાચી હોય પણ નહિ અને પણા માણસનું મહેતું દરવાજો આત્મચ્છિદ્રિ યાચ નહિ.

મરેલા માણસના આત્માની શાંતિ માટે કેટલીક વાર

ક રે મિ ભાં તે !-સૂત્ર

આ ઉદ્દેશ ધ્યાનમાં રાખીને-પોતાની પરિસ્થિતિ જાંધવેસતી આવે એવી આ પ્રતિજ્ઞા તેમણે સ્વીકારી છે. આ પ્રતિજ્ઞા આધ્યાત્મિક જીવનમાં વિકાસ કરવાનું-અધ્યાત્મ શાસ્ત્રસિદ્ધ, માર રૂપ અને અતિ વ્યવહારુ-એક સર્વોત્તમ પદ્ધતિયુ છે.

આ પ્રતિજ્ઞાને જાંધવેસતો થઈ શકે તેવો-ત્યાગમાંથીને જાણી જીવનકમ-તે દિવસથી જ તેમણે શરૂ કરી રીધો છે.

અર્થાત્ તેમની એકેએક-સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ, કાર્યિક, વાચિક, માનસિક કે બાહ્ય, એવી એક પણ પ્રવૃત્તિ નથી જે ન હોતુક, બ્યવસિયત, અને ઉદ્દેશ્યાનુસારી ન હોય, એ હોય જરાતર સમજાયુ દશે. "

" આધ્યાત્મિક પદ્ધતિયા એ મહાપુરુષ કેટલા સમય દશે ? કેટલા બાકી દશે ? કેવી રીતે સમજા દશે ? વિનંતે જાનુવામાં આવે તો કેટલો બધો જાનક શાય ? "

" એ જાનકની તો જાણે જ રહી ? પરંતુ તે જાનક જાનક કેવલે હોય ? તે તો શાસ્ત્રોના સ્વરૂપે જ રહી જાય. જાનકની વિવિધતા તથા જાનકના જાનકને સંકળ સ્વરૂપે જાય, એ જો મહાપુ. તેથી જીવિત સમય-જાનકને જોય તો એ જાનક રૂપે હોય. " એવો જોય જ જાનકને જાનક રૂપે હોય.

મળી શકે તેમ છે. પણ આ શોધ હજી પૂરી થઈ નથી. વળી અમેરિકામાં એક એવી શોધ થઈ છે કે જે શહેરમાં વીજળીનું કારખાનું હોય તેમાંથી વીજળીની શક્તિ-તાર અથવા બીજા મોંઘા સાધનની જરૂરવગર-માત્ર હવાદ્વારા ગામડાંમાં મોકલી શકાય અને તે શક્તિથી ગામડાના માણસો ખેતી કરી શકશે, ચરખા ચલાવી શકશે અને મનના વિકાસનાં બીજાં જે સાધન શહેરમાં છે તેને ત્યાં દાખલ કરી શકાય. વરસાદ પણ જોઈએ ત્યારે લાવી શકાય એમ ત્યાંના માણસો કહે છે. આવા ફેરફાર એક દૃષ્ટિથી સારા છે, પણ તેમાં મોહ અને માયાનું જોર લાગે છે અને મન તથા ઇન્દ્રિયોના આવી રીતે સંતોષ લેવા જતાં કદાચ આત્માને જોવો પડે. તેથી નવા સુધારા કરવામાં બહુ સાવધ રહેવાનું છે.

રેડિયોમાં એક વખત એક સારા મહાત્માનું સારું ભજન સાંભળવામાં આવ્યું હતું અને તે પછી તરત જ શૃંગારરસનું સંગીત સાંભળવામાં આવ્યું હતું. આ બંને રસ એક જ વખતે મળવાથી કેટલીક વાર મનુષ્યને સ્વતંત્ર સૂઝતું નથી.

સામાન્ય માણસને ઇન્દ્રિયોના રસ જમે છે અને તે વૃક્ષ કરી આપે એવી સમાજ તેને જમે છે. માણસને પહેલું સહેલું છે, પણ ચઢવું મુશ્કેલ છે; તેથી જે વાત ધણા માણસ સાચી માને તે સાચી હોય પણ નહિ અને ધણા માણસનું કહેવું કરવાથી આત્મનિહિ થાય નહિ.

મરેલા માણસના આત્માની શાંતિ માટે કેટલીક વાર

તો એ આનંદ મ્હાલી શકાય ! બાકી તો—અનુભવીઓના વચન પરના વિશ્વાસથી કે અનુમાનથી કંઈક સમજી શકાય, શિવાય બીજો માર્ગ નથી. અથવા હોય, તો તે હું બાજુતો નથી. ”

“ આપણા જીવન વ્યવહારને લગતી દરેક પ્રવૃત્તિઓ શાસ્ત્રીય ધોરણ પર મુકવામાં આવેલી છે. તેનું રેખાદર્શન આપે કરાવ્યું. પરંતુ ચાહુ લોકવ્યવહારે તેમાંના અમુક નિયમો પોતાને ઉપયોગી હોય તેટલા જ પ્રચારમાં મૂકેલા હોય છે. તેથી લોકવ્યવહારના કાયદા ઉઠાવનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિની તે દરેક નિયમોને બરાબર આદર આપવાની ફરજ છે, તેમાં તેનું હિત છે. એ પણ એ ઉપરથી જ સ્પષ્ટ થાય છે. પરંતુ કોઈ વ્યક્તિ એ નિયમોને આદર ન આપે તો શું કરવું જોઈએ ? ”

“ એ તેમની મરજીની વાત છે. અને એ તેના કાયદા તે વ્યક્તિ મેળવતી હોય, તો માન આપવાની ફરજ છે. નહીં-તર તેમને લોકવ્યવહારથી થતા કાયદા મેળવવાનો તો અધિકાર રહેતો નથી. એટલું જ નહીં, પરંતુ જો તેવી વ્યક્તિની પ્રવૃત્તિથી લોકવ્યવહારને કે તેને અનુસરનારી વ્યક્તિઓને અડચણ પડે તો તેમ જણાય તો લોકવ્યવહારના અનુસરનારો તે બાબત જાણ રહેવું જોઈએ; અને જરૂર જણાય તો તેવી વ્યક્તિ સામેનો સંઘર્ષ તોડી નાંખવો જોઈએ. તેમ છતાં પણ નુકસાનનો સંભવ ઓછો હોય,

સંજોગોથી બંધાઈ જતો નથી અને વખત આવે છે ત્યારે ગરીબ માણસોમાંથી પણ મહાપુરુષો નીકળે છે. માણસમાં કેટલી શક્તિ રહેલી છે તે મહાપુરુષોના જીવનમાંથી મળી શકે છે. મહાપુરુષો જ સમાજના માણસોના સામાન્ય સ્વભાવને સાચો રસ્તો બતાવી શકે છે; તેથી કેાઈ પણ રીતે તેમનું રસણુ કરવું જોઈએ. ભૂતકાળમાં યદ્યં ગયેલ મહાત્માઓ પણ મનુષ્યજીવન સુધારવા માટે સૂચનાઓ આપી ગયા છે; પણ હાલના કાળમાં બિનઉપયોગી વસ્તુઓ તરફ એટલું લક્ષ રહે છે કે આ સૂચનાઓ સાંભળવાની કુરસદ નથી; પણ એક દિવસ પડેો જિઘડશે. માણસના રચેલા કોયો માણસે ફર કરવા જોઈએ.

માણસના મરણવખતે રોવાફૂટવાના ખરાબ ચાલ એટલા બધા વધી ગયા છે કે મરણ જેવા ગંભીર પ્રસંગની અસર આંસપાસનાં માણસો ઉપર થતી નથી અને ઘણી વખત રમ-શાનમાં પણ વેપારની વાતો ચાલે છે અથવા જે માણસની સ્ત્રી મરી ગઈ હોય તેની સગાઈની વાતો ચાલે છે. બીજાનું મરણ જોઈ જેવો વૈરાગ્ય આવે છે તેવો બીજો વખતે આવતો નથી. આવી દશા અંદર હોય ત્યારે મન અને વાણી શાંત રાખવાં જોઈએ કે જેથી વૈરાગ્ય ટકે અને સત્ય જીવન માગવાની દૃઢતા પ્રાપ્ત થાય. આત્માનો જે આનંદ શાંત મનથી મળી શકે છે તે બેતાં, મનને વિસેષનાં સાધન આપવાં જોઈએ નહિ. માણસને ચંદ્રવું હોય તો ચંદ્રવાની છટ મળે છે અને પડવું હોય તો પડવાની છટ મળે છે.

સંસાર દુઃખમય નથી, પણ માણસને દૃઢતા સ્વભાવની

६ रे मि ल' ते !—सूत्र

તો દુનિયામાંના કોઈ પણ પ્રયત્ને, નુકશાન થતું અટકે તે કરવાની અમેસરોની ફરજ છે. અને તેથી જ તેમને જનનો અધિકાર છે. એ અધિકાર અને ફરજ બન્ને વચ્ચે જ લોકબ્યવહારની રક્ષા અને જનસમુદાયનું કલ્યાણ સમાયેલું છે. પરંતુ જો ઉપેક્ષા કરવામાં આવે, તો જરૂર અમેસરો નહીં પણ લોકબ્યવહારજનક પ્રત્યેકબ્યક્તિ, જનસમુદાયના કલ્યાણ કરવામાં બાગીદાર બને છે. એમ સમજાવેલું છે."

“ ત્યારે મું આ રીતે શ્રી વર્ધમાનકુમારને પણ લો
મનુષ્ય જ્યાં જ કરે તો જોઈએ ? લોકાધ્યક્ષારના ક
નિયમને તે અનુસરે કે ? ”

“ નર્મદા તો મ ન બનવું જોઈએ. ”

“ 3.4.63 ? ”

[illegible]

1. 2019. 12. 1. (수) 14:00 ~ 15:00
 2. 2019. 12. 1. (수) 15:00 ~ 16:00

મેરણી વીજળીના ઝબકારા માફક તેજ આપી ચાલી જાય છે; કારણ કે આત્માને કોઈ કામ માટે વિચાર કરવાની જરૂર પડતી નથી. માનસિક વિચારથી 'જરૂર' જ્ઞાન મળતું નથી. યુરોપના વિદ્વાનોએ જીવન સુધારવા ઓછો વિચાર કર્યો નથી અને છતાં હજી માણસના સામાન્ય સ્વભાવમાં તેઓ ફેરફાર કરી શક્યા નથી.

સમાજમાં મોટો ફેરફાર કરવા માટે કોઈ પણ વ્યક્તિમાં મોટો ફેરફાર થવો જોઈએ આવો માણસ જ સમાજને નવો રસ્તો બતાવી શકશે. પણ જે માણસમાં 'નવું' તેજ આવે, તેણે અધીરા થઈને પોતાની અપૂર્ણ સ્થિતિમાં સમાજને તે તેજ આપવું જોઈએ નહિ. તેમ કરવાથી તેના શિષ્યો મૂળ રહે છે અને તે શિષ્યોના શિષ્ય મૂળ ગુરુના નામ અને દીર્ઘિતિ બગાડે છે.

સમાજમાં સત્યગુણ લાવવો હોય તો સત્ય તરફ જ નજર જોઈએ. આત્મા સિવાય કોઈ વસ્તુ સત્ય ન હોવાથી આત્મજ્ઞાન મેળવવું એ મનુષ્યજીવનનું પહેલું કર્તવ્ય હોતું જોઈએ. જ્ઞાનથી જ્યારે આર્થિક જીવન રચાશે, ત્યારે એક માણસ બીજાને ગુડસાન કરીને ધનવાન થશે નહિ; પણ સૌને લાભ મળે, નોકરી મળે, ધંધો મળે, એવા ઉદ્યોગો ધડશે. રાજ્યવર્તન એવું નહિ થાય કે બીજા દેશના લોકોને દુઃખી કરીને પોતાના દેશને સુખી કરવો. જ્ઞાની માણસ બીજામાં પણ પ્રેમને જોઈ શકે છે અને તે ભાવે બીજાની સેવા કરે છે. જ્યારે માણસ માણસરૂપે દેખાય, ત્યારે તેની જે સેવા થાય તે માણસની સેવા કહેવાય. જ્યારે તે ભગવાન-

હારની કોઈ પ્રવૃત્તિ સાથે બંધબેસતી નથી હોતી. તેથી લોકવ્યવહારથી વિરુદ્ધ વર્તનાર કાંતો નિયમ ભંગની શિક્ષા ભોગવીને લોકમાં રહી શકે, અથવા જનસમુહથી બહાર રહી શકે. ”

“ વિધાતકની પ્રવૃત્તિ કલુષિતતા. અદીર્ઘ દષ્ટિ, સ્વાર્થ કે અજ્ઞાનમૂલક હોય છે. અર્થાત્ નિર્બળતાજન્ય હોય છે. તેથી તે ત્યાજ્ય ધર્મ પડે છે. પરંતુ આવા અભિન્નત પુરુષોની પ્રવૃત્તિ ‘ શાસ્ત્રસિદ્ધ લોકવ્યવહાર જનસમુહનું કલ્યાણ કરે છે. ’ એ હેતુથી પરિણામે સહાનુભૂતિ ગભિત હોય છે. લોકવ્યવહારથી જનતાની જે વિકાસ ભૂમિકા ઘડાતી હોય છે, તેના કરતાં તેઓ ઉપરની ભૂમિકા પર હોય છે. અને એ ઉપરની ભૂમિકામાં રહીને તેમનું સ્વતંત્ર વર્તન કદાચ ચાલુ લોકવ્યવહારને બાધક થવું જણાતું હોય, તો લોકવ્યવહારે તેને અનુસારે પેતાનું સ્વરૂપ બદલવું જોઈએ, અથવા એ આદર્શને ન પહોંચી વળવા માટે પેતાની અશક્તિ કબુલ કરી લઈ, તેને પહોંચી વળવા પ્રયત્નશીલ થવું જ જોઈએ. પરિસ્થિતિ વિશેષ કે સ્ત્રમય વિશેષમાં શું કરવું ? એવા ગુંચરાણમાં લોકવ્યવહાર પડે, ત્યારે આવા મહાનુભાવ પુરુષ તરફથી પ્રત્યક્ષ મેળવી શકે છે. આવા પુરુષે લોકવ્યવહારને ધરનારા અને આર્જક હોય છે. તેથી પૂજ્ય છે. એટલું જ નહીં પણ લોકવ્યવહારના-વ્યર્જકથી માંડીને રાજ્ય સુધીના તરફ તરફ કરતાં સ્વતંત્ર હોય છે. એટલે

થવું ગમતું નથી, કારણ કે એ હલકું પદ છે. તેથી રાજ્યો તત્ત્વજ્ઞાની અને ભક્ત થાય તો જ સમાજજીવન સુધરે તેવું છે.

જિંદગી માટે ખાવાપીવાનાં સાધનો મેળવવાની જરૂર છે, પણ તે કામ દુકામાં તરત પતી જાય તેવું સમાજજીવન અને રાજ્યજીવન જોઈએ. જો આખો દિવસ અને આખી જિંદગી તે કામ માટે જાય તો બીજો કોઈ પુરુષાર્થ થઈ શકશે નહિ.

લડાઈ વખતે જિંદગીની જરૂરિયાતની ચીજોના ભાવ ઘણા વધી જાય છે. કેટલીક ચીજો લશ્કર માટે લઈ જવામાં આવે છે અને કેટલીકના ભાવ વેપારીઓના સ્વાર્થથી પણ વધી જાય છે. એવી અનીતિ અટકાવવા માટે સરકાર તરફથી અંકુશ (કંટ્રોલ) રાખવામાં આવે છે. તેથી ખરી રીતે અનીતિ ઘટવી જોઈએ પણ તેને બદલે અનીતિ વધી જાય છે. તેનું કારણ એ છે કે વેપારી જીવિવાળી રાજસૂતા પોતે જ સ્વાર્થમાં પડી જાય છે, પ્રજાને દગાવવા માટે પોતે પણ સંપદો કહે છે અને પ્રજા તે સ્વાર્થનું અનુકરણ કરે છે. કોઈને નીતિ શીખવવી હોય તો શીખવનારે પોતે નીતિ પાળવી જોઈએ. જ્યાં રાજસૂતામાં નીતિની ખામી જણાઈ આવે ત્યાં પ્રજાનું કમબાચ્ય ગ્રમયવું. વળી એક રાજ્યની અનીતિની અસર બીજાં રાજ્યો ઉપર થાય છે. બધા દેશોનું હાલનું સમાજજીવન લગભગ એટલું પડી ગયું છે કે હવે વધારે પડવા જગ્યા રહી નથી. જ્યાં ઘણી અનીતિ વધે ત્યાં લડાઈ વગર જૂલો સુધરી શકતી નથી.

કે રે મિ ભાં તે !-મૂ ૪

તેઓની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ કે રચના મૂળતઃસ્વરૂપે ત્રિકાગમો અગાધિત જ રહે છે. અને રહેવી જ જોઈએ. ”

“ આ ભેદ હવે કંઈક સમજાય છે, અને એટલું જિ-
જ્ઞાન પણ સમજાય છે કે-જનશ્રમુદ્ધનું કેટલુંક ઉદાત્ત અને
ઉચ્ચ વર્તન સાધન સામગ્રીને લીધે થાય છે. સાધન
સામગ્રી પર જ તેનો ધર્મ આધાર હોય છે, એમ કદીએ તો
પણ આવે. ત્યારે આ મહાપુરુષનું વર્તન જહારની કોઈ પણ
સાધન સામગ્રીનું આધાર નથી, એટલું જ નહીં પરંતુ વન
પશુઓની માફક કેવળ શરીર આધારેય નથી. પરંતુ શરીર, મન
ચિત્તોની પછળ રહેલો આત્મા જ અંદરથી અપૂર્વ પ્રકાશ
ફેલે છે. જેને લીધે તેઓનો આત્મા ઉદાત્ત અને વિદા
શુભઅવધાન પ્રવર્તી શકે છે અને શાન્તી શકે છે. આ
ઉદાત્તો એમનો આત્મા કઈ જગત્સર ભૂમિકા પર હોય ?
તેમને તે જગત્સર કોણી નહીં ”

“ એ જગત્સર કોણી નાથાન કયા વિચારના હોય ?
જાણી જાણી કયા કયા વિચારના હોય ? કેવી કેવી અનુ-
ભવના કયા કયા રસના કયા હોય ? તેમને તે
કયા કયા રસના કયા હોય ? એ જગત્સર કોણી
કયા કયા રસના કયા હોય ? તેમને તે
કયા કયા રસના કયા હોય ? તેમને તે
કયા કયા રસના કયા હોય ? તેમને તે ”

થવું ગમતું નથી, કારણ કે એ હલકું પદ છે. તેથી રાજ્યો તત્વજ્ઞાની અને લક્ષ્મી યાચ તો જ સમાજજીવન સુધરે તેવું છે.

જિંદગી માટે ખાવાપીવાનાં સાધનો મેળવવાની જરૂર છે, પણ તે કામ દૂંકામાં તરત પતી જાય તેવું સમાજજીવન અને રાજ્યજીવન જોઈએ. જે આખો દિવસ અને આખી જિંદગી તે કામ માટે જાય તો જીંદગી પુરુષાર્થ થઈ શકશે નહિ.

લડાઈ વખતે જિંદગીની જરૂરિયાતની ચીજોના ભાવ ઘણા વધી જાય છે. કેટલીક ચીજો લશ્કર માટે લઈ જવામાં આવે છે અને કેટલીકના ભાવ વેપારીઓના સ્વાર્થથી પણ વધી જાય છે. એવી અનીતિ અટકાવવા માટે સરકાર તરફથી અંદુશ (કંટ્રોલ) રાખવામાં આવે છે. તેથી ખરી રીતે અનીતિ ઘટી જોઈએ પણ તેને બદલે અનીતિ વધી જાય છે. તેનું કારણ એ છે કે વેપારી ભુદિવાળી રાજસભા પોતે જ સ્વાર્થમાં પડી જાય છે, પ્રધાને દબાવવા માટે પોતે પણ સંપદા ફરે છે અને પ્રધાન તે સ્વાર્થનું અનુકરણ કરે છે. કોઈને નીતિ શીખવથી દોષ તો શીખવનારે પોતે નીતિ પાળવી જોઈએ. જ્યાં રાજસભામાં નીતિની ખામી જણાઈ આવે ત્યાં પ્રધાનનું કમબાવ્ય ચમચવું. વળી એક રાજ્યની અનીતિની અસર ધીરજ રાજ્યો ઉપર થાય છે. બધા દેશોનું હાલનું સમાજજીવન લગભગ એટલું પડી ગયું છે કે હવે વધારે પડવા જગ્યા રહી નથી. જ્યાં ધાર્ટી અનીતિ વધે ત્યાં લડાઈ વગર જૂલો મુપરી થઈ જાય.

અનુભવની ઓરણ પર

* * * * *

“ પ્રભુમ, સાતપુત્ર શ્રી વર્ધમાનકુમારની પાછળ પાછળ મોકલેલી આપ જન્મેની શ્રદ્ધા અને પ્રજા નામની જ્ઞાતા વૃત્તિઓ આજ આવી પહોંચેલી છે. અને બાળુના મનોમંદિરમાં વિશ્રામ લે છે. એ જન્મે આપને મળવા હિંમત છે. એટલું વિનવી, આપની યથાસ્થિ નિદેશ સાંભળવા હું તૈયાર જ છું. ”

“ વત્સ ! ચિત્તાવેગ ! જન્મે મહાનુભાવોને જરૂરી મોકલ. અહીં અમે એમની જ રાહ જોઈએ છીએ. ”

“ પ્રભુમ. આદેશ પ્રમાણે જ—”

“ જા, વત્સ ! જરૂરી જા. અને શીઘ્ર મોકલ. ”

“ તેમજ કરેલું આપ હમણાં જ જોઈ શકશો, આર્ય ! ”

* * * * *

“ અરો ! સ્વાગત, પવિત્રપ્રવૃત્તિપૂનિતદેહલતાવંત જન્મે મહાનુભાવ ભગિનીઓને ! દીર્ઘકાળે પણ યથાર્થ કુશળતાયુક્ત જોઈ, અહીંની કુશળતા નિવેદનપૂર્વક ફરીથી પણ અમે જન્મેનું સ્વર્ણ સ્વાગત કરીએ છીએ. ”

“ અનુસહ, આર્યોનો. દીર્ઘકાળે પણ દર્શનમનન્દનો યોગ મળ્યાં, તેનાં જે આપ આર્યોનોજ વિદ્યેતાનુસર છે. ”

* * * * *

રાજ્ય છે. ઇંગ્લેન્ડમાં મોટે ભાગે પ્રજાનું રાજ્ય છે. ત્યાં રાજાની સત્તા નિયત કરેલી હોવાથી રાજા સ્વતંત્ર રીતે કાંઈ કામ કરી શકતો નથી. અમેરિકા જેવા દેશમાં કેવળ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય છે. આ પ્રમાણે દેશદેશાંતરમાં રાજ્ય-પદ્ધતિ જુદાજુદા પ્રકારની છે.

કાળ પ્રમાણે પણ રાજ્યપદ્ધતિમાં ફેર પડે છે. ઘણા દેશોમાં જેને આગળના વખતમાં સ્વરાજ્ય કહેવાતું હતું તેને વર્તમાન કાળમાં સ્વરાજ્ય કહેવાતું નથી. જર્મની અને રશિયા જેવા મોટા દેશોમાં રાજાના સ્વતંત્ર રાજ્યને બદલે પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ઉત્પન્ન થયાં છે.

વળી પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં પણ કયું રાજ્ય સારું તે નક્કી કરવું મુશ્કેલ છે. પ્રજાને જે આદર્શ જર્મનીમાં છે, તે રશિયામાં નથી અને રશિયામાં છે તે અમેરિકામાં નથી.

આવી રીતે દેશકાળ પ્રમાણે સ્વરાજ્યનો અર્થ ફરતો રહે છે. ઘણાં વર્ષ પહેલાં જ્યારે અંગ્રેજ કેમ્બ્રિજી આ દેશમાં દાખલ દરવાની વાત ચાલતી હતી, ત્યારે બંગાળના આગેવાન રાજા રામમોહન રાયે આ બાબતને ટેકો આપ્યો હતો. તેમણે કહ્યું કે, ‘હિંદુધર્મમાં સગી વગેરેના શુદ્ધિગત દેવતાઓ દોષ દાખલ થઈ ગયા છે, તે દૂર દરવાની જરૂર છે અને અંગ્રેજ કેમ્બ્રિજી હિંદને પણ લાભ થશે.’

રાજા રામમોહન રાયના આ મતને બીજા દેવતાકે આગેવાનોએ પણ ટેકો આપ્યો, અને તેથી અંગ્રેજ વિદ્યા-દયા લોકો ખુશીથી સ્વીકાર્યા હતા. અંતે એવું પરિણામ આવ્યું કે, જેટલું અંગ્રેજી જાણ તે બધું સારું લાગવા

કે રે મિ ભં તે !-સુ ૪

“ અહો ! ભગિનીઓ ! જ્ઞાત ખંડ વનમાંથી નિકળ
પડીથી આજ સુધીનું એ મહાત્મા પુરુષનું જીવનવૃત્તાન્ત
અમને વિગતથી કહો. અમે એ સાંભળવાને આજે સર્વથા
ઉત્તુક થયા છીએ. ”

“ અમે પણ એ વૃત્તાન્ત ફરી ફરીને-વારંવાર કહેવું
ઉત્તુક જ છીએ, પરંતુ અમે ખરાબર કહી શકીશું કે કેમ
તે તો શંકા જ છે. જેઓના મન, વાણી, કર્મ અને
આત્મા પ્રથમથી જ જે ઉદાત્ત સ્થિતિએ પહોંચેલા છે, તે
સ્થિતિનું પણ વર્ણન અશક્ય જ છે, તો પછી આ કસો
ટીમાંથી પનાર થતી વખતે તો દુઃખના ઝોનાની માફક
રીતે તે જગદી નિકળ્યા છે. તે રીતે તેનું વર્ણન સર્વથા
અમરી કલ્પનની પણ પેડે પણ છે. ”

એ વખતે મુકુન્દ અને મુકુન્દ પ્રવચીનનું સ્વરૂપ નમસ્કાર
કર્યું. નમસ્કારને નમસ્કાર નામનું સ્વરૂપ સમરજીમાં મળ્યું
હોય ત્યારે તે જાણી શકે હોવાથી રીતે કહી શકાય
કે : કહેવ જાય તે વચ્ચે કહી શકાય કે કેમ
કે : કહેવ જાય તે વચ્ચે કહેવ જાય તે વચ્ચે કહેવ જાય
કે : કહેવ જાય તે વચ્ચે કહેવ જાય તે વચ્ચે કહેવ જાય
કે : કહેવ જાય તે વચ્ચે કહેવ જાય તે વચ્ચે કહેવ જાય
કે : કહેવ જાય તે વચ્ચે કહેવ જાય તે વચ્ચે કહેવ જાય

૧૦૦૦ ૧૦૦૦ ૧૦૦૦ ૧૦૦૦ ૧૦૦૦ ૧૦૦૦ ૧૦૦૦ ૧૦૦૦ ૧૦૦૦ ૧૦૦૦

હિંદના એક હિતેચ્છુ અંગ્રેજ જવાબ આપે છે કે, ‘અંગ્રેજો હિંદમાં જઈને હિંદી ભાષા કેવી બોલે છે તે પણ જાણવા જેવી છે. એક અંગ્રેજને દવા માટે ગધેડીનું દૂધ લેઈતું હતું; પણ ગધેડીને હિંદી ભાષામાં શું કહે છે તે તેને ખબર નહોતી. તેથી નોકરને બોલાવ્યો અને કહ્યું કે, ‘દેખો, ગાંવ મેં જા કર ગધા કા દૂધ લે આવ; મગર દેખો, વો હમેરા માફક ગધા નહીં, મેમ સાહેબકી માફક ગધા હોવે, ઉસીકા દૂધ ચાહીએ.’ ખીમને દોષ દેવા સહેલા છે, પણ પોતાના દોષ જોવા મુશ્કેલ છે. વળી અહીંના માણસો માટે અંગ્રેજી ભાષામાં શિક્ષણ આપવાની અને વ્યવહાર ચલાવવાની બિલકુલ જરૂર નથી. શિક્ષણ માતૃભાષામાં આપવું જોઈએ અને જ્યાં અંગ્રેજી ભાષાની જેટલી જરૂર જણાય ત્યાં તેટલું શિક્ષણ તે ભાષાનું આપવું જોઈએ.

‘બોયકોટ’ ની ચળવળના પરિણામમાં રાજ્યપદ્ધતિ કાંઈક અંશે લોકોને જવાબદાર થઈ; તેને મોરલી-મિન્ટોના મુધારા કહે છે. ત્યારપછી મુદોપનો મહાન વિમલ થઈ ગયો અને લોકમાન્ય તિલક અને મિસ્ત્રિબેની બિએન્ટે સ્વરાજ્યની ચળવળ ઉપાડી. કાંઈક અંશે આ ચળવળની અમરશી અને કાંઈક અંશે લડાઈમાં લિંદે ઇંગ્લેન્ડને દરેકી મદદના બદલામાં લિંદનું રાજ્ય પહેલાં કરતાં લોકોને વધારે જવાબદાર થયું. તેને મોન્ટેગ્યુ એન્ડર્સનના મુધારા કહે છે.

છતાં અંગ્રેજની પાર્ટમેન્ટની દિંદ ઉપર રહેલી સત્તામાં બહુ દેર પડ્યો નથી. રાજ્યગંધારણ એવું થયું કે, રાજ્યના અમલદાર કોઈ વખતે અંગ્રેજી પાર્ટમેન્ટને જવાબદાર

અનુભવની એરણ પર

વાય છે, ચિત્ત ચગડોળે ચડે છે. માનસિક સ્થિતિમાં જે અનુભવ ખડો થયો છે, જે અદ્ભૂત ચિત્ર મનઃપટ પર ચિત્રાઈ ગયું છે, તેની આગેહુળ છાયા કયા શબ્દો દ્વારા રજુ કરવી ? કઈ વાક્યરચનાથી પ્રગટ કરવી ? કયા ભાગને વિશેષ, અને કયા ભાગને સામાન્ય મહત્ત્વ આપવું ? કેવી રીતે અને કયા પ્રસંગથી વર્ણનની શરૂઆત કરવી ? એ કાંઈ અમારાથી નિર્ણય થઈ શકતું જ નથી.

તોપણ અમારી શક્તિ અનુસાર અમે જે સ્વરૂપમાં નિવેદન કરીએ, તેની તે રીતે જ કહર કરશો. જેમ હોવું જોઈએ તેમ, અને જે રીતે ઘટે તે રીતે બરાબર સમજી લેવાનો તો આપ જાતે જ પ્રયત્ન કરશો, એટલી વિનંતિ કર્યા પછી, એ જ મહાપુરુષને હૃદયને વિષે યાદ કરી, હવે અમે આપની આજ્ઞાને અમરમાં મુકવાની શરૂઆત કરીએ છીએ. "

" કહો, કહો, જુદો ! અશ્વદેવશ્વર એ સાંભળવા અમે તૈયાર જ છીએ. પન્થભાન્ય તમારું ! તમને એ બધા પ્રસંગો જાતે જોવા-જાણવાનો મુયોગ મળી ગયો, તમારાં નયન દૂતાર્થ થયાં છે. અમારે તો માત્ર સાંભળીને જ રાજી થવાનું છે. બસ, જુદો ! હવે અમારા કર્ણપૂટને ખવિત કરો. દૂતાર્થ કરો. "

• • • • •

એ એક વેપારમાં ખોટ જશે તો અંચેજી પ્રજાની આંખ
 બિડકશે અને હિંદમાં નવી જાગૃતિ આવશે. જેમ આપણો ખોરાક
 પરદેશથી મંગાવતા નથી, પણ હાથે તૈયાર કરીએ છીએ;
 તેમ આપણાં કપડાં પરદેશથી મંગાવવાં જોઈએ નહિ, પણ
 હાથે તૈયાર કરવાં જોઈએ. આટલી હદ સુધી હાથે કામ
 કરવામાં બહુ હરકત જેવું લાગતું નથી; પણ જો દરેક
 માણસ પોતાનું બધું કામ પોતાને હાથે કરવાનું માથે લે-
 એટલે કે, પોતાના ખોરાક માટે પોતે ખેતી કરે, પોતે
 રસોઈ કરે, પોતાનું રૂઝગારીને પીણું, કાંતે, વણે, પોતાની
 હજીવણી પોતે કરે, પોતાનું ગેઠું પોતે સાફ કરે, ફૂધ માટે
 ઢાંચાની સંભાળ લે, તેનો ખોરાક પોતે તૈયાર કરે, ફેલ-
 વાનું કામ પોતે કરે અને એવાં અનેક કામોમાં જે સાધન
 વાપરવાં પડે તે પણ પોતે તૈયાર કરે તો તેનું બધું કામ
 રૂઝગારમાં પૂરું થાય નહિ. મહાત્મા ગાંધીજીના આશ્ર-
 મમાં પણ જે રસોઈ કરે છે તે 'હરિજન' વાંચે છે, પણ
 'હરિજન' છાપતાં નથી અને મહાત્માજીને પોતાની રસોઈ
 પોતાને હાથે કરવી પડતી હોય તો 'હરિજન' લખી શકે
 નહિ. વળી સોમવારે મૌનવ્રત લેવું પડે છે તે ઉપરથી પણ
 લાગે છે કે, મનનું કામ સારું કરવા માટે વાણીનું કામ બંધ
 કરવું જોઈએ. આ સિદ્ધાંત ઉપર વધારે વિચાર કરીએ તો
 જણાયે કે, આત્માનું કામ જોઈતું હોય તો મનનું કામ પણ
 બંધ કરવું જોઈએ.

પોતાનું બધું કામ પોતે કરવું જોઈએ એ સિદ્ધાંત
 ઈશ્વાના મહાપુત્ર ટોચ્છટોયે ઉત્પન્ન કરેલ છે અને મહાત્મા

ક રે મિ ભં તે !-સૂત્ર

“ સૂર્ય સંજ છાટી કરી. મુંડ ધઈ, યાગુગાર ધઈ
 વ્યારે એ લવ્યકાય મનસ્વી મહાપુરુષે જ્ઞાત ખંડમાંથી
 વિહાર કર્યો, ત્યારે જેમ સૂર્ય જગતમાંથી ફિરછોને જેંની
 લેતો હતો, તેમ અમને તમારા ચિત્તમાંથી તેમણે જેંની
 લીધા હતા. રિયઃ સમુદ્રમાં જેમ ચડવાનું વહાણુ નિપ્ર-
 કંપપણે અરખલિત ગતિ કરતું કરતું દૂર દૂર વહી જાય,
 તેમ જાનુ શુભી કાય વંખાવી, યુગ પર્યંત દિપિ રથાળી,
 આનંદ, પાછળ, ઉચ્ચ નીચે કે ગામુમે જોયા વિના જુગલ
 પર અરખલિતપણે એ દૂર દૂર વહો જતા હતા. અને અને
 પણ ખેંચાતાં હોઈએ, તેમ તેની પાછળ વહો જતા હતા.

એક શહેર કે ગામથી બીજો શહેર કે ગામ તરફ
 જનાર એ કેહું મુગાફર નહોતા કે-જોઈ કરીને પ્રતિહ
 ન.જનાર કે પદનાર દ્વારા જ વિહાર કરે! પરંતુ વિમાર્ગ
 કે ઉપમાર્ગને પણ તેના પાયાનાં આર્ગ અનાયતા હતા.
 નહીં-જાતા. ખડ કેડ, પુડા મેદાન કે ઝીંક જંગલ,
 પર્વતના મિલને કે ખીણ, વર્ષાવારુ કે ઉત્કાટ મેદાન,
 વહેણ કે વહેણ, શહેર કે ગામડા : એ ત્યાં જગા
 રહ્યા હોઈએ. તમામ ખરે જ વિહાર કરતા હતા. અર્થે
 તે તે જગ્યાએ કેડ, પુડા મેદાન, જંગલ, પર્વત તેમજ
 ગરબે કે હોઈએ જ નહીં જાતા. નિર્મિત જાહેરવિહાર કાન્
 કેડે. અનાયતા અને અજાણતા શહેર કે ગામડા
 તેમજ જગ્યા પુરુષ વિહાર કરે. ૧૩૨૦

અને અહિંસાત્મક અસહકારથી સ્વરાજ્ય મેળવવાનો નવો માર્ગ ખુલ્લો કરી આપ્યો. શસ્ત્રહીન પ્રજાને આ રસ્તો કેટલેક અંશે ઉપયોગી થયો છે.

અહિંસાત્મક અસહકાર એ આ દેશમાં રાજાની સામે થવા માટે પ્રજાનું મોટું હથિયાર છે. તેનો ઉપયોગ આગળના વખતમાં દેશી રાજાઓની રૈયત કરતી હતી, અને પચીસ વર્ષ પહેલાં શ્રી અરવિંદ ઘોષે પણ ગંગાજાના ભાગલા વખતે 'ખોલકોટ' નામથી તે હથિયારનો ઉપયોગ કર્યો હતો અને તે સિદ્ધાંત આજા દેશમાં ફેલાવવાની તેમની ઇચ્છા હતી; પણ તે વખતે ખીજા કેટલાક જુવાન માણસોએ ખોખળનો ઉપયોગ કરવાથી, હિંસાત્મક અસહકાર થયો. આ દેશની નિઃશસ્ત્ર પ્રજાને માટે તે સ્વીકારવો ભારે પડ્યો તેનું કારણ એ છે કે, અંગ્રેજ પ્રજા પાસે માણસને મારવા માટે એટલા બધા પ્રકારનાં હથિયાર છે અને વધારે બનાવવા માટે અને ખીજા દેશો પાસેથી ખરીદવા માટે એટલો બધો પૈસો છે કે જો અહીંની પ્રજા શસ્ત્રથી લડાઈ કરી દેશ છુતવાની ઇચ્છા કરે તો તે ઇચ્છા પૂરી થાય તેમ નથી; એટલું જ નહિ પણ તેને માટે માણસનો પશુ જેવો દલકો સ્વભાવ લક્ષ્ય કરવો જોઈએ અને નજાવી રાખવો જોઈએ. તે માટે કોરોડો રૂપિયા ખર્ચીને મોટું લશ્કર કાયમ તૈયાર રાખવું જોઈએ. તે બાબત મુખ્ય

■ અહીંની રિયલિટી વિચાર કરવાનો છે. મહાત્મા ગાંધીજી અહિંસાત્મક અસહકારનો નિદાંત પોતાના તપથી અને મનોબળથી લેકો પાસે મૂકી શક્યા એ માટે તેમનો જેટલો ઉપદેશ માણસે તેટલો લે છે. એ કે આ નિદાંત નરો

અનુભવની એ રણ પર

એ મહા વિહાર દરમ્યાન અમને માલૂમ પડ્યું છે કે-

તેઓ સ્વભાવે ચંદ્ર જેવા શિતળ હતા. પણ તપના તેજે સૂર્ય જેવા ઉગ્ર હતા. અસહ્ય આક્રોશ સહી લેવાને ગળેન્દ્ર જેવા ગળવાન હતા, અને ઉપદ્રવોની સામે થવામાં આખડાની માફક સ્પર્ધાશીળ હતા. તેઓ જેમ વિકટ પ્રસંગોમાં મેરુની જેમ અચળ હતા, તેમજ કોઈ પણ જાતની શોકાવટને ન ગણકારતાં પવન અથવા જીવની જેમ અરુખ્સિત ગતિવાળા હતા. પૃથ્વીની માફક સર્વસહ છતાં નિઃકારણ કલણાણુ એ કુમ્ભુમ જેવા કોમળ હતા. સમુદ્રની જેમ ગંભીર, સિંહની જેમ નિર્ભય, ગેંડાના શૃંગની જેમ ટેવળ એકાકી, કાચળાની જેમ ગુપ્તેન્દ્રિય, સર્પની જેમ એકાગ્ર દષ્ટિ સ્થાપનાર, શંખની જેમ નિર્મળ, મુવર્ણની જેમ ગુસ્સેલીઓમાંથી અણીગુહ પસાર થઈ જનાર, પક્ષિની માફક સદા સ્વતંત્ર, ભારંડ પક્ષિની જેમ મદા અપ્રમાદી, આકાશની જેમ સ્વામ્યથી, કમળ પત્રની જેમ નિર્વેષ, હુતદ્રવ્યની જેમ અજ્ઞાનીઓને અગમ્ય એવા એ મહાપુરુષ, યતુ-મિત્ર, સોનું-પત્થર, મણિ-માટી, આલોક-પરલોક, અને ગુણ-દુઃખ વિગેરેમાં સમાનતા ધારણ કરી આ પૃથ્વી તળ પર વિહાર કરી રહ્યા છે.

જ્યારે તાંજ પડવા આવે ત્યારે ખાત્ર કરીને કાયાને ઉત્તર કરી, ઝૂંપડીમાં, ખરેરમાં, પાટ્ટીની પરગમાં, મુનાર,

કહે છે, જમનીના લોકોને ‘સમડી’ કહે છે, રશિયાને ‘રીંછ’ કહે છે, ઇરાનને ‘ખિલાડી’ કહે છે વગેરે. હિંદના લોકો, બધી પ્રજામાં જે સંસ્કારી હોય, તેને ‘આર્ય’ કહે છે, જેમાં સંસ્કાર ન હોય તેને અનાર્ય-અનાડી કહે છે.

તેથી સ્વરાજ્યને માટે શસ્ત્ર વાપરવામાં કેટલો લાભ છે તે નક્કી કરવું મુશ્કેલ છે. દુઃખ ખમવાથી અને સાચું જીવન લોકોમાં ફેલાવવાથી પરિણામ સારું આવે છે. આ રીતે ખરું સ્વરાજ્ય મળશે. શ્રદ્ધા રાખવી કે, એક વખત બરાબર વાલેકું બી, વખત આવ્યે ફળ આપશે. શુદ્ધ અને શાંત બુદ્ધિ રાખી સાચો સિદ્ધાંત સ્વીકારવો અને તે ફળી-બૂન થાય તે માટે બધા પ્રકારનું દુઃખ મરણપર્યંત સહન કરવું તે જ આર્યોનું ભૂખણ છે, તે જ ખરું જીવન છે.

જેમ આત્માનો પ્રદેશ જીવવા માટે પ્રકૃતિના તમોગુણ અને રજોગુણ સાથે અસહકાર કરવો પડે છે, તેની સત્તાનો ઇન્કાર કરવો પડે છે; તેમ સ્વરાજ્યથી મળતા ઊંચા જીવન માટે, પરરાજ્યે કરેલા હલકા ઠાયલા સાથે અસહકાર કરવો પડે છે. ત્યારે પ્રકૃતિ તાબે થાય છે, ત્યારે સંયમથી તેનો ઉપયોગ કરવામાં હરકત નથી.

અસહકારની વ્યવસ્થા પછી અંતરેને હવે લાગવા માંડ્યું છે કે, હિંદ ઉપર તદ્દન અંગ્રેજી દમથી રાજ્ય કરી શકાય તેમ નથી.

હોઈ રાનાડએ કે જે મહાત્મા ગાંધીજીની અસહકારની પદ્ધતિ વ્યવસ્થા વખતે બંગાળના ગવર્નર હતા, જેમણે હિંદ ઉપર બિદના ભરેલાં પુસ્તકો લખ્યાં છે; તેમણે ૧૯૨૬

કામ સહેલું નથી. હિંદુસ્થાનમાં ૧૫૬૧ શહેર છે અને ૪,૯૮,૫૨૭ ગામડાં છે. તેને એક પદ્ધતિમાં લાવવાં એ કામ સહેલું નથી. જુદાં જુદાં હવાપાણીવાળા પ્રાંતો, જુદી જુદી ભાષાઓ, જુદી જુદી નાતો અને તેમાં હિંદુ અને મુસલમાન જે મોટા ધર્મો, એ બધાની એકતા સહેલાઈથી થઈ શકે નહિ. અંગ્રેજોએ ચોતાને ઠીક લાગે તેવા સુધારા કર્યા. તેમાં ઘણું લાગે હિંદી લોકોની સંમતિ હતી; પણ થોડાંક વર્ષ થયાં અંગ્રેજી વિદ્યાકળા સામે હલ્લો થયો છે અને ઘણા વિદ્વાન પુરુષો કહે છે કે અંગ્રેજી વિદ્યાકળાનું અનુકરણ કરવાથી હિંદની પાયમાલી થઈ છે. હવે પૂર્વ અને પશ્ચિમની વિદ્યાકળાની લડાઈ થઈ છે. ૪૦ કરોડ માણસ કે જેમની વિદ્યાકળા હજારો વર્ષની જૂની અને સંસ્કારી છે, તેમને યુરોપના સંસ્કારથી દોરી શકાય નહિ. ૧૫૦ વર્ષ સુધી અંગ્રેજી વિદ્યા ચાલી તેથી હવે પણ ચાલશે એમ માની લેવાનું નથી. હવે દેશ બગ્ગત થયો છે. તે અંગ્રેજી વિદ્યાની બૂલો જોઈ શકે છે. હવે રાજ્યવ્યવસ્થા હિંદની સંસ્કૃતિને અનુકૂળ કરવી જોઈએ.

‘તે માટે મુંબુરની રાજ્યપદ્ધતિ થોડા ફેરફાર સારે પ્રિટિશ હિંદમાં કામ આવે તેમ છે; અને કેળવણીની પદ્ધતિ, ધર્મવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના શાંતિનિકેતનમાં ચાલે છે તેવી હિંદને માફક આવે તેમ છે.’

આ પ્રમાણે હિંદના જીવનમાં નવા ફેરફારની જરૂરિયાત હિંદના મોટા પુરુષોને અને અંગ્રેજોમાં પણ વિચારવાનું પુરુષોને જણાવા લાગી છે.

અનુભવની ઝેરણુ પર

રનો સંકોચ કરતા હતા. પરંતુ એ બધું તેમણે ચાર માસ સુધી સહન કર્યું હતું, અને ધ્યાનમાં હતા. વળી કોઈ કોઈ વખત તો દહેરી જુવાન ને જુવાન સ્ત્રીઓ આવી આવીને તેમની પાસે વ્યની માંગણી કરતા હતા. છતાં પ્રભુ તો મૌન-
જ ચાલુ રાખતા હતા.

આ ભમરાઓને નહોતા ઉડાડ્યા, તેમ ખીજે સ્થળે ડાંસ, મચ્છર કે ખીજા જંતુઓ ડાંખ દે, તેને સ્વેચ્છાએ તેમ કરવા દેતા હતા.

મે પછે ભાગે આવજ સુધી મૌન જ રહ્યા છે, અને અપૂર્ણ સ્થિતિમાં તો ગમે તેવે વિકટ પ્રસંગે પણ ચાલુનો પણ ઉચ્ચાર કર્યો નથી. બ્યારે કોઈ અનુકુળ કે પ્રતિકુળ કબજ કરવામાં આવતી હોય, બિચકુડ જવાબ જ નહીં. છતાં ખાસ જરૂરી પ્ર-
હ વાર સક્ષિપ્ત ચાલુચ્ચાર કર્યા છે, તે સિવાય સુધી સર્વથા મૌન જ રાખ્યું છે.

પસે-તેઓ વિહાર કરતા હતા, કોઈ વખત આહા-
માટે ચંક્રમણ કરતા હતા, અને તે સિવાય કોઈ સ્વગમાં પ્રતિભાષારી થઈ ધ્યાન ધરતા હતા; ને તો ધ્યાનમાંજ હીન રહેતા હતા. આ તેમનો આત્મા-
ર હતો. તેમાં કોઈ વખત નિદ્રા આવવા જેવું જણાય,

પડે છે. પણ તે પહેલાં જીવન બગડે નહિ તેવી ધાર્મિક કેળવણી આપવી એ દરેક રાજ્યની પહેલી ફરજ છે. એવી કેળવણી નહિ આપવામાં આવે તો લડાઈનો અંત આવવાને બદલે માણસના સારા સંસ્કારનો અંત આવશે અને માણસો પશુ જેવા બની જશે. તેથી બધા દેશોમાં સંયમી, ડાહ્યા અને નિઃસ્વાર્થી પુરુષો વધે એવી વ્યવસ્થા કરવાનું કામ અને એવી કેળવણી આપવાનું કામ ખાસ જરૂરનું છે.

હિંદનું રાજ્ય કોઈએક રાજાના હાથમાં હોત, ઇંગ્લેન્ડના રાજાના હાથમાં હોત તોપણ જ્યારે બન્ને પ્રજાના મહાપુરુષો સારી સૂચના આપે ત્યારે તે રાજા ઉપર તેની અસર થાય અને પોતાની મરજી પ્રમાણે કરવા તે સ્વતંત્ર હોય તેથી સુધારા પણ જલદી થઈ શકે અને લોકોનું જીવન લોકોના આદર્શ પ્રમાણે સુધારી શકાય; પણ હિંદનું રાજ્ય કોઈ એક રાજાના હાથમાં નથી. હિંદના ગવર્નર જનરલ પણ પરતંત્ર છે. તેના ઉપર હિંદના વજીર, તેના ઉપર અંગ્રેજી પાર્લામેન્ટની સત્તા અને પાર્લામેન્ટ પણ બહુમતિના ઠરાવ પ્રમાણે ચાલે. એ બહુમતિ પણ પાંચ છ વર્ષે અથવા તે પહેલાં ફરી બેસે. એટલે કોઈને બીજાના લાલની ચિંતા રહે નહિ. બધાને સ્વાર્થનો વિચાર, ઇંગ્લેન્ડનું કેમ ભરતું થાય તેનો જ માત્ર બહુમતિ વિચાર કરે.

હિંદની પ્રજા ઉપર અંગ્રેજી પ્રજાનું રાજ્ય છે. તે આખી પ્રજાના વિચાર ફેરવવાનું કામ સંભરતું નથી. તેની સામે આ દેશની આખી પ્રજા અવાજ કરે ત્યારે જ તે અવાજ સંભળાય તેમ છે.

સ્વદેશલક્ષિતનું નામ આપવામાં આવે છે તે ખુલ્લે મોઢે આખા જગતમાં બધે ઘેર ઘેર વાસ કરી રહેલ છે. તેવી સ્વદેશલક્ષિત એક બહુ મોટો સદ્ગુણ મનાય છે. તેણે પોતાનો એથી તાવ આખી દુનિયા ઉપર પ્રસારી મૂક્યો છે અને તે તાવની લાડી પોતાના મુખ ઉપર આવે તો જ સારામાં સારી તંદુરસ્તીનું નિશાન મનાય છે. ઘણા નિદોષ લોકોને પણ એમ લાગે છે કે, 'એવા તાવની ગરમી સન્નિપાત બ્વરથી પટકાયલા આપણા પાડોશી જેટલી આપણને કેમ ચઢી નથી, બીજી પ્રજાઓ જેટલી લડાયક છે તેટલી આપણી પ્રજા શા માટે યથા શક્તી નથી ?' આવી લાગણીથી તેઓ મનમાં અસંતોષ માને છે.

વળી જે પ્રકારના જીવનને જેટલી કિંમત પશ્ચિમના દેશોમાં અપાય છે તે જીવનને તેટલી કિંમત અહીં અપાતી નથી. યુરોપના દેશોમાં વસ્તીના પ્રમાણમાં ખાવાની વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થતી ન હોવાથી, તેઓને બહારના દેશો જીતવાની અને વેપાર વધારવાની જરૂર પડી. તેને માટે બીજા દેશોને તાબે રાખવાની જરૂર લાગી, તેમના જીવનનો મુખ્ય આદર્શ વેપાર વૃદ્ધિ દરવામાં રહ્યો. જેમ વેપાર વધે, પૈસો વધે તેમ તેનું શાસ્ત્ર સારું ગણાય. ત્યાં એક જ મુખ્ય પુરુષાર્થ અને તે અર્થપ્રાપ્તિ અને તેના પરિણામમાં થતી ધાન્યસિનો બીજા પુરુષાર્થ. જેવી વિદ્યા તેવી કલા, જેવી સામ્યપદતિ તેવી સમાજવ્યવસ્થા. યુરોપમાં કેટલાક દેશમાં પ્રજાને હાંમેશાં લડવાની તૈયારી રાખવી પડે છે, તેથી દરેક માણસને લગાડનું ધામ રીખવું પડે છે; દેશની મરજી પ્રમાણે ચાલવું પડે છે

અ તુ ભ વ ની એ ર ણ ૫ ૨

નવ ચાતુર્માસિક, છ માસિકમાં પાંચ દિવસ
સુધી અભિગ્રહધારણ, એક છ માસિક, અને
શુક્ર પ્રતિભાઓ (તેમાં ૧૬ ઉપવાસ અને જુદી
પ્રકારના ધરવાનું હોય છે.) વહન કરી લાંબા વં-
તિ ઉગ્ર નિર્જળ તપ કર્યો છે.

તપ દરમિયાન માત્ર ત્રણસો ને ઝોગણુપચ્ચાસ
કર્યાં છે. એટલે લગભગ સાડાબાર વર્ષમાં
એકઝણુપચ્ચાસ દિવસ જ ભોજન લીધું છે; અને
જ વખત.

તેઓ આહારની શોધમાં નીકળતા હતા, ત્યારે
કેવો ? કેવી રીતે ખનાવેલો ? તથા કેવી
? " વિગેરે બાબતમાં બહુ જ સૂક્ષ્મ
હતા. પોતાને લેવાનો આહાર પોતાને ઉદ્દે-
શ્યેલો હોવો જોઈએ. પાપવ્યાપારથી થયેલો ન
જોઈએ. આપનારને બોલ રૂપ થવાય તેવી રીતે
જ લેવો જોઈએ. ખીલાં લિધુકો અથવા કાગડા
ખીલા પ્રાણીને મળતો અટકીને જોરાક પોતાને
રીતે તે લેતા જ નહોતા. કોઈને ઘેર જતાં કોઈ
અન્ય પ્રાણી અર્થાં તરીકે હાજર હોય તો તેઓ
હેતા અને પીને પીને આવતા હતા. બધાને
પોતાને મળે, તે જ એ મહાલિધુક લેતા હતા.

વૃત્તિવાળાં મન સટોરિયા જેવી પ્રવૃત્તિવાળાં થઈ જાય છે. ભૂતકાળનો અનુભવ શોધ્યા વગર, વર્તમાન સ્થિતિ જોયા વગર, આતુર મન લવિધ્ય શોધવા નીકળે છે અને સાધન વિના કૃણ ઇચ્છે છે. વર્તમાનથી અસંતુષ્ટ ચિત્ત હાલિ આગળ ઊડતું લવિધ્ય ઝડપે છે અને એ લવિધ્યની પાછળ ઊભેલું લવિધ્ય હાલિએ પડતાં કંપારી ખાય છે.’

આવી વિધાએ સાંચાકામનો ઉપયોગ ઝડપથી સ્વીકારી લીધો છે; કારણ કે તેનાથી ધન ઝાંછી મહેનતે વધે છે. પણ જ્યારે ધનવાન વધારે ધનવાન થાય છે ત્યારે ગરીબ વધારે ગરીબ થાય છે. હાથવળાટની જગ્યાએ દાપડની મિલો, ઘાંટીને બદલે લોટ ટળવાની મિલો, ચોખાની મિલો, તેલની મિલો, શણની મિલો, ગાકાને ઠેકાણે રેલવે, મોટરો વગેરેના ઉપયોગથી ગરીબ માણસની રોજી તૂટી છે. જ્યારથી યુરોપની પ્રજા આવી, અહીંનો વેપાર તોડી ધન લઈ જવા માંડી ત્યારથી લોકોને નવા વિચાર દરવા પડ્યા. લોકોએ જોયું કે, હવે માત્ર ધર્મ અને મોક્ષ આદર્શ તરીકે નથી થકે તેમ નથી. નવા સંજોગોમાં નવાં કર્મ, નવા ધર્મ દાખલ થયા. જેમ બીજા દેશોમાં ધનવાનોના જીવન સામે મજૂરોની હાલતા વગેરે ધ્યાનમાં લેવા, તેમ આત્મી પત્તુ બીજા પ્રકારની હાલતા કે જેનું નામ સત્યાગ્રહ અથવા અસહકાર હોવાય છે તેનો જન્મ થયો. આ બધા દુઃખનું કારણ તો બધા દેશમાં એક જ છે અને તે એ છે કે, પ્રજાના નાંચો ભેગા થઈ દેવતા પેના વધારવાના ઉદ્દેશથી જ બીજાના દેશો છોડવા માંડ્યા. તેની અગર બીજા દેશો ઉપર યદ્. પરિણામમાં પિઠાન કરતાં ધનવાનને વધારે માન મળ્યું.

૬ એ મિ જાં તે !-મુ ૨

કોઈ જાની પાસામાં પડી જ અહાલો લેવા જાતો
 જાત જાતના દાસ, ભેયો દાસ, પુત્રો અને કાઠી સાંજના
 કાસો જાતો જ પાડે જાત જાતના દાસ, ભાઈ કોઈ
 જાત જાતો જાતો જાત જાતી જાતો દાસ, કોઈ જાતો
 જાતના • જાતી-જાતી જાતી જાતો પાડે જાતોના મુજબ
 જાતોના કોઈ જાતોના મુજબ જાત જાતોના જાત : જા
 જાતે જા જા જાતો જાતો જા, જાતજા, જાત જાતજાતોના
 જાતના જાત જાતોના જાતના જાતના જાત, જાતો જાત
 જાતો જાત જાતના જાત, જાતો જાત જાત જાત જાતોના
 જાતોના જાતો જાતો જાત જાત જાત જાત જાતના જાતો
 જાત જાતના જાતો જાતો જાત જાત જાત જાત જાત જાત
 જાત જાતના જાતો જાતો જાત જાત જાત જાત જાત જાત
 જાત જાતના જાતો જાતો જાત જાત જાત જાત જાત જાત

જાત જાતના જાતો જાત જાત જાત જાત જાત જાત
 જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત
 જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત
 જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત

જાત જાતના જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત
 જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત
 જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત
 જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત
 જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત
 જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત
 જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત જાત

વાળા ઉપર ઓછો જીલ્લમ કરતાં નથી.

પ્રજાતંત્ર રાજ્યમાં લોકોની ચૂંટણીની પદ્ધતિ દાખલ કરવામાં આવી છે તે પણ એટલી ખર્ચાળ છે—એટલે કે જેને ધારાસભામાં જલું હોય તેને એટલું ખર્ચ થાય છે કે મોટે ભાગે પૈસાદાર લોકો જ તેમાં ભાગ લઈ શકે છે. ગરીબ માણસ હોય, તે વિદ્વાન હોય, રાજ્યમાં સારા ફેરફાર કરવા માટે સલાહ આપવા જેટલી તેનામાં ખુદ્દિ હોય; તેને ધારાસભામાં જવાની તક મળતી નથી. કેટલાક અપવાદ બાદ કરતાં ધન અને વિદ્યા એક ઠેકાણે રહેતાં નથી. તેથી સારા વિદ્વાનોને ધારાસભામાં બેઠક મળતી નથી. હિંદની રેલવેનું આવકગતવકનું બજેટ દર વર્ષે લગભગ બે અબજનું થાય છે. તેના ઉપર ચર્ચા કરવા અનુભવી માણસની જરૂર છે. તેવા માણસ હિંદમાં જાલુ થોડા છે. તેમાંથી કોઈ ધારાસભામાં જવા મહેનત કરી, ખર્ચ કરે, પણ તે સફળ થતા નથી.

જેમ સ્વતંત્ર રાજાના રાજ્યમાં રાજા સદૃશુણી ન હોય તો અનેક બૂલો થવાનો સંભવ છે, તેમ જાલુમતિથી ચાલના પ્રજાતંત્ર રાજ્યમાં પ્રજા સદૃશુણી ન હોય તો પણ અનેક બૂલો થવાનો સંભવ છે. ધણા મૂરખ માણસનું દામ એક દાદા માણસના દામથી વધારે સારું થતું નથી. ધણા ધનવાનો ધારાસભામાં બંધ તે કરતાં ગરીબ પણ વિદ્વાન પુરુષો પણ ત્યાં જઈ શકે તેથી ચોળના દોરી એટલે અને થોડા મનવાગાની વાતને પણ વચન આપવું એટલે.

ધનવાનોના રાજ્યની સાથે થવામાં મુખ્ય બળવો દશિ-
યાના મધ્યરેણે કરેલ છે. ત્યાં બેદરેકિયા એટલે પ્રમદાર

જ્યેષ્ઠિતિ : સદા ભયત્ રાખતા હતા. ”

“ અહો ધન્ય ! અહો ધન્ય ! અતિ ઉગ્ર તપસ્વી એ મહા શ્રમણને અમારાં સહસ્ર વંદન હો ! અહો ! ખરેખર, વિહારના ક્રમે કરીને જે ગામ, શહેર કે સ્થાનને એ મહા-ત્મા ધ્વંસ કરતા હશે, ત્યાંના વતનીઓના કેવા અહોભાગ્ય હશે ? તેઓ આવા મહાપુરુષના દર્શન-વંદન-સ્તુતિ કરતા હશે અને આહારાદિક પ્રતિજ્ઞાથી કેવા કૃતકૃત્ય થતા હશે ?

બહેનો ! જ્યાં જ્યાં એ મહાનુભાવ વિચરે, ત્યાં ત્યાં લોકો તેમને કેવો કેવો ભારે સત્કાર કરતા હતા ? રાજ્ય-કુટુંબના પૂર્વ પરિચયને લીધે ઘણા મોટા મોટા આગેવાનો તેમને સર્વ પ્રકારની કેવી કેવી અનુકુળતાઓ કરી આપતા હતા ? ત્યાં કેવો આનંદ અને ઉત્સવ પ્રવર્તી રહેતો હતો ? રિગેરે જરા વિગતથી સંલગ્નાવો તો. ”

“ પોતાનો પૂર્વપરિચય તેઓ ક્યાંયે બહાર જ કરતા નહીં. દોષની સાથે ઓળખાણ રાખવાની કે કાઢવાની તો પાત શી ? કદાચ દોષ ઓળખીતું મળી જાય અને પૂજા સત્કાર કરે, તોપણ તેઓ તો મૌન અને તટસ્થ ભાવે જ રહે ખરી રિચનિ તો એ હતી કે—પરિચિત સ્થળોનો ત્યાગ કરીને અપરિચિત સ્થળોનાં જ તેઓ વિહાર કરતા હતા. અઘણા પ્રદેશોનાં જ જઈ ચડતા હતા, અને પછી જે સંભોળે આવી પડે તેનો તટસ્થપણે અનુભવ કરતા હતા.

કોપ વધે છે. આ દુર્ગુણો દાળવા માટે સાચી કેળવણીની જરૂર છે તે માટે નીચેની બાબત ઉપર વિચાર કરવાની જરૂર છે.

- | | |
|---------------------------|-------------------------|
| (૧) કેળવણી શાને કહેવી ? | (૬) ઘરમાં શું શીખવવું |
| (૨) શું શીખવું ? | અને નિશાળમાં શું |
| (૩) શિક્ષણનો હેતુ શો છે ? | શીખવવું ? |
| (૪) કેને શીખવવું ? | (૭) કેવી રીતે શીખવવું ? |
| (૫) ક્યારે શીખવવું ? | (૮) શિક્ષક કેવા જોઈએ ? |

મહાત્મા ગાંધીજીના સત્યાગ્રહ આશ્રમનો મુખ્ય હેતુ સત્ય સમજવીને સત્યાગ્રહની કેળવણી આપવાનો હતો, પરંતુ ત્યાં પણ શરીરના કર્મ ઉપર બહુ ભાર દેવાથી, સત્યરૂપ આત્માનું જ્ઞાન આશ્રમવાસી લઈ શક્યા નહિ; અને તેથી આશ્રમનું નામ ‘ઉદ્યોગમંદિર’ રાખવું પડ્યું હતું. મનનું કામ એ પણ કામ છે, એ વાત ત્યાં ભૂલી જવાઈ હોય તેમ લાગે છે; એટલું જ નહિ પણ સ્વરામ્યની ચળવળમાં બુદ્ધિની કેટલી જરૂર છે તે ઘણા અસહકારી માણસો સમજવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી. આગળના વખતમાં પણ જ્યારે પ્રજા, રાજા સાથે અસહકાર કરી સામે થતી ત્યારે પણ બંનેના ટંકાનો ફેંસલો પ્રવ્લના બુદ્ધિવાન માણસો, કે જે મહાજન દહેવાતા હતા તેમની મદદથી થતો હતો.

વેદિક કાળમાં બ્રાહ્મણો અર્થોત્ જ્ઞાની પુરુષોના દહેવા પ્રમાણે રામ્ય ચાલતું. પાછળથી દત્રિયો સ્વનંત્ર યયા અને નાની પુરુષો ચોછા યયા; તેથી દત્રિયો તેમનું કહેવું માનતા નહિ. તે પછી યુદ્ધપના સંબંધથી અને સંવાદમની ગ્રોધ.



१३ मि अं ते !-५३

પેનાની રાજિત-ગામઠી અને પેનાના જે તેમણે ગુણ
 રાજ્યમાં રાજ્ય તેમજ જલ પાત્ર ઉપયોગ કરી કરવામાં આ-
 વેશ જ નહીં એટલું જ નહીં, પણ ગુણમાં રાજિત તરીકે
 તેમજ પેનાને પેનાની જ કાર તેથી રાજ્ય આદિ સંપત્તિ
 તેમજ દુગ્ધ મુજબ તેમજ તેમજ પેનાના પેનાનામાં જ આ
 રાજ્યમાં

[illegible]

1. The first part of the document is a list of names and their corresponding page numbers. The names are: "The first part of the document is a list of names and their corresponding page numbers."

હોજરીને કહે કે, અમે કમાઈએ તે તને શા માટે આપીએ ? તો હોજરી કહેશે કે, હું અત્ર પચાવીને જે રસ તૈયાર કરું તે હાથ અને પગને શા માટે આપું ? એ જોટી દશા છે. માટે સૌએ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સેવા કરવી જોઈએ અને એમ માનવું જોઈએ કે, તેનો લાભ ખીજને મળે તોપણ અંતે પોતાને મળે છે; તેથી ચરણને માથાની જગ્યાએ મૂકવા ન જોઈએ-એટલે કે, જે મજૂરી કરે તે માણસને બુદ્ધિવાન કરતાં મોટો માનવો ન જોઈએ. બાળકના જન્મ વખતે માથું પહેલું નીકળે છે અને ચરણથી જ્યારે જન્મ થાય છે ત્યારે ઠસુવાવડની બીક રહે છે.

મજૂરો વેપારની હરીફાઈ બંધ કરી શકશે, મજૂરીના આદર્શ આપી શકશે, બિનરોજગારને રાજ આપી શકશે; પણ ઋષિમુનિઓના ધર્મ આપી શકશે નહિ. તેથી માણસનું જીવન તદ્દન સુખી થઈ શકશે નહિ. પરિણામી વસ્તુઓમાંથી મળતું સુખ, હાથમનું સુખ આપી શકશે નહિ. આપણા પશુ જેવા સ્વભાવનું બંધન એ ખરી રીતે પરદેશનું બંધન છે.

હાલ દરેક વર્ષે ઉત્પત્ત થતી પ્રજા અજ્ઞાનના સંસ્કાર શીખે છે. તેનાથી હામ-ક્રોધ વધે છે. તે જંગલીપચાનો વધારો કરે છે. નાની ઉંમરમાં જોડું શીખવાનો બોલે વધી પડે છે. જ્યારે વાઘ અને સિંહ જેવા માણસો વધે છે ત્યારે જંગલ જંગલ જેવું થઈ જાય છે. ચિનેમા, છાપખાનું, રેડિયો, કેમ્કોર્પી, ન્યૂસપેપર વિગેરેથી રાજ્યકર્તા પ્રજા ઉપર પારે તેથી અસર કરી શકે છે અને જ્યારે રાજ્ય કરનાર વેપારી અને સ્વાર્થી હોય ત્યારે પ્રજાનાં મન પણ સ્વાર્થી થવા લાગે છે.

અનુભવની એ રણ પર

કેર સ્વભાવના, અસંસ્કારી મનુષ્યોની વસ્તીવાળા પ્રદેશોમાં એ એકથી વધારે વાર જઈને વિહાર કર્યો. એ વિહાર પ્રસંગે જે મુશ્કેલીઓ પડી છે, તેનું વર્ણન ચળદાતીત છે. અને એ મુશ્કેલીઓ વખતે તેમણે જે આત્મિક સામર્થ્ય દાખવ્યું છે, તે પણ તેવી જ રીતે કહ્યનાતીત છે.

ત્યાંના લોકો ભારે જડ સ્વભાવના. કડક મિલજના, અને નિર્ઘંય હતા. સ્થેજસાજ વાતમાં મારફાડ કરતાં વાર ન કરે. એ મહા તપસ્વી રાજકુમાર ગામ તરફ જતા હોય, ત્યાં તો રસ્તામાંથી જ કાઢી મૂકવા માંડે. કદાચ ગામ પાસે પહોંચે તો ગામમાં પેસવા જ ન દે. ગામમાં પ્રવેશ કર્યો, તો પછી હાથમાં જે કંઈ હથીયાર કે લાકડી વિગેરે હોય તેથી માર્યા વિના ન રહે. કુતરાઓ કરડાવે, કુતરાઓને પાછળ સીસકારે, ને તે ઉઘરડા કરે. તેવે વખતે જરા પણ ભય, કે અંગ સંકોચ વિના સમાન ભાવે બધું સહન કરે. બીજા કોઈથી એ પ્રદેશોમાં લાકડી કે એવા સાધનો શિવાય જઈ જ ન શકાય, એવા ભયંકર એ ઉચ્ચ પ્રજ્ઞના ચીકારી કુતરાઓ હતા. ત્યારે આમની પાસે તેવું સાધન તો કંઈ હતું જ નહીં.

અરે ! એકાદ વખત ત્યાં તેમનું માંસ પણ કાપવામાં આવ્યું હતું. કોઈ કોઈ વખતે દુમલો કરી ઉપર પડી જઈને તેઓ યથેન્દ્ર માર મારતા હતા. રાત્રે પાડતા હતા ધુળ

પહેલા હિંદુસ્થાન ઉપર જ્યારે પરદેશી રાજાઓ ચઢાઈ કરતા ત્યારે એક વાર ધન લઈને જતા રહેતા અથવા મોગ-હોની માફક કાયમને માટે અહીં રહેતા. અંગ્રેજી રાજ્યમાં તો દર વર્ષે અનેક માણસ અનેક રીતે ધન લઈ જાય છે; તેથી હુકાળ માટે પણ સંગ્રહ રહી શકતો નથી.

પરદેશી રાજ્ય પોતાની આમુરી શક્તિથી રાજ્ય કરે છે તેથી તે શક્તિની અસરથી પરતંત્ર પ્રજા વધારે પરતંત્ર બને છે. તે પ્રજામાં હિંમત, આત્મલોગ, સ્વમાન વગેરે આવતાં નથી; તેથી હિંદનો ઈંગ્લેંડ સાથેનો સંબંધ હિંદની મરજી પ્રમાણે થવો ભોઈએ, ઈંગ્લેંડ તરફથી ફરજિયાત હોવો ભોઈએ નહિ.

ઉપર કહ્યું તેમ મોટા રાજ્યમાં ગરીબ માણસ તરફ પૂરતું ધ્યાન રહેતું નથી. અમેરિકા નાનાં નાનાં રાજ્યોનું બનેલું હોવાથી ત્યાં લોકોના લાલ સારી રીતે જળવાય છે. દરેક લઠાઈમાં કોઈ મોટું રાજ્ય નાનું થાય છે અને કોઈ નાનું રાજ્ય મોટું થાય છે. લગભગ દરેક લઠાઈમાં ઈંગ્લેંડ પોતાની સત્તા વધારવાની મહેનત કરી છે અને તેને પરિણામે તેનું રાજ્ય એટલું વધી ગયું છે કે તેની પાર્લામેન્ટની સત્તા તેની ઉપર રહી શકતી નથી. અંતે કેનેડા, દક્ષિણ આફ્રિકા કે આયર્લેંડ જેવા તેના રાજ્યના બહારના ભાગ લગભગ સ્વતંત્ર થવા લાગ્યા છે. એક રીતે તેનાથી પૃથ્વીમાં વધારે શાંતિ રહેશે. મોટું રાજ્ય નાનાને દબાવે, પણ જ્યાં ઘણાં નાનાં રાજ્ય હોય ત્યાં કોઈ બળવાનની બીક રહેતી નથી. અંગ્રેજી સામ્રાજ્યના આ પ્રમાણે ભાગ થવા પછી માત્ર દક્ષિ-

૩ દે નિ જા તે !—૫૪

ઉપાસના ને પુનઃથી લાંબી દેવા હતા. ઉપાસના હતા. ઉપા-
સનાને પાસના હતા; અને આમન મંત્ર મડ પાસ પાસ
પાસ કે મને તે વિચારનાં હોય પરંતુ મનમાં આવે તો
ત્યાંથી ઉપાસનાને પાસથી નાંખવા હતા.

ત્યાંના લોકો કેવળ ગુણ અને મુખ પાસના પાસના
હતા. હજી, મનુષ્યવિશેષ જાણનાં હતા અને તેમની
જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા.
તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા.

તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા.
તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા.

તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા.
તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા.

તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા.
તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા. તેમની જાણનાં હતા.

તેમ કરવાથી માણસનો સ્વભાવ પણ જેવો જાને છે અને જ્યાં માણસ પણ જેવા થાય ત્યાં સ્વરાજ્ય મળે તે સ્વરાજ્ય કહેવાય નહિ.

એ ઉપરથી જોમ નથી સમજવાનું કે, હિંદમાં કુશળ રાજનીતિજ્ઞ માણસો નથી. એવા ઘણા માણસો છે કે જે ઇંગ્લેંડના વડા પ્રધાન કરતાં પણ ચઢી જાય. આવા પુરુષો દેશી રાજ્યોમાં દીવાનોની પદવી હોગવે છે, અને ઠાઉન્સિલના મેમ્બરોમાં પણ કેટલાક સારા જુદિશાળી માણસો જોવામાં આવે છે.

તેથી હિંદના સ્વરાજ્યમાં માત્ર વ્યાવહારિક લાભ જોવાના નથી, માત્ર પૈસો વધે એ જ સ્વરાજ્યનો હેતુ હોવો ન જોઈએ. દેશમાં માત્ર પૈસો જ વધારવો હોય તો દરેક માણસે દેશના લાભ માટે લડાઈમાં જીતરવા માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ, વિધવાઓને ફરીથી પરણવાની છૂટ આપવી જોઈએ, સ્ત્રીઓને લડાઈમાં સાધન જનાવવાનું કામ શીખવવું જોઈએ, મોક્ષની વાત કરે તેનો ઠંડ કરવો જોઈએ, બીજાના દેશે લૂંટી આવે તેને ઇનામ દેવું જોઈએ અને ન્યૂસ-પેપરોને પૈસાની મદદ આપી, લૂંટને પુરુષાર્થના રૂપમાં લોકો સમજે તેવાં લખાણ આપવાં જોઈએ.

પણ આવી રીતે લાભ મળે તો હિંદની પ્રજા લઈ ચક્રો નહિ તેનું દારણ હિંદમાં ધર્મ અને નીતિનું ચારું જોર છે; તેથી હિંદના સ્વરાજ્યના વિચારમાં વ્યાવહારિક લાભ સાથે પારમાર્થિક લાભ પણ જોવો જોઈએ.

પારમાર્થિક દિશી જ્યારે સ્વરાજ્યનો વિચાર થાય
અ. ૧૩

ચેત્વતા બરાબર સાબીત કરી આપી છે. અને આ વિકટ જીવનમાં કોઈ વખત જરા ચે પાછી પાની કરી નથી.

જરા પણ થાક્યા વિના, કંટાળ્યા વિના, મનમાં દુઃખી થયા વિના, જરા પણ પસ્તાયા વિના, રમપૂર્વક, વેગપૂર્વક, સાવધાનીપૂર્વક, જેટલી રીતે પ્રયત્નશીલ રહી શકાય તેટલી રીતે પ્રયત્નશીલ રહીને પોતે સીકારેલી લગીરથ સાધનાને સિદ્ધ કરવા મથ્યા જ રહ્યા છે.

આધ્યાત્મિક સાધનાના સર્વ અંગો-જેવાં કે-તપ, ધ્યાન, બાહ્ય મુશ્કેલીઓ, એકાન્તવાસ, મૌન, પરિચયનો ત્યાગ, જ્ઞાનમૃતિ, સાવધાની, દયા, પ્રેમ, સત્ય વિગેરે વિગેરે નાના મોટા સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ આધ્યાત્મિક સ્થિતિમાં મદદ કરનારા દરેક અંગોને-યથાસ્થાને યથાસમયે ઉચિત સ્થાન આપી આચારમાં પાળી જતાવી આધ્યાત્મિક જીવનનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રયોગ-ઉત્કૃષ્ટ નમુનો જગતને પૂરો પાડ્યા છે.

સામાયિકની પ્રતિજ્ઞા રૂપી આધ્યાત્મિક બીજને, ગમે તેવા ભોખમમાં મુકીને પણ નિઃસંગતા રૂપી વાડથી બચાવી લીધું છે. અને ધ્યાન રૂપી પોષક ખોરાક આપીને સમતા રૂપી રસ્તે ખૂસ પોષણ આપ્યું છે. એટલે આજે તેમનું આધ્યાત્મિક રૂપ દાઢીદુઢી અનેક શાખાપ્રશાખાથી વ્યાપ્ત થઈ ગયું છે. સમતા રસની એટલી બધી જમાવટ થઈ

૨૬ કરવું જોઈએ. એટલે કે રાજતંત્ર એવી રીતે ચલાવવું કે દેશ દેશ વચ્ચે યુદ્ધ થાય નહિ. એવા પ્રસંગ આવે તો અટકાવવા અથવા તેનો બીજી રીતે નિર્ણય લાવવો જોઈએ. દોષ દેશને અન્યાય આપવો નહિ. આ પ્રમાણે પશ્ચિમમાં પણ હવનનો આદર્શ અને સ્વરાજનો હેતુ કરવા લાગ્યા છે. પ્રભુની ઘટનામાં આવા ફેરફારમાં ગર્ભિત સંકેત રહેલા હોય છે કે જે ઉતાવળથી વિચાર કરનાર માણસ એકદમ ભ્રમણ શક્તિ નથી.

એવા જ ફેરફાર કાંઈક અંશે એશિયામાં થવા લાગ્યા છે. ધર્મથી દાખલ થયેલ કેટલીક ખોટી રૂઢિઓ તુર્કેસ્તાનમાં નાબૂદ થઈ છે. હિંદમાં પણ ધર્મમાંથી ખોટા સિવાજ નાબૂદ કરવાની જરૂર છે.

પણ માત્ર સંખ્યા વધારવાની સંધગગ વધે નહિ, હિંદુ ધર્મ અને મુસલમાન ધર્મમાં જે આરા મંદાર છે, તે પ્રગટ કરવા જોઈએ. માત્ર આર્થિક ઉન્નતિ તરફ જ ધાર્મિક સંસ્થાએ લક્ષ રાખવું જોઈએ નહિ.

આર્થિક ઉન્નતિની જરૂર છે, પણ તેની સાથે મનુષ્ય-હવનનો વિશ્વસ થાય એવા બીજા હિંસા આદર્શ જૂઠવા જોઈએ નહિ.

ઉત્તમ વિચારની ઉત્તમ હવન મળી શકે. આપણા ખ્યાલમાં ન હોય તે દિશાઓની મદદ આવશે. દાવની અશ્વતિમાં દયિત્વની પ્રેરણા છે, તે જે આપે તે ખુશીથી સ્વીકારવું. કારણ કે તે જૂઠું છે તેવા નથી. બીજા દેશોના રાજ-ધર્મ અટી શકે આપે શકે તેમ નથી. દોષ પણ એ દેશની

ક કે મિ જાં તે !-સુ વ

ઉ કે જમનમાં કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર પોતાને રાગ કે દેશપ્રેમ
જરા પણ રૂચિ રહી નથી. એ તેમણે અનેક વિષટ-મદા
વિષટ અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ સંજોગોનાં પગાર મર્થ સા
બોધ કરી લીધું છે. અને કોણું જ જોઈએ કે સમગ્ર
(સમાજ તરફ) રજાઈ બેસું પૂરું પોથીનું આમલિકા ફરી
ફરી હવે પ્રમદી થાયું છે

અર્થ અનગારો, અર્થ પુરુષો, અર્થ સાધનાઓ, અર્થ
કામ પોષિતા નીતિ કોઈ અર્થ કામનું નામ, અને અર્થ
અર્થકરિતા કામનો, જેવા અનુકૂળ મર્થ બધા તેણે જ
કામના અર્થકરિતા નીતિ પર તેઓ હવે અર્થ પોષિતાને

“ એવો ” અર્થ કોઈ નથી અને કામના કોઈ
કામના કામને, અર્થ પૂરું અનુકૂળ અર્થ વસ્તુના
અર્થ, અનુકૂળ અર્થ કામના કામના અર્થ, પૂરું કામના
કામ કોઈ કામ કામના કામ કામના અર્થ કામના કામના
કે કામ કામના કામના કામના કામના કામના કામના
કામના કામના કામના કામના કામના કામના કામના

“ એવો ” અર્થ કોઈ નથી અને કામના કોઈ
કામના કામના કામના કામના કામના કામના કામના
કામના કામના કામના કામના કામના કામના કામના

“ એવો ” અર્થ કોઈ નથી અને કામના કોઈ
કામના કામના કામના કામના કામના કામના કામના

તરફ બેઠરકાર રહી શકે નહિ; તેમને પણ તેમનું જીવન સુધારવા માટે પૂરતી સગવડ મળવી જોઈએ. તેમનો આત્મબીજા આત્માથી જુદો નથી. ન્યાય અને પ્રેમથી ખરું સ્વરાજ્ય મળશે. પ્રભુની શક્તિએ આ દેશને બચત કર્યો છે, તે શક્તિ અહીંના લોકોને ચલાવશે, લોકો તે સમજી શકશે નહિ પણ આ દેશનું સારું લવિષ્ય તૈયાર છે તે વાત સમજી સ્વીકારીને અમલમાં લાવવી જોઈએ.

કાળના ધર્મ પ્રમાણે વર્તમાનકાળમાં અર્થની તંગી દૂરવી એ જ જીવનના આદર્શ તરીકે ઘણું ઠેકાણું મનાય છે. આદર્શ સિદ્ધ થાય એટલી સ્વતંત્રતા મળે તેને વર્તમાન કાળનું સ્વરાજ્ય કહી શકાય.

બધા પ્રકારથી મનુષ્યજીવન નિત્ય સુધરે તેને નિત્ય સ્વરાજ્ય કહી શકાય. માત્ર પૈસાથી બધું જીવન સુધરતું નથી. જિલ્લું ઘણી જગ્યાએ બધાં પૈસા વધારે હોય છે અને તેના પ્રમાણમાં ગ્રાસ સંસ્કાર હોતા નથી, ત્યાં પૈસા માણસનો સ્વભાવ બગાડવાનું સાધન બને છે. તેથી અધિક પ્રાપ્તિ દરતાં વિદ્યાની વૃદ્ધિ સ્વરાજ્ય માટે વધારે ઉપયોગી માનવી જોઈએ. બધાં મુખી અંગ્રેજ જેવી ધનવાન પ્રજા માત્ર ધનનો લાભ છે અને અહીંની પ્રજા ધન ઉત્પન્ન કરી આપે છે ત્યાં મુખી અહીંની પ્રજાને અંગ્રેજી રાજ્ય તરફ પૂરતી કેળવણી મળશે નહિ; ઠારણ કે કેળવણેલી પ્રજા પોતાના દક્ષ બરાબર સમજે છે. હિંદના સ્વરાજ્યમાં સ્વચ્છિદાન મફત કેળવણી દરેક સાગટે મફત કરવી જોઈએ કે નહીં હોય. સારું-જેવું સમજી શકે, પોતાના વખતને

વિલંબ છે. ખડેનો ! અત્યારે સ્વામી ક્યાં બિરાજતા હશે ? લગભગ તમને ખબર હશે. જ્યાં હોય ત્યાં આ ક્ષણે જ અમને લઈ ચાલો. ”

“ આપનો આદેશ અમારે સર્વથા પ્રમાણ છે. પ્રભુજી જ્યાં હશે, તે સ્થાન લગભગ અમને અવગત છે. તેઓશ્રી હાલમાં આ માગધ મંડળને જ શોધાવે છે. ગારમું ચાતુર્માસ ચંપાનગરીમાં કોઈ અગ્નિકોત્રિની યાગામાં રહી યોગ પાત્ર સ્વાતિદત્ત બ્રાહ્મણને આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવી ચાતુર્માસ પૂરું થયે જૂંમક ગામ થઈ મેઢક ગામે ગયા હતા. મેઢક ગામેથી તેમણે પશ્ચિમની ગામ તરફ વિહાર કર્યો અને અમે આ તરફ આવ્યા. ઘણે લાગે તેઓશ્રી આપણને ત્યાં જ મળશે. પધારિયે આ રસ્તે—”

* * * * *

હક મળે એવી સમાજ બનાવવા કરતાં ગુણકર્મ પ્રમાણે સમાજની વ્યવસ્થા થાય તો વધારે સારું. જેઓ વિદ્યા આપી શકે તેવા હોય તેમને લકવાનું કામ સોંપવું જોઈએ નહિ. ૧૯૧૪-૧૭ની યુરોપની લડાઈમાં જ્યારે જર્મન પ્રોફેસર ઇન્સ્ટ્રીનને લશ્કરની ભરતીમાં લઈ જવામાં આવ્યા અને જર્મન કેસરને તેની ખબર પડી ત્યારે તેણે તરત જ હુકમ દાખ્યો કે, 'પ્રો. ઇન્સ્ટ્રીનને લશ્કરમાંથી રજા આપો, અને તેને ૪૫૦૦ માર્કનું વર્ષાંસન ખાંધી આપી તેને તેની શોધ કરવા દો.' આ પુરુષે એટલી શોધ કરી છે કે હજુ-મુખી યુરોપમાં તેના જેવી શોધ સાયન્સમાં કોઈએ કરી નથી. તે વિષે પાંચમા પ્રકરણમાં વધારે લખેલું છે. જેઓ રાજ્યની વૃત્તિવાળા હોય તેમને રાજ્ય કરવાનું કામ સોંપવું જોઈએ. સાંસ્વિક વૃત્તિવાળા મલાહ આપી શકે. જે વેપાર કરી શકે તેને તે કામ આપવું જોઈએ અને જે મજૂરી જ કરી શકે તેમને મજૂરીનું કામ આપવું જોઈએ. દેઈએ એમ ન માનવું જોઈએ કે, પોતાનું જ કામ સારું અને બીજાનું ખરાબ છે. મિત્રિસ ગ્રેડાન્ઝિની નાઈડુ જેવી અને મિસિસ બિરોન્ટ જેવી અદ્ભુત બુદ્ધિવાળી સ્ત્રીઓને આખો દિવસ રંદિયો આપવો જોઈએ નહિ. તેવી સ્ત્રીઓએ સ્ત્રીઓનું જીવન સુધારવા માટે પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ તે બાબત પત્ર સ્વરાજ્યમાં જોઈી ઉપયોગી નથી. આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવાથી સમાજ સુધરે છે અને રાજ્યવ્યવસ્થા પણ સારી આવે છે. તેથી જ વંદિક કાગળમાં મારી પુરુષેને જિજ્ઞાસામાંથી છટ આપવામાં આવી હતી, કે દેઈ તેઓને જ્ઞાન માટે પૂરતી કુરમ્મદ રહે અને

કચ્છીને વિષય.

[illegible]

રજેશુભાં એક એ લાલ છે કે, તે તમોશુભી સ્વભાવને સુધારે છે, પણ એક એવો દુર્ગુણ છે કે તે સાચા જ્ઞાનને અટકાવે છે; તેથી હાલના પ્રવૃત્તિમય રજેશુભી વાતાવરણમાં હલકા લોકોનું જીવન વધારે સારું થવાનો સંભવ છે; પણ તે વાતાવરણ વિકાસને આત્મવિકાસમાં વિઘ્નરૂપ છે; તેથી જ એમ કહેવાય છે કે, આ કાળમાં મોક્ષ મળવો દુર્લભ છે. હાલ જ્ઞાનની કિંમત નથી. પૈસાની અને કર્મની કિંમત છે; છતાં કર્મમાં ઘણે ઠેકાણે નિષ્ફળતા જોવામાં આવે છે, તેનું કારણ તે કર્મ જ્ઞાન વગરનું હોય છે. જ્ઞાની માણસ કર્મ કેમ કરવું તે જાણે છે, તેનો રસ્તો બતાવી શકે છે. પોતે ક્રિયામાં આસક્ત ન હોવાથી ઘણાં કર્મ કરતો નથી, છતાં તેના થોડા કર્મનું પરિણામ ઘણું આવે છે.

હાલના કાળમાં આખી પૃથ્વીનાં રાજ્યોને એક બનાવી દેવી રીતે ચલાવવું તે બતાવનારની જોડ છે. એવું સમજાવનાર અને કરી બતાવનાર નીકળશે ત્યારે એવું રાજ્ય ઉત્પન્ન થશે.

ખરું સ્વરાજ્ય તે જ કહેવાય કે જેમાં રાજાને રાજ્ય કરવામાં કાંઈ મહેનત પડે નહિ, જ્યાં લોકો પોતાના ધર્મ સમજી પોતાનું જીવન પોતાની મેળે સુધારતા રહે, જ્યાં જ્ઞાન એટલું ફેલાયેલું હોય કે ગમે તેવા પ્રસંગમાં આનું શું, જોડું શું, એ દરેક માણસ સમજી શકે; બીજાને દુઃખી કર્યા વગર પોતે સુખ લઈ શકે અથવા પોતે દુઃખી થાય તોપણ બીજાને સુખી જોઈ, પોતાને સુખી માને. આવા સંજોગોમાં જનક જેવા જ્ઞાની રાજ્ય કરી શકતા. આવા સ્વરાજ્ય માટે કેળવણીમાં મોટો ફેરફાર થવો જોઈએ. પહેલાં

ક સો ટી ને શિ ખરે

યદ સ્થિર રહ્યા હશે. "

" જલ્દી ચાલો ત્યારે, આપણે શોધી ઠાલીએ. "

* * * * *

" જુઓ, ફર સામે કોઈ બંધ મુખાકૃતિ જણાય ! "

" હા, એ જ પૂર્વપરિચિત મુખાકૃતિ ! હવે તે તરફ જલ્દી ચાલો. "

" વાહ ! એ જ કઠાવર-મ્રોઢ કાયા ! ! આ બાળ-સૂર્ય સાથે સ્પર્ધા કરતી શરીરની એ જ સુવર્ણમય કાંતિ ! ! બન્ને બાહુ જાનુ મુખી લંબાવી, દહિ નાસિકાના અમ્ર ભાગ પર સ્થિર કરી ધ્યાનમાં લીન ચર્મ કેવા એ ઉભા છે ? જગતની સર્વ કુદરત કેમ બાણે તેમની જ તરફ ઝુકી રહી હોય ! કેમ બાણે—

[ગચ્છ]

" જીવન મ્હારૂં મદા કુદરત—
તણી મૂર્તિ ગણું હું હું.

રહી આધીન સદા, તેને—

પ્રતિજ્ઞા સાચી સેવું-૧ "

એ મહત્ કર્તવ્યની સિદ્ધિની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યા હોય ! ! "

" સદૃશ વંદન, ઓ ! જ્ઞાતવંશવિનૂપણમણિ ! ઓ ! સર્વોત્કૃષ્ટ મહાન્ વીર ! કોટિ કોટિ વંદન તમને; અને

નથી. જે ધર્મ સંન્યાસી અને સાધુ સરળતાથી પાળી શકે તે ધર્મ બધાએ પાળવો જોઈએ એવું કહી શકાય નહિ. દેશમાં બંડ લીધે ત્યારે પોતાના કુટુંબનું રક્ષણ કરવું એ ગૃહસ્થોનો ધર્મ છે. અહિંસા એ તો મહાત્માનો ધર્મ છે. તેથી દરેક માણસ પોતાના જીવનચક્રમાં સંભાળથી રહે તો તેમાંથી નીકળી ધીરે ધીરે કેમ સંસ્કારી થઈ શકે તેવી સમાજની અને રાજની યોજના જોઈએ. હાલ જે લડાઈ ચાલે છે તેમાં બધા લોકોના સ્વાર્થ સમાયેલા છે. પહેલાંના વખતમાં ફક્ત શત્રુઓ જ લડતા, તેથી બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય અને શૂદ્રો પોતાનો ધંધો શાંતિથી ચાલુ રાખી શકતા. પણ હવે લડાઈ વખતે ઉંમર પ્રમાણે બધાએ લશ્કરમાં જોડાવું જોઈએ એવી આજ્ઞા રાજ્ય તરફથી થાય છે, એટલે સમાજમાં મોટા ફેરફાર થયે અને તે કેમ કરવા તેનો વિચાર કરવો પડ્યો. વિધવાઓ વધશે અને તેનો રસ્તો કરવો પડ્યો. તેનાથી માણસનું બી બગડી જવાનો સંભવ પણ છે. તેથી હવે આખી પૃથ્વી ઉપર એક રાજ્ય ક્યાં વગર લડાઈ કાયમને માટે અટકશે નહિ.

હાલના ઝંજોગોમાં મૂઝીવાળા અને મનૂરીવાળો પોત-પોતાના સ્વાર્થમાં પડેલા છે. તેને અંગે હરીફાઈ વધી ગઈ છે અને ઘણા લોકોને દુઃખી કરી યોગ્ય લોકો મુખી થવા મળે છે. તેના પરિણામમાં નીતિ અને વિદ્યા જતી રહે છે. મૂઝીવાળા અને મનૂરીવાળાનો ઝગડો ત્યારે જ મટશે કે જ્યારે બંનેમાં સેવાભાવ આવશે. તે સિવાય કશું બંધ થશે નહિ અને મુલેક મોજાની જ-એટલે હુદ્દા દારનામાની જ દારો વખત નહશે, શાંતિ નિત્ય રહેશે નહિ. જ્યારે સેવા-

કે રે મિ ભાં તે !-સૂ ૩

તમારી આ મહા-નીરવાને. ”

“ બસ રહે, આપણે અહીં જ સ્થિર રહો; ને
સામેના ચિત્રાપટ પર બેસી જઈએ ત્યાં ભાં લે
અપણું નિદાનીએ-આજની દિનચર્યા, અને જે કંઈ
તે બધું સરંચા તદરથ આવે જ બધું જોવા કરીયે ”

“ બરાબર છે, એ સંકલ્પ બરાબર છે. ”

“ અહો ! તારાં કાલના જે ઉપ પામી
છે. ભારે મોટું કંઈ પેર ભરે. તારો દેહવાનો રમત
ભાંગે છે. ”

જનુ આ બાદ કોને જાણવા!

હા, એ રીતે તારાની મુનિ ઉપ
ભાં લે જ નહીં. એ રીતે તારાની મહામહા.....!
ભરે ! તારાં કોઈ દેહવા જ નહીં. ભાંગે જ
જ નહીં. તારાં કોઈ ભાંગે જ નહીં. તારાં
ભાંગે જ નહીં. તારાં કોઈ ભાંગે જ નહીં. તારાં

તારાં કોઈ ભાંગે જ નહીં. તારાં કોઈ ભાંગે જ નહીં. તારાં
તારાં કોઈ ભાંગે જ નહીં. તારાં કોઈ ભાંગે જ નહીં. તારાં
તારાં કોઈ ભાંગે જ નહીં. તારાં કોઈ ભાંગે જ નહીં. તારાં

હતી અને મહાત્મા ગાંધીજી રાજકીય ચળવળદ્વારા આત્મ-સાક્ષાત્કારની આશા રાખે છે.

આધ્યાત્મિક માણસ માણસના જનાવેલા કાયદા માનશે નહિ. તે માત્ર અંદરથી મગતા પ્રભુના આદેશ પ્રમાણે ચાલશે અને તે પ્રમાણે વર્તવાની તેને છૂટ જોઈએ. હાલની રાજ્યપદ્ધતિ એમ હુકમ કરે છે કે, મનુષ્યનું ગમે તે થાય પણ રાજ્યનું ભયું થવું જોઈએ; તેથી પ્રજા તરીકે દરેક મનુષ્યે ઘઘા સંજોગોમાં રાજ્યને તાબે રહેવું જોઈએ. ત્યાં એમ મનાય છે કે, પ્રજા કરતાં રાજ્ય વધારે મોટું છે. આ ભાવે વર્તમાનકાળમાં જોર ધર્યું છે. તે કહે છે કે, જીવે સમસ્ત સમાજના લાભ માટે પોતાના જીવનને ભોગ આપવો.

તેથી રાજ્યપદ્ધતિ જરોજર ગોઠવવી હોય તો પ્રજા-સત્તાક રાજ્યથી દામ ચાલશે નહિ. ત્યાં આખી પ્રજાને રાજ્ય વિષે વિચાર કરવો પડે અને આખી પ્રજાને લડાઈ માટે તૈયાર રહેવું પડે ત્યાં લોકો પશુ જેવા થાય છે. તેથી આગળના કાળમાં હવે તેમ રાજ્ય ક્ષત્રિયોના હાથમાં રાખવું અને તેમને સલાહ આપવા માટે બ્રહ્મજ્ઞાની ગુરુઓ જોઈએ કે જેથી તે રાજ્યો અનીનિ કરે નહિ. જ્યાં અજ્ઞાની પ્રજાનું પ્રબલસત્તાક રાજ્ય હોય ત્યાં પરદેશી રાજ્ય જેવું જ રહેશે કારણ કે અજ્ઞાનનું પરિણામ સ્વાયંમાં આવે છે. ઇંગ્લેન્ડમાં પ્રબલસત્તાક રાજ્ય છે પણ ત્યાં જેવો સ્વાયં પાર્લામેન્ટમાં છે તેવો બીજો દેશમાં આવતો નથી. એક રાજ સ્વાયં હોય તો તેનું મન ફરવું સહેલું છે અથવા તેને ગારી

ક સો ટી ને શિ ખ રે

“ ઓ પેલો ગોવાળ દોડતો આવે. આ તરફ જ આવે છે. બગદો નહીં બુલે, તો બિચારો કેવો ગભરાશે ? ”

“ આપણે તો એ બધું તટસ્થ રહી બોયા જ કરવાનું છે. ”

“ અરે ! પણ, મારા બગદો ગયા ક્યાં ? અહીં તો એકેય નથી. ક્યાં ગયા હશે ? પેલી બાવળની કાંટીમાં ચરતા હશે ? લે, તપાસ કરે.....ના, ત્યાં તો નથી. કોઈ લઈ ગયું હશે ? પેલી ટેકરી પાછળ નિચાણમાં ચરતા નહીં હોય ? તપાસ તો કરે.....ના, રે ! ના. ત્યાંયે નથી. ત્યારે ગયા ક્યાં ? ત્યારે આને પૂછું. મેં બોને બગાડ્યા હતા. એ ભાણ આપશે. ”

ઓ ! દેવાંયં મુનિ ! ક્યાં ગયા મારા બગદો ? જતાવેલ.

કેમ જોણતા નથી ? ક્યાં સંતાડ્યા ? લાવો મારા બગદો. લાવો છો કે નહીં ?

અરે ! પણ જોવો છો કે નહીં ? મેં તમને બગાડ્યા છે જોવો કેને આપ્યા ? જોવો નહીંતર હવે બોયાજેવું કરીશ.

કેમ ! નયો જોણવું કે ? અરે ! નીચ સાધુડા !

હતી અને મહાત્મા ગાંધીજી રાજકીય ચળવળદ્વારા આત્મ-
સાક્ષાત્કારની આશા રાખે છે.

આધ્યાત્મિક માણસ માણસના બનાવેલા કાયદા માનશે નહિ. તે માત્ર અંદરથી મળતા પ્રભુના આદેશ પ્રમાણે ચાલશે અને તે પ્રમાણે વર્તવાની તેને છૂટ જોઈએ. હાલની રાજ્યપદ્ધતિ એમ હુકમ કરે છે કે, મનુષ્યનું ગમે તે થાય પણ રાજ્યનું ભડું થવું જોઈએ; તેથી પ્રજા તરીકે દરેક મનુષ્યે બધા સંજોગોમાં રાજ્યને તાબે રહેવું જોઈએ. ત્યાં એમ મનાય છે કે, પ્રજા કરતાં રાજ્ય વધારે મોટું છે. આ ભાવે વર્તમાનકાળમાં જોશ કયું છે. તે કહે છે કે, જીવે સમસ્ત સમાજના લાજ માટે પોતાના જીવનનો ભોગ આપવો.

તેથી રાજ્યપદ્ધતિ બદોળર ગોઠવવી હોય તો પ્રજા-સત્તાક રાજ્યથી દામ ચાલશે નહિ. જ્યાં આખી પ્રજાને રાજ્ય વિષે વિચાર કરવો પડે અને આખી પ્રજાને લડાઈ માટે તૈયાર રહેવું પડે ત્યાં લોકો પશુ જેવા થાય છે. તેથી આગળના કાળમાં હતું તેમ રાજ્ય ક્ષત્રિયોના હાથમાં રાખવું અને તેમને સલાહ આપવા માટે બ્રહ્મજ્ઞાની ગુરુઓ જોઈએ કે જેથી તે રાજ્યો અનીનિ કરે નહિ. જ્યાં અજ્ઞાની પ્રજાનું પ્રજામત્તાક રાજ્ય હોય ત્યાં પરદેશી રાજ્ય જેવું જ રહેશે કારણ કે અજ્ઞાનનું પરિણામ સ્વાર્થમાં આવે છે. ઇંગ્લેન્ડમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય છે પણ ત્યાં જેવો સ્વાર્થ પાર્લામેન્ટમાં છે તેવો બીજે જગ્યામાં આવતો નથી. એક રાજ્ય સ્વાર્થો હોય તો તેનું મન દેશવત્તું રહેવું છે અથવા તેને ગારી

ક રે મિ ભાં તે !-સુ વ

જ્યાજ તો રે. એમ નહીં પચે નહીં, મારા બુદ્ધિ
કેને આપ્યા છે ?

અરે ! પચુ આ તો હમુ ચે જવાજ હોતો તથા

અત્રા ! મું તારા કાન-બાન જોરા છે કે ?
તો નથી ? અરે ! પચુ કદું મું કે મારા બાન
છે ? જાણને ?

હીં ને નહીં જાણે કે ? એમ તે જોવારે ક

અરે ! આ તો નહુ જ ક.પે જાણે છે
જાણે નહીં પચાવતો હોતો છે ક્યાં તપે કહે
કાં કહે ન ?

અ. ૧ જાણે કાં જાણે કાં જાણે કાં જાણે કાં
જાણે કાં જાણે કાં જાણે કાં જાણે કાં

અ. ૨ જાણે કાં જાણે કાં જાણે કાં જાણે કાં
જાણે કાં જાણે કાં જાણે કાં જાણે કાં

અ. ૩ જાણે કાં જાણે કાં જાણે કાં જાણે કાં
જાણે કાં જાણે કાં જાણે કાં જાણે કાં
જાણે કાં જાણે કાં જાણે કાં જાણે કાં
જાણે કાં જાણે કાં જાણે કાં જાણે કાં

અ. ૪ જાણે કાં જાણે કાં જાણે કાં જાણે કાં

કાળમાં બધા દેશના માણસોની પોતાના દેશ પ્રત્યે લાગણી એટલા માટે રહે છે કે તેથી અર્થપ્રાપ્તિમાં વિદ્યુત આવે નહિ. તેથી જ પોતાના આર્થિક સ્વાર્થ માટે બીજા દેશોની પ્રજા ગંદીબ થઈ જાય, જોટા વ્યસનમાં પડે, તો પણ તેની હરકાર થતી નથી.

નિશાળના વિદ્યાર્થીને ડગલો પહેરાવીને એમ કહેવું કે, તારે આ ડગલો કરતાં મોટા થવું નહિ એ મૂખાઈ છે. રાજનીતિ એવી ન ભેઈએ કે, માણસના વિકાસને અટકાવે. માણસમાં ઉત્તમ ગુણ આવવા ભેઈએ, સમાજ-જીવન પણ તે પ્રમાણે ફરવું ભેઈએ અને રાજ્યપદ્ધતિ પણ તે પ્રમાણે ફરવી ભેઈએ.

પણ સાયન્સની શોધથી બધા દેશો એકબીજાની એટલા નજીક આવી ગયા છે કે તેઓની સાંલિક રાજનીતિ ખુદશી થવા લાગી છે. અર્થપ્રાપ્તિના મદમાં ઊછરેલ મૂડી-વાળાની સામે મજૂરીવાળા થયા છે અને તેની અસર બધા દેશો પર થવા લાગી છે. જુદી જુદી પ્રજાઓએ સંપત્તિ ફેલાવેલો વખત નજીક આવી ગયો છે.

પણ આ સંપત્તિ બદારનાં સાધનથી નહોતો નહિ. તે માટે માણસનાં મન ફરવાં ભેઈએ. માણસનાં મન ફર્યા વગર પ્રબલસંધ જેવી સંસ્થા પણ જાદુ ઉપયોગથી થઈ શકે નહિ. તેને માટે ધર્મ તરફ વૃત્તિ વળવી ભેઈએ. યુરોપમાં એક વખત પોપની સત્તા રાજ્ય કરતાં પણ વધારે હતી; પણ ધર્મના વિરાગ વાસ્તે અનુદૂત સંયોગો ન હોવાથી તે સત્તા રાજ્યવચનાથી દબાઈ ગઈ. આ પૃથ્વીના હોદામાં

ક સો ટી ને શિ ખ રે

ઉતાવળો ધર્યે બાય છે. હાય ! શું કરશે ? ”

* * * * *

“હું....., તું નથી સાંભળતો ? તારા કાનનાં કાણું નકામાં છે. ખંડે ને ? મારી પેઠે બીજો કોઈ બિચારો વિશ્વાસથી આ રીતે છેતરાય નહીં. તેને બંધ કરી દેવા જ સારા છે. બસ, એ જ ઠીક છે.

હં....., બરાબરા પેત્રી ગયા. તોપણ જરા પત્થરથી ઠોકું. હં, બસ. હવે બરાબર પેત્રી ગયા. પણ લાવ જરા બહારના ઠાંકા મોરી નાંખું. કોઈ પકડીને ખેંચી ન કાઢી શકે.

હં, હવે ઠીક થયું. બસ, નિકળે જ નહીં. મારા બગદ ન બતાવ્યા; આખું કળ ?

બાકું ઝટ, હું જ ચોધી કાઢું. બસ, ગમે ત્યાંથી ચોધી કાઢું. ”

* * *

“ અરે ! પેલો પાપી ઘેર ફૂલ્ય કરીને આર્યો બાય. બસ, કેવો નિર્દય ! ! ”

“ બસ, ચાંત રહો. આપણે તો તટસ્થતા જ રાખવાની છે. ”

“ હાય ! શું થયે ? આપણે કેવા નિર્ભાગ્યોબર !

કાળમાં બધા દેશના માણસોની પોતાના દેશ પ્રત્યે લાગણી એટલા માટે રહે છે કે તેથી અર્થપ્રાપ્તિમાં વિદ્ય આપે નહિ. તેથી જ પોતાના આર્થિક સ્વાર્થ માટે બીજા દેશોની પ્રત્ય ગંરીબ થઈ જાય, ખોટા વ્યસનમાં પડે, તે પછી તેની દરકાર થતી નથી.

નિશાળના વિદ્યાર્થીને ડગલો પહેરાવીને એમ કહેવું કે, તારે આ ડગલા કરતાં મોટા થવું નહિ એ મૂખાંઈ છે. રાજનીતિ એવી ન જોઈએ કે, માણસના વિકાસને અટકાવે. માણસમાં ઉત્તમ ગુણ આવવા જોઈએ, સમાજ-જીવન પણ તે પ્રમાણે ફરવું જોઈએ અને રાજ્યપદ્ધતિ પણ તે પ્રમાણે ફરવી જોઈએ.

પણ સાયન્સની શોધથી બધા દેશો એકબીજાની એટલા નજીક આવી ગયા છે કે તેઓની દાંલિક રાજનીતિ ખુદલી થવા લાગી છે. અર્થપ્રાપ્તિના મદમાં જીહવેલ મૂડી-વાળાની સામે મજૂરીવાળા થયા છે અને તેની અસર બધા દેશો પર થવા લાગી છે. જુદી જુદી પ્રજાઓએ સંપ-થી રહેવાનો વખત નજીક આવી ગયો છે.

પણ આ સંપ બદારનાં સાધનથી નક્કર નહિ. તે માટે માણસનાં મન ફરવાં જોઈએ. માણસનાં મન ફર્યા વગર પ્રજાસંપ એવી સંસ્થા પણ જાદુ ઉપયોગી થઈ શકે નહિ. તેને માટે ધર્મ નરફ વૃન્નિ વગવી જોઈએ. યુરોપમાં એક વખત પોપની સત્તા રાજ્ય કરતાં પણ વધારે હતી; પણ ધર્મનાં વિચાર વાસ્તે અનુકૂળ સંયોગો ન હોવાથી તે સત્તા રાજ્યસત્તાથી દબાઈ ગઈ. આ પૃથ્વીનાં લોકોમાં

કાળમાં બધા દેશના માણસોની પોતાના દેશ પ્રત્યે લાગણી એટલા માટે રહે છે કે તેથી અર્થપ્રાપ્તિમાં વિદ્ય આવી નહિ. તેથી જ પોતાના આર્થિક સ્વાર્થ માટે બીજા દેશોની પ્રજા ગંદીબ થઈ જાય, ખોટા વ્યસનમાં પડે, તે પછી તેની દરકાર થતી નથી.

નિશાળના વિદ્યાર્થીને ડગલો પહેરાવીને એમ કહેવું કે, તારે આ ડગલા કરતાં મોટા ચપુ નહિ એ મૂખાંઈ છે. રાજનીતિ એવી ન જોઈએ કે, માણસના વિકાસને અટકાવે. માણસમાં ઉત્તમ ગુણ આવવા જોઈએ, સમાજ-જીવન પછી તે પ્રમાણે દરવું જોઈએ અને રાજ્યપદ્ધતિ પછી તે પ્રમાણે દેખી જોઈએ.

પણ સાયન્સની શોધથી બધા દેશો એકબીજાની એટલા નજીક આવી ગયા છે કે તેઓની દાંભિક રાજનીતિ ખુદથી યથા લાગી છે. અર્થપ્રાપ્તિના મદમાં જીંદગી મૂડી-વાળાની સાથે મજૂરીવાળા થયા છે અને તેની અસર બધા દેશો પર થવા લાગી છે. જુદી જુદી પ્રજાઓએ સંપત્તિ રહેવાનો વખત નજીક આવી ગયો છે.

પણ આ સંપત્તિ બદારનાં સાધનથી નક્કર નહિ. તે માટે માણસનાં મન દરવાં જોઈએ. માણસનાં મન દેશી વગર પ્રજાસંઘ જેવી સંસ્થા પર જાદુ ઉપયોગી થઈ શકે નહિ. તેને માટે ધર્મ તરફ વળી જવું જોઈએ. યુરોપમાં એક વખત પોપની સત્તા રાજ્ય કરનાં પરંતુ વધારે નહીં; પરંતુ ધર્મના વિશાલ વાસ્તે અનુકૂળ સંયોગે ન હોવાથી તે સત્તા રાજ્યવસ્તુનાથી દબાઈ ગઈ. આ પૃથ્વીના દેશોમાં

હુકમના વિપાક કાળે એ બિચારાની શી દશા થશે ?

“ ઉપેક્ષ છે એ ક્ષુદ્ર બિચારો. પરંતુ ખડેન પ્રબુદ્ધ-પ્રજ્ઞે ! એ અસ પામર પ્રાણી જ્યારે પોતાને ઉચિત વર્તન કરતો હતો, તે વખતે પ્રમુશ્ણના મનોરાજ્યમાં-આંતર સ્થિતિમાં શી પરિસ્થિતિ ચાલી રહી હશે ? ”

“ ખડેન વિશુદ્ધદે ! એ અગમ્ય ભાવોનો યથાર્થ ખ્યાલ આપવો દુઃશક્ય તો છે જ. તો પણ કહું છું—જેમ સામે ભારોભાર વજન મુકવાથી જ વસ્તુનું વજન તક્લીફરી શકાય છે. તેમ ‘ આત્મિક પ્રગતિ કેટલી થઈ ? ’ તેનો આંક કાઢવામાં આવા પ્રસંગો એમને ઘણા જ ઉપયોગી થઈ પડે છે. આ વેદના જેમ અતિ ભારેમાં ભારે છે, તેમ, જે શાંતિ આપણે ભેંઈ છે, તે ઉપરથી સમજી શકાય છે કે તેની ભારોભાર આત્મવિકાસનો ભંડાર પણ હવે તેમનો ભરપૂર ભરાયો છે.

સ્વાભાવિક ચાહુ રહેતા આંતરિક પ્રયત્નોથી જે વિકાસ થતો હોય છે, તેના કરતાં જ્યારે આવા પ્રસંગોની સાથે ભેટો કરવો પડે છે, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ વિકાસમાં વેગ આવે છે; અને એકદમ બગપૂર્વક કેટલાંયે આત્મવિકાસનાં પગથિયાં ચડી જવાય છે. કેમકે સામે તેટલું જ બળ વાપરવું પડે છે. એટલે વાસ્તવિક રીતે આવા પ્રસંગો કેમ બાણે ઉત્સવના પ્રસંગો હોય, તેમ આવા બા.

ત્યાં સુધી માણસનાં મન સુધર્યાં નથી, ત્યાં સુધી કાયદાની મદદથી સુલેહશાંતિ રાખવી પડશે. તે કાયદામાં શુદ્ધ હેતુ હોવો જોઈએ. અંતે કાયદા રદ થવા જોઈએ. યુરોપ અને અમેરિકામાં ધર્મના પૂરા ફળગા ફૂટ્યા નથી. તેનું જીવન વ્યવસાયવાળું હોવાથી ત્યાં ઉત્તમ ભાવ મોટા પ્રમાણમાં જિગતા નથી. તેવા જીવનની અસર રાજ્યકર્તા ઉપર થાય છે, તેથી ગ્રાહ્યજનના શુદ્ધ ધર્મો એટલે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ, તપ, યોગ વગેરે ખીલતાં નથી. તેની જગ્યાએ વૈશ્ય અને શૂદ્રના ધર્મોથી મૂંઝીવાળા અને મજૂરી-વાળાની બે નાતો જિહ્વી થયેલી છે. આગલા દાગમાં વૈશ્ય અને શૂદ્રની વૃત્તિઓ બહુ ભેર કરી શકતી નહોતી; કારણ કે પ્રજામાં જ્ઞાની પુરુષોનું માન હતું.

પૃથ્વીની શાંતિ માટે પ્રજાસંઘ સ્થાપેલ હતો, પણ તેના કાયદા પગાવવા જેટલી તેનામાં શક્તિ ન હતી. જો બહારનાં લશ્કરનાં સાધનથી તે શક્તિ રાખે તો તેની સત્તાથી કેટલાક દેશો એટલા દબાઈ બાકી બાકી કે સ્વતંત્રતાને સ્થાને નવી પરતંત્રતા ઉત્પન્ન થાય. શાંતિમાં મુખ મળે છે, પણ માત્ર ભૌતિક મુખથી પ્રજાને લાભ નથી. દિંદમાં જેમ અંદોળ રાજ્યથી શાંતિ મળી છે, તેમ તે શાંતિથી બીજી કેટલીક હાનિ પણ થઈ છે. તેના સંસ્કારની અસરથી અહીંની સમાજન્યવસ્થા અને તેમાં રહેલી કેટલીક ત્રાસી પ્રજાસંઘ નૃતી ગઈ છે. તેથી એક મોટા રાજ્ય કરતાં ઘણાં નાનાં રાજ્યોનો સંઘ આત્મોન્નતિમાં વધારે ઉપ-રોગી થઈ શકે. હાલના સંબંધોમાં મોટા કુટુંબના માન્યોને સ્વામિભિમાનમાં બહુ વિખ નટે છે. મોટા કુટુંબમાં સામાન્ય-

જરૂર મળી રહે.

અંગ્રેજી રાજ્ય આવ્યા પહેલાં ગામડાઓમાં કેળવણીનાં બહુ સારાં સાધન હતાં. ગામડાના માણસો ગામડાના શિક્ષકોને સારું માન આપતા અને શિક્ષકો પણ તેના બદલામાં ખેડૂતો પાસેથી અનાજ લેતા. તેટલું અનાજ વધારે ઉત્પન્ન કરવામાં તેમને કાંઈ મહેનત પડતી નહિ. આ પ્રમાણે કેળવણી સસ્તી હતી. હાલ શિક્ષકોનો પગાર રોકડા રૂપિયામાં આપવો પડે છે અને ગરીબ ખેડૂતો પાસે ફાજલ રકમ રહેતી નથી; તેથી ખેડૂતો પણ પોતાનાં છોકરાંને કેળવણી આપતા નથી. ઠમાણી અને કેળવણીના અભાવે દેટલાક માણસો શહેરોમાં વસવા લાગ્યા અને ગામડાંમાં રહેવાનાં સાધન ઓછાં થયાં. સાદું જીવન ગાળવાવાળા માણસોને હજી કોઈ જગ્યાએ ગામડાની પડતર જમીનમાંથી નિર્વાહ મળી શકે તેમ છે; પણ કેળવણીનાં સાધન પાછાં ગામડાંમાં દાખલ થાય તો ગામડાં પાછાં સજીવન થવાનો અંશવ છે. વળી ગામડાંનું જીવન વધારે કુદરતી હોવાથી આધ્યાત્મિક ભાવને પોષણ આપે છે. શહેરોમાં નાટક, સિનેમા, ન્યૂઝપેપરો, મુંદર પોષાક વગેરે દેવામાં આવે છે; પણ આ વસ્તુઓ આધ્યાત્મિક ભાવને પોષણ આપતી નથી. ખરું મુખ્ય નિરપેક્ષિત છે. જે મુખ્ય માટે કોઈ વસ્તુની જરૂર ન રહે તે સ્વાભાવિક છે, નિન્ન્ય છે; તે આત્મામાંથી મળે છે. સરકાર મિલકત ઉપર દર નાખી શકે છે, આત્મા ઉપર દર નાખી શકતી નથી.

આમજ જન્માનુ તેમ માત્ર જન્મરતી રચનાથી શાવ-
સ્થિતિ થયે નહિ. પૃથ્વીમાં માન્ય થાય એવો ધર્મ ઉપજા

* * *
 “ મિત્ર શિદ્ધાર્થ ! માનો કે ન માનો. પરંતુ હું
 મારા વૈદ્યના જ્ઞાનથી કહું છું કે-આ મહાત્માના શરીરને
 કંઈક બારે અડચણ છે. ”

“ હંએ....! શું કહો છો ? જે હોય તે જરૂરી ચોધી
 કાઢો, મિત્ર ! ”

“ હું ક્યારનો એ જ તપાસુ છું. પણ કાંઈ પત્તો જ
 લાગતો નથી. ”

“ બરાબર તપાસો. જે હશે, તે હમણાં જ જાણી
 શક્યો. ”

“ અરે હા ! ! આ કાનમાં જ કંઈક છે. અરરર !
 કોઈ મહા દુષ્ટે દર્ભ મૂળ જોત્રી ઘાસ્યાં છે ! ”

“ અહાહા ! કેવો પાપી !

ન ઈર્ષ્યો રાજ દંડથી, ન ઈર્ષ્યો નરક પાતથી.

ન ઈર્ષ્યું મન પોતાનું, ન ઈર્ષ્યો લોકાપવાદથી. ૧.

પરંતુ મિત્ર ! બીજું બધું છોડો ! માત્ર આ શરૂયો
 કાઢવાનો જ ઉપાય કરો. જેન અને તેન જરૂરી કરો. મા-
 રાથી એ એવું જતું નથી. ”

“ કોઈથી યે શી રીતે એવું થય ? પરંતુ મિત્ર !
 શી રીતે કરવું ? એ જ મને સૂજતું નથી ! ”

“ કેમ ? શી અડચણ છે ? મારા સર્વસ્વને બોને
 બિચકુડ બિચકુડ ઘડને આ કાન કરો. ”

બૂલવા બોધ્યો નહિ, નહિતર ખરું સ્વરાજ્ય મળશે નહિ.

આ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે, જે માણસને પોતાના દેશનું અભિમાન ન હોય તે પોતાના દેશનું ભટું કરી શકે નહિ. ખરી રીતે તો હિંદમાં જે જે વળતે સારા સંસ્કાર ઉત્પન્ન થયા છે, જેનાથી માણસનાં જીવન મુધર્યો છે, તે દેશદાર નિરભિમાની પુરુષોએ જ તે તે વળતે કરેલા છે. નિરભિમાની પુરુષો જ ખરા કર્મયોગી થઈ શકે છે. મહાત્મા ગાંધીજીની મોટાઈ તેમની દીનતામાં છે. અંગ્રેજી રાજ્ય સામે યવામાં તે અંગ્રેજી પ્રતિ ઉપર પ્રેમ રાખી શકે છે અને તેથી બીક વગર લડી શકે છે. બીક મૂકવાથી બ્યાવહારિક સ્વરાજ્ય મળે છે, અભિમાન મૂકવાથી પારમાર્થિક સ્વરાજ્ય મળે છે, બીક અને અભિમાન મૂકવાથી ખરું સ્વરાજ્ય મળે છે. તેમાં સાદગ્ય છે, જોખમ છે; પણ સાદગ્ય અને જોખમને રસ્તે જ શુદ્ધિ છે.

સ્વરાજ્ય માટે કદેક લાતની ચળવળમાં એકપની બાંધુ જરૂર રહે છે. અસહકાર પણ એકથ વિના ચાલતું કરી શકતો નથી. એકપની ઉપયોગિતા દેશના નેત્રણક નેતાઓ પૂરી સમજતા નથી અને લાંબે પત્રોમાં કેટલીક વાર એકપની જાના દોષ દાઢે છે, તેથી દુર્લભને નવું સંધિયાર મળે છે. પર-દેશ સામે રાજનીતિની ચર્ચા થાય ત્યારે મા દેશના માણ-નાએ એકસંખ્ય એક સ્વાલ પાડ્યો બોલ્યો. અહીંના મનનેદ શુભોને રોજાવામાં લાજ નથી.

ત્યારે મનનેદ ઉપર થાય એવા સંબંધો દોષ ત્યારે દેશના નેતાઓએ, અભિમાન મૂકી એકપનીને રૂબ રૂબીને

7

8

ખાસ અનુભવની જરૂર નથી, કારણ કે પરમાત્માની પ્રેરણા પોતામાંથી નીકળ્યા કરે છે; તેને મિત્રોની જરૂર નથી, કારણ કે તેના જીવનની નીડી સુગંધથી બીજા માણસ તેના તરફ આકર્ષીત આવે છે. ત્યારે આવા માણસો ઘણી સંખ્યામાં તૈયાર થાય ત્યારે સ્વરાજ્યનો નવો અર્થ કરવો પડે. જે કાળે જે દેશમાં જેવા માણસો હોય ત્યારે ત્યાં તેવું રાજ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. છતાં દરેક દેશમાં, દરેક કાળે ઘોડા ડાઘા માણસો જરૂર હોય છે અને તેઓની અસરથી સામાન્ય માણસનું જીવન સુધરે છે.

હાલ આ દેશમાં સ્વરાજ્યનો આદર્શ ખાસ કરીને ગરીબાઈ દૂર કરવામાં રહેલો છે. તે કામ પણ જરૂરનું છે. દેશમાં અતિશય ગરીબાઈ હોય ત્યારે પણ જીવનના વિદારમાં વિધો આવે છે; કારણ કે નબળા શરીર અને નબળા મનમાં શુદ્ધ આત્મા કામ કરી શકતો નથી, પણ ખરા સ્વરાજ્યમાં બધા પ્રકારનું જીવન સુધરવું જોઈએ, તેને માટે વેપારી બુદ્ધિવાળી રાજનીતિ અથવા મજૂરવર્ગની બુદ્ધિવાળી રાજનીતિથી જ મુધારા કરવા ઠીક નથી. ડાઘા અને આ-મજાની પુરુષોની બુદ્ધિ શું કહે છે તે પણ સમજવું જોઈએ.

સ્વરાજ એટલે સ્વનું રાજ એટલે ઉત્તમ આત્માનું દલિલી પ્રકૃતિ ઉપર રાજ્ય. એવું રાજ્ય સ્થાપતા માટે નરો રાજ્યપદ્ધતિની જરૂર છે. જે કોલોની એટલે સંસ્થાનો માટે મુનિષનાં રાજ્યો વારંવાર લે છે તે બધાને સ્વરાજ તથા આપવામાં આવે તો લાભનું બી શું બનું બની

“ હા, ખડેન ધડે ! મને પણ એમ જ લાગે છે. ”

“ મિત્ર સિદ્ધાર્થ ! મનુરો આવી પહેાંચે એટલે તેલ-
કુંડીમાં એસારી પ્રથમ મર્દન કરવું પડ્યો. ”

“ અરે ! આ બધા આવી પહેાંચ્યા. ”

“ હાં, લાવો મોટી કુંડી. તેમાં બળવીને પ્રભુજીને
પાડો. ને માંડો મર્દન કરવા. શરીરમાં લોહી છુટું થઈ
જવા માંડે, એટલે સળીયા કાઢતાં જરાયે વાર નહીં થાય.
કેમ ? બસ, મર્દન પુરું થયું ? ”

“ હા, જી ! ”

“ ઠીક. ચાલો ત્યારે. તમે બન્ને ઠીક બળવાન છો.
બન્ને બલુ આ એકેક સાણસી પકડો, અને બન્ને બાબુએ
લા રહો. જુઓ, કાનમાં આ ફાંભૂજા છે. તેને બરાબર
મેરમી ઢળાવીને બરાબર પકડો. ”

હાં, બસ.

હવે હું સૂચના આપું કે તુરત બન્ને એકી સાથે પૂજા
લેરમી ખેંચજો. પણ જો જો હો-ત્યાંબુધી ખીટા બહાર
નીકળી ન જાય ત્યાંબુધી ખેંચજો. જરા પણ જોર આવડું
ન કરતા. ”

“ ઠીક, એમ જ કરીશું. ”

“ હાં. કંલાગજો. ખેંચા. ખેંચા. પૂજા લેરમી ખેંચા.
ખેંચા. ખેંચા. બાઈ ! ખેંચા. ”

થી જે પુરુષ આ દેશમાં ઉત્પન્ન કરી શકશે તે ભવિષ્યના સ્વરાજ્યમાં ગવર્નર-જનરલ અથવા વડો પ્રધાન થઈ શકશે. જે માણસોને આ પદવી જોઈતી હોય તેમણે આ બાબત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. હિંદમાં ધર્મને નામે અને જ્ઞાતિને નામે ઘણા ભેદ થઈ ગયા છે. તે દૂર કરી શકે તેવા પુરુષોની જરૂર છે. ત્યારે જ ખરું સ્વરાજ્ય મળશે; પણ આવો સંપ આત્મજ્ઞાન વિના નભવેા મુશ્કેલ છે, તેથી હોઠોઠો આત્મજ્ઞાની પુરુષોની સેવા કરી તેમની સંજ્યા વધારવી જોઈએ. જેમ મોક્ષ માટે કેટલુંક દુઃખ ભોગવવું પડે છે, કેટલુંક જોખમ ખેડવું પડે છે, કેટલુંક સાહસ કરવું પડે છે; તેમ સ્વરાજ્ય માટે પણ દુઃખ ભોગવવું પડે છે, જોખમ ખેડવું પડે છે, સાહસ કરવું પડે છે. દુઃખ વગર મેળવેલું સુખ, સુખ આપતું નથી; જોખમ વગર માણસની શક્તિ વધતી નથી; સાહસ વગર અલભ્ય લાભ મળતો નથી.

જે માણસ મુક્ત ન હોય તે સમજી શકે નહિ. શ્રદ્ધા ઊપ-
જવા માટે જે જે પુરુષો મુક્તદશાને પામ્યા હોય તેમના
અનુભવ સરખાવવા જોઈએ.

ધર્મ, અર્થ અને કામ, એ ત્રણ પુરુષાર્થ પણ સુખને
માટે કરવામાં આવે છે; પણ તે સુખ કાયમ રહેતું નથી.
મોક્ષનું સુખ મળવું મુશ્કેલ છે, પણ મળે છે ત્યારે કાયમ
રહે છે. પુરુષાર્થના ક્ષણમાં આ પ્રમાણે ફેર પડવાથી મોક્ષ
સુખ્ય પુરુષાર્થ તરીકે મનાય છે. મનુષ્યજન્મ એટલા માટે
ફલભ મનાય છે કે તે જન્મમાં પુરુષાર્થ કરે તો માણસ
મુક્ત થઈ શકે છે. તેથી પહેલા ત્રણ પુરુષાર્થ સિદ્ધ ન થાય
તોપણ ચોથો પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરી શકે તે પુરુષોને હિંદમાં
ધર્મ માન અપાય છે.

અંગ્રેજ કેળવણીમાં ઉછરેલ જુવાનો એમ કહે છે કે,
મોક્ષ માટે જે પ્રકારનો પ્રયત્ન થાય છે તે એક પ્રકારનું
અભિમાન છે. પોતાના મોક્ષની એટલે સુખની ઇચ્છા કરી
તે કરતાં પોતે દુઃખી થઈને બીજાને સુખ આપવું એ અંગ્રેજી
કેળવણી પ્રમાણે વધારે સારું જીવન મનાય છે. આ મનમાં
પણ બીજાને સુખ આપવાથી અતે પોતાને સુખ મળશે એવી
ઇચ્છા તો રહેલી છે જ છે. અને સુખી રાખવાનું દારણ પણ
એ છે કે તેનાથી પોતાને સુખ મળે. જે જે વસ્તુઓ પોતાને
સુખ આપે તે પ્રિય લાગે છે. આ દૃષ્ટિથી જોતાં બીજાનું
સુખ ઇન્કાર માલુમ પણ ખરી રીતે પોતાનું સુખ ઇન્કાર છે
અને તેમાં પણ એક પ્રકારનું અભિમાન રહે છે.

બીજી અંગ્રેજી કેળવણીના દુઃસ્વપ્ને જે સુખ મનાય છે તે

૬ સો દી ને શિ ખ રે

“ વાહ ! સિદ્ધાર્થ ! વાહ ! ! ધન્ય ! ખરક ! ધન્ય !
તમે પણ જન્મ સંકેત કર્યો. સુમહોન્નત પુણ્ય ઉપાર્જન
કર્યું. ”

“ અહો ! મહા આશ્ચર્ય તો જુઓ ! ખીલા ઠોક-
નાર ગોવાળ પર કદાચ ક્રોધ તો ન કર્યો, પણ વૈદ્ય ખરક
પર પશુપાત પણ નહીં ! ખીલા નીકળ્યા તેની ખુશાલી
નહીં ! કાઢ્યા તેની શાખાશી નહીં ! ધન્યવાદના જે શબ્દો
જે નહીં ! પણ તેવી લાગણી જે બતાવી નહીં ! ઝન, પાછા
પાતાની કાયમિદ્વિમાં જ ! ”

“ ખરેખર, સુમાન ભાવ-સમતા-હવે પરમકોટિએ
પહોંચી ચુકે છે. ”

“ ઝન, આ જ ભાવ કેળવવામાં તેમણે આજ સુ-
ધીના સાહ્યાર વર્ષ ગાળ્યા છે. હવે તો ખરેખર એ સિદ્ધિ
પરમકોટિએ પહોંચી ચુકી છે. ખરેખર આવી મહા સાધ-
નામી જ એ મહાવીર છે. મહાવીર વર્ધમાનકુમારના
જીવનની આ જ વિશેષતા છે. આવી વિશેષતા કોઈએ
નિહ કર્યાનું જોયું, લાવ્યું કે સાંભળ્યું નથી. ”

“ ખરેખર આજનો બનાવ ભારે અદ્ભૂત ! ”

“ ખરેખર અદ્ભૂત છે. આવા લયંકર અને કટોક-
દોન્ય બનાવો બનવા એ જો કે બહુ જ સંભવન છે. પરંતુ
તેમાં બન્ને બાજુએ સામ્યાવસ્થા રક્ષાવી રાખવી એ જ
ખરેખર અદ્ભૂત છે. ”

નાર માણસો તાત્કાલિક કૃપા માર્ગે છે, તેનાથી સંતુષ્ટ રહે છે; તે લાંબા કાળનો કે ભવિષ્યનો વિચાર કરતા નથી. જે માણસ મોક્ષનો ચોથો પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે તે હંમેશાં કાળનો વિચાર કરે છે. તે વિચાર માટે પૂરતો વખત લે છે અને તેને પરિણામે તે કાળને જીતે છે, મૃત્યુને પગ નીચે દાબી શકે છે.

એક મુશ્કેલી એવી નડે છે કે ઘણાને મોક્ષનો વિચાર આવ્યા પહેલાં પોતાનો સંસાર એટલે છોકરાં, સગાં વગેરે વધી જાય છે. તેઓને પોતાની જવાબદારી એટલી બધી ભારે લાગે છે કે મોક્ષનો વિચાર પણ કરી શકાતો નથી. આ સંલોભમાં પણ દૃઢ માણસ તો પોતાનો રસ્તો કરી લે છે. સમજણ આવ્યા પછી છોકરાં વધે નહિ તેની સંભાળ રાખે છે. પોતાની સ્ત્રીને હંમેશાં બોધ આપી એવી મુધારે છે કે તે વિમુક્ત થાય નહિ. કુરસદનો વખત આત્મચિંતનમાં ગાળે છે અને વ્યવહારમાં જેટલા વખતની ખાસ જરૂર હોય તેટલો જ ગાળે છે. આવા દૃઢ મનવાળા માણસની દૃઢતા આગળ તેના સંલોભો ફરી જાય છે અને વહેલો કે મોટો તેનો રસ્તો ખુલ્લો થાય છે; એટલું જ નહિ પણ તે પોતાના કુટુંબને પણ આરા સંસ્કાર આપનો જાય છે. જે પોતાના કુટુંબને વ્યવહારિક લાભ આપે છે તે સમજે છે કે, હું મારા કુટુંબનું ભડું કરું છું; પણ આ ગુપ્ત લાંબો વખત નહનું નથી, તેથી હવે હું જે માણસ પોતાના કુટુંબને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી શકે છે તે તેનું વધારે બડું કરે છે.

આત્મા જેવી કોઈ વસ્તુ જ ન હોય તો ચિંતનના

માણસ શું જાણે છે અને શું નથી જાણતો એ જાણવું એ તેની પહેલી ફરજ છે. સામાન્ય માણસ પોતાને જાણતો નથી, જાણનારને જાણતો નથી તેથી જાણવું જાણતો નથી. એટલું જાણવું એ મુશ્કેલ છે. તેથી તે માટે પુરુષાર્થની જરૂર છે. તેણે તે જાણ્યું તે કેવી રીતે જાણ્યું તે જાણવાની તેમજ તેણે જે ન જાણ્યું તે કેવી રીતે ન જાણ્યું તે જાણવાની પણ જરૂર છે. એટલું સમજાય તો જાણવાનું જાણી શકાય.

છાપખાનાની કળા આ દેશમાં આવી ત્યારથી જેવાં પુસ્તકો જોઈએ તેવાં મળી શકે છે અને સ્ત્રી-પુરુષો વાંચી શકે છે. વળી સારાં ધાર્મિક પુસ્તકો વાંચવાથી કેટલેક અંશે સત્સંગ જેવું કામ થાય છે. પણ છાપખાનાની સગવડને લઈને બીજું વાચન અને ન્યૂસપેપરો અને હલકાં નોવેલો એટલાં વધી પડ્યાં છે કે યાત્રના વાચનની સારી અસર બહુ ટકી નથી. તેથી ધાર્મિક સિદ્ધાંતો પ્રમાણે વર્તવાની શક્તિ સમાજમાંથી ધણી ઓછી થઈ ગઈ છે. ખરા મુમુક્ષુઓ બહુ યોગ છે; બાકી કુતુહલતા છે, પણ મુમુક્ષુત્વ નથી. પશુઓને બાંધ્યાં હોય તેમને ઊડવાને વખત આવે ત્યારે તેમને છૂટકું ગમે છે; પણ માણસને મુક્તિ એમના જેટલી પણ ગમતી નથી. અંગ્રેજી કેન્ડલવગ્ગીના સંસ્કારથી અને આર્થિક દારિદ્ર્ય વધારે વ્યાપક થવાથી જનસમુદાય પર ભોગ-વૃત્તિનું પ્રધાનપણું આવી ગયું છે. માટલીમાં કાણું હોય તો તેમાં પાણી રહે નહિ, તેમ જે માણસોનાં મન દન્ડિયોના મુખમાં હોય તે રહે છે તેમને આત્મજ્ઞાન લાગતું નથી. મૂળ માણસને જગતી શકાય પરંતુ જે જગતી એકને રહે છે,

ક સો ટી ને શિ ખ રે

સુંગમ આદ્યો લય છે એ વિગેરે અદ્ભૂત અને કલને હ્રદયમધ્યે તેવી અનેક ઘટનાઓ શી રીતે કહી શકાય ? ”

“ ખરેખર એ ગાંધી ઘટનાઓ વિસ્તારથી રૂઝપૂર્વક સાંભળવાનું મન થાય છે ”

“ જરૂર સાંભળવી જોઈએ. પરંતુ હવે તો આપણે પ્રભુજીની પાછળ ને પાછળ જવાનું છે. સ્વસ્થાને ગયા પછી કયા પ્રશ્નને આ જ ઘટનાઓ સાંભળીશું, વારંવાર આવર્ત કરી કરીને સાંભળીશું. ને કૃતકૃત્ય થઈશું. ”

“ હાલ તો એ વિચાર જ ઠીક છે. ”

“ પરંતુ હું નિશ્ચયપૂર્વક કહું છું કે—

આ મહા પ્રતિજ્ઞાના પાલનમાં મહાત્મ્ય સિદ્ધિઓ સમાયેલી છે અને તે સર્વે આ મહાપુરુષે સિદ્ધ કરી છે. પરિણત-જ્ઞાનયોગ, કે અવ્યય ભક્તિયોગ : જે કહો તે સર્વ બુદ્ધિ-કાઓ જેમાં અંતર્ભૂત થઈ લય તેવી સર્વામ્ય આધ્યાત્મિક-બુદ્ધિકાને શિખરે એ સ્ત્રી સૂચ્યા છે અને તેવી મર્યાદા-કસોટીઓમાંથી પસાર થઈને પત્રું ઉંચડે પોતાની આધ્ય-ત્મિક તેમજે સિદ્ધ કરી છે. અને એ “ સમતા ” નામની આધ્યાત્મિક બુદ્ધિકાને અસંખ્ય પોતાના વર્ગનયો સિદ્ધ કરનાર આ એક જ મહાત્મા છે. નાન્યઃ કથિદ્ભવતિ ન ખવિ-પ્પતિ. ”

તેવો નથી, તેનો સ્વભાવ વિલક્ષણ છે.

જૈન ધર્મમાં કહે છે કે, જગતનો કોઈ કર્તા નથી; વૈષ્ણવધર્મવાળા કહે છે કે, જગતનો કર્તા છે. બન્ને સાચા છે. આત્માની ક્રિયા વિલક્ષણ છે. માણસ જેમ પોતાના કર્મથી બંધાય છે, તેમ પરમાત્મા પોતાના કર્મથી બંધાતા નથી; તેથી તે કર્તા છતાં અકર્તા છે. અકર્તા હોવાથી તેનો અનુભવ સામાન્ય જ્ઞાનથી થતો નથી. બહારની ઇન્દ્રિયોના અનુભવમાં તે આવતો નથી. જે વૃત્તિ અંતરાત્મા તરફ વળે છે, તેનાથી તે અનુભવમાં આવે છે. તેથી વૃત્તિઓને બહાર જવા દેવી જોઈએ નહિ.

તેવો નથી, તેનો સ્વભાવ વિલક્ષણ છે.

જેન ધર્મમાં કહે છે કે, જગતનો કોઈ કર્તા નથી; વૈષ્ણવધર્મવાળા કહે છે કે, જગતનો કર્તા છે. બન્ને સાચા છે, આત્માની ક્રિયા વિલક્ષણ છે. માણસ જેમ પોતાના કર્મથી બંધાય છે, તેમ પરમાત્મા પોતાના કર્મથી બંધાતા નથી; તેથી તે કર્તા છતાં અકર્તા છે. અકર્તા હોવાથી તેનો અનુભવ સામાન્ય જ્ઞાનથી થતો નથી. બહારની ઇન્દ્રિયોના અનુભવમાં તે આવતો નથી. જે વૃત્તિ અંતરાત્મા તરફ વળે છે, તેનાથી તે અનુભવમાં આવે છે. તેથી વૃત્તિઓને બહાર જવા દેવી જોઈએ નહિ.

તે માટે શરીરના તમોગુણી ધર્મ, પ્રાણના રમેગુણી ધર્મ અને મનના સત્ત્વગુણી ધર્મ છૂટવા જોઈએ.

શરીરનું જડપણું, શંકા, ભય, આવરણ, લંક, હ્રુદતા, આળસ, ટેવ ફેરવવાનો અણગમો વગેરે તમોગુણી સ્વભાવ દૂર કરવા જોઈએ, કે જેથી આત્માનો આનંદ શુદ્ધ શરીરમાં રહી શકે.

પ્રાણની ઇચ્છા, વાસના, તેની માગણી, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, સત્ય તરફ તિરસ્કાર વગેરે દૂર કરવાથી પ્રાણ શુદ્ધ થાય છે. તેમાં આત્માની શક્તિ આવી રહે છે.

મનની કલ્પના, વિચાર, મન, આમલક, પમંદની, અભિમાન, દંભ વગેરે મૂળવાળી મન શુદ્ધ થાય છે અને શુદ્ધ મનમાં આત્માનું જ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે.

જેમ જેમ આત્માનો આનંદ, આત્માની શક્તિ, આત્માનું જ્ઞાન, પોતાની અંદર આવતાં બધું, તેમ તેમ

મુસાફરી કરી થાકી ગયેલું સૂર્યમંડળ આજે બાણે
અહીં જ રાતવાસો રહેવા ઈચ્છતું હોય તેમ ધીમે ધીમે-
અનિચ્છાએ અસ્વાચળ તરફ પ્રયાણ કરે છે !

પ્રસન્નમુખી દિશાઓ પ્રકાશ અને પ્રસન્નતા ઝીંકી રહી
છે, અને જગતમાં પાછા ફરેલી રહી છે !

સર્વત્ર-અંદર અને બહાર શાંતિ અને પ્રસન્નતા છવાઈ
રહ્યા છે !

સૌના મુખમાંથી માંગણિક શબ્દો જ નીકળે છે. સૌ
મંગળકાર્યને જ ઈચ્છે છે !

સૌના કાર્યમાં પ્રેમ ને પ્રેરણા ઉભરાઈ રહ્યા છે ! ”

“ શાથી ? ”

“ કોણ બાણે ? શાથી ? પરંતુ આ વખતે વસ્તુ-
સ્થિતિ આ બાતની છે, એ ચોક્કસ. ”

“ બરાબર પરંતુ, પેલા રથામાકે ગૃહસ્થના ખેત-
રમાં કોણ બેઠું છે ? ”

“ ક્યાં ? ”

“ જુઓ, પેલા જુના ચૈત્યના ખડેર પાસે શાકના
ખાડ નીચે કોઈ બેઠું છે. ”

“ ચાલો આપણે નદીને કિનારે ફરતા ફરતા જઈએ. ”

“ હા, ચાલો જે હશે, તે જણાશે. ”

“ અરે ! પણ એ કોઈ બેઠું નથી. પરંતુ ઉત્કટિકા
આસને ધાનમાં લીન છે. ”

પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે અને તેઓ તેની સાથે વાત કરે છે.

જ્ઞાની પુરુષ ભગવાન પાસે નવી દૃષ્ટિ માગે છે; કારણ કે માણસની દૃષ્ટિથી પ્રભુ દેખાતા નથી. ભક્ત પ્રભુને એમ કહે છે કે, 'હું મારી દૃષ્ટિથી તમને જોઈ શકું' તેમ નથી; તેથી મારી દૃષ્ટિથી જોઈ શકાય અને મારી વાણીથી વાત થઈ શકે એવું રૂપ તમે કારણ કરો.' બંનેના ભાવ સારા છે; કારણ કે પ્રભુ સર્વમય છે તેમજ સર્વથી અતીત છે. ખરે જ્ઞાની પુરુષ આત્માના અનુભવ સિવાય રહેતો નથી અને ખરે ભક્ત ભગવાન સિવાય કંઈ માગતો નથી. જ્ઞાનીનો અદ્વૈતભાવ તે જ ભક્તોનો અનન્યભાવ છે. પુરાણોની ભાષા સમાધિભાષા છે. એટલે પુરાણોમાં મુખ્યત્વે સમાધિના અનુભવ આપેલા છે. તે દૃષ્ટિએ રાસલીલાના પ્રસંગ પણ સમાધિમાં મળતા આત્માના રમના અનુભવ સમજવામાં ઉપયોગી થાય છે.

એ રસ જેમ જેમ મળે છે, તેમ તેમ તેની વધારે અને વધારે ઇચ્છા થાય છે; અને જેમ જેમ વધારે ઇચ્છા થાય છે તેમ તેમ પ્રભુ સાથે જીવ વધારે જોડાય છે અને જેમ જેમ જીવ વધારે જોડાય છે, તેમ તેમ તેને લાગે છે કે આ રમની મધુરતા કદી યાદાય તેવી નથી અને માપી યાદાય તેવી નથી. આ રમનો અનુભવ સમાધિરથમાં રહે છે, એટલું જ નહિ પણ દેવ પદમાં પછી બ્યુદાનરથમાં પણ રહે છે, કારણ કે પ્રભુ સર્વ અવસ્થામાં દાહર હોય છે અને દેવો તે વાનરો સતત રમરત્ન રહે છે. જે જગ્યાએ જે વખતે મનુષ્યની પ્રતિનિધિ જોર રહે છે તે વખતે તે

રહે છે. તે વીર્યથી પુત્ર પિતા થાય છે. નામ અને રૂપ છોડી દઈએ તો બધામાં એક જીવન લાગશે. તે જીવન વર-સાદથી ધાસરૂપે પૃથ્વીમાંથી ફૂટી નીકળે છે, વનસ્પતિમાં પાંદડાં, ફૂલ, ફળરૂપે વિકાસ પામે છે, સમુદ્રમાં મોજાંરૂપે ઊછળે છે, ભરતી અને ઝોટના દેખાવ સમુદ્રમાં બતાવે છે અને જન્મ અને મરણના દેખાવ માણસના જીવનમાં બતાવે છે. માણસનું શરીર ખોરાકથી બંધાય છે, પણ માણસનું રૂપ બાંધેલા ખોરાક પ્રમાણે બનતું નથી. તે રૂપ અંદરના આત્માના સ્વભાવની અસરથી બંધાય છે. પશુ અને જાડનાં રૂપ પણ તેમની અંદર રહેલો આત્મા બાંધે છે. તે જ આત્મા માણસના વીર્યમાંથી માણસનું શરીર બનાવે છે. સાયન્સની નવી શોધથી મરણીનાં ઈડાં ‘ઈન્ક્યુબેટર’ નામના સંચામાં ગરમી આપી સેવાય છે. તે સંચામાંથી જે બચ્ચાં નીકળે છે તે પણ ઊભાં ચઢી શકે છે, ઊડી શકે છે, ફાળા ઝાળ-ખી શકે છે. તે ઉપરથી જણાયે કે, તેના આત્મા શુદ્ધિને ત્યાં પણ દામ દરતો હોય છે. દરેક જાતનાં જીવ, જંતુ વગેરેમાં એ જ નિયમ છે. એ કે માણસ ધણે ભાગે પ્રકૃતિ-ને વશ થઈ પોતાની ઈચ્છા વગર પણ જન્મમરણના ધર્મો-માં આવે છે, તોપણ મહાપુરુષો પોતાની ઈચ્છાથી લોકના કસ્યાણ અર્થે જન્મ લઈ શકે છે અને તેથી જ તેમનું દહેવું માનવું પડે છે. કેટલાંક બાળકોમાં પણ અમાધારણ શક્તિ દેખાય છે, તેથી વંશપરંપરા જે સ્વભાવ આવે છે અને વ્યક્તિગત જે સ્વભાવ આવે છે તેમાં ફેર લાગે છે. આત્મ-વિદ્યામંત્રી દિવે બાપ અને દીકરા વચ્ચે અથવા બાઈ બાઈ ના સ્વભાવ વચ્ચે દાંડું મંજૂર નથી. મહાત્મા મંજૂરજી

આખા એ વિશ્વમાં પ્રકાશનો એક અદ્ભૂત ચમત્કારો
શબ્દ વાર ચમકી ગયો !

શાંત નામે રત્નરાજ આ હાલે જની ધણી,
રેશાવે શાંતિ વિશ્વમાં અપૂર્વતા ભરી ધણી.
હિંમે, હસે. રમે, દૂદે, રે ! તત્ત્વ સૌ પ્રકૃતિનાં,
તામ દર્શ, ચે નાચતાં, રે ! વિશ્વરંજ બ્રહ્મમાં.—૧

આનન્દના રસે ત્રીજે રે તત્ત્વ સૌ પ્રકૃતિનાં.
અવનવા ધરીને સ્વાંગ, પૂરી સર ગીતનાં—
માન ગાય શાશ્વતાં. રે ! તત્ત્વ સૌ પ્રકૃતિનાં.
મૂમે, મયાવે મૂન ખૂન ખૂન વિશ્વમાં.—૨

“ અહા ! આ જયો શો ચમત્કાર ? ”

“ પ્રમુખ અર્હત યજ્ઞ સર્વજ્ઞ યજ્ઞ, તેનો આ
જયો ચમત્કાર છે ! ”

“ અરે ! હા, એ તો પેટી મહા પ્રતિજ્ઞાનું અન્તિમ
મહા પરિણામ ! ”

“ હા એ જ. સાડાઝાર વર્ષ અને એક પખવા-
ડીયે પરિણામ આપ્યું. ”

“ ધન્ય દિવસ ! ધન્ય ઘડી ! ધન્ય પગ ! આજનો આ
પવિત્ર દિવસ હૃદયમાં જરૂર સ્મરણમાં રાખવો જ જોઈએ. ”

“ આજે વૈશાખ મુદી ૧૦ ન છે. ચંદ્ર હસ્તોત્તરા નક્ષ-
ત્રમાં જિરાજે છે. અને દિવસનો અગુર્ષ પ્રહર પસાર થાય છે. ”

‘કહેવા આવ્યો છું.’

દેહમાં આત્મબુદ્ધિ લૌકિક છે. તે આત્મનિશ્ચય થતાં સુધી પ્રમાણ છે. સમષ્ટિ અભિમાન બાધક નથી. વિશ્વ મારું છે અથવા તે હું છું એવું અભિમાન બાધક નથી; પણ યોગમાં ‘હું અને મારું’ કરવું એવું વ્યક્તિગત અભિમાન દુઃખ ઉપજાવે છે કારણ કે તેની સામે ઘણા રહી જાય છે. અભિમાન એ બંધનું કારણ છે, માયાનું સાંનિધ્ય એ બંધનું કારણ નથી. સુપુત્રિમાં અભિમાન ન હોવાથી સુખદુઃખ, મોહ વગેરે થતાં નથી. સુખદુઃખ બુદ્ધિનિષ્ઠ છે, પણ જીવ એને પોતાનું સ્વરૂપ માની લે છે, તેથી સુખદુઃખ આત્મામાં હોય તેમ લાગ્યા કરે છે. જેને સંસાર સાચો લાગે છે તેને જીવતા માટે યોગમાર્ગ છે. જેને સંસાર મિથ્યા લાગે છે તેને માટે જ્ઞાનમાર્ગ છે. જે તત્ત્વના ઊંડાપોહમાં કુશળ છે તેને માટે જ્ઞાનમાર્ગ છે. જે તે બાબતમાં કુશળ નથી તેને માટે યોગમાર્ગ છે. જેનામાં રાગ અને દ્વેષ છે અને જેને તે રાખવા છે તે જ્ઞાનીની પેઠે આત્મા અને અનાત્માનો વિવેક કરે અથવા યોગીની પેઠે ચિત્તનો નિરોધ કરે તોય મોક્ષને લાયક થતો નથી. તેથી બંને માર્ગે રાગદ્વેષ છોડવાના છે અને બંનેનું કૃત્રિમ નિર્વિદ્વેષ સમાધિ છે.

દરેક જગ્યાએ દરેક વખતે માત્ર પરમાત્મા જ છે, તો બીજા કોઈની સત્તા રહેતી નથી. તેથી જેને જે કર્મ કરવાનાં હોય તે તે સત્તા આપે મુજબ રહીને કરે તો તે જાવ તેના કર્મમાં જરૂર પ્રગટ થશે. તેથી બ્રહ્મવત્ત્વને વ્યવહારમાં લાવવું, આત્માનો પરિવેશ કરીને દરેક પ્રમયી આત્માનો

પોતાની માયાનો આશ્રય થાય છે અને પોતે જ પોતાની માયાનો વિષય થાય છે. તેથી જ જ્યાં ભેદ નથી ત્યાં ભેદ દેખાય છે, નિરુપાધિક તત્ત્વમાં ઉપાધિ દેખાય છે અને તે ઉપાધિમાં અંતઃકરણના ભેદ પ્રમાણે અનેકત્વ જણાય છે. સૂર્યનું પ્રતિબિંબ જળમાં પડ્યું હોય ત્યારે જો કે મૂળ સૂર્યને અસર થતી નથી છતાં જળમાં પડેલું પ્રતિબિંબ જળના સ્વભાવ પ્રમાણે કંપ વગેરેનો અનુભવ કરે છે. તે પ્રમાણે અંતઃકરણમાં પડેલું ચૈતન્ય ‘હું કરું છું’, ભોગવું છું’ એમ માને છે; તેથી જ્યારે તે અંતઃકરણગત સ્વભાવથી બનેલ જીવ મૂળ બિંબરૂપ પરમાત્માને શરણે જાય છે, ત્યારે જોવા ભાવ તે ભગવાનને અર્પણ કરે છે તેવો તેને પાછો મળે છે; કારણ કે ભગવાનને કોઈ લાલની અપેક્ષા નથી. તેથી જેમ દર્પણમાં દેખાતા મોઢા ઉપર ચાંદલો ઠરવો હોય તો ખરા મોઢા ઉપર ઠરવાથી દર્પણમાં રહેલને થાય છે, તેમ જીવને જે લાલ ભોઈતો હોય તે ભગવાનને અર્પણ ઠરવાથી જીવને પાછો મળે છે; અને આવી રીતે તે લાલ પાછો મળે છે, એ ભગવાનની કૃપાનું પરિણામ છે અને જીવના પુરુષાર્થનું ફળ છે. ભગવાનમાં જે જે ધર્મ માનીએ તે જીવમાં પાછા આવતા જણાય છે. ભગવાનમાં સર્વ પ્રદારના ધર્મ છે એમ માનવાથી જીવને પણ એવું લાગે છે કે, પોતે સર્વરૂપ છે. તેમાં કાગળો નિયમ નથી. ખત્તી થાય અને અંધારું બન્યું તેમ અજ્ઞાન જનું રહે છે અને અજ્ઞાન જવાથી અજ્ઞાનનું કાર્વં પણ જનું રહે છે.

તાની પુરુષ આત્માને દેશકાગળના બારથી સંહિત જીવે

પ્રગટ પ્રકાશ અને તીર્થ પ્રવર્તન

આવો ! આવો ! આજે મહાન ઉત્સવ છે !

જ્ઞાતવંશવિભૂષણમણિ શ્રી વર્ધમાનકુમાર આજે સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, સિદ્ધ, પુદ્ગલ, અહંત્ર યથા છે. તેનો આજે ઉત્સવ છે.

ત્યારે જગત્માં કોઈ પણ જાતનો નાનો કે મોટો સામાન્ય પણ ઉત્સવ પ્રવર્તે છે, ત્યારે લોકો આનંદ અને હર્ષથી ઘેરા બને છે, સર્વ શુભ સામગ્રીઓ ત્યાં એકત્ર થાય છે, અને મારે પણ ત્યાં યથાયોગ્ય અનુકૂળ પરિસ્થિતિ રચી કરવી પડે છે. તો પછી—

આ રાજકુમાર સ્વભાવે જ પ્રિયદર્શની હતા. જગત્માં મેળવી શકાય તે બધી ઉપભોગની સામગ્રી તેમને સંપ્રાપ્ત હતી તેનો જીવન પર્યંત ઉપભોગ કરવાનો પણ તેમને હક્ક હતો. પરંતુ તે દરેકે-દરેક સામગ્રી તેણે જગત્માં જ રહેવા દીધી—સ્વહતે જ મને પાછી સોંપી દીધી, અને બહાલામાં બહાલું-કોષ્ટ પણ પ્રાણીને બહાલામાં બહાલું-ચરીગ પણ મારે ખોળે જ મૂકી દીધું.

માત્ર અંદર રહેલા મહાચૈતન્યના ભંડારરૂપ આત્માને સ્વાભાવિક વિકાસની પરમ કોટિએ પહોંચાડવાને તેમણે મહા ભગીરથ પુરુષાર્થ ઉપાડ્યો. ખરેખર, મારા એ મહાન તત્ત્વના વિકાસનો પ્રયોગ ઉપાડી લઈ, તેમણે મારા ઉપર તેમ જ જગત્ ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે.

અને વિશેષમાં, તમે બહાણીને ખુશી યરો, તમને

માણસનો કાળ માણસનો બનાવેલો છે, માણસની જગ્યા પણ માણસની બનાવેલી છે. માણસ તે ફેરવી શકે છે.

દરેક માણસને મોટા થવું ગમે છે અને ઘણાં વર્ષ જીવવું ગમે છે. આત્મજ્ઞાનથી માણસ એવો મોટો થાય છે અને એવો નિત્ય સ્વભાવવાળો થાય છે કે તેની સામે કોઈ રહેતું નથી. તે પૂર્ણ થાય છે. જેઓ આત્મજ્ઞાનથી મોટા થઈ શકતા નથી તે સમાજસેવાથી અથવા દેશસેવાથી પોતાનું જીવન વિશાળ બનાવે છે. છતાં તે પૂર્ણ વિશાળ બનતું નથી.

જ્યાં બીજા કોઈ સામે રહી જાય ત્યાં ખરું સ્વરાજ્ય લોગવી શકાતું નથી. તેથી જ ઋષિમુનિઓએ બ્રહ્મજ્ઞાનની જરૂર માનેલી છે. તેનાથી સામે કોઈ રહેતું નથી અને પૂર્ણ વિશાળ જીવન મળે છે પણ તે માટે નાનું જીવન છોડવું પડે છે. તેથી કેટલીક સુરકેલીઓ બ્રહ્મ થાય છે.

કર્મયોગી, ભક્ત અને જ્ઞાનીને પણ વિદા નડે છે. તેઓ પણ ખૂબ કરે છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે, મોક્ષનો માર્ગ સરળ નથી. તેમાં યોધી ઉત્તમ પુરુષાર્થ રહેલો છે અને તેનું ફળ પણ ઉત્તમ છે.

કર્મયોગીનો ઉત્સાહ કોઈ વખતે કોઈ જગ્યાએ મંદ થઈ જાય છે. જ્યારે તેને શરીરનું અભિમાન હોય છે તેથી કોઈ વખતે કોઈ જગ્યાએ તે રાગદેવ અને અભિમાનને વશ પણ થાય છે, અને શરીરમાં રાગને જગ્યા આપે છે. પણ કર્મયોગી રાગથી પીડાતા જણાય છે. રાજયોગીને નિદિનં માનવું પડે છે.

તત્ત્વજ્ઞાન અને વાસનાશયની જરૂર છે. દુઃખનું કારણ શરીર છે, શરીરનું કારણ કર્મ છે, કર્મનું કારણ રાગદ્વેષ છે, રાગદ્વેષનું કારણ અજ્ઞાન છે અને અજ્ઞાનનું કારણ આત્માનો વિચાર કયો નથી, એ છે.

જ્ઞાની જગતના વિષયો તરફ સારો વૈરાગ્ય રાખે છે અને બધા વિષયોને અને જગતને તુચ્છ સમજે છે; પણ તેમાં કેટલીકવાર ધ્યાન ન રહે તો એવું બને છે કે, તે તુચ્છભાવ આત્મા તરફ પણ વળે છે; એટલે કે આત્મા તરફથી શાંત ચિત્તમાં મળતી અલૌકિક અમરને કદપના સમજી તુચ્છકારે છે. તેથી જે આનંદ, પ્રેમ, શક્તિ, તેજ, વિશાળતા વગેરે આત્માના અલૌકિક ભાવ ભક્તને મળે છે, તે જ્ઞાનીને મળતા નથી; તેથી જ્ઞાની બૂઝે તો શુધ્ધ યર્થ જાય છે અને કોઈ વખતે નાસ્તિક પણ યર્થ જાય છે.

બધા સાધક આવી બૂઝો કરે છે એમ નથી. બૂઝોને માટે મોક્ષમાર્ગમાં જગ્યા રહે છે; તેથી સાવધ રહેવાની જરૂર છે. બૂઝ થવાનું સુખ્ય કારણ એ છે કે, આત્માની અસર લાગ્યા પછી પણ પહેલાંનો સ્વભાવ યાદ આવે છે. તે મૂકવો ગમતો નથી; અને જ્યાં સુધી તે સ્વભાવ ન મૂકી શકાય, ત્યાં સુધી આત્માનો મૂળ સ્વભાવ જોર કરતો નથી. છતાં ખાસમાં પશુ હોય તો પણ બંને અંદરથી મંદિરી મળતી હોય તેમ પહેલાં લાગે છે, તેથી અંભાગ રાખવી એટલે. આત્માના અલૌકિક ભાવને માટે અંદર જગ્યા કરવી એટલે, હન્દિયોના લૌકિક ભાવને માટે જગ્યા આપવી નહિ.

નેમ ચોળાનીની જતી કરવા માટે તેના પ્રેરિતિ અને

દિલમાં પ્રમોદ જાગતુ થયો હોય; તો, એ મહાન ઉપદેશ પધારે—આ જૂમિને પાવન કરે, તે પહેલાં જ તમારું કર્તવ્ય જાતવવાને તત્પર થઈ જાઓ. અને તમારા મુખ્ય મુખ્ય કાર્યોલયો દ્વારા સર્વ સામગ્રી પુરી પાડો:—

તમારા સંદેશવાહક સૂક્ષ્મ તત્વો દ્વારા જગત્ભરમાં વિજીતીને વેગે આ મંગળ સમાચાર પહોંચાડી દો: ત્રિલોકમાં સર્વ સ્થળે જાગવળ પ્રસરાવી દો: ભાવિતાત્માઓના દિલમાં હૃદયોદ્ધાસ ઉત્પન્ન કરો: જગત્ભરના સર્વોને આ તરફ આવવા પ્રેરો, અને તેઓના માર્ગ કષ્ટાણુમય બનાવો: તથા એ મહા સાત્ત્વિકશિરોમણિના એ માર્ગમાં તેઓ જ્યાં જ્યાં વિચરે ત્યાં ત્યાં આજીબાજી અને સર્વત્ર ઉપદ્રવ કંટકો દૂર કરી અનુકૂળતાનું વાતાવરણ ફેલાવ્યા કરો: વિશેષમાં પેલા મહાસેન વનમાં યજ્ઞવાલ્ક્યેની બાજીમાં જ થોડે દૂર બ્યાખ્યાનપીઠ અને બીજી બધી સર્વ સામગ્રીઓ સાથે પરોપદેશ માટે એક મહાન મંડપ [સમવસરજી] રચી કાઢો.

આવા મહાન પરોપદેશને લાયક, તેમના મહાન પરોપદેશને લાયક, જગત્ભરમાંથી ઉતરી પડતા તેવા જ ધોતાઓને લાયક, અને જગત્ભરમાં પરોપદેશનો સંદેશ પહોંચાડવાને સમર્થ એવો સર્વ જગત્માટે, સર્વ જંતુદિનકર એ મંડપ રચા. અને તે કેવો ? સર્વ યેષ, સર્વથી ભવ્ય અને મુંદર, તથા સ્વેતદૃષ્ટ, એવો એ મંડપ રચા.

વડલભાચાર્ય, રામાનુજચાર્ય, મધ્વાચાર્ય વગેરે આચાર્યોએ ભાષ્યો કરેલાં છે. તે બધાના મત આ નાના પુસ્તકમાં સમ-
ન્વવી શકાય તેમ નથી.

કેટલાક માણસ એવા મતના હોય છે કે, કર્મથી દેહા-
ભિમાન જાય છે; કેટલાક કહે છે કે, ભક્તિથી દેહભાન વીસરી
જવાય છે; કેટલાક કહે છે કે, જ્ઞાનથી દેહભાન રહેતું નથી.
આ ત્રણે મતમાં હેતુ સમાન છે. કોઈ પણ રીતે દેહનું
અભિમાન છોડવાનું છે. ત્યારે જ આત્મસાક્ષાત્કાર થાય છે.

ગીતાનો ઉપદેશ સરળ ભાષામાં ઉત્તમ રીતે ઉત્તમ
અધિકારીને આપેલ છે. તેમાં વેદધર્મનું રહસ્ય આવી જાય છે.
પણ ગીતામાં અર્જુનનો અધિકાર અને લડાઈનો પ્રસંગ
જોઈને શ્રીકૃષ્ણે ઉપદેશ આપેલ છે. તે ઉપદેશ કેટલાક
વિદ્વાનો કેવળ નિષ્કામ કર્મમાર્ગમાં જ વાળે છે; પણ એ
વાત ભૂલવી ન જોઈએ કે, ઉદ્ધવજીને શ્રીકૃષ્ણે નિવૃત્તિનો
ઉપદેશ કરેલ છે. માત્ર કર્મનું ક્ષણ છોડવાનું નથી પણ
કર્તાપણાનું અભિમાન પણ છોડવાનું છે.

પ્રવૃત્તિના ધર્મો અને નિવૃત્તિના ધર્મો કેટલાક વિદ્વાનો
સ્પષ્ટ સમજી શકતા નથી. જે પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ તરફ લઈ જાય,
તે પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિરૂપ જ છે; અને જે નિવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ તરફ
લઈ જાય તે નિવૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ જેવી જ છે. દ્વંદ્વ તરીકે
સંન્યાસીઓની પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરે છે; પણ પેન્થન
ઉપર નિવૃત્તિ (રિટાપટ) થયેલ સરકારી નોકરોની નિવૃત્તિ પ્રવૃ-
ત્તિ ઉત્પન્ન કરે છે; કારણ કે તે વખતે વખત કેમ આવે તો
તેમને ખબર દોની નાહી. અર્જુનને જે પ્રશ્નની પ્રવૃત્તિ

જેયું અને તેથી તેમને મૂર્ખાં આવી. શુદ્ધિમાં આવતાં તેમણે એક દેવદૂત જોયો. તે દૂતે એક રેશમી રૂમાલ તેને બતાવ્યો. તે રૂમાલમાં કાંઈક લખ્યું હતું, તે બતાવી દૂતે કહ્યું કે, “વાંચ!” મહામહા પયગંબર (સલ) સાહેબે કહ્યું કે, “મને વાંચતાં આવડતું નથી.” દૂતે કહ્યું કે, “જે ખુદાએ આ જગત રચ્યું છે, જેણે લોહીના ઢાળમાંથી માણસ બનાવ્યો છે, તેના ઉપર શ્રદ્ધા રાખી વાંચ; જેણે માણસને અક્ષર આપ્યા છે, લખવા માટે લેખણ આપી છે, વાંચવા માટે આંખો આપી છે, સમજવા માટે મન આપ્યું છે, જેણે દિવ્ય જ્ઞાન માટે આત્મા આપ્યો છે તેના ઉપર શ્રદ્ધા રાખી વાંચ.”

આ સાંભળી મહામહા સાહેબ (સલ) ની શુદ્ધિમાં દિવ્ય તેજ આબેયું અને રૂમાલ ઉપર શું લખ્યું હતું તે વાંચ્યું. તે પૂરું થઈ રહ્યું ત્યારે દૂતે કહ્યું કે, “હવે તું ખુદાને સેવક થયો છે.” ત્યાર પછી જે જે હકીકત તે રૂમાલમાં પયગંબર સાહેબે વાંચી હતી તે કુરાનમાં બતાવી છે. તે રૂમાલને ‘વહી’ કહે છે.

હિંદુ ધર્મની માફક કુરાનમાં પણ વૈરાગ્યનો ઉપદેશ છે, ખુદાને અનન્યભાવે ચરણ જઈ તેમનો અનુમોદ મેળવવાની તેમાં ખાસ આજ્ઞા છે. મુસલમાનો ‘ઝિરિમ્લ્લાહિરુ રહમાનિરુ રહિમ’ એ નામની માગા દરવે છે તેનો અર્થ એવો છે કે, દયાળુ અને દુષ્ટાનુ પ્રભુના નામથી હું છું છું.

ઈસ્લામી જાઈએ એમ માને છે કે, માત્ર મુસલમાની ધર્મમાં જ એકેપરવાહ છે અને હિંદુ ધર્મમાં અનેક દેવ-દેવતાઓ હોવાથી ઘણા દુષ્ટ છે, પણ આમાં તેમની ઝેર-

જો અને સર્વ શુભનેનિમિત્તો ! હમણું તમારે અહીં હાજરી આપવાની છે ! જગત્માં બુદ્ધે બુદ્ધે સ્થળે કાર્ય તરી રહેલા પ્રકૃતિ માતાનાં બીજાં પશુ સર્વ શુભ તરવો ! મારા અધિકારનું બધું કાર્ય તમારે હમણું અહીં જ લવવાનું છે !

‘જગદ્ધારનું કાર્ય છે, જગતની આગરનો સવાલ છે. તે કોઈએ કરી કચાશ રાખવાની જ નથી.’ એમ શ્રી પ્રકૃતિ માતાનો આદેશ છે. અને સાથે સાથે એવો પણ આદેશ છે — ‘એ મહાતુલાવ પુરુષની, તેમના કાર્યની અને તેમની સાથે સંબંધ ધરાવતી કોઈ પણ વસ્તુની સર્વ દ્રવ્ય, સર્વ વ્યવસ્થા, સર્વ કાળ અને સર્વ ભાવમાં સેવા કરવી. કારણ કે જ જગતના શાશ્વત કાર્યભૂતો માર્ગ છે.’

સર્વત્ર શાંતિ : શાંતિ : શાંતિ : ”

* * *
“ ઝં દુઃખાય સ્વાહા ! ઝં શાન્તોષ્પતયે સ્વાહા ! ઝં શાન્તે સ્વા—”

“ અહો ! ગુરુજી ! ગુરુજી ! આ મું આલી રહું છું ? આપ જરા કૃપિપ્રદાન તો કીજીએ, જી ! ”

“ કેમ ? મું છું ? બહુકે ! ”

“ જી ! આપણા યજ્ઞવાલકની પાસે જ આ ધમાક ! મહા મોટો કોઈ કાર્ય સમાપ્તે આલી રહ્યો છું ! દેવો, દાનવો, યક્ષો, ગંધર્વો, જીનો, પિશાચો, કિન્નરો, વિદ્યાધરો, આર્ષ-વ્યનાયં ત્વં ધર્મત્વા માનવો, શિવ, હામી, માય,

અને તેથી આનંદમય છે; છતાં તે જ વખતે તેને સુખદુઃખ પણ થયા કરે છે. આત્માના આવા વિલક્ષણ સ્વભાવને લઈને મતમતાંતર થયા છે. જે આનંદધન છે તેને દુઃખ કેમ થાય છે? તે બાબત માયામાં રહેલ બુદ્ધિ સમજી શકે તેમ નથી; છતાં દુઃખ કાયમને માટે મંટી શકે છે એ બાબત બધા ધર્મવાળા કબૂલ કરે છે.

બુદ્ધિદેવે કહ્યું છે કે, અનિત્ય વસ્તુઓમાં ચિત્ત જવાથી દુઃખ થાય છે, તેથી તેમાંથી ચિત્તને હઠાવવું જોઈએ. શ્રીશંકરાચાર્ય કહે છે કે, આત્માના અજ્ઞાનથી અનિત્ય વસ્તુઓમાં ચિત્ત જાય છે, માટે આત્મજ્ઞાનથી દુઃખ મટશે. શ્રીવલ્લભાચાર્ય કહે છે કે, આત્મજ્ઞાનથી દુઃખ જશે પણ (આત્માનો) અલૌકિક રસ ભગવાનના અનુગ્રહથી જ મળશે.

હજરત મહમ્મદ પયગમ્બર (સલ) ના જીવન વિષે અને તેમના સિદ્ધાંત વિષે લોકોમાં અને ખાસ કરીને હિંદુઓમાં ધર્મ અજ્ઞાન રહેલું છે. દરેક માણસને આત્મસાક્ષાત્કાર માટે દરેક ધર્મના સિદ્ધાંતો બજાવવાની જરૂર પડતી નથી. સામાન્ય લોકો બહારના આચાર ઉપરથી ધર્મનું માપ કાઢે છે; તેથી જેનું હાલના ક્રિશ્ચિયનોમાં વેપારી બુદ્ધિના જોરને લઈને પાપવૃત્તિ જણાય છે અને તેથી ક્રિશ્ચિયન ધર્મ ઉપર ટીકા થાય છે, તેમ તે પહેલાંના કાળમાં મુસલમાનોમાં લગાયક સ્વભાવના જોરને લઈને અને તેમનામાં હિંદુધર્મની અણ-સમજણને લઈને કેટલાક દોષ દેખાવા લાગ્યા અને તેથી મુસલમાની ધર્મ ઉપર પણ ટીકા થવા લાગી. પરંતુ તેથી નિશ્ચિન ધર્મના સાચા સિદ્ધાંતો અને મુસલમાની ધર્મના

જેથું અને તેથી તેમને મૂર્છા આવી. શુદ્ધિમાં આવતાં તેમણે એક દેવદૂત જોયો. તે દૂતે એક રેશમી રૂમાલ તેને ખતાવ્યો. તે રૂમાલમાં કાંઈક લખ્યું હતું, તે ખતાવી દૂતે કહ્યું કે, “વાંચ !” મહામહા પયગંબર (સલ) સાહેબે કહ્યું કે, “મને વાંચતાં આવડતું નથી.” દૂતે કહ્યું કે, “જે ખુદાએ આ જગત રચ્યું છે, જેણે લોહીના ધણુમાંથી માણસ બનાવ્યો છે, તેના ઉપર શ્રદ્ધા રાખી વાંચ; જેણે માણસને અક્ષર આપ્યા છે, લખવા માટે લેખણ આપી છે, વાંચવા માટે આંખો આપી છે, સમજવા માટે મન આપ્યું છે, જેણે દિવ્ય જ્ઞાન માટે આત્મા આપ્યો છે તેના ઉપર શ્રદ્ધા રાખી વાંચ.”

આ સાંભળી મહામહા સાહેબ (સલ) ની શુદ્ધિમાં દિવ્ય તે જ આવ્યું અને રૂમાલ ઉપર શું લખ્યું હતું તે વાંચ્યું. તે પૂરું થઈ રહ્યું ત્યારે દૂતે કહ્યું કે, “હવે તું ખુદાનો સેવક થયો છે.” ત્યાર પછી જે જે હકીકત તે રૂમાલમાં પયગંબર સાહેબે વાંચી હતી તે કુરાનમાં ખતાવી છે. તે રૂમાલને ‘વડી’ કહે છે.

હિંદુ ધર્મની માફક કુરાનમાં પણ વૈરાગ્યનો ઉપદેશ છે, ખુદાને અનન્યભાવે ચરણ જઈ તેમનો અનુમહ મેળવવાની તેમાં ખાસ આજ્ઞા છે. મુસલમાનો ‘ઝિરિમફલાહિર્ રહમાનિર્ રહિમ’ એ નામની આજ્ઞા દરવે છે તેનો અર્થ એવો છે કે, દયાળુ અને દુષ્ટાનુ પ્રજાના નામથી હું છું છું.

ઈસ્લામી બાઈબલ એમ માને છે કે, માત્ર મુસલમાની ધર્મમાં જ એકેશ્વર્ય છે અને હિંદુ ધર્મમાં અનેક દેવ-દેવતાઓ હોવાથી બધા દુષ્ટ છે, પણ આમાં તેમની ઝેર-

છતાં કહાય એ મારા સંશયોના સમાધાનો આપશે,
અમૂતપૂર્વ સર્વજ્ઞ સાથે મેળાપ થશે.
હીક છે, બન્ને રીતે કાયદો છે. બસ, અવિલંબે જ
જુલોડો. ”

“ બંધુ અત્રિભૂતે ! ”
“ શો આદેશ છે ? આર્ય ! ”
“ વત્સ ! એ બલિકની ચકાસણી માટે મારે આ
જુલોડો જ જુલોડો, અને બાઉ છું. ”

“ આપનો આદેશ શિર ચડાવનાર હું હાજર છતાં
માપ બતે શા માટે આ આચાર સેવો છું ? પૂજ્ય ! ”

“ વત્સ ! આ કોઈ મહા માયાવી જળાય છે. એમાં
મારે કામ નહીં. હું બતે જ બાઉ છું. તમે યજ્ઞ કાર્ય
થર રાખો, અને સાવધાન રહો. ”

“ શિવાસ્તે વચ્ચાનઃ સમ્નુ ! શિવમસ્તુ ! મદ્રમસ્તુ ! ”
મુખ્ય દશે ય આચાર્યોએ એકી સાથે આશીર્વાદોનો નિર્ધોષ
કર્યો.

“ વિજયન્તો, વિજયન્તો ઓ પૂજ્યમિત્થા વિજયન્તામ્ ”
વિજયપોષાણા કરી વિદ્યાર્થીઓએ એકી સાથે ગગન મહાવી
મૂકયું. અને પોતાના પાંચમો શિષ્યોના મંદ્ય સાથે
આચાર્ય પદની સર્વ વિનૂષણ સામગ્રીથી સજ્જ થઈ ગીતમ-
નોત્રીયમહાદાહાજુદ્દનતિઆચાર્યવર્યે આરણ માંડ્યું.

મુસલમાનોના કુરાનનું સૂત્ર “અલ્લેહ-લામ-મીમ” છે. તેનો અર્થ હિંદુઓના ઉપનિષદમાં “અહં બ્રહ્માસ્મિ” માં આવે છે. અલ્લાહને એટલે ઈશ્વરને નહિ માનનારને તેઓ કાફર કહે છે. તેથી જે હિંદુઓ ઈશ્વરને માને છે તે કાફર કહેવાય નહિ. અલ્લાહ તઆલાનાં જે સુંદર નામો મુસલમાની ધર્મમાં છે તેવાં જ સુંદર નામો હિંદુઓના વિષ્ણુ-સહસ્રનામમાં છે.

વળી હિંદુધર્મમાં, આત્મસાક્ષાત્કાર માટે જેમ ભક્તિમાં નિઃસાધનતા આવે છે અને માત્ર ભગવાનના અનુગ્રહ ઉપર તેનો આધાર રહે છે તેમ મુસલમાની ધર્મની સાધનામાં પણ નિઃસાધનતાનો વખત આવે છે. તે માટે તપસ્વી હુસેન મન્સુર કહે છે કે, “પ્રેમરૂપી ઝાડુગી બેદલાવ દ્વર દર, નિમાગની ગાદી છોડ, વજુનો ફૂલે ફેડ, માળા તોડ અને દિતાઓ પાળીમાં નાખ; પ્રેમમાં ખા, પ્રેમમાં પી; પણ ગફલતમાં ન રહે. ‘અનલ હક’ જોલ અને હરહમ ધ્યાન કર, ત્યારે જ પ્રભુ મળશે.” મુસલમાની ધર્મનાં ઉત્તમ શરૂઆતની વધારે હકીકત મારા ‘તે કોણ?’ પુસ્તકના બીજા વિભાગમાં સમબરવામાં આવેલ છે.

યુરોપમાં મોક્ષનો વિચાર પણ મહાપુરુષોએ કરેલો છે. પ્લેટો, એરિસ્ટોટલ, સોક્રેટિસ, પ્લોટિનમ, બેકન, કેન્ટ, હમ્પ્ડેન્ડ્રી, એલ્ફ્રેડ ટર્નર વગેરે મારા નવનિર્મિતકો બ્યાં થઈ ગયા છે.

ભક્તિમાર્ગમાં જેટલો જલોમી, મેંટ રેફ્રેશ, મેંટ એન-સ્ટ્રીન, મોલીનમ વગેરે મદદના દવા છે.

શક્યું નહિ અને થોડો વખત વીટમેનના ગ્રંથો પણ પ્રસિદ્ધ થયા હતાં. આવામાં આવ્યા નહોતા. જેવો ગીતાનો વિભૂતિયોગ છે, તેવી જ વાણી વીટમેનના મુખમાંથી નીકળી છે.

પશ્ચિમના દેશોના ધર્મ ઉપર ત્યાંના સાયન્સની શોધોની બહુ અસર થઈ છે. ખાસ કરીને પ્રોફેસર ડાર્વિનના 'ઉત્ક્રાન્તિવાદ' (એટલે ઇવોલ્યુશન) નું ત્યાં ઘણું જોર રહ્યું અને હજી છે. તે મત પ્રમાણે આ પૃથ્વી જ્યારે ઉત્પન્ન થઈ ત્યારે તેમાં જનીન ઉપર વનસ્પતિ અને પાણીમાં માછલાં થયાં હતાં; ત્યાર પછી સર્પ, પશુ, પક્ષી વગેરે ઉત્પન્ન થયાં; ત્યાર પછી વાંદરાની નવી નવી જાતો થઈ અને અંતે પૂંછડી જતી રહી અને જંગલી માણસ ઉત્પન્ન થયાં. છેવટે હાલનાં માણસ ઉત્પન્ન થયાં અને હવે કદાચ દેવજાતિ ઉત્પન્ન થાય. સાયન્સ કહે છે કે, માણસનો જન્મ થાય છે ત્યારે પણ પહેલાં તે જીવ તેની માતાના ઉદરમાં માછલા જેવો હોય છે. તે પછી જુદા જુદા પશુ જેવા આકારના ફેરફાર થઈને અંતે માણસ-રૂપે બહાર આવે છે. બધામાં શરૂઆતથી મોટી ઉંમર મુખી પણ પ્રકારે શરીરનો અને મનનો વિકાસ થાય છે; તેથી તે દિલ્લે ઉત્ક્રાન્તિવાદને ટેકો મળે છે, પણ માણસની દિલ્લે સાચી નથી.

આ પૃથ્વી ઉપર પહેલા જીવ શી રીતે આવ્યા ? તે બાબત સાયન્સ શોધી શક્યું નથી. મન પહેલું જીવ રીતે આવ્યું તે પણ નહીં થઈ શક્યું નથી. તેને માટે જુદી જુદી કલ્પનાઓ થયા છે.

વળી હિંદુધર્મની પ્રબલ ઉત્ક્રાન્તિવાદ સ્વીકારી શકે

પ્રગટ પ્રકાશ અને તીર્થ પ્રવર્તન

ધાર્મીઓના મંડળ સાથે આ કોણ મહાપ્રાણણ વાલ્યા આવે છે? ”

“ હશે કોઈ પુષ્કળ જનસમુદાય વાલ્યો આવે છે. પરંતુ સાંભળો, પ્રભુજી કંઈક જોણે છે. ”

“ નમો તિત્થસ્ત. ”

“ અહો ! મસ્તક નમાવી નમસ્કાર પણ કર્યો. ’

“ જુઓ. જુઓ ! પાઠપીઠ પર ચતુરંગમળ સ્થાપીને ત્રિહાસન પર એ જગન્નાથ બેઠા. ”

“ અહા ! આરે તરફ વિસ્તરી રહેલા આ મનોહર બન્ધ ચૌન્દર્યનું આજેનૂબ વર્ણન કોઈ કવિજનની કથના કરી શકે ખરું ? અને કોઈ ચિત્રકાર જગતમાં જન્મ્યો હશે ? કે ને આ ચિત્ર બરાબર રેખાંકિત કરી શકે ? ”

“ આ.....હ ! ફટાટોપ તો બારે જગજર છે ! ”

“ આંધો, આંધો. ચૌતમ ઇન્દ્રજીતે ! આંધો. ”

“ અરે ! પણ આ વિપ્રવર કંડા કેમ પડી ગયા ? ”

“ દેવાનુપ્રિય ચૌતમ ઇન્દ્રજીતે ! આ વિચારમાં હો ?

હે મહાપ્રાણ ! વેદવધી. ઉર્ધ્વપદ, ધનિધાન, પુરાણ, કથા, ઉંઠ, જ્યોતિષ, વ્યાકરણ. નિરુપ્ત વિગેરે વૈદિક મુતના અને બીજા શાસ્ત્રીય અર્થહિનના ખરેખર તમે પાન-ગાની હો.

તેનું શવણ, મનન, ચિન્તન અને કંઈ નિદિધ્યાનન

તેને માટે નહોતું. વખત જતાં, તે વખતનાં પશુઓનાં શરીરોમાં ફેરફાર થવા લાગ્યો અને કેટલાંક પશુઓ અને વાંદરાંની જાતો એવી થઈ કે જેમાં કાંઈક મનનો પ્રકાશ આવવા લાગ્યો અને અંતે એવાં શરીર થયાં કે જેમાં મન સ્વાભાવિક રીતે રહી શક્યું. તે શરીરવાળાં પ્રાણી માણસ કહેવાયાં. તેવી જ રીતે મનથી ઉપર વિજ્ઞાનમય તત્ત્વ છે; અને વર્તમાનકાળમાં કેટલાક મહાત્માઓમાં તે તત્ત્વનો પ્રકાશ આવેલો જણાયો છે, પણ તે તત્ત્વ સ્વાભાવિક રીતે જે શરીરમાં કામ કરી શકે એવું શરીર આ પૃથ્વી ઉપર હજી ઉત્પન્ન થયું નથી. તેથી જો કોઈ પણ માણસ પોતાના શરીર, પ્રાણ અને મનને એવી શાંત દશામાં રાખે કે જેથી વિજ્ઞાનમય તત્ત્વને અવતરવાનો વખત મળે; એટલું જ નહિ પણ તે તત્ત્વની અસરથી શરીર, પ્રાણ અને મન એ ત્રણેના સ્વભાવ ફરી જાય અને વિજ્ઞાનમય પુરુષ, દેવ પુરુષ જેવો થઈ આ પૃથ્વીમાં રહે. તો તે પુરુષના જીવનની અગ્રગમી બીજા દેવ પુરુષો પણ થાય અને આ પૃથ્વી ઉપર દેવગતિ આવે. શ્રી. અરવિંદની યોગસાધનામાં એવો અનુભવ આવે છે કે, આ પૃથ્વી ઉપર હજી મુખી નહિ અવતરેલ એવી દિવ્ય શક્તિ અહીં અવતાર લેવાની તાત્કાલિક રીતે છે, તેને યોગ્ય શરીર બેઠેલે હોય; તેથી તે માટે હાલ જે શરીર, પ્રાણ અને મનના સ્વભાવ છે તે ફેરવવા બેઠેલે ને કહે છે કે, ભૂતકાળમાં હિંદુસ્થાનમાં જેટલા મહાત્માઓ રહ્યા છે તેઓએ આ શક્તિનો મનથી અનુભવ કરેલ અને કોઈ વિરલ મહાત્માઓમાં આ શક્તિની અમર-થી પ્રાણમાં ફેરફાર થયેલ છે, પણ હજી મુખી વિજ્ઞાનમય

શરીરનાં રજકણોને સ્પર્શ કરી શકે અને તે તેજની અસ-
રથી શરીર તેજોમય, દિવ્ય, અમર થઈ શકે. એમ કહેવાય
છે કે, શ્રી. અરવિંદના શરીરમાં કંઈક અંશે આવા ફેરફાર
થયા છે; પણ હજી તેમની સાધના ચાલુ છે, એટલે તે વિરે
હાલ વધારે કાંઈ કહી શકાય તેમ નથી. આ કામ સૂર્યને
પૃથ્વી ઉપર લાવવા જેવું છે. જો કે સૂર્ય પૃથ્વીથી જેટલો
દૂર છે એટલો દૂર શરીરથી આત્મા નથી, તોપણ આત્માની
બધી શક્તિઓ શરીરમાં આવી શકે કે નહિ અથવા તે આવી
શકે તેવું શરીર થઈ શકે કે નહિ અથવા તેમ કરવાની ખાસ
જરૂર છે કે નહિ, તે બાબતો દરેક જિજ્ઞાસુએ પોતે વિચાર-
વાની છે. વળી શરીરના વિચારથી શરીરનું અભિમાન પણ
મટતું નથી એ વાત પણ બૂલવાની નથી.

વેદકાળના ઋષિમુનિઓએ એમ માન્યું હતું કે, પર-
માત્માએ પશુપક્ષીઓનાં શરીર રચ્યાં ત્યારે તેને સંતોષ થયો
નહોતો; પણ માણસનું શરીર રચ્યું ત્યારે તે જોઈ પોતાને
સંતોષ થયો અને તે શરીર પોતાને રહેવાને યોગ્ય માની
પોતે તેમાં પ્રવેશ કર્યો. આ વાત ઉપનિષદના કેટલાએક
મંત્રો ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. ઋષિમુનિઓ માણસના શરીર-
થી જ પરમાત્માનો અનુભવ કરી શક્યા હતા અને આપું
જગત પરમાત્મારૂપ છે એવો અનુભવ લઈ શક્યા હતા. એક
વસ્તુના જ્ઞાનથી સર્વ વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે એવું તે બતાવી
શક્યા છે; કારણ કે તેઓ આત્મદૃષ્ટિથી જગતને જોતા હતા.
આધુનિક શાસ્ત્રના કેટલાએક મહાન્માઓ જગતને દ્રિયોના
સાધનાથી જુએ છે અને તે સાધનાથી દેખાતું જગત અપૂર્વ

પ્ર ગ ૬ પ્ર કાશ અને તીર્થ પ્રવર્તન

“વિજ્ઞાનધન પૃથૈત્તેભ્યો મૂતેભ્યઃ સમુત્થાય તાન્યેવાનુ-
વિનશ્યતિ ન પ્રેત્યસંજ્ઞાસ્તિ, ઇતિ ।” [વિજ્ઞાનધન આત્મા પૂર્વ-
જ્ઞતામાં ઉત્પન્ન થઈ. તેમાં જ વિશ્વ પામે છે. મરણ પછી તેની
જ્ઞતા કાયમ નથી. અર્થાત્ પુનર્જન્મ નથી.]

“અમિહોત્રં જુહુયાત્ સ્વર્ગકામઃ ।” [સ્વર્ગના દેવોએ અમિ-
હોત્ર હોમ કર્યો જોઈએ.]

પહેલા વાક્ય ઉપરથી તમને એમ સમજાયું છે કે, પુન-
ર્જન્મ નથી. અને બીજા વાક્ય ઉપરથી એમ સમજાયું છે કે,
પુનર્જન્મ છે આ જ તમારા અંશયનું બીજ છે. ”

“ હા પ્રભો ! ”

“ પ્રથમ વાક્યમાંના વિજ્ઞાનધન શબ્દનો અર્થ
આત્મા ન કરતાં, કોઈ પણ વસ્તુનું જ્ઞાન કરતી વખતે પ્ર-
વર્તતો ‘ ઉપયોગ-જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ કે જ્ઞાનનો વ્યાપાર ’
એવો કરવો.

એક જ્ઞાન વ્યાપાર ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે પૂર્વનો
જ્ઞાનવ્યાપાર નાશ પામે છે. વળી બીજો જ્ઞાનવ્યાપાર
ઉત્પન્ન થાય એટલે પ્રથમનો જ્ઞાનવ્યાપાર નાશ પામે છે,
એટલું જ નહિ પણ તે જ્ઞાનવ્યાપારનું પૂર્વનું નામ પણ કાયમ
રહેતું નથી. કામચલાવરીકે—

કોઈ જોડિયાર ગૃહસ્થ મુંદર પોતાના બેઠાની ગ્રીમ-
ગાની વાહનમાં બેસીને રસ્તે જ્યાં હોય, ત્યારે તેમની દૃષ્ટિ
એક પછી એક, એક અનેક પદાર્થો પર પડે છે. તે વખતે

તેવી જ રીતે જ્યારે પરમાત્માને શરીર ધારણ કરવું હોય ત્યારે તે બહુ થોડી શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે, નહિતર તેનું શરીર પૃથ્વી ઉપર રહી શકે નહિ; તે વખતે તે અદ્ય શક્તિથી શરીરના ધર્મોનો સ્વીકાર કરે છે.

હિંદની વિદ્યામાં તૈત્તરીય ઉપનિષદમાં અન્નમય, પ્રાણ-મય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનંદમય કોશનું વર્ણન ઉત્ક્રાન્તિવાદની પેઠે આપેલું છે; છતાં એ પણ ત્યાં સમ-જાણ્યું છે કે, આત્મા છેલ્લો અનુભવમાં આવે છે તેથી તે છેલ્લો ઉત્પન્ન થયો છે, એમ માનવાનું નથી. આત્મા તો દરેક જીવ ઉત્પન્ન થયા પહેલાં તેમાં રહેલ હોય છે. તેનું જ્ઞાન વહેવું થાય કે મોડું થાય તેથી તે વહેલો કે મોટો ઉત્પન્ન થતો નથી. જ્ઞાન વખતે તે ઉત્પન્ન થતો નથી. જીલ્લડ, આત્માથી બધું ઉત્પન્ન થાય છે. તે દૃષ્ટિએ જીવનો વિકાસ એ માત્ર દેખાવ છે, પર્ચાય છે.

શ્રી. અરવિંદ જે જાતનું શરીરનું રૂપાંતર માગે છે તેવું જ ઋષિમુનિઓ જ્ઞાનનું રૂપાંતર માગે છે, એટલે કે અજ્ઞાનીને જેમ દ્વૈતજ્ઞાન સાચું લાગે છે તેને બદલે જ્ઞાનીને અદ્વૈત જ્ઞાન સાચું લાગે છે. ઠારના શરીરમાંથી જીવ, શરીર બદલીને માણસના શરીરમાં આવે છે ત્યારે જ્ઞાનમાં ભેદલો ફેરફાર થાય છે તે કરતાં વધારે ફેરફાર માણસ મરીને ઋષિ થાય ત્યારે તેના જ્ઞાનમાં થાય છે. તેવા જ્ઞાનના ફેરફાર માટે શરીરના ફેરફારની જરૂર હિંદુઓનાં આશ્રમોમાં માનેલી નથી. તેને બદલે આશ્રમ ફેર ફરવાથી નવું જ્ઞાન ટકે છે. એટલે મૂંઝવણમાંથી વાનપ્રસ્થ આશ્રમમાં અથવા સંન્યાસ આશ્ર-

જવાબ આપ્યા તે ઉપરથી જે સાર નીકળ્યો હતો તે નીચે પ્રમાણે છે:-

ગવર્નર—જો બધું પ્રહારૂપ છે તો અજ્ઞાન (અથવા માયા) ક્યાંથી આવ્યું?

પંડિત—તેનો જવાબ એ છે કે, તે ઉત્પન્ન થયું નથી; કારણ કે તેને આદિ એટલે શરૂઆત નથી.

ગવર્નર—જો માયાને આદિ ન હોય તો તે નિત્ય હોય અને જે નિત્ય હોય તેનો અંત આવે નહિ અને તેથી મોક્ષ મળે નહિ.

પંડિત—મેં એમ કહ્યું છે કે માયાને આદિ નથી, પણ મેં એમ નથી કહ્યું કે માયાને અંત નથી.

ગવર્નર—એવી કોઈ વસ્તુ બની શકે કે જેને આદિ ન હોય પણ જેનો અંત હોય?

પંડિત—તે બની શકે છે. એક ઘડાનું દષ્ટાંત લો. ઘડાની ઉત્પત્તિ પહેલાં ઘડાનો અભાવ હતો. ઘડાની ઉત્પત્તિ થઈ ત્યારે તે અભાવનો નાશ થયો.

ગવર્નર—તે વાત સાચી છે.

પંડિત—અને તે અભાવને આદિ નહોતી?

ગવર્નર—તે વાત પણ સાચી છે.

પંડિત—તે ઉપરથી સાબિત થાય છે કે, બધી ઉત્પત્તિ યથેચ વસ્તુને આદિ નથી પણ અંત છે.

ગવર્નર—આ વાત સમજાય તેવી છે, પણ પ્રશ્ન જ સર્વત્ર સર્વદા હોય તો માયાને માટે જ્યાં કેમ મળે?

પંડિત—માયા સત્ય નથી, તેમ અસત્ય પણ નથી.

પ્રગટ પ્રકાશ અને તીર્થ પ્રવર્તન

“ નમોઽસ્તુ—

ભગવન્ અર્હન્ ! આદિકર !

હે સ્વયંસંબુદ્ધ ! ને તીર્થકર !

હે પુરુષોત્તમ ! પુરુષર્ષિહ ! અને પુરુષ-વર પુંડરીક !

તમે ખરેખર પુરુષ-વરગંધહસ્તિ છે.

હે લોકોત્તમ !

તમે લોકનાય છે, તેથી

લોક હિતકર છે;

તમે લોકપ્રદીપ છે, તેથી

લોકપ્રલોતકર છે.

તમે જગત્ને નિર્જય કરા છે,

કેમકે—

તમે જ જગત્ને જ્ઞાનચક્રુ અર્પો છે.

અને સાથે સાથે

સત્ય માર્ગ ખતાવીને

અશરણ જગત્ને ચરણે લો છે.

એટલું જ નહીં, પરંતુ—

શુદ્ધ જ્ઞાપ અને શુદ્ધ ધર્મ જગત્ને દાન કરા છે.

તેથી જ તમે

ખરેખરા ધર્માપદેશક અને ધર્મનાયક છે, ને

માર્ગજ્ઞાને સારથિ રૂપ ધર્મમાર્ગન્તં દોરો છે,

કેમ કે, તમે

કરેલ છે. તે કહે છે કે, આપણે જેને કાળ કહીએ છીએ તે માણસનો કાળ છે, તે ખરો કાળ નથી. કાળ પોતે સાપેક્ષ છે. માણસની દૃષ્ટિએ તે. જેવો લાગે છે તેવો ખીન્ન પ્રાણીની દૃષ્ટિએ લાગતો નથી. તે શોધ પ્રમાણે દરેક વસ્તુમાં ચાર દૃષ્ટિ છે. ઉત્પાદ, લંબાઈ, પહોળાઈ અને વસ્તુનો કાળ. જેમ ઉત્પાદ, લંબાઈ અને પહોળાઈ માપી શકાય છે, તેમ દરેક વસ્તુનો કાળ પણ માપી શકાય છે. આ શોધ ઉપરથી રશિયાના ગણિતશાસ્ત્રી મીન્કોવસ્કીએ કાળનું ગણિત બનાવ્યું છે. તેનાં પુસ્તકો આ દેશમાં આવેલ છે, પણ તે સમજાવે તેવા માણસો હજી અહીં આવેલ નથી. યુરોપની વિદ્યાપીઠોમાં પણ આ ગણિત હજી દાખલ થયું નથી અને અહીં દાખલ થતાં દ્વાય ૫૦ વર્ષ વીતી જાય. ૫૦ વર્ષ પછી આપણી કોલેજોમાં વિદ્યાર્થીઓ કાળની ભૂમિતિ અને કાળનું બીજગણિત શીખશે. તે વખતે અહીંની વિદ્યામાં મોટો ફેરફાર થશે.

હાલ તો દક્ષિણ ગ્રુપમાં મોજ માનતા માણસો વર્તમાનકાળનો પણ યોરો વિચાર કરે છે; પણ કાળ પોતે શું તત્ત્વ છે તે જાણતા નથી. મોક્ષ માટે કાળનું જ્ઞાન બહુ જરૂરી છે. જીવ અનિત્ય છે, ઈશ્વર નિત્ય છે. જેમાં ખાસ ફેરફાર કાળનો જ છે. તે બાજબ વ્યારે મળિતથી સમજાવવામાં આવશે, ત્યારે અહીંના જ્ઞાનમાં નવી દિશા પ્રપન્નો.

ખરી રીતે જોનાં આપણે દેહ કે જેને આપણે 'હું' કહીએ છીએ, તે આપણે નથી. એટલું ખરું છે કે, જે મુખદુઃખ થાય તે આપણને લાગે છે, પણ તેથી જેમ ન

“ હે સવ્ય જીવો !

તમે સામાયિક કરો :

સામાયિક કરો :

સર્વ સાવધયોગની વિરત કરો :

જો તમે કંઈપણ હઠ્ઠતા હો !

જો તમે નિર્વાણ વાઠ્ઠતા હો !

સર્વ શ્રેષ્ઠ કર્તવ્યોમાંનું પરમ પ્રધાન કર્તવ્ય છે, એ.

પૂર્વના સંખ્યાતીત મહાપુરુષોએ આચર્યું છે, એ.

ત્રિલોકમાં સારભૂત સર્વ અનુષ્ઠાનોમય અનુષ્ઠાન છે, એ.

† એમ હું સર્વે સર્વદર્શી થયેને પ્રતિપાદન કરું છું. †

જગત્સરના સર્વ જંતુઓના હિતને માટે પ્રતિનિપાદ કરું છું.

મેં અનુમન્યું છે, તેનું પરિણામ પ્રાપ્ત કર્યું છે;

તેથી પ્રતિપાદન કરું છું

તીર્થંકર તરીકેનું મારું કર્તવ્ય સમજીને, હું પ્રતિપાદન કરું છું.

† આ પરમ ધર્મ છે, પરમ યત્ન છે, †

નિવૃત્તિમય અધ્યાત્મિક જીવનનું કેન્દ્ર છે.

સતીઓના જ્ઞાનનું. ધ્યાનીઓના ધ્યાનનું, અને

તપસ્વીઓના તપનું એ કેન્દ્ર છે

નિર્દોષ નિર્વિકારી અને સુખસાદકઃ એવું એ

† અ.પિ. ૦૪:પિ અને ૬ તપિનું પરમ વિમુક્તર આત્મ છે. †

કરેલ છે. તે કહે છે કે, આપણે જેને કાળ કહીએ છીએ તે માણસનો કાળ છે, તે ખરો કાળ નથી. કાળ પોતે સાપેક્ષ છે. માણસની દૃષ્ટિએ તે જેવો લાગે છે તેવો ખીજાં પ્રાણીની દૃષ્ટિએ લાગતો નથી. તે શોધ પ્રમાણે દરેક વસ્તુમાં ચાર દ્વ છે. ઊંચાઈ, લંબાઈ, પહોળાઈ અને વસ્તુનો કાળ. જેમ ઊંચાઈ, લંબાઈ અને પહોળાઈ માપી શકાય છે, તેમ દરેક વસ્તુનો કાળ પણ માપી શકાય છે. આ શોધ ઉપરથી રશિયાના ગણિતશાસ્ત્રી મી-કોવસ્કીએ કાળનું ગણિત બનાવ્યું છે. તેનાં પુસ્તકો આ દેશમાં આવેલ છે, પણ તે સમજાવે તેવા માણસો હજી અહીં આવેલ નથી. યુરોપની વિદ્યાપીઠોમાં પણ આ ગણિત હજી દાખલ થયું નથી અને અહીં દાખલ થતાં કદાચ ૫૦ વર્ષ વીતી જાય. ૫૦ વર્ષ પછી આપણી કોલેજોમાં વિદ્યાર્થીઓ કાળની ભૂમિતિ અને કાળનું ખીજગણિત શીખશે. તે વખતે અહીંની વિદ્યામાં મોટો ફેરફાર થશે.

હાલ તો દુલ્લિક મુખમાં મોજ માનતા માણસો વર્તમાનકાળનો પણ મોટો વિચાર કરે છે; પણ કાળ પોતે શું તત્ત્વ છે તે જાણતા નથી. મોક્ષ માટે કાળનું જ્ઞાન બહુ જરૂરી છે. જીવ અનિત્ય છે, ઈશ્વર નિત્ય છે. જેમાં ખાસ ફેરફાર કાળનો જ છે. તે બાજબી ત્યારે મળિતરી સમજાવવામાં આવશે, ત્યારે અહીંના જ્ઞાનમાં નવી દિશા દિપડશે.

ખરી રીતે જોતાં આજેના દેહ કે જેને આપણે 'દુ' કહીએ છીએ, તે આપણે નથી. જોઈતું ખરું છે કે, જે મુખરૂપ યાદ તે આજણને લાગે છે, પણ તેથી જેમ ન

શું બને છે તે જાણવું તેનું નામ ‘સર્વજ્ઞતા’ નથી. તે કામ યોગસિદ્ધિથી અથવા જેને અંગ્રેજીમાં ‘ક્લેરવોયન્સ’ કહે છે તેવા મામૂલી જ્ઞાનથી થઈ શકે છે. ખરી સર્વજ્ઞતા એટલે બધું પ્રભુમય છે એમ જાણવું તે. સર્વશક્તિમાનપણું એટલે બધું એક શક્તિથી ચાલે છે એમ અનુભવ થવો જોઈએ. તેવી જ રીતે આપણો દેહ નિત્ય રહે તેનું નામ મોક્ષ નહિ, પણ આપણો આત્મા નિત્યમુક્ત છે, ખીજનો આત્મા પણ નિત્યમુક્ત છે, આખું જગત નિત્યમુક્ત છે; એમ અનુભવ થવો જોઈએ. કારણ કે બધું એકરૂપ છે. લેહદંદિ માયિક છે અને તે માયિક દંદિ ધણા ખોટા પ્રત્નો ઊભા કરે છે.

આપણને બકાર દેખાતું જગત ખરી રીતે આપણી બકાર નથી. બકાર દેખાવાનું કારણ દેહનું અભિમાન છે. તે અભિમાન જાય તો બકારનું જગત અંદર આવી જાય, અને તે જ વખતે આપણે ચોતે આકરૂપ, પર્વતરૂપ, કુંજ, કુંભ, પશુ, પક્ષી, બાજક, સ્ત્રી વગેરે જે જે જોઈએ તે તે મય થઈ જઈએ છીએ. મૂરખને જગત દેખાય છે. જે જગતમાં કોઈ મૂરખ ન હોય તો જગત દેખાય નહિ, બધું શ્રદ્ધરૂપ લાગે.

બધાં દેહનું અભિમાન જાય છે ત્યારે એમ લાગે છે કે, આપણે અત્યારે જ જીવીએ છીએ એમ નથી. આપણે જગત ઉત્પત્તિ થવા પહેલાં હતા અને જગતના પ્રલય પછી પણ રહીશું; કારણ કે જે છે, જે હતું અને જે હશે તે આપણે છીએ. આ દંદિએ જન્મ અને મરણ એ માત્ર દેખાવ છે. આપણા મનુષ્યદેહમાં જેમ ઘણા જંતુઓ મેળ જન્મે છે અને મરે છે, છતાં આપણું મરણ નથી. જેમ આપણા વિના

પ્રગટ પ્રકાશ અને તીર્થ પ્રવર્તન

- † સર્વ પ્રાણીઓના કલ્યાણની વિશ્વપ્રેમી ભાવના રૂપી †
તેની ગાઢ છાયામાં હૃદયમાં આશ્રય લઇ શકે છે.
તેમાંથી નિરંતર ટપકતો ઉપદેશ રૂપી અમૃતરસ,
પ્રાણીઓને ગમરાવી નાંખનારા સર્વવ્યાપી
શામ-ક્રોધાદિક મહાવિષેના પ્રચારે બટકાવે છે.
† તમે સર્વ જાણો છો, અને અનુભવો છો, કે— †
જગત્માં કોઈને મુખ નથી,
સર્વત્ર જાણે દુઃખ જ વ્યાપી રહ્યું છે:
રોગઃ શોકઃ જન્મઃ જરાઃ કલેશઃ આસ્રજિતઃ બુધઃ તરસઃ
સંયોગઃ વિયોગઃ અને આળસે મરણઃ એટલે
† કાળના વિકાગ જડખામાં અશરણ પ્રાણીને હનાશ †
ઘણ પ્રવેશ કરવો પડે છે:
કેમ જાણે બધા જીવાત્માઓ પિંજરમાં પુરાયા હોય,
કેમ જાણે જાગમાં સપડાયા હોય, અને
એવી અનેક યાતનાઓ એકલા અશરણ બાવે અનુભવા હોય છે:
† એ અધું તમે જાણો છો, અને અનુભવો છો: †
એ જાગતી, એ પિંજરની મોહક ખુત્રી તો એવી છે, કે—
તેનાં રક્ષા રક્ષા જીવાત્માઓ મુખ માને છે, આનંદ માને છે.
કલાચ કોઈ દુઃખ તરીકે સમજાવે તો તેને
હૃદયી કાઢનારા ચે પડ્યા છે
† ખાત્રીપૂર્વક કદં મું, દુઃખાર મૂઢીને કદં મું કે—
† એ જાગને નાંખી નાંખવાને, એ પિંજરને તિથિજિત કરવાને †

આવ્યા તોપણ જેઓ તેમનું કહેવું સમજી ન શક્યા તે એવા ને એવા જ રહી ગયા. શ્રીકૃષ્ણ બ્યારે કંમ્પને મારવા ગયા ત્યારે મદ્દલને મદ્દલ જેવા લાગ્યા કંસને કાળરૂપ લાગ્યા, વસુદેવ અને દેવકીજીને બાળકરૂપ લાગ્યા, અને યોગીઓને પરમ તત્ત્વરૂપ લાગ્યા. આ સ્વભાવ જગતની બધી વસ્તુઓમાં છે. વસ્તુ કેવી છે તેનો આધાર ભોનાર ઉપર છે.

પ્રો. આઈન્સ્ટીનના નવા ગણિતમાં અચળ વસ્તુને 'ઇનવેરિયન્ટ' કહે છે. તેથી આત્માનો અનુભવ કરવો હોય તો પ્રકૃતિની ગતિ બંધ કરવી જોઈએ. તે વખતે અંદરની પ્રેરણાથી સત્ય જ્ઞાન મળશે, પણ તે જ્ઞાન આવે ત્યારે ધીરજ રાખવી જોઈએ અને પ્રકૃતિની ક્રિયાને શાંત રાખવી જોઈએ. તે વખતે આનંદ આવશે, પણ આનંદ લોગવવાની ઇચ્છા થશે તો તે આનંદ જતો રહેશે; કારણ કેઈ પણ ઇચ્છાથી પ્રકૃતિ બંધત થાય છે અને તે વખતે આત્મા મુપસવત્ લાગે છે. જગતમાં જે વસ્તુના સંયોગથી મુખ થાય છે. અહીં એક વસ્તુનું મુખ છે તેથી તે કેઈ પણ બીજા મુખની સાથે સરખાવી શકાય નહિ. પોતે જ્ઞાતા હોવાથી જ્ઞાનની જરૂર નથી, પોતે પ્રમાણ હોવાથી તેને બીજા પ્રમાણની અપેક્ષા નથી; પોતે સ્વયં-પ્રકાશ હોવાથી તેને બીજા પ્રકાશની અપેક્ષા નથી. તે સાધન-સાધ્ય નથી, સિદ્ધ છે. ત્યાં હવ-ઈંધરનો સંબંધ નથી, કારણ કે ત્યાં જે વસ્તુ નથી. ત્યાં હવ છે, ત્યાં જ ઈંધર છે. ઈંધરને ખેંચી રીતે બેરાથી હવ દેખાય છે. તેથી નાની વસ્તુ અને મોટી, બધી સમાન છે. આ સત્ય આશ્વિનંશરક છે. આ મન્યનો અનુભવ ન હોવ ને જ બલ છે. તે અનુભવ

માની બેસનાર જીવોની કલ્પનામાં એટલે માણસની માં રહેલાં છે.

માયાના વ્યવહાર માટે કાળની જરૂર પડે છે ત્યારે તે વખતનો કાળ ગ્રહણ કરે છે. કોઈને કાળ લખવો તો ગામનું નામ અને તારીખ પહેલાં લખવાં પડે છે, ૨ જવાબ આપનાર જવાબ આપી શકે નહિ, અને ૧ આપનાર પોતાનું ગામ અને તારીખ લખીને જવાબ છે. માટે કાળનો આધાર સ્થાન ઉપર છે અને સ્થાનનો તર કાળ ઉપર છે. બન્ને જુદાં પાડી શકાય નહિ. એ સાયન્સનો મત છે અને આપણાં શાસ્ત્રોને મળતો આવે ની અહીં આપણે જોઈએ તો પૃથ્વી ઉપર પણ દરેક એ કાળ જુદો રહે છે. મુંબઈમાં મુંબઈનો ટાઈમ, કલકત્તામાં તાનો ટાઈમ અને લંડનમાં લંડનનો ટાઈમ. તેથી અંગ્રેજી-રિયાજને ટાઈમ-પીસ કહે છે. લંડનના ખબર રેડિયોમાં જાણ હોય તો આંહીના ટાઈમ કરતાં ૫૫૫ કલાક મોટો છે. ઉધાડવો જોઈએ. ત્યાંનું એક વાગ્યાનું સંગીત સાંભ-હોય તો અહીં ૬૫૫ વાગે રેડિયો ઉધાડવો જોઈએ. અહીં ૫૫૫નો દરાવ ૬૫૫ વાગે પસાર થાય તો તે લંડન તે જ રે ખપેરે ૧ વાગે રેડિયોદ્વારા પહોંચી જાય છે. જે બનાવ થાય તે બને તે વખત પહેલાં બીજી જગ્યાએ પહોંચી ૧ એ હાલના જમાનાની નવી ગોથ છે. તેથી પૃથ્વીની સ્થિતિ એક જગ્યાએ થાય તેની ખબર તે વખત પહેલાં બીજી જગ્યાએ પહોંચી જાય, તો બીજી જગ્યાના માણસોને કેવી રીતે લાગે? આ પૃથ્વીના માણસોનો વ્યવહાર પણ એક

પ્રગટ પ્રકાશ અને તીર્થ પ્રવર્તન

તેને તે વ્યતનો તે લાભ તેનાથી પ્રાપ્ત થયે.
તમારી સર્વ શુભ પ્રવૃત્તિઓનું તેને કેન્દ્ર બનાવે.
તમારા સર્વ હવનનું તેને કેન્દ્ર બનાવે.

કારણ કે

તે મંગળમય છે, સિદ્ધિપ્રદ છે.

આ મહત્ત્વ સત્ય—

પરિપૂર્ણ, અનુસર અને સંશુદ્ધ છે.

આ જ—

સિદ્ધિનો માર્ગ છે, મુક્તિનો માર્ગ છે, નિર્વાણનો માર્ગ છે,
અને એકંદર સર્વ હુષોના નાશનો પરમ ઉપાય છે.

તેને સેવનારા—

સિદ્ધ થાય છે, શુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે,
પરિ નિર્વાણ પામે છે. અને એકંદર
સર્વ હુષોનો અંત કરે છે.

જે—

તેના પર ધ્વજા રાખશે,
તેને પ્રાપ્ત કરશે એટલે હૃદયગમ્ય કરશે, અને
તેના પર ઋષિ ભક્ત કરશે;
તેમ કરીને

જે—

તેનો સ્પર્શ એટલે સ્પીકાર કરશે,
તેનું પીએ પીએ પાલન કરશે, અને

તરીકે માની બેસનાર જીવોની કલ્પનામાં એટલે માણસની કલ્પનામાં રહેલાં છે.

માયાના વ્યવહાર માટે કાળની જરૂર પડે છે ત્યારે જીવ તે વખતનો કાળ ગ્રહણ કરે છે. કોઈને કાળજી લખવો હોય તો ગામનું નામ અને તારીખ પહેલાં લખવાં પડે છે, નહિતર જવાબ આપનાર જવાબ આપી શકે નહિ, અને જવાબ આપનાર પોતાનું ગામ અને તારીખ લખીને જવાબ આપે છે. માટે કાળનો આધાર સ્થાન ઉપર છે અને સ્થાનનો આધાર કાળ ઉપર છે. ખન્ને જુદાં પાડી શકાય નહિ. એ નવા સાયન્સનો મત છે અને આપણાં શાસ્ત્રોને મળતો આવે છે. વળી અહીં આપણે જોઈએ તો પૃથ્વી ઉપર પણ દરેક જગ્યાએ કાળ જુદો રહે છે. મુંબઈમાં મુંબઈનો ટાઈમ, દલકતામાં દલકતાનો ટાઈમ અને લંડનમાં લંડનનો ટાઈમ. તેથી અંગ્રેજીમાં ઘડિયાળને ટાઈમ-પીસ કહે છે. લંડનના ખજર રેડિયોમાં સાંભળવા હોય તો આંદોના ટાઈમ કરતાં પાંચ દલાક મોડો રેડિયો ઉઘાડવો જોઈએ. ત્યાંનું એક વાચ્યાનું સંગીત સાંભળવું હોય તો અહીં દા. વાગે રેડિયો ઉઘાડવો જોઈએ. અહીં કોમિશને દરાવ દા. વાગે પસાર થાય તો તે લંડન તે જ દિવસે બપોરે ૧ વાગે રેડિયોદ્વારા પહોંચી જાય છે. જે બનાવ જે વખતે બને તે તે વખત પહેલાં બીજી જગ્યાએ પહોંચી જાય એ હાલના જમાનાની નવી ચોષ છે. તેથી પૃથ્વીની ઉપરથી એક જગ્યાએ ઘાવ તેની ખજર તે વખત પહેલાં બીજી જગ્યાએ પહોંચી જાય, તો બીજી જગ્યાના માણસોને દેવી નજાઈ લાગે ? આ પૃથ્વીના માણસોનો વ્યવહાર પણ એક

ની દેખાવ છે, તેથી જેટલા બેનારા અને જ્યાં તે જોડા તેટલા સવારીના દેખાવ છે. તેમ સિદ્ધાંતમાં જગતને જોવામાં જોડા જોડા છે, પશુ, પક્ષી, માછલાં, માણસ વગેરે અને જે ઢાળે જે સ્થાનેથી જુએ છે, તેટલા જગતના દેખાવ છે. તેથી જગત એક નથી, તે દ્વિપત વસ્તુ છે. સવારી કરીને અથવા ઘોડાને પૂછીએ કે તમારી જાતિમાં કેાઈ રંગ નેહું દાખવે કે નહિ? અને તેમનામાં જવાબ દેવાની શક્તિ હોય તો તે કહેશે કે, 'એ બધા મનુષ્યપ્રાણીના સંસાર પ્રપંચ છે.' સો વર્ષ પહેલાં જન્મીને જે માણસો મરી ગયા તેમની દૃષ્ટનામાં તેમનો ઇતિહાસ હતો. હાલ આપણે જાણે જન્મ્યા એમ માનીએ તો આપણે હાલનો ઇતિહાસ એ આપણો સ્થાનધર્મ છે. હાલના વખતમાં પણ આપણે સ્વપ્નામાં હોઈએ ત્યારે સ્વપ્નાનો કાળ ઉત્પન્ન છે. નિદ્રામાં નિદ્રાનો કાળ રહે છે. સપ્નામાં સપ્નાનો કાળ રહે છે. જાગૃતમાં જાગૃતનો કાળ રહે છે અને કાળ આધાર પણ જાગૃતમાં આપણી જગ્યા ઉપર છે. તેથી એ નિયત સંભાવવાળો નથી, પણ સ્થાનધર્મ છે.

તેથી જગત અને તેના બનાવ એક કાળથી જન્મ્યો નહિ. ચોપટને ચોપટનાં જ્ઞાનનું જગત છે અને

પ્રગટ પ્રકાશ અને તીર્થ પ્રવર્તન

અમને તેના પર ઘડ્ઘા બાંધત યર્ધ છે.

અમને તે જુદિગમ્ય યર્ધ ચૂક્યું છે.

અમને તેના પર સંપૂર્ણ રુચિ ઉત્પન્ન યર્ધ છે.

અમને તેનો સ્પર્શ કરવાની ઇચ્છા યર્ધ છે.

અમને તેનું પાલન કરવાની ઇચ્છા યર્ધ છે.

અમને તેનું અનુપાલન કરવાની સંપૂર્ણ ઇચ્છા યર્ધ છે.”

“—તો, એક ક્ષણ વારનો પણ વિઘ્ન ન કરો, ન કરો.”

“ ‘તથા’ ભદ્રન્ત ! ‘તથા’ ભદ્રન્ત ! ‘તથા’ ભદ્રન્ત ! ”

*

*

*

“ હે મહાસાસ્ત્રિકશિરોમણિઓ ! મને શ્રી દેવ-
રાજની પરમ આજ્ઞા છે, જેથી કરીને હું વિશ્રવણ નામનો
તેમનો કોપાધ્યક્ષ આપ સર્વને ધમજીવિગની સર્વ સામગ્રી
પુરી પાડવા ઇચ્છું છું. ”

“ ઇન્દ્રભૂતિ વિગેરે હે ! વિપ્રવરો ! અને આર્યો !
ચંદને ! તમારે કદાચ છે, એ

“ ‘તથા’ ભદ્રન્ત ! ”

“ ત્રણ પ્રદિક્ષણ દર્શિત્યવૃક્ષ, તીર્થકર અને ચાન્દવત
તેમ જ વર્તમાન] તીર્થને વંદન કરો, અને હવે પછી થક
થવાના તમારી મહા સાધના અને ઉત્કૃષ્ટ જીવનપ્રયોગની
અરજનામાં મહામંત્રણ કૃષ ચાન્દવત પરમેષ્ઠિ મહામંત્રની
ભાર આજ્ઞાપના કરો. ”

પણ ફેરફાર થશે અને તે ધીમા ચાલવા લાગશે. જ્ઞતાના સંસ્કાર એવા પડી જશે કે વારંવાર તેવી અને તેવા સુખીની ઇચ્છા થયા કરશે.

આપણી મરણ પ્રમાણે ક્રિયા કરી શકીએ તે મોક્ષ નથી, પણ આપણને બાંધી શકે એવી કોઈ રહે તેનું નામ મોક્ષ છે. કોઈ દુઃખ આપે. ત્યાં આપનાર પણ આપણું રૂપ છે, એમ માનવું જોઈએ. અભિમાનથી તે સહન થતું નથી, પણ હેડનું મૂકવાનું છે. ખરી રીતે તે દયામાં દુઃખ દેનાર પ નહિ; કારણ કે પોતાના હાંત જીવને કચરતા નથી.

સામાન્ય માણસ કર્મ પ્રમાણે ફળ માગે છે. માણસને ગરીબ દેખી મૂંઝાય છે અને અધર્મ કેમ મળે છે તે તેને સમજાતું નથી; પણ પૈ મળે કે ઓછા મળે તે ઉપરથી સારું કર્મ કે ખ માનવાનું નથી. સારું કર્મ તે જ કે લેથી આત્મક કર્મની જુદીજુદી વાતો, તેના પ્રકાર, તેના કિંમત, તેનાં ફળ વગેરે સાપેક્ષ છે. તે બધા પ્રશ્નોન મળી યક્યો નહિ. તેનું કારણ એ છે કે માણ પોતાને જુદો જીવ માની તે જુદા જીવનાં દર્શ

વખત પછી તે ચારમાંથી એક માણસનું મૃત્યુ થયું. ત્યાર પછી થોડા દિવસમાં બીજાં 'પ્રેતાવાહન'ના પ્રયોગો ચાલત હતા ત્યાં એક માણસ કે જે સાધનરૂપ થયો હતો તેણે કહ્યું કે તે મરી ગયેલ વિદ્વાન સૂચના કરે છે કે, તેણે અમુક ચાર જગ્યાએ ચાર ઇંટના કટકા દાખ્યા છે. તે લેગા કરી ઉપર જે લખ્યું છે તે વાંચી લુઓ. એ કટકા લેગા. કે તેમાં દોતરેલું લખાણ વાંચવાથી એમ નીકળ્યું કે, 'હું છવ જે ધરતી કરી ગયો હતો તે પ્રમાણે મેં મારું લખાણ એ સીધ કરેલા ક્વરમાં લખી અમુક ખેંકમાં મૂકેલ છે.' તે ઉપરથી ખેંકમાં તપાસ થઈ અને જે લખાણ તે મૂકી ગયો હતો તે મળી આવ્યું.

ઈ. સ. ૧૯૧૧ની સાલમાં બ્યારે 'ટીટાનીક' નામ સ્ટીમર ડૂબી હતી; તે વખતે લગભગ ૧૫૦૦ માણસ મર્યા હતા, ત્યારે તેમાં 'રિબ્યુ ઓફ રિબ્યુઝ'ના અધિવીક્ષમ સ્ટેડ હતા. તે સ્ટીમર બપોરી તે પહેલાં તે ઠાક જોશીએ કહ્યું હતું કે, 'આ મહિનામાં તમે દરિયા કુચાકરી કરશો નહિ; છતાં તેમનું કહેવું ન માની તે સ્થળમાં કુચાકરી શરૂ કરી અને સૌની સાથે ડૂબી ગય વિદ્વાનનો આત્મા પણ એ -

પ્રગટ પ્રકાશ અને તીર્થ પ્રવર્તન

करन्तं पि अन्नं न समणुजाणामि;].

तस्त-भन्ते ! पटिकमामि,

—निन्दामि,

—गरिहामि.

”

अप्पाणं वोसिरामि.

“ અહો ! સ્વયંબુદ્ધ ભગવંતે પણ મહાભિનિષ્ક્રમણ વખતે આ જ મહાસૂત્ર પાઠ સ્વયં ઉચ્ચાર્યો હતો. ”

“ હા. પરંતુ ભંતે ! શબ્દો શિવાય. ”

*

*

*

“ અહો ! ભગવન ! ત્રિકાળદર્શી નાય !

આ સર્વ મહાનુભાવો અને મહાનુભાવાઓ આ મહા પ્રતિજ્ઞા લઈ જે રીતે નિકળી પડે છે, તે જોઈ અમારું અંતઃકરણ આશ્ચર્ય સાગરમાં ડુબી જાય છે. અમે પણ આપના પવિત્ર કર્મનથી પ્રભાવિત થઈએ; પરંતુ ભગવન ! અમારો કાંઈ તરણોપાય ? ”

“ તમે પણ સામાયિક કરેલ સામાયિક કરેલ. ”

“ હે નાય ! અમને તેના પર શ્રદ્ધા લાગતી થઈ છે. અમે તેને બુદ્ધિગમ્ય કરી લીધું છે. યાવત અમને તેનું અનુપાલન કરવાનું એ મન થઈ આવે છે. પરંતુ, અમારું શું ગણું ?

કારણ કે-પન-પાન-ય, કુટુંબ-પરિવાર અને જુદા જુદા

જાંધ થઈ, અને માત્ર નિશાનીથી જવાબ આપત
વખતે તે ગર્ભમાં હતી અને તેને અંધકાર લાગે
તેની મૂંઝાઈ વધારવામાં આવી ત્યારે તેમાંથી
જુદા માણસનો અવાજ નીકળ્યો. પહેલાં તે
જવાબ આપ્યો નહિ, પણ તેનો જીવ જરા વ
હઠાવવામાં આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાના જીવનની
કત કહેવા માંડી અને કહું કે, પોતાનું શરીર છે
તે ઓકરીની આસપાસ તે રહેતો અને જાળ
વખતે તેણે તેમાં પ્રવેશ કર્યો. તે જુદા માણ
આગલો જન્મ કહેવાનું કહ્યું; ત્યારે તેમાંથી એક
ખરાબ સ્વભાવની સ્ત્રીનો જન્મ નીકળ્યો; પણ આ
માં તે ઓકરીનો જીવ થાકી જવાથી પ્રયો
રાખવો પડ્યો.

ખરા સાધુઓ આવા પ્રયોગો તરફ લક્ષ્ય આપે
જન્મ પહેલાં જીવતા હતા તેમ જીવતું અથવા
જીવતા રહેવું તેનું નામ મોક્ષ નથી, પણ વા
આપણો કોઈનો જન્મ થયો નથી એવો નિશ્ચય
અને આધિકૌતિક, આધિદેવિક અને આધ્યાત્મિક
ધ્યમને માટે પૂરતું તેનું નામ મોક્ષ છે. તે મ

નથી. મો. આઈન્સ્ટીનની શોધ પ્રમાણે કહી શકાય
ઉત્પન્ન થયું જ નથી. અધિદાન છે પણ તેને શું ક
આધાર બેનારના જ્ઞાન ઉપર છે.

જગત અને ઈશ્વર વિષે આપણે આપણા વિચાર
દૃષ્ટિ કરીએ છીએ. તે દૃષ્ટિમાં ફેરફાર થાય એટલું
નવા રૂપે દેખાય. બ્રહ્મદૃષ્ટિએ જગત બ્રહ્મરૂપ લા
માણસ આત્મારૂપ દેખાય, બધા નિત્યમુક્ત છે એમ ને

મનુષ્યના મનથી જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય તે
પછી એક વિચાર આવવાથી ઉત્પન્ન થાય છે.
મનુષ્ય જ્ઞાન એક ક્ષણમાં એક સાથે વીજળીના
માફક વસ્તુનો પ્રકાશ કરે છે; તેથી જ્ઞાનીને વિચાર
જરૂર પડતી નથી. આપણને જગત વિષે અને
જે જ્ઞાન છે તે આપણી લાગણી પ્રમાણે થાય છે.
ઉપયોગમાં આવતાં માપ, ફૂટ, મિટ્રાઈન વગેરે
અમુક વસ્તુ સારી અને અમુક વસ્તુ નરમી,
આપણી માન્યતા સારી છે. વસ્તુ પોતે સારી
નરમી પણ નથી. બધું જનવદ્વરૂપ છે. જેવો
તે દેખાય છે. આપણે સ્થિર હોઈએ ત્યારે
એકાએક તે તે વસ્તુનાં કિંત્વ અમુક ગતિ

પાંગ તીર્થ તરફ અનન્ય રુચિ-પ્રીતિ ધારણ કરી, એટલે કે-મિથ્યા ખ્યાલો રૂપ સાવધ અંશનું પ્રત્યાખ્યાન કરી, અર્થાત્ શ્રાદ્ધ થઈ સમ્યક્ત્વ સામાયિક ધર્મની આરાધના કરે. કેમકે-એટલેથી પણ છેવટે તીર્થમાં તમારું સ્થાન રહેશે જ રહેશે. જેથી કરી ઉત્તરેતર મહાસામાયિક ધર્મની યોગ્યતા અને સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી પરંપરાએ નિર્વાણ જલ્દી પ્રાપ્ત કરી શકશે.

તેમ પણ જેનાથી ન બની શકે, તેણે તીર્થ બહાર રહ્યા રહ્યા તીર્થાભિમુખ ચિત્તવૃત્તિ રાખી પૂર્વજ્ઞેવાદિક કુચળ કર્મ એવી રીતે કરવાં કે જેથી કરી માર્ગગામી-માર્ગાનુસારી બની સમ્યક્ત્વ સામાયિકાદિકની યોગ્યતા અને સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી પરંપરાએ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકાય. '

“ ભગવન્ ! જરૂર અમે એમાંની તો કેાઈ પણ રીતે સામાયિક ધર્મ આરાધી શકીશું ન. ”

“ -તો, તમે જુદી જુદી રીતે દેશ આરાધકો છતાં એકી સાથે યથાવિધિ તીર્થને વંદન કરે, પરમેષ્ઠિ મહામં-ગળનું સ્મરણ કરે, અને સામાયિકદંટક મહાસૂત્રનો ઉચ્ચાર કરી યથાયોગ્ય પ્રતિજ્ઞા કરે. ”

“ મહાન્ અનુબદ્ધ, પ્રભો !

૧. નમો અરિહન્તાય, નમો સિદ્ધાંય, નમો પ્રાયરિયાય,
નમો ઉવઙ્ગાયાય, નમો સોણ સંવ્રમાહ્યે.

ઉપર છે. તે દૃષ્ટિએ ભેદને તો બાણે નાટકને પોતાને બેનારથી પૃથક્ કાંઈ સ્વભાવ જ લાગતો નથી. બે જગતનો સ્વભાવ નિયત માનીએ તો તેની સાથે એક થવું બહુ મુશ્કેલ પડે. તેમ માનવાની જરૂર નથી; કારણ કે તે સ્વભાવ નિયત નથી.

પશુઓને આપેલા જેવી નીતિ નથી. તેઓને જગતના સૌંદર્યનો ખ્યાલ નથી, ધર્મનો ખ્યાલ નથી; કારણ કે તેની દૃષ્ટિ જુદા પ્રકારની છે. તેથી તે જુદા લોકનાં પ્રાણી છે. તે પોતાના શરીરને ભેઈ શકતાં નથી, માણસ પોતાના શરીરને ભેઈ શકે છે; મહાત્માઓ પોતાના શરીરને પોતાની જુદું ભેઈ શકે છે અને યોગીઓ બીજાના શરીરમાં પણ પ્રવેશ કરી શકે છે; કારણ કે તેઓને પોતાના શરીર વચ્ચે અને બીજાના શરીર વચ્ચે ભેદ લાગતો નથી. એક માણસ અને બીજા માણસની વચ્ચે જે આકાશ દેખાય છે તે માત્ર પર્યાય છે. તેને માણસ આકાશ કહે છે; પણ તે ખરેખર આકાશ નથી તે પણ કોઈ વસ્તુનો પર્યાય હોવાથી આત્મજ્ઞાનમાં તેનો સમાવેશ થાય છે, તેથી દેશથી અને કાળથી દૂરપણું દૂર થાય છે. નાના ગોળાદારનું મધ્યજિંદુ મોટા ગોળાદારના મધ્યજિંદુ સાથે એક થાય છે. જેવું જ્ઞાન તેથી ધૃષ્ટિ અને તેવો અનુભવ.

સૂર્યોદય થપને અને સૂર્યાસ્ત થપને જે સૌંદર્ય દેખાય છે તે સામાન્ય માણસ અને કળાવાન માણસ એકબીજાની રીતે જોવાની શકતા નથી. કળાવાનને તેમાં નવું સૌંદર્ય દેખાય છે. તેથી જ રીતે જનનના બધા પદાર્થોનાં અનેક પર્યાય છે. તેનાં અનેક પ્રકારનું સૌંદર્ય છે, પણ તે કળા-



યાય છે. જ્ઞાન એટલે વસ્તુને આખી જોવી. આખી જોવા માટે તેની સાથે એક થવું જોઈએ.

માણસ જેને મરણ કહે છે તે મરણ નથી. મરણ એટલે જે સાધનથી તે જીવ મનુષ્ય તરીકે જીવતો હતો તે સાધન છૂટું થવાથી મૂકવું પડે છે. ખીજાની દિષ્ટિએ તે દેખાતો નથી. મનુષ્ય થવા માટે તેણે જે સાધન લીધું હતું તે મૂકી દીધું તેથી તે પોતે પહેલાં હતો તેવો રહ્યો. તેથી કાઠિયાવાડમાં મરી ગયેલ માણસને 'પાછો થયો' એમ કહે છે. જેમ આજના દિવસના સંસ્કાર લઈને રાત્રે નિદ્રા લઈએ છીએ અને સવારે તે સંસ્કાર લઈને ઊઠીએ છીએ, તેમ મરણ વખતે આ જન્મના સંસ્કાર લઈ જીવ નીકળે છે અને તે જ સંસ્કારથી પાછું શરીર લે છે; પણ છતાં જેમ દરરોજ સૂઈને ઊઠ્યા પછી આપણને મરણ અને જન્મ જેવું લાગતું નથી, તેમ આપણે આત્મા મરતો નથી અને જન્મતો નથી. આપણે જન્મ્યા ત્યારે આપણને જન્મની ખબર નહોતી. ખીજાનો જન્મ જોઈને એમ લાગે છે કે આપણે પણ એવી રીતે જન્મ્યા હોઈશું, પણ તે હાલની દિષ્ટિનું ક્ષણ છે. પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ હશે તે માટે સૌ કંઈપણ કહે છે, પણ કોઈએ તે વખતે તેની ઉત્પત્તિ જોઈ નહોતી. તે માટે પણ હાલની દિષ્ટિથી વિચાર યાચ છે. મનુષ્ય તરીકે દેહાન્તિ-માનની દિષ્ટિથી જન્મ અને મરણના બનાવ જોવા દેખાય છે તેમ વસ્તુતઃ નથી. પશુઓને જન્મમરણ માનુષ્યના જેવાં લાગતાં નથી; પ્રાણ કે તેમને માનુષ્યના જેવી લાગતી નથી. સ્ત્રી તો પોતાને દેહ અને પ્રાણી સ્ત્રીત્વ જુએ છે,

પ્રગટ પ્રકાશ અને તીર્થ પ્રવર્તન

“ હે ભિક્ષુઓ વા ભિક્ષુણીઓ વા !

હરેથી તમારે તમારા જીવન પર્યંત પ્રત્યેક ક્ષણે—

- [૧] એકાગ્ર થઈ સામાયિક ધર્મમાં પ્રગતિ કરવાની છે. તથા
- [૨] સર્વ સાવધયોગોના પ્રત્યાખ્યાન રૂપ પંચમહાવ્રતાદિકની પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તેથી એ સાવધયોગો તમને કયાંય ભૂલાયો ન ખવડાયે, તે કાંઈ ન બાંધ, માટે તેથી પૂરે-પૂરા સાવચેત રહેવાનું છે.
- [૩] આ સાધનાના અંતિમ આદર્શભૂત તીર્થકરોના હૃદયથી સ્મરણ, સ્તવન અને કીર્તન તમારી આ વિકટ સાધનામાં અવલંબન માટે નિરંતર કરજો. અને
- [૪] નિઃસ્પૃહ તથા નિરંતર કથ્યાલૈકતત્પર એવા સદ્ગુરુઓની હૃદિકે પ્રતિપત્તિથી હૃદિકે સહાનુભૂતિ મેળવ્યા વિના આ સામાયિક ધર્મની આરાધના લગભગ અશક્ય જ છે. એટલે જ તેઓના અંતઃકરણ જીવી લેવા ઉપર જ તમારી સર્વ સફળતાનો આધાર છે.
- [૫] આ રીતે સારધાન રહેવા છતાં, જે ક્ષણે તમારા જીવનમાં સ્પૃહ કે સૂક્ષ્મ, માનસિક, વાચિક કે કાયિક સાવધયોગ પ્રવેશ કરી દે, તે વખતે જરા પણ ન ગભરાતાં, તીર્થકરોનું હૃદયથી સ્મરણ-સ્તવન કરી સદ્ગુરુઓની સમક્ષ બનતા મુખી બહેરમાં તદન નિખાલ્ય ભાવે આવોચન, પ્રતિક્રમણ, નિદા અને ગદ્ગદ કરી મુદ્દ થયે હવે પછીના કાળ અને જીવાત્માઓને પ્યા-

યાય છે. જ્ઞાન એટલે વસ્તુને આખી જોવી. આખી જોવા માટે તેની સાથે એક થવું જોઈએ.

માણસ જેને મરણ કહે છે તે મરણ નથી. મરણ એટલે જે સાધનથી તે જીવ મનુષ્ય તરીકે જીવતો હતો તે સાધન છૂટું થવાથી મૂકવું પડે છે. ખીલ્લની દિશિએ તે ફેખાતો નથી. મનુષ્ય થવા માટે તેણે જે સાધન લીધું હતું તે મૂકી દીધું તેથી તે પોતે પહેલાં હતો તેવો રહ્યો. તેથી કાઠિયાવાડમાં મરી ગયેલ માણસને 'પાછો થયો' એમ કહે છે. જેમ આજના દિવસના સંસ્કાર લઈને રાત્રે નિદ્રા લઈએ છીએ અને સવારે તે સંસ્કાર લઈને જાગીએ છીએ, તેમ મરણ વખતે આ જન્મના સંસ્કાર લઈ જીવ નીકળે છે અને તે જ સંસ્કારથી પાછું શરીર લે છે; પણ છતાં જેમ દરરોજ સૂઈને જાગ્યા પછી આપણને મરણ અને જન્મ જેવું લાગતું નથી, તેમ આપણે આત્મા મરતો નથી અને જન્મતો નથી. આપણે જન્મ્યા ત્યારે આપણને જન્મની ખબર નહોતી. ખીલ્લનો જન્મ જોઈને એમ લાગે છે કે આપણે પણ એવી રીતે જન્મ્યા હોઈશું, પણ તે હાલની દિશિનું ક્ષણ છે. પૃથ્વીની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ હશે તે માટે સૌ કંઈપણ કહે છે, પણ કોઈએ તે વખતે તેની ઉત્પત્તિ બેઈ નહોતી. તે માટે પણ હાલની દિશિથી વિચાર યાચ છે. મનુષ્ય તરીકે દેહાભિમાનની દિશિથી જન્મ અને મરણના ખનાવ જેવા દેખાય છે તેમ વસ્તુના નથી. પરંતુ એ જન્મમરણ માણસના જેવાં કારણો નથી; પ્રણવ કે તેમને માણસના જેવી કારણો નથી. સ્વની તેા પોતાને દેશ અને પ્રાણી અતીત જુએ છે,

તે જીવન્મુક્ત કહેવાય છે. તે દૃષ્ટિએ જન્મ, મરણ, જીવ, જગત, ઈશ્વર વગેરે એક જ વસ્તુના પર્યાય અથવા દેખાવ લાગે છે. એક જ વસ્તુ સાચી છે, પણ જેવો દ્રષ્ટા અને જેવી તેની દૃષ્ટિ તે પ્રમાણે તે વસ્તુના દેખાવ લાગે છે. ખગોળ-વેત્તાને પૃથ્વી, સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારા જુદા પ્રકારના લાગે છે, વનસ્પતિશાસ્ત્રવાળાને પૃથ્વી જુદા પ્રકારની લાગે છે; ડોક્ટરને શરીર ઉપર શસ્ત્રક્રિયા કરવી હોય ત્યારે તે તેને શાકની માફક મોળે છે.

આત્માના અનુભવ માટે મનુષ્યની કષ્ટપના કામની નથી. પ્રજ્ઞાથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, તર્કથી પર્યાયમાં જ દૃષ્ટિ રહે છે. જ્ઞાન માટે શાસ્ત્રશુદ્ધ અને અનુભવની જરૂર છે. અનુભવ માટે એકાન્ત અને વૈરાગ્યની જરૂર રહે છે. પહેલાં અનુભવમાં આશ્ચર્યકારક ભાવ, ખીક, આનંદના ઊભરા, તેજ શક્તિ વગેરે આવે છે. તે ઘણો વખત રહેતા નથી. તેમાં ચમત્કાર જેવું કંઈ હોતું નથી. ખીચાની નજરે જે ચમત્કાર લાગે તે જ્ઞાનીનો સ્વાભાવિક ભાવ હોય છે.

જ્ઞાની જે જે વસ્તુને જુએ છે, જે જે યજ્ઞ યાંત્રો છે, જે જે વસ્તુને અડે છે, તે તે મય તે મર્મ બાધ છે. તેને વિચાર કરવાની જરૂર પડતી નથી, ચાલવાની જરૂર પડતી નથી. તે પોતાના જીવનને સમર્પિતજીવનના ભાગ તરીકે જોઈ શકે છે. તે વિચાર સમાપિતાર અથવા પ્રવલનાવ દેખે નથી. આવા અનુભવમાં તેની બધી ઇન્ડ્રિયા છૂટી બાધ છે. જે જે કામ કામાન્વ માણુને ઉપજેલી લાગે છે, તે તેને ઉપજેલી લાગે નથી. તેનાના ચમત્કાર અને નિષ્પન્નતા

પ્રગટ પ્રકાશ અને તીર્થ પ્રવર્તન

હુમ્મેશ, તથા પાશ્વિક, આતુર્ભાસિક અને સાંવત્સરિક પર્વના દિવસની સાંજે, તો-બંધ્યાં જે પરિસ્થિતિમાં હો, ત્યાં આ છ કર્તવ્યોનું અવશ્ય બહોર આરાધન કરવાને રૂપદ બલામણુ કરવામાં આવે છે. આ બહોર પ્રવૃત્તિથી સંયમ માર્ગની સર્વ મુશ્કેલીઓ દૂર કરવાનું ઉત્તરોત્તર વિશેષ જ્ઞાન તમે પ્રાપ્ત કરી શકશો.

શ્રમણોપાસકો અને શ્રમણોપાસિકાઓ ! તમને પણ જગલગ જો જ રીતે પદાવસ્થાકની બહોર આરાધનાનો આદેશ છે. ”

* * * * *

“ જ્યાં ગુપ્તી પદાવસ્થાકમય સામાયિક ધર્મની આરાધના કરનાર એક પણ તીર્થાનુસારી વ્યક્તિ વિદ્યમાન હશે, ત્યાં ગુપ્તી સામાયિક ધર્મ, આર્હત પ્રવચન, આર્હત તીર્થ અધિષ્ઠિત પરંપરા જો શાશ્વત્ છે.

તમારામાંના ઘણા શ્રીગરૂપજ કુળોમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજપુત્રો, મેષ્ટી, જ્ઞાનતો અને મુલગરૂપજ વંશના સંતાનો છે, તથા મહારાજ રમણીઓ કે રાજપુત્રીઓ પણ છે. તમે આ સાદગ્ર ખેડી સામાયિક ધર્મના આરાધન માટે જ્ઞાનવ્યવનો જે બાર વડન કર્યો છે, તે અગ્નિત કરે છે કે-તમારા આત્માઓ ઉચ્ચ કક્ષાના છે.

આ જ્ઞાનવ્યવની સાધના, જ્ઞાનવ્યવ ધર્મની સંપૂર્ણ સાધના તમને સિદ્ધ કરી આપશે, એટલે પછી તેનું સાધ્ય

કહી શકાય. આ પૃથ્વીમાં રાત્રિ અને દિવસ એકસાથે થાય છે—એટલે કે, જ્યારે એક ઠેકાણે દિવસ હોય છે ત્યારે બીજે ઠેકાણે રાત્રિ હોય છે; તેથી જે વખતે એક ઠેકાણે એક માણસ જાગતો હોય, તે જ વખતે બીજે ઠેકાણે બીજો માણસ જાંઘતો હોય; અને ત્રીજે ઠેકાણે તે વખતે ત્રીજો માણસ સ્વપ્ન અવસ્થામાં હોય; તે જ વખતે હિમાલયની શુક્રાઓ જેવા સ્થાનમાં કોઈ યોગી ‘તુરીય’ અથવા સમાધિનો અનુભવ લેતો હોય છે. પરમાત્મામાં આ ચારે દશા એક સાથે એક વખતે રહી શકે છે; તેથી તેનું નામ જ છે. તે મંત્રનો ઉપર પ્રમાણે અર્થ સમજી જે જપ કરે છે અને તદાકાર થાય છે તેને પરમાત્માનો આવો સર્વાત્મભાવવાળો અનુભવ થાય છે. આ અનુભવ મનથી સમજાય નહિ; કારણ કે મન જ્યારે જાગ્રત હોય ત્યારે જાંઘતું ન હોય અને ઊપતું હોય ત્યારે જાગ્રત ન હોય. મનનું રૂપાંતર થવું જોઈએ. તે દશાને વિજ્ઞાનમય દશા કહે છે. એ દશામાં દેહાભિમાન ન હોવાથી બહારનું જગત અંદર સમાઈ જાય છે.

આપણા શરીરનો કેટલોક ભાગ આપણે જાતે ચક્રાવીએ છીએ અને કેટલોક ભાગ આત્માની હાજરીથી પોતાની મેળે ચાલે છે. ખાવાનું કામ આપણે કરીએ છીએ, પણ પચાવવાનું કામ આપણે જાતે કરતા નથી; છતાં તે પણ આપણા આત્માની સત્તાથી થાય છે. આજ વિરુદ્ધ પર્મ-શક્તિ સ્વભાવ એક આત્માના આશ્રયથી રહી શકે છે. કેટલાક હઠકા છરને ખાવાનું કામ અને પચાવવાનું કામ પણ જાતે કરતું પડે છે. જેમ જિંવા પ્રકારનો છર તેમ તેનું

વિચારની જરૂર ન હોય ત્યારે તે મૂકી દેવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. મૂખ કારીગર પોતાના સાધન લઈ લઈને ફરે છે. કાઠી કારીગર તે એક જગ્યાએ રાખે છે અને જરૂર પડે ત્યારે ઉપયોગમાં લે છે. તેવી જ રીતે વિચારની જરૂર ન હોય ત્યારે મન એક બાજુ મૂકી દેવું જોઈએ. તે મુકાય ત્યારે નવું ચેતન અંદર પ્રગટે છે, જગત નવે રૂપે દેખાય છે, દૃષ્ટિ એટલી ફરી જાય છે કે બધું એકરૂપ લાગે છે. તે દૃષ્ટિમાં વેપારી બુદ્ધિ રહેતી નથી. છતાં તેના આત્માનું તેજ તેના સંબંધમાં આવે તેને લાયકાત પ્રમાણે મળે છે.

કેટલાકને જગતની ઉત્પત્તિના જેવો અનુભવ આત્મામાં લાગે છે. એટલે પહેલાં આત્મા આકાશની માફક વ્યાપક લાગે છે, પછી વાયુની માફક ચાલતો લાગે છે, પછી સૂર્યની માફક સર્વદ્રષ્ટા બને છે, ત્યાર પછી જળની માફક પ્રેમથી ઢ્રવે છે અને અંતે પૃથ્વીની માફક ઘટ અથવા સિંદુર અથવા આનંદધન બની જાય છે. જેમ પંચભૂતનાં તત્ત્વો આત્મામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તેવી જ રીતે તે આત્મામાં લય પામે છે, મનને તો મૂકવું જ પડે છે. તે પાતું અપરું લાગે છે, પણ તેની જગ્યાએ નવી સારી દ્રશ્ય ઉત્પન્ન થાય છે તેથી આધ્યાત્મિક ચિંત્ન જરૂર છે. એ દ્રશ્યમાં દ્રશ્ય અને દ્રશ્ય એક થાય છે. એનાર માણસ વસ્તુ સાથે એકતમ એક થાય છે; આ જ જ્ઞાનું જ્ઞાન છે, જ્ઞાનું જ્ઞાન છે. અહીં અપૂરત અનિર્વચનરૂપ આનંદ છે. લોભ, ક્રોધ, મોહ નાશ પામે છે અને નવું જગત યજ્ઞે છે, એટલે કે આ જગત નવા રૂપે દેખાય છે.

જેમ જેમ અનુભવે મનુષ્યને સત્યના ઉપચરણની

પ્ર ગ ૨ પ્ર કાશ અને તીર્થ પ્રવર્તન

“ પરંતુ ગૌતમ ! સત્ ત્રયાત્મક છે. સાંભળો—

ઉપન્નેહ વા, વિગમેહ વા, ધુમેહ વા.

અર્થાત્—અત્ ઉત્પન્નાત્મક છે, નાશાત્મક છે, અને
પુનરાત્મક છે. આ આહ્વાતી મુદ્રા છે, આભાય છે. ”

“ અહો ! સર્વે એકાગ્ર થઈ કેવા ધ્યાનમાં લીન થઈ
ગયા છે ? ”

“ નમો અરિહન્તાણં. ”

* * * * *

“ દેવાનુપ્રિય ! ગૌતમ દિ ઇમણુપ્રવરો !

સદાકાળ પ્રવાહિત એવા જે તીર્થમાં અનંત તીર્થકરો
થઈ ગયા છે અને યથેઃ જે તીર્થની સેવાથી જ તીર્થકરો
પત્તુ તીર્થકરપણું પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે અને કરશે, જે તીર્થના
પ્રભાવથી અનંત જીવાત્માઓ શિદ્ધિ પામ્યા છે અને પામશે.
ભર સમવસરક્રમાં તીર્થકરો પણ જેને નમે છે અને નમશે.

આ ભરતક્ષેત્રમાં ચાતુ અવન્નપિણ્ણ કાળમાં પ્રથમ તી-
ર્થપતિ ભગવાન જપલનાથ આદિ દેવ. એવા તીર્થ પ્રવર્તનની
શરૂઆત જે રીતે કરી છે, તે રીતે આ ભરતક્ષેત્રમાં ચાતુ
અવન્નપિણ્ણ કાળમાં આ ચાવીશની વાર તીર્થ પ્રવર્તન
ચાલે છે.

તીર્થ પ્રાપ્તિ કૃતર એવા અગાદી તથા અભગાદી સ-
મગ્ધર્થની પુરુષો અને સ્ત્રીઓ તીર્થના સ્વરૂપો છે, કે જેઓ
૧ સર્વદેવ જરૂરીયાત પ્રમાણે તીર્થનું જ છે.

માણસમાં ફેરફાર તો થયા જ કરે છે; પણ ખરો ફેર-
ફાર ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે માણસમાં આત્મતાત્ત્વ દાખવ
થાય છે. ત્યારે તેને પોતાનું જીવન અને બહારનું જીવન
પોતારૂપ લાગે છે. જ્યારે અંદરની દયા આંતરે સક્રિય
લાયક થાય છે, ત્યારે આવી સક્રિય દાખવ થાય છે; છતાં
નવો ભાવ લાંબો વખત ટકતો નથી. તેમાં ચક્ર-ચિત્તર થયા
કરે છે. દંડતાથી અંતે જીવ મળે છે. તે ફેરફાર માટે જ
મનુષ્ય પારંવાર જન્મ લે છે.

આખરે વિચાર બધે પડે છે અને તે જગ્યાએ શાંત
લાગણી રહે છે, જુદા વિચાર માટે જગ્યા રહેતી નથી બધું
જીવન ફરી થાય છે, પોતે પોતાનો નિયંત્રતા બને છે, પરન
તેને જીવ બને છે, અગ્નિ તેની સેવા કરે છે, તે જ્ઞાન વગર
શાંતિની થકે છે, આંખ વગર દેખી થકે છે; જીભ વગર
સ્વાદ લઈ થકે છે, નાક વગર સૂંધી થકે છે, આમત્રી
વગર બધાને સ્પર્શ કરી થકે છે. એટલા જ્ઞાનથી સર્વનું
જ્ઞાન થાય છે.

કે અપરોક્ષ જ્ઞાનજ્ઞાને માટે આવરણ કે વિશેષ
રહેવાં નથી. જે દયામાં દેવ નથી ત્યાં આનંદને અટકાવે
તેનું કંઈ નથી. સામાન્ય માણસની મિથ્યાજ્ઞાનની દયામાં
દેવ જેનું અણગમું હોવાથી આનંદ પ્રતિબંધ થાય છે.
જેનું કિંદ્ર અતેદમાં સેદની દેવતામાં જ્યાં દેખાય ત્યાં
તેને કિંદ્ર નથી માટે જે પ્રયત્ન થાય તે જરૂરી પ્રત્યાય છે.
જેનું કિંદ્ર જે સત્ત્વવેગપણું છે તેને જ પ્રકૃતિ-જ્ઞાન
જે એક જ રહે છે. જ્યાં સેદ નથી ત્યાં

આસુરી પ્રકૃતિવાળા માણસોને ક્રોધ આવ્યો. તેઓએ તેમની જીવતાં ચામડી ઉતારી તેમના શરીરના કટકા કરી નાખ્યા. ત્યારે પણ તે કટકામાંથી ‘અનલ હક, અનંલ હક’ એ પ્રમાણે અવાજ નીકળ્યો હતો. તે પછી તે કટકાને બાળી નાખવામાં આવ્યા, ત્યારે પણ તેમની રાખમાંથી અવાજ નીકળ્યો કે, ‘અનલ હક’ અહં મહાડમિ ।

આ આત્મા નાનો જીવ નથી. તેમાં પ્રકાશ છે, વિભુતા છે, શાંતિ છે. આ અનુભવમાં કરોડો જન્મની મુસાફરી પૂરી થાય છે. જ્ઞાન સમકાલ મુક્તિ છે. તેમાં ત્રિપુટીનો અભાવ થાય છે. અજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી અજ્ઞાનની સિદ્ધિ છે. જ્ઞાનની દૃષ્ટિએ અજ્ઞાન સિદ્ધ નથી. બ્રહ્મજ્ઞાન થયું એટલે બ્રહ્મભાવ ઉત્પન્ન થયો. આત્મામાં ભેદનો હેતુ નહિ રહેવાથી પ્રત્યક્ષયોતિ અભિન્ન અનુભવમાં આવે છે. તત્ત્વજ્ઞાન થયા પહેલાં પણ અવિદ્યા અને તેનું કાર્ય દ્રષ્ટિપત્ત છે. તત્ત્વજ્ઞાન થયા પછી તે બાધિત થાય છે. એ જ હિંદની વિદ્યાકળાનો મદિમા છે. આયોના સંસ્કારનું ખરું રૂપ છે.

પ્રગટ પ્રકાશ અને તીર્થ પ્રવર્તન

“ વાહ ! ગુણરાશિ એવા એ વિનય અને નમ્રતાની મૂર્તિઓ જ છે તો ! ! ”

“ જુઓ, પ્રભુજીએ યાત્રામાંથી ચૂર્ણની મુદિ ભરી તથા ચારે તરફ સર્વ પરિપદોમાં એ ચૂર્ણ બેઠેલવામાં આવે છે. પરંતુ વાહ ! શાંતિ કેટલી ગંધી છે ? વાહ ! અતિશય ! વાહ ! ”

“ ગૌતમાદિ હે સર્વ મુનિઓ !

તમને સર્વને અનુક્રમે આચાર્ય પદથી વિભૂષિત કરી પાતપોતાના ગણની સર્વ આંતરૂ વ્યવસ્થા ગોઠવી લેવાની સર્વ સત્તા સાથે ગણોના સ્વામી એવઃ ગણધર પદથી ચિંભૂષિત કરવામાં આવે છે. ”

“ અહો ! પ્રભુજીએ સર્વના મસ્તક પર ત્રણ વાર વાસ ચૂર્ણનો પ્રદોષ કર્યો, એટલે સર્વ પરિપદોમાંથી ચારે તરફથી સમ્મતિસૂચક વાસ ચૂર્ણનો વન્નનાદ વર્ષી રહ્યો છે. ”

“ હે ગૌતમ હિન્દ્રમૂર્તિ !

અતિશય (હાથિ) સંપત્તિ એવા તમને દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયથી સમગ્ર તીર્થની સંપૂર્ણ અનુસા છે. અને વધારે તથા દીર્ઘાયુષી મુદ્ધર્મા નામના પાંચમા ગણધરને સમગ્ર તીર્થના મહાન ગણનાયક પદની અનુસા છે. તથા વસુમતી આર્વા ચાંદનખાણને સર્વ ધર્મથી વર્ગની પ્રધાન પ્રવર્તિની નિભવામાં આવે છે. ”

“ પ્રભુજીએ અનુક્રમે ત્રણવાર વાસદોષ કર્યો કે જુઓ તો-ચારે તરફથી પરિપદોમાંથી ચે અધ્યાત્મ દૃષ્ટિ સાક્ષ્ય

શુભમાં આપણે તે સમગ્રી પરમાત્માના સર્વોત્તમ ભાવને
વ્યવહારમાં ભલા બીજા દોષ આપણે સર્વોત્તમ ભાવને
કરવો એ આપણો ધર્મ છે અને સર્વોત્તમ ભાવને
ભાવનો નિર્ણય કરી લીધા પછી જાણીએ કે સર્વોત્તમ
પૃથક સત્તા કોઈની નથી અને સર્વોત્તમ ભાવને
જ્ઞાનમાં એકદમ સ્થિરતા આવેલી હોય છે. તે
હોવા છતાં બાહ્ય કે અનેક દેહો તેને સ્પર્શ કરી શકે
તેમાં દોષ્યા કરે છે. તેથી પરમાત્મા સર્વોત્તમ
માંથી ઊડાવવું ભોળાં છે. જીવનમાં સર્વોત્તમ ભાવને
અને વાસનાશય છે. જ્યારે સર્વોત્તમ ભાવને
તેને સત્સંગ માટે અથવા સર્વોત્તમ ભાવને
ધર્મ માટે બહાર દાહવી નહીં જાય. તેથી સર્વોત્તમ
પણ ભો એક જ વસ્તુ હોય છે. તેથી સર્વોત્તમ ભાવને
અને સર્વોત્તમ સમાધિ કાવનું સર્વોત્તમ ભાવને
ને પ્રસન્નતાથી ભિન્ન ન હોય. તેથી સર્વોત્તમ ભાવને
છે. ભગવાન ત્રિવાય છે. તેથી સર્વોત્તમ ભાવને
યશે અને વહેણાં કે સર્વોત્તમ ભાવને
પણે. તેને સર્વોત્તમ ભાવને
પ્રભને પણ ભાવને
વસ્તુને બતાવે છે.

તેથી આપણે

શુધી કરી લેવી
જોઈએ
હૃદયે.

7

—

જાગૃતતા, સ્વપ્નના અને સુષુપ્તિના અનુભવનો વિચાર કરવો જોઈએ. જેઓ માત્ર એક જાગૃત અવસ્થાનો વિચાર કરે છે તેમને તત્ત્વની પિછાન થતી નથી. તુરીય અવસ્થા અથવા જ્ઞાનીની સમાધિ એ કોઈ જુદી અવસ્થા નથી. પણ પહેલી ત્રણ દશામાં જે માયિક ભાવ છે તે બાદ કરીએ તો તે દશા પણ સમાધિરૂપ છે. આવી દશા સમજવા માટે હિંદુઓ એટલે આર્યો રાજ સંધ્યા વખતે ગાયત્રીનો જપ કરીને ભગવાન પાસે નવી જુદી અને શુદ્ધ અંતઃકરણ માગે છે.

જ્ઞાન થતાં જણાયે કે એક અદ્વૈત તત્ત્વ જ સાચું છે, તેથી દ્રષ્ટા કે દ્રશ્ય જેવું કંઈ રહેતું નથી. પોતાના બાનમાં બીજાની જરૂર નથી. શાઓનું જ્ઞાન આવરણ ભંગ કરે છે. ત્યાં દ્રષ્ટા બીજા કોઈને જુએ છે ત્યાં બંધન છે. આત્મા અને અનાત્મા એવી બે વસ્તુ ન હોવાથી સંબંધ બનતો નથી. એક જગ્યાએ ભગવાન અને બીજી જગ્યાએ સંસાર એવી વસ્તુસ્થિતિ નથી. તેથી ભગવાનની જગ્યાએ સંસાર દેખાય એ ભ્રાંતિ છે અને એ ભ્રાંતિ દૂર કરવી એ જ આત્મ-જ્ઞાનનું ધામ છે. અનાત્મા દ્રશ્ય એટલે દેખવા લાયક છે એમ વેદાન્તમાં કહેવું નથી. આત્મા જ દેખવા લાયક છે એમ કહેવું છે, તેથી અનાત્માને જોવો નહિ. સ્વપ્નમાંથી જાગૃતો માણસ એમ તરત બાતી લે છે કે જે કંઈ હતું તે હું જ હોઉં. બદલા પછી એટલું જ્ઞાન થાય કે 'જે કંઈ છે તે હું જ.' તો પોતાનું પર મંત્રી ત્રણ.

ત્રણ પડેા મોટા છે જ્યાં બહારથી એક હાથ નિરૂપે દેખાય છે, તેને ત્રણ કહેવા એ આવરણ છે. ચંદ્ર એ છે

પ્રગટ પ્રકાશ અને તીર્થ પ્રવર્તન

સાંભળો-પ્રભુજીના યશનો પ્રતિસ્પર્ધી કુંડુલિ વિગેરે વાઘોનો ધૃતિમનોહર મધુર પ્રઘોષ “લોલો ! લોકો કદ્યા-ભુને ઇચ્છતા હો, તો આ મહાપુરુષને ભજો.” એમ સમાચાર આપવા દિગન્તોમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહેવા લાગ્યો છે.

કેમકે-પ્રથમ પૌરુષી પૂર્ણ થયે, ગણધરદેશનાની ખીજ પૌરુષીનો સમય થયેલો બલ્લી, પ્રભુજી હવે સમવસરજીના ખીજ કિલ્લાના ઇશાન ખુત્રામાં રહેલા દેવચંદમાં પધારે છે.” હતા થઈ સર્વ પાર્ષદો—

“જય ! જય ! જિનવર ! જય !

જય ! જય ! જિનવર ! જય !

રામ ભૈરવ.

[બીજા મુજબ બહાસા બાલ ! પંખી વન ગોલે]

આનન્દ-કન્દ !	જિન-ચંદ !	હિંદ આજ ખીલે.	
નરે નદી કંઈ દિશા,	મર્ધજ તે તમો-નિશા.		
પૂજ વાણી—ચંદ્રિકાના	તેજ વિશ્વ ઝીલે.	આનન્દ ૧	
સંત જગોના માનસિક-	રાજદંત્ર !-માસિક !		
અભય શાન્તિ લે હાસિક,	બન્ધ પૂજ ખીલે.	આનન્દ ૨	
મેમાંય હારા દેહમાં,	અત્યુચે અત્યુ પ્રદેસમાં		
ચંદાર દિવ—તેજના,	નાય ! આજ દોલે.	આનન્દ ૩	
બાન્ધના વિધાયક !	માર્ગમાં સદાયક !		
સતના પ્રદાયક !	વિશ્વ-પ્રેમ ખીલે.	આનન્દ ૪	
નું જ એક મુજ-પાવ,	દિવ્ય તારાં સર્વ-માવ,		
વસનો પ્રકાશ માવ	આમ; આજ દીલે	આનન્દ ૫	

મના અને સુષુપ્તિના અનુભવનો વિચાર કરવો. માત્ર એક જાગૃત અવસ્થાનો વિચાર કરે છે. પિછાન થતી નથી. તુરીય અવસ્થા અથવા ત્રિતીય એ કોઈ જુદી અવસ્થા નથી. પણ પહેલી જે માયિક ભાવ છે તે બાદ કરીએ તો તે દશા ધેરૂપ છે. આવી દશા સમજવા માટે હિંદુઓ રોજ સંધ્યા વખતે ગાયત્રીનો જપ કરીને સે નવી બુદ્ધિ અને શુદ્ધ અંતઃકરણ માગે છે. થતાં જણાશે કે એક અદૈત તત્ત્વ જ સાચું છે, કે દશ્ય જેવું કંઈ રહેતું નથી. પોતાના ભાનમાં રૂર નથી. શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન આવરણ ભંગ કરે છે. બીજા કોઈને જુએ છે ત્યાં બંધન છે. આત્મા આત્મા એવી બે વસ્તુ ન હોવાથી સંબંધ બનતો જગ્યાએ ભગવાન અને બીજી જગ્યાએ સંસાર સ્થિતિ નથી. તેથી ભગવાનની જગ્યાએ સંસાર ભ્રાંતિ છે અને એ ભ્રાંતિ દૂર કરવી એ જ આત્મ- છે. અનાત્મા દ્રશ્ય એટલે હેખવા લાયક છે તમાં કહેલ નથી. આત્મા જ હેખવા લાયક છે એમ તેથી અનાત્માને જોવો નહિ. સ્વપ્નમાંથી જાગેલા મ તરત બહારી લે છે કે જે કંઈ હતું તે હું જ યા પછી એટલું જ્ઞાન થાય કે 'જે કંઈ છે તે હું પોતાનું' પર મળી ગયું.

પણ મોટો છે છતાં અહીંથી એક હાથ જેવડો, તેને સૂચ્ય કહેવો એ આવરણ છે. ચંદ્ર એક છે

11

12

કરી શકાય છે. જેમ સ્વપ્નું માયાની એક જોટી દશા છે, તેમ જાગૃત પણ માયાની એક જોટી દશા છે. છતાં આત્મભાવે જાગે તો જગત પોતાનું સ્વરૂપ લાગે છે. તે જ ખરી જાગૃતિ છે. બીજી જાગૃતિ એટલે જે જ્ઞાનથી હું અને બીજા દેખાય એ નિશા છે, હાથ છે, એમ ગીતાના બીજા અધ્યાયમાં પણ કહેલ છે. વ્યાવહારિક નિદ્રામાં રાત્રે બીજા દેખાતા નથી પણ અજ્ઞાનરૂપી નિદ્રામાં બીજા દેખાય છે. ત્યાં અજ્ઞાન એ નિદ્રા છે. જે 'જોડું' છે તે 'જોડું' છે એમ ન સમજાય એ દુઃખનું કારણ છે. દોરડીમાં ભૂલથી સપ્ દેખાય અને સ્વપ્નામાં ભૂલથી વાઘ દેખાય તે વસ્તુ ન હોવા છતાં દુઃખનું કારણ બને છે. ભૂલ જીવનમાં નથી પણ જ્ઞાનમાં છે. જેમ સ્વપ્નામાંથી જાગતાં તે દશાનું બધું જગત નાશ પામે છે, તેમ જાગૃત દશામાં અજ્ઞાનમાંથી જાગતાં તે દશાનું જગત રહેતું નથી. હરેકનું હરેક દશાનું જગત હરેક દશા સાથે રહે છે. જો જગત સાચું હોય તો નિદ્રામાં અને સમાધિમાં દેખાતું જોઈએ. જાગૃત દશામાં આવ્યા પછી તે દશાનું જગત દેખાય છે અને તે પણ સૌને સરખું દેખાતું નથી. ભૂલની દશામાં રહીને ભૂલ સુધારી શકાતી નથી તેથી સત્સંગની જરૂર છે. જેમ સ્વપ્નમાં રહીને સ્વપ્નની ભૂલની ખબર પડતી નથી તેમ જાગૃતમાં દેવતાની ભાવનાથી રહેતાં તે જીવનની ભૂલની ખબર પડશે નહિ. ભૂલ જેણે દૂર કરી હોય તેના સંગથી ભૂલ કાઢવાનો રસ્તો મળી શકે છે.

આપણે બીજા ઉપર પ્રેમ શા માટે કરવો જોઈએ તેના જવાબ એ છે કે, પ્રેમ કરવાથી ખબર પડશે કે બીજા

સામાયિક ધર્મ અંતે તીર્થનું શાસન તન્ન

કરતા હોય તેમ જણાય છે. ૧

ખરેખર, આપણે એ પણ સાંભળિયે ત્યારે. ૨

૧

નમું હું, નમું હું—

મહાવીર : મહાભાગ :

મહાયશ : મહાનુભાવ :

તીર્થંકર પ્રભુ— નમું

નમું હું, નમું હું—

જગદાધાર : જગત્પિતા :

જગત્પૂજ્ય : જગદ્ગુરુ :

જગદ્ગુરુ — નમું

નમું હું, નમું હું—

સર્વ શક્તિધી : સર્વ ભક્તિધી :

જે દેવાધિદેવ છે યવન—

સર્વસ્વ મહારૂ— નમું

નમું હું, નમું હું, નમું હું.

૨

અહો ભગ્યો !

અરમતીર્થંકર ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવના સ્વયં પ્ર-
કાશી આત્મભગ્યોત્તિઃમાંથી સર્વજન મનોહર, સર્વમંદ્ય, સર્વ-
થાન્ય, સર્વહિતકર, સર્વશુભોપેત, અતિ મંજીરાધ્ય અને
સંક્ષિપ્ત વાક્યરચનાત્મક વાણી રૂપે ખુટ્ટેલા તેજસ્વી પ્રકાશના
મવાહનો જે અમરગાદ અહીં વિસ્તરી રહ્યો છે, તેની છા-

કોઈ કહે કે અદ્વૈતનો નિશ્ચય કયો. છતાં વાસનાના ભેરથી દેત સાચું હોય એવું થઈ જાય છે; તો તેનો ઉપાય એ છે કે ફરીફરી દેત મિથ્યાત્વનો નિશ્ચય કરવો. દેહ હું છું એવું જ્ઞાન જેમ વારંવાર દેવથી થઈ ગયું છે, તેમ તે જ્ઞાનને બાધ કરે એવું જ્ઞાન નવી દેવથી થઈ જાય તો તેની ધૃત્તિ ન હોય તો એ તેની મુક્તિ થાય છે. જનકની માફક જેને દેહ અપરોક્ષ જ્ઞાન થઈ જાય છે, તેને પ્રવૃત્તિ બાધક થતી નથી. તેને પ્રવૃત્તિ પહેલાં, પ્રવૃત્તિ વખતે અને પછી એક જ તત્ત્વ અનુભવમાં આવે છે. અજ્ઞાનીને જોતા લોભ-માં સત્યની ભ્રાંતિથી વ્યસન થાય છે. જ્ઞાનીને તેમાં સત્યની ભ્રાંતિ ન હોવાથી તે નિજ-લાભ-તુલ્ય થઈ રહે છે.

પ્રારબ્ધકર્મથી સુખદુઃખ આવે છે પણ તેમાં જ્ઞાનીને સત્યત્વની ભ્રાંતિ થતી નથી. જેનું મન નિર્વાસન થઈ ગયું છે તેને કોઈ કામ કરવાથી લાભ નથી અને કોઈ કામ છોડી દેવાથી લાભ નથી. તેને મનના નિરોધથી કે જપ વગેરેથી લાભ નથી પણ ચોતાના સ્વરૂપના સ્પષ્ટ સ્વપ્રકાશપણાથી લાભ છે. જેટલું અહંકારનું વિસ્મરણ તેટલો નિમ્નનંદ પ્રગટ અનુભવમાં આવે છે. જ્યાં દેત નથી, નિદ્રા નથી, તે દશામાં પરમાનંદ છે. એમ ભગવાને ગીતામાં પણ કહેલ છે. સાચી સ્ફૂર્તિ એ જ આનંદ છે. અજ્ઞાનીને અશુદ્ધ સ્ફૂર્તિ રહે છે. જ્ઞાનીને શુદ્ધ સ્ફૂર્તિ રહે છે. યોગીને જે જે દેખાય છે, તે ભાસ્ય કોટીનું હોવાથી શુદ્ધ તત્ત્વ નથી. શુદ્ધ તત્ત્વ ભાત્તક કોટીમાં રહે છે. જ્ઞાની અવ્યયભાવે બધું પ્રદર્શિત અનુભવી શકે છે. તેને ભાસ્ય-ભાત્તક જેવું નથી.

ક્યાંથી આવી અને ઘડનારો કોણ છે ? એ બધાની ગણતરી નકામી છે, તેમ જાગૃતમાં જગત નથી તો તેનો કતો શા માટે શોધવો ? સ્વપ્નમાં કુલાર, માટી, ચાકડો બધું પોતે છે. તેમ જાગૃતમાં પણ છે. સ્વપ્નમાં કુલારે ઘડો બનાવ્યો એમ જોયું; જાગતાં લાગ્યું કે કુલાર અને ઘડો બધા પોતે બનાવ્યા હતા તેવું જાગૃતમાં છે. માટે કાર્ય-કારણ ભાવ ખોટો છે. ઈ.સ. ૧૬૨૭ની સાલમાં જર્મન પ્રોફેસર હીસનબર્ગે 'ક્વાન્ટમ થીયરી'ની શોધ કરી છે. તેમાં પણ 'કોએશન' એટલે કાર્ય-કારણ ભાવને ગણિતથી મિથ્યા કરાવેલ છે. જેની ઉત્પત્તિ નથી તેની સ્થિતિ નથી. પોતાનો સ્વપ્નામાંથી જાગવા માટે ખીલ મદદ કરી શકે નહિ. પોતે જ જાગણું જોઈએ. કોઈ ક્રિયાથી વૃત્તિને વાળવી એ નિહિધ્યાસન છે. સહજવૃત્તિ પ્રજ્ઞાકાર થઈ રહે એ સહજાવસ્થા છે. કારણતું જ્ઞાન થયા પછી કાર્યના જ્ઞાનથી જરૂર નથી, તેમ પ્રજ્ઞાનું જ્ઞાન થયા પછી જગતના જ્ઞાનની જરૂર નથી. કારણ કે જગતનું વાસ્તવ સ્વરૂપ પ્રજ્ઞ છે. મૂર્ખની દૃષ્ટિમાં જગત છે, એ જગતમાં કોઈ મૂર્ખ ન હોય તો જગત દેખાય નહિ પણ બધું પ્રજ્ઞરૂપ દેખાય. જેને સત્તા નથી તેને અસ્તિત્વ પણ નથી. એકનો જ્ઞાનથી સર્વનું જ્ઞાન થાય છે એવું ઉપનિષદમાં કહ્યું છે. ત્યાં સર્વ શબ્દમાં સત્તાની દૃષ્ટિએ બધું સમાવી શકાય છે કારણ કે વિજ્ઞ સત્તા નથી. વૃત્તિ ભય છે સત્માં કારણ કે સત્ જ છે; અસત્ લાગે તે ખાંતિ છે. જેમ શરીરમાં શરીરવાળી વૃત્તિ થયા પછી સહજ રુદ્રે છે તેમ આત્મામાં વૃત્તિ ગયા પછી આત્માકાર દશા રહે છે. તેનો અર્થ એમ નથી કે આત્મામાં આકાર છે પણ વૃત્તિથી આવરણ બંધ થાય છે, તેથી આત્માકાર બોલાય છે.

સા મા યિ ક્તુ મ્ અ ને તી ર્થ નું સા સ ન ત ન્ત્ર

અમુક કોઈ વખતે ન્હોતી જ ? યદ્યપિ એ કટખના સર્વથા અસંલવિત જ છે, તોપણ કાળ અને સ્થળની વિવિધ અસરોને લીધે માનવ સૃષ્ટિમાં અનેક પ્રકારની વિવિધતા કહી શકાય છે. અને સાથે સાથે એટલું વિશેષ પણ સમજી શકાય છે કે—પ્રાણી માત્રના સર્વ પ્રકારના જીવન કરતાં માનવ જીવન કેમ જાણે સર્વ જીવનોનું કેન્દ્રભૂત એક વિશિષ્ટ જીવન હોય !

૫. પ્રવાહથી ચાલ્યા આવતા અનાદિનિધનાત્મક આ માનવ-જીવનની અનેકવિધ જરૂરીયાતોમાંની નિવૃત્તિની ઈચ્છા—નિર્વેદ-મુમુક્ષા: એ પણ એક એવી જ મહત્વની જરૂરીયાત છે.

યુવાવસ્થાનું યેન ઉતરી ગયા પછી, જ્યારે જાગ્રત માનવ પશ્ચિમ વયના સ્થિર જીવનમાં પ્રવેશ કરે છે, અને જ્યારે પામર માનવ મહા મહા વિટંબનાઓ અને કણ્ઠોથી ઘેરાય છે, ત્યારે તો પ્રાયઃ તેના માનસમાં નિર્વેદ-સંવેગ-નિવૃત્તિની ઈચ્છા અને શાંતિની પિપાસાના અંકુરો ફૂટે છે. આ અનુભવ જેઓને થયો હોય, તેવા આ જગતમાં અને અહીં પણ ધણાંયે માનવ જીવાત્માઓ દહાંતરૂપે મળી શકે તેમ છે.

નિવૃત્તિની ઈચ્છાના પાત્ર લેદે અનેક પ્રકારો પડી જાય છે, અને તે રીતે છેવટનો પ્રકાર તદ્દન નિર્વાણેચ્છા સુધી જઈ પહોંચે છે.

૬. પ્રાણી માત્રની અનેકવિધ અનેક જરૂરીયાતો જેમ

નિષ્ઠા ન થાય ત્યાં સુધી કાંઈક વિશેષ લાગ્યા કરશે. આપણે સંસારને છોડીએ તો એ સંસાર આપણને છોડતો નથી કારણ કે ઘણા કાળ સુધી આપણે તેને પોતાનો માની રાખ્યો હતો. બ્રહ્મ વસ્તુતંત્ર છે, ઉપાસના પુરુષતંત્ર છે. જે વસ્તુતંત્ર છે તેમાં નિષ્ઠા કરવી એ કમ નથી. એ સ્વાભાવિક ધર્મ છે. બ્રહ્મમાં ક્રિયા રહે નહિ, અને જો રહે તો બ્રહ્મ વિકારવાન થઈ જાય.

હોકસેવામાં અનાત્મભાવના વિચાર રાખવા પડે છે અને તે વિચારને પોષવા માટે ખીજા અનાત્મભાવના વિચાર ખાંધવા પડે છે. યાજ્ઞવલ્કયે પણ સંસારમાં રહેવા માટે પશ્ચાત્તાપ કરેલ છે. વિદ્યાર્થીનું મન જો રમતમાં હોય તો અભ્યાસ બરોબર થઈ શકતો નથી. તેવી જ રીતે જેને સંસારમાં આસક્તિ છે તે આત્મજ્ઞાન મેળવી શકે નહિ. જ્યાં સુધી હેશ માત્ર રાગ છે ત્યાં સુધી અજ્ઞાન દૂર થશે નહિ. તેથી રાગવાળા પુરુષોનો સંગ છોડવો જોઈએ. સંસારમાં વિષય ન મળે તો દુઃખ થાય છે અને વિષય મળે તો વિવેકદિનનો નાશ થાય છે. લીંબડાનાં પાન ખાધા પછી સાકરની મધુરતા લાગતી નથી. મધ્યકાળનો સૂર્ય પણ જેને નેત્ર નથી તેને માટે આવૃત્ત લાગે છે. તેમ પરમાત્મજ્ઞપ આત્મા અજ્ઞાનીને અનુભવમાં આવતો નથી. રાગ અને અજ્ઞાન દુઃખકર છે પણ તેમાં મુખ માનેડ હોવાથી તેના સંસ્કારથી તરત દુઃખરૂપ લાગતાં નથી.

તેથી દેવપ્રપંચની ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ. સંપૂર્ણ ચરાચરાત્મક વિશ્વને તમારું સમજો. તે પછી કમની ગરબડ

।ય તો તે બોધ સરળ થઈ શકે છે. અપ્રાપ્તનો નિષેધ
તેથી સૃષ્ટિની કલ્પના કરીને નિષેધ કરવાની રીત છે.

૨-સૃષ્ટિવાદ એ ઉત્તમ અધિકારી માટે છે. તેમાં જાત્રત
અનુભવ સ્વપ્નની માફક ભ્રમરૂપ છે. કારણ કે
। સત્તા સંભવે નહિ. તેથી દૃષ્ટિ-કાલમાં જાત્રત-
। સૃષ્ટિ છે. તેનાથી ઉત્તરકાળમાં નથી. તેથી સ્વપ્ન-
ક જાત્રતપ્રપંચનો અનુભવ પણ સાક્ષીરૂપ છે તેથી
પંચ પણ પ્રાતિભાસિક છે. શુદ્ધ આત્મા કલ્પક
। મોક્ષમાં પણ સંસાર થવો જોઈએ તેથી અવિદ્યાની
। જો આત્મા સંસારનો કલ્પક છે. એ અવિદ્યા ઉપા-
અંશમાં છે, આત્મામાં નથી, એ જ આશ્ચર્ય છે.
આ પક્ષમાં કાર્ય-પ્રરણુભાવ, પ્રમાણ-પ્રમેયભાવ
અધ્યભાવ, દેવ-તીર્થક અને મનુષ્યભાવ અને બંધ-
। વ્યવસ્થા બધું સ્વપ્ન જેવું છે.

ત્યારે દોરડીમાં સપ્ દેખાય છે ત્યારે જેની વૃત્તિ સપ્
અધ્યસ્તમાં જાય છે તેને તે પ્રતીત થાય છે, બીજાને
તેથી જેવી વૃત્તિ તેવી સૃષ્ટિ દેખાય છે. અનધિગત
।ધિત અર્થનો બોધ કરે તે પ્રમાણ છે. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ
વ જડનું એટલે બાધ્યનું બોધક હોવાથી પ્રમાણ નથી
જ પ્રમાણનો આભાસ છે. ઘટ વગેરે દેવનો મિથ્યાત્વ નિશ્ચય
। જ સૃષ્ટિથી બાધ કહેવાય છે. ઘટાદિ દેવનું જ્ઞાન જ્ઞાતિ-
।ન્ય વ્યાવહારિકવૃત્તિ આવરણ ઉત્પત્ત
તિ આવરણની નિવર્તક છે.
। જાણે છે તે વૃત્તિથી તે

સામાયિક ધર્મ અને તીર્થનું સાસનતન્ત્ર

વંદન કરીએ છીએ, એવા લગવાન આદિપ્રભુના પૂજ્ય માતા મરુદેવા વિગેરે તીર્થની મદદ વિના પણ નિર્વાણને યોગ્ય સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી નિર્વાણ પ્રાપ્ત કર્યાના વિરલ દાખલાઓ મળી આવે છે.

તીર્થઃ એ એક એવી રચના છે કે—જેમાંથી નિર્વાણ પ્રાપ્તિના દરેકે દરેક સાધન યથાશક્તિ યથાયોગ્ય જરૂરીયાત પ્રમાણે પ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

સદા વન્ધ લગવાન મહાવીર વર્ધમાન પ્રભુએ હમણાં જ પોતાના મહારાજના અગ્રંથાન ધર્મોપદેશમાં મેઘજળની માફક સર્વ ધ્રોતાઓની ભાષાઓમાં પરિણામ પામી જતી, અતિશાયિની અને યોજનગામિની વાણીદ્વારા કરમાવ્યું છે કે—

“જગત્માં નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરવાનો અમોઘ કોઈ પણ ઉપાય હોય, તો તે માત્ર સામાયિક ધર્મ જ છે.” અને હું કહું છું કે—

“તે સામાયિક ધર્મ પ્રાપ્ત કરવાનો જગત્માં કોઈ પણ અમોઘ ઉપાય હોય, તો તે માત્ર આ તીર્થ જ છે.” અને તેટલા જ માટે જેની પુનઃ સ્થાપના હમણાં જ આ સર્વ પરિપક્વની સમક્ષ તેઓએ સ્વયં પોતે જ શ્રીહસ્તે કરી છે.

જો માનવ સૃષ્ટિ અનાદિ છે, તો તેની સર્વ જરૂરીયાતો અનાદિ છે. જો તેની સર્વ જરૂરીયાતો અનાદિ છે, તો તેની નિર્વાણની ઈચ્છા એ અનાદિ છે. જો નિર્વાણની ઈચ્છા

પાકો ન થાય તો માંયાના કારણથી અનેકરૂપ પ્રતીત થાય છે. પ્રતીત થાય છે એટલે સાચા થતા નથી. અગ્નિમાં લાકડાં નાખવાં બંધ કરીએ તો અગ્નિ શાંત થઈ જાય છે, તેમ આત્મજોષ થયા પછી જગતની જગ્યાએ શ્રદ્ધા રહે છે. જગતનો અત્યંત અભાવ કરવા માટે ચિત્તને નષ્ટ કરી ફેલું જોઈએ. ચિત્ત રહેશે તો ફરીથી જગતની ઉત્પત્તિની ખીક લાગ્યા કરશે. જેના ચિત્તમાં રાગ છે તે અપવિત્ર શરીરને પવિત્ર ગણે છે અને જેના ચિત્તમાં વૈરાગ્ય છે તે હિરણ્ય-ગર્ભ સુધી બધા સુખને તૃષ્ણ સમાન માને છે.

વૈરાગ્યની સાથે અભ્યાસ જોઈએ. અભ્યાસ એટલે અધિષ્ઠાનનું જ્ઞાન. તે સિવાય મિથ્યાની નિવૃત્તિ થઈ શકશે નહિ. રજનુમાં ઠરેલે સર્પ રજનુના જ્ઞાન વગર મનોવિરોધ વગેરે હબરો ઉપાયથી પણ નિવૃત્ત થશે નહિ. દેતદર્શન મિથ્યા છે. ભક્તમાં દેતદર્શનથી ભય થાય છે અને સુપુત્રિમાં દેતદર્શન મટી જતાં ભયનો અભાવ સૌને અનુભવસિદ્ધ છે.

શ્રદ્ધાના જ્ઞાનથી સર્વ પ્રપંચના અસાધારણ રૂપનું જ્ઞાન સંભવે નહિ. કાર્યપ્રપંચનું વાસ્તવ સ્વરૂપ શ્રદ્ધાથી જિજ્ઞાસીએ તો પ્રતિજ્ઞાનો વિરોધ આવે. પ્રતિજ્ઞા એવી છે કે એકના જ્ઞાનથી સર્વનું જ્ઞાન થવું જોઈએ. શ્રદ્ધાથી જિજ્ઞાસી પ્રપંચનું વાસ્તવરૂપ છે નહિ અને તેથી એક શ્રદ્ધાના જ્ઞાનથી સર્વનું જ્ઞાન થાય છે. ઘટનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ મુક્તિદા છે. મુક્તિદાથી જિજ્ઞાસી ઘટનું વાસ્તવ સ્વરૂપ નથી. તેથી મુક્તિદાના જ્ઞાનથી વાસ્તવરૂપથી ઘટ વગેરેનું અજ્ઞાન રહે નહિ.



બોધ અપાય તો તે બોધ સરળ થઈ શકે છે. અપ્રાપ્તનો નિરોધ થાય નહિ તેથી સૃષ્ટિની કલ્પના કરીને નિરોધ કરવાની રીત છે.

દૃષ્ટિ-સૃષ્ટિવાદ એ ઉત્તમ અધિકારી માટે છે. તેમાં બ્રહ્મત્વ પદાર્થનો અનુભવ સ્વપ્નની માફક ભ્રમરૂપ છે. કારણ કે કલ્પિતની સત્તા સંભવે નહિ. તેથી દૃષ્ટિ-કાલમાં બ્રહ્મત્વ પ્રપંચની સૃષ્ટિ છે. તેનાથી ઉત્તરકાળમાં નથી. તેથી સ્વપ્નની માફક બ્રહ્મત્વપ્રપંચનો અનુભવ પણ સાક્ષીરૂપ છે તેથી બ્રહ્મત્વપ્રપંચ પણ પ્રાતિભાસિક છે. શુદ્ધ આત્મા કલ્પક હોય તો મોક્ષમાં પણ સંસાર યવો ભેદ એ તેથી અવિદ્યાની ઉપાધિવાળો આત્મા સંસારનો કલ્પક છે. એ અવિદ્યા ઉપાધિના અંશમાં છે, આત્મામાં નથી, એ જ આશ્ચર્ય છે. તેથી આ પક્ષમાં કાર્ય-ધારણુભાવ, પ્રમાણુ-પ્રમેયભાવ શુરુ-શિષ્યભાવ, દેવ-તીર્થંક અને મનુષ્યભાવ અને બંધ-મોક્ષની વ્યવસ્થા બધું સ્વપ્ન જેવું છે.

ત્યારે દોરડીમાં સપ્ત દેખાય છે ત્યારે જેની વૃત્તિ સપ્ત વગેરે અધ્યસ્તમાં બાય છે તેને તે પ્રતીત થાય છે, બીજાને નહિ. તેથી જેવી વૃત્તિ તેવી સૃષ્ટિ દેખાય છે. અનધિગત અબાધિત અર્થનો બોધ કરે તે પ્રમાણ છે. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ માત્ર જડનું એટલે બાધ્યનું બોધક હોવાથી પ્રમાણુ નથી પણ પ્રમાણુનો આભાસ છે. ઘટ વગેરે દેતનો મિથ્યાત્વ નિશ્ચય એ જ સુખિયો બાધ કહેવાય છે. ઘટાદિ દેતનું જ્ઞાન સાંતિ-રૂપ કહેવાય છે. સામાન્ય વ્યાવહારિકવૃત્તિ આવરણ ઉત્પન્ન કરે છે, જેવી વસ્તુ છે તેવી વૃત્તિ આવરણની નિવર્તક છે. આવરણવાળી વૃત્તિમાં જેટલા પદાર્થ જાણે છે તે વૃત્તિથી તે

સામાયિક ધર્મ અને તીર્થનું સાસનતન્ત્ર

ઉત્સર્પિણી અવસ્થામાં અને અવસર્પિણી અવસ્થામાં પ્રથમથી જ તીર્થની ઉત્પત્તિથી લઇને તદ્દન તીર્થ વિષ્ણુ સુધીના અને તે તે તીર્થકરની તીર્થ સ્થાપનાથી લઇને પછી પછી ધના તીર્થકરના તીર્થ સુધીનાઃ એમ તીર્થ પ્રવર્તન કાળ બે રીતે છે.

જે અનવસ્થિતકાળે, જે ક્ષેત્રમાં કોઈ પણ માનવ હૃદયમાં અમુક ચોક્કસ હઠ સુધીની અસ્પર્શમાં અસ્પર્શ નિવૃત્તિની હાજરી જામતી થાય છે, ત્યારે તીર્થને યોગ્ય સામગ્રી-ઓની ઉત્પત્તિ ધના માંડે છે, અને જ્યાંસુધી કોઈ પણ માનવ હૃદયમાં અમુક ચોક્કસ હઠ સુધીની અસ્પર્શમાં અસ્પર્શ નિવૃત્તિની હાજરી ચાલુ હોય છે, ત્યાં સુધી જ તે ક્ષેત્રમાં તીર્થ પ્રવર્તે છે.

૬. કુપિ ક્ષેત્રોમાં જેમ મર્યાદિત કાળે કસની વધ-ઘટ થાય છે; તેમ, ઉત્સર્પિણી કાળે પ્રકૃતિની અનુકૂળતા પ્રમાણે વાત્સલ્યોત્તેજમાં શરીર, આયુષ્, શુભ પરિણામઃ વિગેરેમાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ અને અશુભ પરિણામોમાં હાનિ થાય છે. અને અવસર્પિણી કાળે પ્રકૃતિની પ્રતિકૂળતા પ્રમાણે વાત્સલ્યોત્તેજમાં શરીર, આયુષ્, શુભ પરિણામઃ વિગેરેમાં ઉત્તરોત્તર હાનિ, અને અશુભ પરિણામોમાં વૃદ્ધિ થાય છે.

તે બન્નેના ■ ■ વિભાગો છે. પ્રત્યેક વિભાગ આરક નામથી ઓળખાય છે. અર્થાત્ બન્નેના મગીને બાર આરકનું એક અનવસ્થિત કાળચક્ર થાય છે.

બોધ અપાય તો તે બોધ સરળ થઈ શકે છે. અપ્રાપ્તનો નિષેધ થાય નહિ તેથી સૃષ્ટિની કલ્પના કરીને નિષેધ કરવાની રીત છે.

દૃષ્ટિ-સૃષ્ટિવાદ એ ઉત્તમ અધિકારી માટે છે. તેમાં જાત્રત પદાર્થનો અનુભવ સ્વપ્નની માફક ભ્રમરૂપ છે. કારણ કે કલ્પિતની સત્તા સંભવે નહિ. તેથી દૃષ્ટિ-કાલમાં જાત્રત-પ્રપંચની સૃષ્ટિ છે. તેનાથી ઉત્તરકાળમાં નથી. તેથી સ્વપ્નની માફક જાત્રતપ્રપંચનો અનુભવ પણ સાક્ષીરૂપ છે તેથી જાત્રતપ્રપંચ પણ પ્રાતિભાસિક છે. શુદ્ધ આત્મા કલ્પક હોય તો મોક્ષમાં પણ સંસાર થવો જોઈએ તેથી અવિદ્યાની ઉપાધિવાળો આત્મા સંસારનો કલ્પક છે. એ અવિદ્યા ઉપાધિના અંશમાં છે, આત્મામાં નથી, એ જ આશ્ચર્ય છે. તેથી આ પક્ષમાં કાર્ય-કારણભાવ, પ્રમાણ-પ્રમેયભાવ ગુરુ-શિષ્યભાવ, દેવ-તીર્થંક અને મનુષ્યભાવ અને બંધ-મોક્ષની વ્યવસ્થા બધું સ્વપ્ન જેવું છે.

બ્યારે દોરડીમાં સપ્ત દેખાય છે ત્યારે જેની વૃત્તિ સપ્ત વગેરે અધ્યસ્તમાં જાય છે તેને તે પ્રતીત થાય છે, બીજાને નહિ. તેથી જેવી વૃત્તિ તેવી સૃષ્ટિ દેખાય છે. અનધિગત અબાધિત અર્થનો બોધ કરે તે પ્રમાણ છે. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ માત્ર જરૂરું એટલે બાધ્યનું બોધક હોવાથી પ્રમાણ નથી પણ પ્રમાણનો આભાસ છે. ઘટ વગેરે દેવનો મિથ્યાત્વ નિશ્ચય એ જ શુક્તિથી બાધ કહેવાય છે. ઘટાદિ દેવનું જ્ઞાન જ્ઞાતિ-રૂપ કહેવાય છે. સામાન્ય વ્યાવહારિકવૃત્તિ આવરણ ઉત્પત્ત કરે છે, જેવી વસ્તુ છે તેવી વૃત્તિ આવરણની નિવર્તક છે. આવરણવાળી વૃત્તિમાં જેટલા પદાર્થ જાણે છે તે વૃત્તિથી તે

—

—

થાય છે. તેથી ન્યૂન-અધિક ભાવથી. અધિકારનો. અભિભવ થાય છે, પછી પદાર્થનો પ્રકાશ. પણ ન્યૂન-અધિક ભાવથી થાય છે, તે જ પ્રમાણે મુશ્કેલવશથી ઉત્કૃષ્ટ-અપકૃષ્ટ વિષયનો સંબંધ થાય ત્યાં સુખાકારવૃત્તિ પણ ઉત્કૃષ્ટ-અપકૃષ્ટ સંહિત થાય છે. તેનાથી આવરણનો અભિભવ પણ ન્યૂનાધિકભાવથી થાય છે. તે પછી ન્યૂન-અધિકભાવથી આનંદનું ભાન થાય છે, એકરૂપથી નહિ. માયા એ એક પ્રકારની ઓઢણી છે. તેને જેટલી ઓઢવી હોય તેટલી વધારે-ઓછી ઓઢી શકાય છે. તેથી એમ સિદ્ધ થયું કે વાસ્તવમાં આનંદ એક છે. પરંતુ ઉપાધિભેદથી તેનો ભેદ થવાથી સ્વરૂપાનંદનો અને વિષયાનંદનો ભેદ અને વિષયાનંદનો પરસ્પર ભેદ સિદ્ધ થાય છે. તેથી જ્ઞાનથી અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થાય તો નિરાવરણ આનંદ મળે છે અને તે જ સ્વરૂપાનંદ કહેવાય છે. પ્રક્ષજ્ઞાનથી કાર્યસંહિત અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થતાં ઉત્કૃષ્ટ અને અપકૃષ્ટરૂપ અધ્યાસ ન રહેતાં, આનંદરૂપ પ્રક્ષના અપરોક્ષ જ્ઞાનથી કૃતકૃત્યતા આવે છે.

જેમ ભાસમાન દીવાની પ્રભા વીત્ર વાયુરૂપ વિદ્યેષથી રૂપદ ભાસતી નથી અને વાયુ ન હોય તો રૂપદ ભાસે છે, તેમ સંસારદશામાં આનંદનું ભાન જરૂર થાય છે; પણ મિથ્યા જ્ઞાન અને તેના સંસ્કારરૂપ વિદ્યેષથી તે આનંદ રૂપદ ભાસતો નથી. તાત્પર્ય કે અનિત્ય, અશુચિ, દુઃખી અને અનાત્મામાં નિત્ય, શુચિ, સુખ અને આત્મબુદ્ધિ એ મિથ્યાજ્ઞાન છે. તેથી ભ્રમત વિગેરે અવસ્થામાં ભાસમાન આનંદ રૂપદ ભાસતો નથી. તેના સંસ્કારથી સુપુત્રિમાં પ્રકાશમાન આનંદ પણ

સા મા યિ ક ક મં અને તી થં નું શા સ ન ત ન્ત્ર

તિને યોગ્ય સામગ્રી ઉત્પન્ન થવા માટે છે. અને તીર્થ ઉત્પન્ન થઈ પંચમ આરકના અંત સુધી પ્રવર્તીને વિચ્છેદ પામે છે. અને ઉત્સર્પિણી કાળના તૃતીય આરકમાં તીર્થ ઉત્પન્ન થઈ ચતુર્થ આરકના અંત સુધી પ્રવર્તીને વિચ્છેદ પામે છે. આ શાશ્વત્ સ્થિતિ છે.

આ ભારતવર્ષમાં આ ચાતુર અવસર્પિણી કાળમાં—
 સુખમ-સુખમાં આરક વ્યતિકાંત થયો, એમ સુખમ આરક પણ વ્યતિકાંત થયો. એમ સુખમ-દુઃખમાં આરક પણ ઘણો વ્યતિકાંત થઈ ચૂક્યો, અને ચોરાશી લાખ પૂર્વ અને નેવ્યાશી પંખવોડીયા જેટલો બાકી રહ્યો ત્યારે આપાદ વહી ચોથને દિવસે ચંદ્ર બ્યારે ઉત્તરાપાદા નક્ષત્રમાં બિરાજમાન હતો, ત્યારે ઇક્ષ્વાકુ ભૂમિમાં નાભિકુલકરને ત્યાં મરુદેવાની કુશિમાં ઉત્પન્ન થયેલા અદિ તીર્થપ્રવર્તકનો જીવાત્મા સંકાંત ઘટ્ટને નવ માસ અને સાડાઆત દિવસ વ્યતિકાંત થયા ત્યારે ચૈત્ર વહી અપ્રભીને દિવસે અર્ધરાત્ર સમયે ત્યારે પણ બ્યારે ચંદ્ર ઉત્તરાપાદા નક્ષત્રનાં બિરાજમાન હતો—ત્યારે જન્મેલા અદિ રાગ, અદિ માનવ-અમાજ વ્યવસ્થાપક, અદિ મુનિ અને અદિ તીર્થપ્રવર્તક એવા નાભિકુલકરના પુત્ર ભગવાન શ્રી નકરમદેવ પ્રભુએ ચાશીલાખ પૂર્વ સુધી ચૈત્ર્ય પર્વ પાળી પછી ત્રામાયિક ધર્મ અંગીકાર કરી એક હંચર વર્ષ સુધી ઇત્રસ્ય મુનિપર્યાય સનાત કરી પુરિમતાવ

10

પરિશિષ્ટ

આ પરિશિષ્ટમાં કેટલાક મુખ્ય ધર્મમાં પ્રચલિત સાધનની ભૂમિકાઓ દર્શાવવામાં આપેલી છે. આવા સાધન-ક્રમને પ્રભુવિકાસ કહે છે. આ પ્રભુવિકાસ એ જોતાં જાણીએ કે કેટલાક મુખ્ય ધર્મોમાં મુખ્ય સાધન સ્વતંત્ર સમાન છે અને તેમનું ફળ પણ ધર્મમાં આત્માના નિરતિસય આનંદની પ્રાપ્તિ અને દુઃખની આત્મવિક નિવૃત્તિ છે.

જ્યો, આ પરિશિષ્ટમાં આપેલ કેમ પણ જિજ્ઞાસુઓ માટે સમાનપદ્યે લાભ થતો નથી. જે માણસનું અંતઃકરણ પૂર્વજન્મના અને આ જન્મના પુણ્યથી અને ઉપાસનાથી શુદ્ધ થયેલ છે, એવા સારા અધિકારી ડાંચી ભૂમિકાથી પણ શરૂઆત કરી શકે છે; પણ હરેય બરાબર બંધાયું ન હોય તો પ્રમે તે ભૂમિકાથી જી સરૂઆત ફળ આપતી નથી અને હરેય બરાબર બંધાયું હોય તો પોતાના અધિકાર પ્રમાણે શરૂઆતની ભૂમિકા મળી રહે છે. જેને જાણે છે કે મારે મારા કસ્યાણુ માટે કાંઈક કરવું જોઈએ, તેને માટે શરૂઆતની ભૂમિકાઓ કામગીરી છે. જેને નિત્ય ઝેગ વિચાર આવે છે કે 'હું કોણ?' તેને માટે જ્ઞાનમાર્ગની ઉદ્ધી ત્રણ ભૂમિકા કામગીરી છે.

જ્યાં આત્માનો વધારે પરિચય મહાત્માના સંમતી થાય છે અને સૌથી વધારે એજણાણુ પોતાના આત્માનો સાક્ષાત્કાર થયે થાય છે.

આત્મજ્ઞાનના વિકાસ માટે કાંઈક સાધન કહેવને આ પરિશિષ્ટમાંથી મળી શકો અને કમસર આત્મવિકાસની ટ્રેણી ઉપર ચડતાં ચડતાં આત્મવિકાસ દુઃખનિવૃત્તિ થતાં અંતે પૂર્ણ જ્ઞાનનંદ મળી શકે છે, એ પણ ધર્મનું અંતિમ સ્વરૂપ છે અને દરેક પાને છેવટે તેજ ફળ પણ ધર્મો આપે છે એમ જાણવું છે; પણ તે ફળ મેળવવામાં પોતાના હરેય ઉપર બરાબર મેળવી શકે છે.

કેટલોકે કહેણે કે ધર્મવાળાના પુસ્તકમાં બીજા ધર્મનું ખંડન જોવામાં આવે છે. પણ હવે ખંડનને બદલે એટલે બને તેટલો સમન્વય કરવાની જરૂર છે. એવો સમન્વય આ તાના પરિશિષ્ટમાં વાંચનારને મળી શકશે.

એને આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી લીધેલો છે, તેમને માટે આણું જન્મત જન્મજન છે. સર્વ જ્ઞાન ક્ષપણ છે, સર્વ જ્ઞાન જન્મજન છે; તેની બધી જાણ રહી છે. તેની જાણી પ્રાકૃત હોય કે સંસ્કૃત હોય જ્યાં તેમાં વસ્તુનાં સ્વરૂપ છે. તેને માટે આજી પૂરી કામગીરી છે અને તેની બધી જાણ પરમાત્માનું છે.

સામાયિક ધર્મ અને તીર્થનું સાસન તન્ત્ર

ચક્રાંકુસામવાસી સિદ્ધાચે નરેન્દ્રના કુળદીપક અને ચૈત્ર
શુદ્ધ ૧૩ ને દિવસે જન્મેલા ત્રિશલાદેવીના નાના પુત્ર
નામે શ્રી વર્ધમાનકુમાર, તે જ શ્રમણુ ભગવાન શ્રી
મહાવીર દેવ.

માતા-પિતાના અનુરોધથી ૩૦ વર્ષ ગાર્હસ્થ્યનો અ-
નુભવ કરી, વડિલ બંધુ મહારાજ શ્રી નન્દિવર્ધન દેવની
અનુમતિ મેળવી, નિઃસાર અને જન્મ જરા મરણથી પિડિત
જગતને અશરણ સમજી, રાજકુટુંબના વિપુલ વૈભવો છોડી,
અશુભનું શામક અને કલ્યાણનું સાધક શ્રમણુલિંગ ધારણ કરી
નિર્વાણને ઉદેશીને અણગાર મુંડ થયા, અને અનેક ભવોમાં
નિરંતર શુભ કર્મની આસેવનાથી સંસ્કારસંપન્ન જે આત્મ-
વાનનું અચળ સર્વ પ્રાણીઓના હિતને માટે જાગી ઉઠ્યું
છે, એવા એ સ્વયંબુદ્ધ મહાપુરુષ, મન-વચન-કાયાથી
કરણ, કારણ અને અનુભોદનના પ્રકારે કરી પંચ મહા-
અવિરતિઓના પ્રત્યાખ્યાન રૂપ પંચ મહામત સાથે-શીળ
રૂપ સામાયિક ધર્મનું આરાધન કરવા માટે મહાપ્રતિજ્ઞા
લઈ એકાદ્રી બહાર નિકળી પડ્યા હતા.

એ મહા સાધનાને પરિણામે, સાડાગાર વધને અંતે
શુદ્ધ-ચિંતન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ અને સુમાધિના અપૂર્વ
બળથી મોહાદિકનો નાશ કરી, ગર્હ સાંજે જ ભૂંસકે ગા-
મની પાસે ઠંડેલી જલ્મુપાવિકા નદીને કિનારે શુદ્ધ,
પુદ્ગ, સ્નાતક અને કૃતકૃત્ય સર્વજ્ઞ-કેવળી થઈ તેમજે મહા

જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ માટે સાધન:-(૧) વિવેક, (૨) વેદાન્ત, (૩) સંપત્તિ-એટલે-શમ, દમ, ઉપરતિ, તિવિદ્યા, શ્રદ્ધા અને સમાધાન; (૪) મુમુક્ષતા, (૫) નિષ્ક્રમ કર્મદ્વારા મળ દૂર કરે, (૬) ઉપાસનાથી મેષ દૂર કરે, (૭) આત્મજ્ઞાનથી આવરણ દૂર કરે.

ભૂમિકા

૧. શુભેચ્છા:-શ્રવણનો ક્રમ, સંસાર તરફ અકર્ષિ, આત્માના શ્રવણનો માર્ગ શોધવાની નિષ્ણતા, એકાંત મને અથવા સાસ અને સસંમ મને.

૨. વિચારણા:-મનનો ક્રમ, પ્રસ્થાનવચનો અભ્યાસ, દેવી પ્રકૃતિ-નું પાલન અને આસુરી પ્રકૃતિનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા, શુકૃત સંસ્મરણ, આત્મ-સાક્ષાત્કારની ઇચ્છા.

૩. સત્તુમાનસા:-નિદિધ્યાસન, એટલે સત્તતીય પ્રવાહ વધે અને વિભતીય પ્રવાહ ઓછો થાય, જ્ઞાનની શરૂઆત.

૪. સ્વરૂપત્તિ:-ઉપરની ત્રણ ભૂમિકાના અભ્યાસથી આત્મામાં સ્થિતિ બંધાવા લાગે, માન-અપમાન સમાન નાણે, મિત્ર અને શત્રુમાં સમાનતા, જનત મૃગજળ સમાન લાગે, મન અને વાસનાનો ફેરફાર અંશે ઉપશમ. આત્મા, દેહ, પ્રાણ અને મનથી મુક્તો લાગે, બ્રહ્મવિત્.

જ્ઞાનની નિષ્ઠા (અવિચળ સ્થિતિ) માટે ભૂમિકાક્રમ

શુભાનીત અવરણ:-

૫. અમ્ભસંક્રિત:-સમાધિવા શુભની શરૂઆત, સંક્રિત વધે, મન અને વાસનાનો ઉપશમ, શુભદુઃખમાં સમાનશક્તિવાળો, સ્વસ્થ, હોદ્દા અને સોનું સમાન બને, પર વેરાગ્યવાળો, સમાધિમાંથી પોતાની મેળે બુદ્ધિવાન થાય, શ્રિષ્ઠ અને અશ્રિષ્ઠમાં તુલ્ય, પીર, બહારની વેદના થાય પણ સહન કરે, જનત સ્વપ્ન નેતું લાગે, બ્રહ્મવિદર.

૬. પદાર્થભાવિની:-પ્રપંચનો અભ્યાસ એટલે પ્રપંચ બ્રહ્મમય લાગે, બીજા માણસ એક બહુવે ત્યારે પ્રવર્તનથી ખબર પડે, મન અને વાસનાનો જલ, બુદ્ધિવાનદશમાં સ્વર્ગ્ય દેખતો નથી, શુભોથી ચક્રાવમાન થતો નથી. જ્ઞાનની અંતે, સ્વબ્ધ, બીજા માણસ સમાધિમાંથી કઠાડે ત્યારે જોડે, અર્ધ હાલ અર્ધ લાગે, બ્રહ્મવિદુષીવાન.

૭. તુલીયા:-માન-અમાન સદિવ એક આત્મ-સ્વભાવમાં નિષ્ક્રમ્ય નેત. પ્રમદાગ્રસ્ત, અજ્ઞાનદયન, નિત્ય સમાધિસ્થ, બુદ્ધિવાન પામે નહિ, ૩૬૫૨૨૪

સાધન:-શમ, દમ, દીનતા, વૈરાગ્ય, જપ, ઉપાસના, યોગ, જ્ઞાન, ભગવાન માટે વ્યાકુળતા, શરણાગતિ, સરણતા વગેરે, અન્યાશ્રય કરે નહિ.

મુક્તિર્હિત્વાઽન્યથારૂપં સ્વરૂપેણ સ્થિતિઃ ।

ભૂમિકા

૧. પ્રવાહ:-સંસારના પ્રવાહમાં પડેલ જીવ, બ્યવહારમાંથી દુરસદ્ ભજે ત્યારે ભગવાનને યાદ કરે, ધનથી સેવા કરે, પ્રતિકોપાસના કરે, પુષ્ટિ-માર્ગના આચાર્ય ખાસે પ્રણસંબંધની શિક્ષા લે, તેણે આપેલ મંત્રનો જપ કરે.

૨. મર્યાદા:-પ્રરવાન ચતુષ્થયનો અભ્યાસ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, અવલુ, શીર્તાન, મન અને વાસનાના નિરોધની શરૂઆત.

૩. બ્યસન:-ભગવાનમાં આસક્તિ, મનથી તેનું જ રમરમ, વાણીથી તેની જ વાત, શરીરથી તેની જ શ્રેષ્ઠ, તદાત્મિક ભાવ, માનસિક શાંતિ, નિર્ગુણસહ સર્વશક્તિમાન છે એવો અનુભવ થવા લાગે.

જીવમાં અતિશય વિરહ-અને ભગવાનના અનુમલની શરૂઆત

ભૂમિકા

૪. પ્રવાહપુષ્ટિ:-ભગવાનની કૃપા એ જ સાધન, શક્તિ અને આનંદનો શરૂઆત, ભગવાન ભક્તને અઘોરિક ભાવનું પેાષણ આપે.

૫. મર્યાદાપુષ્ટિ:-નિર્જયતા, ભગવાનના વિરહમાં અન્યની વિરમ્ભતિ, મનમાં ભગવદ્ભાવનો પ્રવેશ, નિજાની શરૂઆત, આત્મ-ચિત્ત.

૬. પુષ્ટપુષ્ટિ:-પ્રાણ અને દિગ્વિશેષા અઘોરિક આનંદનો અધિભાવ, સુખ, સુખ અને સુખ જગદીશ, હેઠને રૂપરસ આનંદ આત્મશીત, એ અનુભવો ને વિનુ થયા.

૭. પુષ્ટિશિખર:-અજ્ઞાના શરીર, મન અને પ્રાણના અનંદ રૂપ દા. આનંદમાય કરાણમુસોદાદિ । ૨
૮. ૧, ૫૬ ૧૭ ૧૨૭ ૧૩૭ ૧૪૭ ૧૫૭ ૧૬૭ ૧૭૭ ૧૮૭ ૧૯૭ ૨૦૭ ૨૧૭ ૨૨૭ ૨૩૭ ૨૪૭ ૨૫૭ ૨૬૭ ૨૭૭ ૨૮૭ ૨૯૭ ૩૦૭ ૩૧૭ ૩૨૭ ૩૩૭ ૩૪૭ ૩૫૭ ૩૬૭ ૩૭૭ ૩૮૭ ૩૯૭ ૪૦૭ ૪૧૭ ૪૨૭ ૪૩૭ ૪૪૭ ૪૫૭ ૪૬૭ ૪૭૭ ૪૮૭ ૪૯૭ ૫૦૭ ૫૧૭ ૫૨૭ ૫૩૭ ૫૪૭ ૫૫૭ ૫૬૭ ૫૭૭ ૫૮૭ ૫૯૭ ૬૦૭ ૬૧૭ ૬૨૭ ૬૩૭ ૬૪૭ ૬૫૭ ૬૬૭ ૬૭૭ ૬૮૭ ૬૯૭ ૭૦૭ ૭૧૭ ૭૨૭ ૭૩૭ ૭૪૭ ૭૫૭ ૭૬૭ ૭૭૭ ૭૮૭ ૭૯૭ ૮૦૭ ૮૧૭ ૮૨૭ ૮૩૭ ૮૪૭ ૮૫૭ ૮૬૭ ૮૭૭ ૮૮૭ ૮૯૭ ૯૦૭ ૯૧૭ ૯૨૭ ૯૩૭ ૯૪૭ ૯૫૭ ૯૬૭ ૯૭૭ ૯૮૭ ૯૯૭ ૧૦૦૭

માયિક ધર્મ અને તીર્થનું શાસનતંત્ર

તિઓ અને સુંદરતાના સંગ્રહસ્થાન જેવું છે, તે આ
તંત્રની સ્થાપના, પ્રચાર અને વ્યવસ્થા વિગેરે કાર્યો
લાવવા માટેનું કેન્દ્રભૂત એક મહાન કાર્યાલય છે.

જેના મધ્ય ભાગમાં બેસીને મહાન તીર્થપ્રવર્તકો
ચાલુકર ઉપદેશ અને માર્ગ ઉચ્ચારે છે. જેમાં બેસીને
કેવળ યેચેલા સર્વ સંતપાત્ર પ્રાણીઓ “પોતાનું કલ્યાણ
રત્ન છે,” એમ સંમંજીને એ ઉપદેશ સાચા દિલથી શ્રવણ
રે છે, અને કેટલાક અધિકારી પાત્રો જેના આશ્રયમાં રહી
ગતમાં તેના પ્રચાર કરવા નિકળી પડે છે.”

આ સિંહાસન કે જેની ઉપર, અને તેની વચ્ચે રહેલા
ચેલવૃક્ષની નીચે બેસીને મહાન તીર્થપ્રવર્તકો ઉપદેશ ઉચ્ચારે
છે તે, તીર્થના સર્વ કાર્યો ચલાવવા માટેનું કાર્યાલય છે,
સમસ્તરણનું કેન્દ્ર છે, અનાઘનન્ત લાવ તીર્થનું ક્ષેત્રાકાર
મૂર્તસ્વરૂપ કેન્દ્ર છે; કે જેને નમસ્કાર કરવા દ્વારા પુરું
તીર્થપતિ અને ખીલ પાંચ તીર્થાનુયાયિઓ ત્રણ પ્રદક્ષિણા
અ.પી. “નમો તિર્થસ્તુ” કહી અનાઘનન્ત લાવ તીર્થને
જ વંદન કરે છે અને પછી જ સિંહાસન પર બેસી ઉપદેશ
ઉચ્ચારે છે.

ગરુડ, આચાર્યકિ આર્હત તીર્થના અધિકારસંપન્ન
ઉપદેષકોના ઉપદેશની અસોપનતા અને શાસન તંત્રના
જવાબદાર પ્રતિનિધિ તરીકેની પ્રતીતિ જાનર તેઓના ઉપ-

સાધન:-શમ, દમ, દીનતા, વૈરાગ્ય, જપ, ઉપાસના, યોગ, જ્ઞાન, ભગવાન માટે વ્યાકુળતા, સરજાગતિ, સરજતા વગેરે, અન્યાશ્રય કરે નહિ.

મુક્તિર્હિત્વાન્યથારૂપં સ્વરૂપેણ સ્થિતિઃ ।

ભૂમિકા

૧ પ્રવાહ:-સંસારના પ્રવાહમાં પડેલ જીવ, બંધકારમાંથી કુશલ મળે ત્યારે ભગવાનને યાદ કરે, ધનથી સેવા કરે, પ્રતિકોપાસના કરે, પુષ્ટિ-માર્ગના આશ્રય પામે બ્રહ્મસંબંધની દીક્ષા લે, તેણે આપેલ મંત્રનો જપ કરે.

૨. મર્યાદા:-પ્રરથાન ચતુષ્થયનો અભ્યાસ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, શ્રવણ, શીર્તાન, મન અને વાસનાના નિરોધની શરૂઆત.

૩. વ્યસન:-ભગવાનમાં આસક્તિ, મનથી તેનું જ રમરણ, વાણીથી તેની જ વાત, સરીરથી તેની જ ઐશ્વર્ય, તદાત્મિકતા જાણ, માનસિક શાંતિ, નિર્ગુણબ્રહ્મ સર્વશક્તિમાન છે એવો અનુભવ થવા લાગે.

જીવમાં અતિશય વિરહ-અને ભગવાનના અનુમલની શરૂઆત

ભૂમિકા

૪. પ્રવાહપુષ્ટિ:-ભગવાનની કૃપા એ જ સાધન, શક્તિ અને આનંદની શરૂઆત, ભગવાન ભક્તને અલૌકિક આશ્વ પોષણ આપે.

૫. મર્યાદાપુષ્ટિ:-નિર્બંધતા, ભગવાનના વિરહમાં અન્યની વિરમૂલિ, મનમાં ભગવાદભાવનો પ્રવેશ, નિજાની શરૂઆત, આત્મ-રતિ.

૬. પુષ્ટિપુષ્ટિ:-પ્રાણ અને દિગ્વિશમાં અલૌકિક આનંદનો અવિર્ભાવ, સાધક, સાધન અને સમ્યક્ બ્રહ્મશ્રવ, કાંઈને કપરેલ જાન્યે જ આપી મો, આત્મકીડ, જે અણુ દેવો તે વિનુ થયો.

૭. પુષ્ટિશિખર:-ભગવાન સરીર, મન અને પ્રાણના અનંદ ૧૫ ૧૬. માનંદમાય કર્યાદ્યુતોદરાદિ । ૧૭, ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦

સામાયિક ધર્મ અને તીર્થનું સાસનતન્ત્ર

અમે તેવા કઠોર અસત્પાત્ર આત્માઓને પણ અદ્વ્યમાં અદ્વ્ય અસર તો થયા વિના રહેતી જ નથી, તો પછી સત્પાત્ર આત્માઓની તો વાત જ શી કરવી ?

જેમ મેઘધારાહન કંઠજ પુષ્પોમાં વિકાસ થાય છે, તેમ તમામૈતમામ સ્ત્રી અને પુરુષ દ્વય એવા દેવ, માનવ અને તીર્થજો ઉપર એ દેવ્યાણુમય ઉપદેશની જે અસર થાય છે, તેથી પ્રત્યેક શ્રોતા પ્રાણીના આત્મામાં જરૂર કંઈક ને કંઈક વિકાસ થાય જ છે.

તે વિકાસની ભૂમિકાઓના પાત્રભેદે અનેક પ્રકારો પડી શકે છે—એવા કે—અપૂર્વ કરણી, અનિવૃત્ત, દર્શનાસ્વાદી, મિશ્રદર્શની, ઉપશમાદિક સમ્યગ્દર્શની [શ્રાદ્ધ], શ્રાવક, દેશવિરત, સર્વવિરત,—તેમાં પણ—અનંતવિચોજક, દર્શનમોહકપક, મોહોપશમક, ઉપશાન્ત મોહ, મોહકપક, ક્ષીણમોહ, અને છન [કેવળી] તેમાં પણ સયોગ, અયોગ અને સિદ્ધ.

૧૬. સમ્યગ્દર્શની પાત્રથી લઈને સર્વ સામાયિક ધર્મોના આરાધકો છે. અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન તીર્થ અને ધર્મા-રાધન માટેની મુખ્ય ભૂમિકા છે.

૧. સમ્યગ્દર્શક સામાયિક ધર્મના આરાધક, ૨. શ્રુત સામાયિક ધર્મના આરાધક, ૩. દેશવિરત સામાયિક ધર્મના આરાધક, ૪. અને સર્વ વિરતથી માંડીને વિકાસભૂમિના ચેષ સર્વપાત્રે સર્વવિરત સામાયિક ધર્મના આરાધકો છે.

સાધન:—યમ (એટલે અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિ-
ગ્રહ) નિયમ (એટલે, શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય, ઈશ્વરપ્રણિધાન),
આસન (શરીર સ્થિર અને શાંત રહે તેવું), પ્રાણાયામ (રેચક, કુંભક,
પૂરક), ઉદ્ધારનો જપ (અર્થની લાવનાસહિત), તીવ્ર ઉત્સાહ, વિવેક
આતિ વગેરે.

ભૂમિકા

૧. મત્યાહાર:—પાંચે ઇન્દ્રિયોના સુખમાં વેરાગ્ય, ચિત્તવૃત્તિમાંથી
મળ દૂર થાય.

૨. ધ્યાન:—દીર્ઘકાળ નિરંતર અભ્યાસદ્વારા ચિત્તવૃત્તિની એક દેશ-
માં સ્થિતિ, ચિત્તવૃત્તિનો વિષ્ણુ દૂર થાય.

૩. ધ્યાન:—દ્રશ્ય પોતાના સ્વરૂપ તરફ વળવું, દૃશ્યથી દ્રશ્ય જુદો
લાગે, અસંખ્ય લાગે, સર્વાર્થતાનો ક્ષય, એકાર્થતાનો ઉદય, આવશ્યકમંત્રની
સાક્ષાત.

અતંજરા પ્રજ્ઞા—આત્મજ્ઞાનની સાક્ષાત

૪. સંપ્રજ્ઞાત સમાધિ:—પર વેરાગ્ય, બુદ્ધિની કૃતાર્થતા, આત્માના
જ્ઞાનના સંરેહરથી અજ્ઞાનના સંરેહરનો નાશ, ધ્યેય સારખ, દ્વેષ અને
કર્મની નિવૃત્તિ.

૫. સંયમ:—ધ્યાન, ધ્યાન અને સમાધિનું એકલ, તિષ્ઠિતોની
ઉત્પત્તિ, આત્માના સ્વાભાવિક આનંદની સંસ્થાત, પ્રજ્ઞાપ્રકાશ.

૬. અસંપ્રજ્ઞાત સમાધિ:—તિષ્ઠિતોના સંરેહરનો નિરોધ, તિષ્ઠિ-
તોના નિરોધપણું, નિર્બીજ સમાધિ, ચિત્તવૃત્તિનો ક્ષય, બુદ્ધિના
રોનો અનિબંધ અને નિરોધ સંરેહરનો પ્રાદુર્ભાવ, આત્મા
સાક્ષાત.

૭ કૃષ્ણ-૨૦૧૫ માં ૧૦૦ તિરિત. નિષ્કાંશ, નિ-

સામાયિક ધર્મ અને તીર્થજી સામનતન્ય
રચના કરે છે.

અહીંમાં અદ્ય શ્રુતધી માંડીને સંપૂર્ણપણે એ પ્રવંચન
શ્રુત-જ્ઞાનના આરાધકો શ્રુત સામાયિક ધર્મના આરાધકો
કહેવાય છે.

મહાદેવક-સામાયિક સૂત્રાદિક આવંરંકાદિકના અધ્યે-
તાથી માંડીને યાવત યથાયોગ્ય અનેક પ્રકારના શ્રુતના
શ્રોતા આવકથી માંડીને, તથા આચારંગથી માંડીને સંપૂર્ણ
દાદ્યાંગીના અધ્યેતા શ્રમણો સુધીમાં-શ્રુત સામાયિક ધર્મ-
ના આરાધકોના-પદજ્ઞાતા, પદપ્રમુદાય જ્ઞાતા, ઉદ્દેશ જ્ઞાતા,
ઉદ્દેશ સમુદાય જ્ઞાતા, અધ્યયન જ્ઞાતા, અધ્યયન સમુદાય
જ્ઞાતા, અંગ જ્ઞાતા, અંગ સમુદાય જ્ઞાતા, યાવત એકાદ-
શાંતધર, પ્રાશુત્રપ્રાશુત, પ્રાશુત્રપ્રાશુત સમુદાયજ્ઞ, વસ્તુજ્ઞ,
વસ્તુ સમુદાયજ્ઞ, પૂર્વજ્ઞ, પૂર્વ સમુદાયજ્ઞ, યાવત ન્યૂનદશપૂ-
ર્વધર, દશ પૂર્વધર, અત્યુદેશ પૂર્વધર અને છેવટે સંપૂર્ણ
દાદ્યાંગીનાધારકો એવા અનેક પ્રકારો પડી બાય છે.

૧૮. આ રીતે સામાયિક ધર્મારાધકોના જુદી જુદી
અપેક્ષાએ અનેક પ્રકારો પડી બાય છે-શ્રી અને પુરુષ રૂપે
તથા અન્યરિ અલગરિ રૂપે પ્રકારો પડે છે.

ઉપશમદર્શની, ક્ષાયોપશમિકદર્શની, વેદકદર્શની અને
ક્રાયકદર્શની: એ રીતે પણ ચાર પ્રકારો પડે છે.

અતેજ્ઞાની-શ્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, મનઃપર્યવજ્ઞાની,

દશ દોષ-ક્રોધ, તુષ્ટા, દંભ, અગ્રહા, સ્વાર્થ, લોકપણા, અજ્ઞાન, દંભ, મોહ, રૂપરાગ.

તે દૂર કરવાનાં સાધન-દયા, વપ, નિશ્ચય, સંયમ, મૌન, ત્યાગ, મિત્ર, સમતા વિગેરે.

ભૂમિકા

૧. અધ્યપૃથુજ્જન-સાધારણ દસ દોષવાળો માણસ.
૨. કલ્યાણ પૃથુજ્જન-સત્સંગ પ્રાપ્ત કરેલ, સંસારમાં વેરાગી, સર્વ ક્ષણિક અને દુઃખમય દેખે.
૩. સોતાપન્ન-સત્ય જિજ્ઞાસાવાળો થાય, સાત જન્મમાં મોક્ષ પામે.
૪. સદ્કામામી-રાગદ્વેષ અને મોહની ઉપસાંતિ, ધર્મના જ્ઞાનવાળો, ધ્યાન કરી શકે, એક જન્મમાં મોક્ષ પામી શકે.
૫. ઔપપત્તિક-૬૬ વેરાગ્યની સરખાત, પાંચ દોષનો ક્ષય અને પાંચની ઉપસાંતિ.
૬. અરહા-દસ દોષનો ક્ષય, જીવન્મુક્ત થોગી, જન્મમાં એક પ્રાણુ-સંજિનો અનુભવ કરી શકે.
૭. નિર્વૌણ-પરમ મુખ, જ્ઞાન અને પ્રેમ પ્રાપ્ત કરેલ સર્વાત્મભાવ-વાળો, અહં છંદં એક લાગે, અતિશય મધુર મુખ મળે.

શ્રી રામાનુજ સંપ્રદાયનો મુખ્ય સિદ્ધાંત

મુખ્ય સાધન

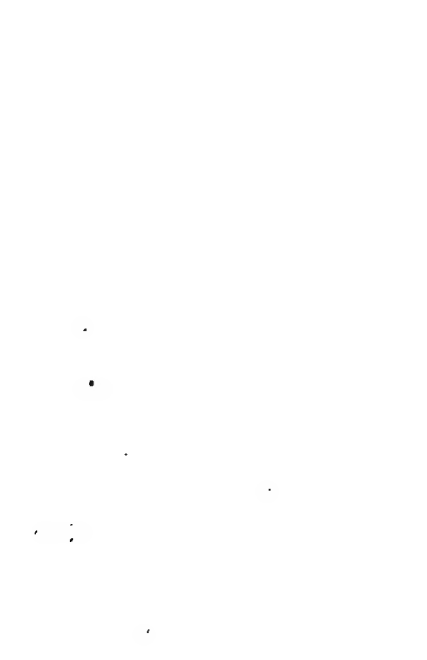
ઉપાસના-પ્રપત્તિ, તેજ ધારાવત્ ઉપારવ દેવનું સત્ત્વ રમરમ; આ રમરમ દર્શનરૂપ થાય છે.

મુખ્ય ફળ

આત્મદર્શન-જ્ઞાનનો ક્ષય, જલ્પજ્ઞાનની રૂપરૂપિ.

સર્વ કલ્યાણુદુઃખમય શીખરિની પ્રાપ્તિ.

નિબ્બાનની લહેરો.



સા મા યિ ક ધર્મ અને તીર્થનું શા સ ન ત ન્ત્ર

માટેની અદ્યમાં અદ્ય છતાં ખાસ અગત્યની પ્રાથમિક યોગ્યતા છે. તે ન હોય તો, ગમે તેવા શ્રુતધર કે આચાર-સંપન્ન કે તપસ્વી વ્યક્તિને તીર્થના સ્થળ તરીકે પણ સ્થાન મળી શકતું જ નથી. અર્થાત્ તે વ્યક્તિનો તીર્થમાં પ્રવેશ થઈ શકે નહીં. પ્રવિષ્ટ હોય તો તેમણે પોતાના અને તીર્થના શ્રેયઃ માટે બહાર રહેવું જોઈએ, બહાર થવું જોઈએ.

૨૨. તીર્થની જવાબદારીના અદ્યમાં અદ્ય અધિકારથી માંડીને તીર્થંકર સુધીના સર્વ અધિકારો ધ્રમણલિંગી વર્ગને જ છે. એટલે કે ગૃહી કરતાં ધ્રમણલિંગીને પ્રધાન અધિકારો માટે ખાસ કરીને વધારે યોગ્ય ગણવામાં આવે છે. કારણ કે ધ્રમણલિંગીનું આખું જીવન આત્મસાધના ઉપરાંત તીર્થને માટે જ હોય છે તેથી જ જવાબદારીઓ ઉપાડવાને તે સમર્થ થઈ શકે છે. માટે જ તેમને શિર સર્વ જવાબદારીઓ મૂકવામાં તીર્થના તંત્રી વધારે સુવ્યવસ્થા છે. અને-ગૃહી વર્ગને તો માનવ તરીકે, આર્યસંસ્કારસંપન્ન વર્મ તરીકે, વૃત્તિ સંપાદક તરીકે, કુટુંબીજન તરીકેઃ એમ અનેક જવાબદારીઓમાંથી પસાર થવાનું હોય છે, ઉપરાંતઃ-તીર્થના અનુયાયિ અને સ્થળ તરીકેની જવાબદારીમાંથી પણ પસાર થઈ તીર્થની મહત્ત્વ આત્મગત કલ્યાણ સાધવાનું હોય છે. તેથી તેને તીર્થના સર્વ અધિકારો અને સત્તા સંભાળવાને અશક્ત ગણવામાં આવે છે.

૨૩. તીર્થ તરફ જે અને જેટલી કરજ થી તીર્થંકર

